

Сяргей Пясецкі

Каханак Вялікай
Мядзведзіцы

Сяргей Пясецкі

Каханак Вялікай
Мядзведзіцы

PRACE SERGIUSZA PIASECKIEGO

1. BOGOM NOCY RÓWNI ^{PEŃCIP BY}
2. KOCHANEK WIELKIEJ NIEDŹWIEDZICY ^{PEŃCIP RUS/BY}
3. JABŁUSZKO
4. SPOJRZĘ JA W OKNO
5. NIKT NIE DA NAM ZBAWIENIA
6. SIEDEM FIGUŁEK LUCYFERA
7. ADAM I EWA
8. ZAPISKI OFICERA ARMII CZERWONEJ
9. ŻYWOT CZŁOWIEKA ROZBROJONEGO
10. CZŁOWIEK PRZEMIENIONY W WILKA ^{PEŃCIP RUS}
11. DLA HONORU ORGANIZACJI ^{PEŃCIP RUS}
12. WIEŻA BABEL ^{PEŃCIP RUS}

Сяргей ПЯСЕЦКІ

**КАХАНАК ВЯЛІКАЙ
МЯДЗВЕДЗІЦЫ**

Sergiusz PIASECKI

**KOCHANEK WIELKIEJ
NIEDŹWIEDZICY**

Warszawa
Wyd-wo LTW
1999

Сяргей ПЯСЕЦКІ

КАХАНАК ВЯЛІКАЙ МЯДЗВЕДЗІЦЫ

раман

Пераклад з польскай

Мінск
Регістр
2019

УДК 821.162.1-31
ББК 84(4Пол)-44
П 28

Пераклад з польскай *Г.А. Бенкевіч*

Piasecki, S. «Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy» / S. Piasecki. —
Wyd-wo LTW, Warszawa, 1999. — 278 str.

У «Каханку» вачыма маладога кантрабандыста Уладака Лабровіча перад чытачом паўстае terra incognita — польска-савецкае памежжа, убачанае «знутры», а не са сталічнай Варшавы. У гэтым жыцці ёсць каханне, вернасць і здрада, спадзяванні і расчараванні, сябры і ворагі. Аднак у любой сітуацыі герой цвёрда прытрымліваецца своеасаблівага кодэксу, ядром якога з'яўляецца «характэрава сапраўднага мужчынскага сяброўства». А малады, адчайны і разумны герой, які не баіцца рызыкаваць і прайграваць, якому ўласціва пачуццё справядлівасці і гонару, заўсёды карыстаецца поспехам у чытача.

ISBN 978-985-7215-02-7

© Г.А. Бенкевіч, пераклад
на беларускую мову, 2019
© Афармленне.
ТАА «Выдавецтва «Регістр», 2019

Абраннік Вялікай Мядзведзіцы

Бываюць кнігі, якія бяруць чытацкае сэрца ў палон адразу, як першае каханне ці сімпатыя. Пошукі адказу, чаму так дзе-ецца, у многім бессэнсоўныя, бо пачуццё ўвогуле — справа неспадзяваная...

Аповесць «Каханак Вялікай Мядзведзіцы», якую ты, шануюны чытач, трымаеш у руках, — менавіта такі выпадак. Яе аўтар, наш зямляк Сяргей Пясецкі, народжаны ў Ляхавічах, на першы погляд, сумнеўная асоба: у 1920-я супрацоўнічаў з польскай контрвыведкай, займаўся кантрабандай праз польска-савецкую мяжу, таварышыў з прадстаўнікамі зладзейскага свету, у 1926 годзе за бандытызм быў асуджаны на 15 гадоў зняволення. Як бачым, сама біяграфія аўтара была гатовым сюжэтам, які патрабаваў п'яра пісьменніка.

А вось пісьменнікам С. Пясецкага зрабіла турма! Менавіта там ён шчыльна заняўся вывучэннем польскай мовы, якую асвоіў настолькі, што ў 1934 годзе вырашыў даслаць свой першы твор «Пяты этап» на конкурс, абвешчаны выдавецтвам «Рой». Твор, аднак, быў затрыманы турэмнай цэнзурай, як і наступны, «Дарога пад мур» («Жыццё разброенага чалавека»). Урэшце, лёс злітаваўся з пісьменнікам і ў 1935 годзе яго трэці твор, «Каханак Вялікай Мядзведзіцы», патрапіў у выдавецтва. Пасля выхаду ў 1937 годзе аповесць спарадзіла небывалую сенсацыю ў культурным і палітычным жыцці Польшчы — сенсацыю настолькі моцную, што выдаўцы распачалі захады па амністыі пісьменніка. У значнай ступені паспяховасці задумы паспрыялі сімпатыі чытачоў, сярод якіх аказаліся і прадстаўнікі кіроўнай эліты.

У «Каханку» вачыма маладога кантрабандыста Уладака Лабровіча перад чытачом паўстае terra incognita — польска-савецкае памежжа, убачанае «знутры», а не са сталічнай Варшавы. У гэтым жыцці ёсць каханне, вернасць і здрада, спадзяванні і расчараванні, сябры і ворагі. Аднак у любой сітуацыі герой цвёрда датрымоўваецца своеасаблівага кодэксу, ядром

якога з'яўляецца, па азначэнні С. Пясецкага, «характэрава сапраўднага мужчынскага сяброўства». А малады, адчайны і разумны герой, які не баіцца рызыкаваць і прайграваць, якому ўласціва пачуццё справядлівасці і гонару, заўсёды карыстаўся поспехам у чытача.

Маючы багаты жыццёвы досвед у тым, што апісвае, а таксама цудоўны дар апавядальніка, аўтар перадае падзеі рэалістычна, з фільмаграфічнай дакладнасцю. Гэтая дакладнасць вынікае з умоў напісання твора — у турме С. Пясецкі не меў магчымасці вяртацца да папярэдніх раздзелаў, штосьці выпраўляць або касаваць. Сюжэт і героі набывалі сваё завяршэнне да таго, як пісьменнік браўся за аловак. Разам з тым «Каханак» прасякнуты рамантычным светаадчуваннем, своеасаблівым трагізмам адзінокага чалавека, лірычным сумам, спалучанымі з цудоўнымі апісаннямі прыроды.

Сем зорак Вялікай Мядзведзіцы паказваюць Уладаку шлях дамоў, на захад, у памежны Ракаў пад Мінскам, пасля кожнай выправы. Яны, гэтыя зоркі, з'яўляюцца нямымі сведкамі начных здарэнняў і надзейных, як сапраўдных сябры.

Свет герояў С. Пясецкага зачароўвае і вабіць. Тут, як на зорным небе, заўсёды знойдзецца тое, што здольны ўбачыць толькі ты, дарагі чытач. То да працы!

*Алесь Бразгуноў,
кандыдат філалагічных навук*

Пад коламі Вялікага Воза

ЧАСТКА I

На граніцы дождж абмые,
А сонейка высушыць.
Лес ад кулі ўкрые,
Крокі вецер заглушыць.

(з песенькі перамытнікаў)

Глава I

Гэта была мая першая ходка. Ішло нас дванаццаць: я і яшчэ дзевяць перамытнікаў. Суправаджаў партыю машыніст¹ Юзаф Трафіда, стары дасведчаны праваднік, тавар пільнаваў яўрэй Лёва Цыліндар. Носкі² мы мелі лёгкія — па 30 фунтаў кожная, але былі яны досыць вялікія. Тавар мелі дарагі: панчохі, шалікі, пальчаткі, шлейкі, гальштукі, грабяні...

Сядзелі мы, патанаючы ў цемры, у доўгім вузкім вільготным канале, які пралягаў пад высокім насыпам. Уверсе праходзіла дарога, што вяла з Ракава да граніцы — на паўднёвы ўсход. Ззаду міргалі агні Памаршчызны, а спераду была граніца.

Мы адпачывалі перад пераходам граніцы. Укрытыя ў канале хлопцы, хаваючы аганёк у рукавах куртак, курылі апошні раз перад пераходам граніцы. Курылі павольна, прагна ўцягваючы ў грудзі тытунёвы дым. Некаторыя спяшаліся і цягнулі ўжо другую папяросу. Усе сядзелі кучкамі, упёршыся ў вільготныя сцены каналу спінамі, на якіх на паясах, як ранцы, былі прымацаваны носкі.

¹ Машыніст — чалавек, які пераводзіў перамытнікаў.

² Носка — ноша, тавар, які неслі перамытнікі.

Я сядзеў збоку. Недалёка ад мяне, каля выйсця з каналу, на цёмным фоне неба маячыла невыразная постаць Трафіды. Ён павярнуў да мяне бяглую пляму твару і пачаў шаптаць хрыпатым, нібы прастуджаным, голасам:

— Пільнуйся мяне... Разумееш?.. Ну і... Калі нас нагоняць, носкі не кідай! Плігуй³ з ношай. Бальшавікі без тавару зловяць — дадуць шпіёнства. Тады кляпа⁴! Пераробяць на гемзу⁵!

Я кіўнуў галавой у знак таго, што разумею. Праз некалькі хвілін мы рушылі далей. Краліся доўгім вужом па лужку, збоку ад высахшага рэчышча.

Спераду ішоў Трафіда. Часам ён прыпыняўся. Зараз жа спыняліся ўсе і, напружваючы зрок і слых, вывучалі змрок, які нас акружаў.

Вечар быў цёплы. Зоркі блішчэлі праз імглу на чорным фоне неба. Я стараўся трымацца як мага бліжэй да нашага правадніка. Ні на што не звяртаючы ўвагі, я дбаў толькі пра тое, каб не згубіць з вачэй чорную пляму ношы Трафіды, бо не мог убачыць больш нічога... Напружваў зрок, але не мог дакладна вылічыць у цемры адлегласць і некалькі разоў падаў грудзьмі на правадніка.

Я ўбачыў удалечыні перад намі агонь. Трафіда спыніўся, я стаў каля яго.

— Што гэта? — ціха запытаў я.

— Граніца... ужо блізка... — прашаптаў праваднік.

Да нас наблізіліся яшчэ некалькі хлапцоў. Рэшты партыі я не мог бачыць. Мы селі на вільготную траву. Трафіда знік у цемры: пайшоў даследаваць пераход праз граніцу. Калі вярнуўся да нас праз некалькі хвілін, сказаў ціха і, як мне здалося, весела:

— Ну, братва, шаруем далей. Масалкі кімараць⁶!

Мы рушылі ў далейшую дарогу. Ішлі досыць шпарка. Я трохі нерваваўся, але зусім не баяўся. Можа таму, што не

³ Плітаваць (*жарг.*) — уцякаць.

⁴ Кляпа — усё, капец.

⁵ Гемза — мяккая скура, саф'ян.

⁶ Масалкі кімараць (*жарг.*) — пагранічнікі спяць.

разумеў, на якую небяспеку магу нарвацца. Падбэдзэрвалі мяне толькі цішыня, таямнічасць нашага паходу і само слова «граніца».

Раптам Трафіда спыніўся. Я стаў каля яго. Некалькі хвілін мы стаялі нерухома. Потым праваднік зрабіў далонню шырокі жэст, нібы перакачваў паветра з поўначы на поўдзень, ціха сказаў: «Граніца», — і зараз жа пайшоў далей. Я паспяваў за ім, увогуле не адчуваючы цяжару ношы. Я цалкам сканцэнтраваны на тым, каб не згубіць з вачэй шэры прамавугольнік, які мітусіўся перад маімі вачыма.

Цяпер мы ішлі павольней. Я адчуў у гэтым новую небяспеку, але не мог зразумець якую.

Праваднік спыніўся, доўга прыслухоўваўся, а потым пайшоў назад, мінаючы мяне. Я хацеў пайсці за ім, але ён сказаў: «Чакай!» Неўзабаве Трафіда вярнуўся. З ім ішоў Шчур, сярэдняга ўзросту шчуплы перамытнік, вельмі смелы і спрытны. Ішоў без ношы, бо яе на нейкі час узяў нехта з калег. Спыніліся каля мяне.

— Пойдзеш логам... Рэчку прыойдзеш па камянях... — шаптаў праваднік.

— Каля Кабылячай Галавы? — запытаў Шчур.

— Так... Чакай на тым баку.

— Гіт¹, — адказаў Шчур і неўзабаве знік у цемры. Праз хвіліну рушылі і мы. Трафіда выслаў Шчура «на прынаду». Калі б яго затрымалі, мусіў ратавацца ўцёкамі, або, затрыманы, так галасіць, каб мы яго пачулі і мелі час для ўцёкаў.

Пераправы праз раку былі заўсёды небяспечныя. У нас было мала зручных месцаў для пераправы, і пагранічная варта, ведаючы гэта, рабіла засады найчасцей тут. Былі там і броды, але нам не хацелася глыбока ўлазіць у ваду і мокрымі ісці далей — лепш было рызыкаваць і пераходзіць рачулку ў небяспечных, але зручных месцах.

Мы паволі прадзіраліся праз шырокі пояс зараснікаў лазы, робячы многа шуму. Ужо здалёк я пачуў плёскаць вады на камянях, і хутка мы ўжо апынуліся на крутым беразе

¹ Гіт (*жарг.*) — добра.

рачулкі. Моцна трымаючыся за галінкі лазы, я стаў побач з Трафідам, чакаючы, што будзе далей. А ён лёг на бераг і пачаў павольна ссоўвацца ўніз. Праз хвіліну я пачуў яго голас, прыглушаны шумам вады:

— Ссоўвайся сюды! Жыва!

Я лёг на бераг, а потым завіс нагамі ў паветры. Трафіда дапамог мне саскочыць уніз. Потым, трымаючы мяне за плячо, паволі пайшоў да процілеглага берага рачулкі. Мае ногі слізгаліся па мокрых камянях, якія хісталіся пад нагамі і ссоўваліся ў розныя бакі.

Нарэшце мы скончылі пераправу. Калі спыніліся ў вербалозе на іншым беразе, чакаючы пераходу рэшты нашай партыі, я ўгледзеў постаць, якая вылучалася ў цемры. Я кінуўся назад і ледзь не ўпаў у ваду. Трафіда мяне затрымаў.

— Куды ты? Гэта свой.

Гэта быў Шчур, які ўжо абследаваў пераход праз рачулку і некалькі сотняў крокаў за ёю.

— Усё клёва²! Можна дыбаць далей, — сказаў Шчур Трафідзе.

Калі ўся партыя скончыла пераправу, рушылі ў далейшую дарогу. Цяпер мы ішлі хутка, амаль не захоўваючы асцярожнасці.

Неба крыху ачысцілася ад хмар. Зрабілася відней. Цяпер я мог без напругі сачыць за постаццю калегі, які ішоў уперадзе мяне. Я заўважыў, што час ад часу кірунак змяняецца, але навошта так робяць, не ведаў.

Мы пайшлі яшчэ хутчэй. Я адчуваў сябе вельмі стомленым: ногі балелі, бо боты былі падзёртыя, ды яшчэ падчас пераправы ў іх набралася вады. Я быў гатовы папрасіць Трафіду даць адпачыць, але саромеўся. Сцяўшы зубы і цяжка дыхаючы, я з распаччу ў душы цягнуўся далей.

Мы ўвайшлі ў лес. Тут было зусім цёмна. Мы то ўзыходзілі на стромкія ўзгоркі, то спускаліся ў яры. Мае ногі запляталіся ў густых зарасніках папараці, спатыкаліся аб

² Клёва (жарг.) — добра.

хмызнякі і карані дрэў. Я адчуваў ужо не стомленасць, а млявасць ва ўсіх частках цела, ідучы аўтаматычна.

Нарэшце мы апынуліся на ўскрайку велізарнай паляны. Тут Трафіда спыніўся.

— Стоп, хлопцы!

Перамытнікі пачалі скідаць з плячэй ношы, потым ставіць іх на зямлю і абапіраць на іх спіну і галаву. Я паспешліва скінуў з плячэй шырокія палатняныя шлейкі ношы і зрабіў тое, што і мае таварышы. Я ляжаў, гледзячы ўдалечыню. Прагна ўдыхаў поўнымі грудзямі халоднае паветра. У галаве была толькі адна думка: каб толькі не так хутка рушылі ў далейшую дарогу.

Трафіда падсунуўся да мяне:

— Як ты, Уладак? Змарыўся?

— Н-не...

— Ну не кажы! Я ведаю: спачатку кожнаму цяжка.

— У мяне боты кепскія. Ногі баляць.

— Э-эх! Купім табе новыя боты. Хромавыя. Прыбярэшся на сто два!

Перамытнікі размаўлялі нападуголасу. Некаторыя курылі.

— Добра было б разагрэцца, хлопцы! — сказаў Ванька Бальшавік.

— Разумна, — паспешліва пацвердзіў Болік Лорд, які не прамінаў аніводнай нагоды выпіць.

Я пачуў удары далоняў аб донцы бутэлек. Трафіда доўга піў гарэлку з рыльца бутэльні, адкідаючы галаву далёка назад, а потым даў напалову апарожненую пляшку мне:

— На, глыні. Стане лепш.

Я першы раз у жыцці піў гарэлку проста з бутэльні.

— Цягні да канца! — заахвочваў мяне прыяцель.

Калі я выпіў гарэлку, ён даў мне вялікі кавалак каўбасы. Хлеба не было зусім. Каўбаса мне вельмі смакавала, і я, не здзіраючы скурку, прагна яе з'еў. Потым закурыў, і водар папяросы здаўся мне надзвычай прыемным. Зрабілася весела. Я стаў адчуваць сябе значна лепш — гарэлка цяплом разлілася па ўсім целе, надаўшы новыя сілы.

Пасля амаль гадзіны адпачынку мы рушылі ў далейшую дарогу. Стала яшчэ відней. Вочы прывыклі да змроку, і я без цяжкасці адрозніваў постаць Трафіды, які ішоў у некалькіх кроках паперад мяне. Ісці было лягчэй. Стомленасць знікла, ніякай трывогі ўжо не было. Больш за тое, я быў цалкам упэўнены ў нашым машынісце.

Юзیک Трафіда на памежжы быў вядомы як вопытны і вельмі асцярожны праваднік, ніколі не рызыкаваў і ішоў «на ўра» толькі, калі не было іншага выйсця. Ён дасканала ведаў дарогі за граніцу і кожны раз мяняў іх: у Саветы ішоў адной дарогай, а вяртаўся іншай. Хлопцы найахвотней хадзілі «на работу» менавіта з ім, а купцы давяралі яму найдаражэйшы тавар. Трафіда быў вядомы як шчаслівец, але гэтае шчасце залежала ад яго ўласнай асцярожнасці. Ён ніколі не блукаў, а ў самыя цёмныя асеннія ночы па страшэнным бездарожжы рухаўся так, нібы ішоў удзень па добра вядомай дарозе — знаходзіў кірунак «нюхам».

Гэта быў мой адзіны знаёмы ў мястэчку. Некалі мы разам служылі ў войску. Я сустрэў яго ў Вільні, дзе доўгі час туляўся без работы, а ён прыехаў туды за пакупкамі. Калі даведаўся, што я цяплю галечу, прапанаваў мне паехаць з ім на памежжа. Я нікольні не вагаўся. Прыехаўшы ў Ракаў, я стаў жыць у яго доме, а цяпер першы раз пайшоў з ім «на работу». Ён раіў мне яшчэ адпачыць і набрацца сіл, але я ўперся і вырашыў ісці з ім у найбліжэйшы час.

Партыя Трафіды не была пастаяннай. Некаторыя хлопцы часта адыходзілі ад яе, пачынаючы працаваць «на сваю руку», або далучаліся да суполкі іншых перамятнікаў. Іх месцы займалі іншыя, і работа ішла далей. Трафіда звычайна праводзіў ад сямі да дванаццаці чалавек у залежнасці ад колькасці тавару, які «перакідалі» праз граніцу.

Калі я ўпершыню ўбачыў Трафіду праз два гады пасля нашай сумеснай службы ў войску, то ледзь пазнаў яго: схуднелы, загарэлы, з крыху прымружанымі вачыма і ўцягнутай у плечы галавой, нібы ён увесь час баяўся ўдару ў спіну. Прыгледзеўшыся, я заўважыў на яго твары шмат зморшчынак: ён вельмі пастарэў, хаця быў толькі на пяць гадоў

старэйшы за мяне. Як і даўней, ён быў вясёлы, любіў жартаваць і расказваць анекдоты, але рабіў гэта неахвотна і нібы з-пад прымусу — думкі яго былі дзесьці далёка. Праз колькі гадоў я зразумеў, што хавалася ў прымружаных вачах, на якія лілося дзённае святло.

Мы ішлі па палях і лугах. Ногі слізгаліся па мокрай траве, ссоўваліся з вузкіх межаў, гразлі ў балоце. Ішлі праз лясы, прадзіраліся праз хмызнякі, міналі іншыя перашкоды: адны з іх мы маглі бачыць, пра іншыя ведаў толькі Трафіда. Часам нам здавалася, што рушым без аніякай мэты, губляем кірунак і блукаем... Нядаўна, напрыклад, караскаліся на круты ўзгорак, на вяршыні якога расла, бялеучы ў цемры, бяроза. Цяпер зноў узбіраемся па гліністай раллі на вяршыню пагорка — і зноў бяроза. Я хацеў сказаць пра гэта Юзіку, але ніяк не выпадала гэта зрабіць.

Крадземся ўздоўж вёскі. Я адрозніваю ў цемры шэрыя абрысы хлявоў. Пералазім праз агароджу. Ідзем па нейкай дарозе. Часам у цемры відаць святло ў вокнах халуп, якія знаходзяцца ад нас на адлегласці ў некалькі дзясяткаў крокаў. Я стараюся не глядзець на святло, бо потым змрок нібы гусцее і становіцца цяжка ўбачыць фігуру Трафіды.

Раптам паблізу пачынаюць брахаць сабакі — пачулі нас, хаця ветру няма. Мы прыспешваем хаду. Сыходзім на нейкую гліністую сцежку. Дарога засмоктвае ногі, і кожны крок даецца з вялікай цяжкасцю. Нахіляюся і прытрымліваю халявы ботаў, бо з кожным крокам яны ссоўваюцца з ног. Нас даганяе нейкі сабака — аж душыцца ад з'едлівага брэху. Падумаў: добра, што я не апошні. Праз хвіліну чую скуголенне сабакі — відаць, трапілі ў яго камянём.

Мы зноў ныраем у цемру. Цягнемся па бездарожжы ў нейкую таямнічую далечыню. Раптам я адчуў, што згубіў дарогу і што не бачу перад сабой ношы Трафіды. Пайшоў хутчэй наперад — нічога, іду больш улева — нічога, управа — таксама нічога. І тут ззаду чую злосны голас Лорда: «Чаго круцішся?» Я ўжо хацеў паклікаць Юзіка, але адчуў, што нехта ўзяў мяне за плячо:

— Што з табой? — пытаецца Трафіда.

— Цёмна... Я згубіў цябе...

— Зараз будзе лепей, — адказвае Юзік і ідзе наперад.

Цяпер ісці зручна: я выразна бачу перад сабой вузкую белую пляму. Чамусьці ўспамінаю белых галубоў, якія лётаюць у паветры. Гэта Трафіда, каб мне было лягчэй бачыць яго, павязаў за каўнер канец белай хусткі. І я зараз не бачу нічога навокал: толькі гэтая белая пляма лунае ў цемры. То шыбуе дзесьці ў змрочную далечыню, то хістаецца перад самымі вачыма.

Алкаголь перастаў на мяне дзейнічаць. Цяпер адчуваю яшчэ большую стомленасць. Да таго ж узяў мяне сон. Падцягваю ўверх шлейкі ношы і, нахіліўшыся, усё цягнуся наперад за белай плямай хусткі на карку Трафіды. Хусткі, якая плыве ў бясконцую ноч. Спатыкаючыся, ківаюся ўлева і ўправа, але іду... Больш сілай волі, чым сілай цягліц.

Глава 2

Праз сем гадзін дарогі, калі адлічваць ад часу пераходу граніцы, мы апынуліся паблізу хутара Бамбіны. Гэта быў «пункт», з якога пераносілі тавар у Мінск. Па чарзе пералезлі праз паркан у вялікі сад і, крадучыся, пайшлі ў напрамку гумна. Я засланыў далонямі твар ад удараў галінак садовых дрэў. Мы зноў пералезлі праз паркан і сталі ля сцяны гумна.

Я пачуў голас Трафіды:

— Лорд, ідзі паглядзі, што там у гумне. Мігам!

Перамытнік прайшоў каля нас і знік за вуглом гумна. Хутка я пачуў мяккі скрып засаўкі, якую павольна адсоўвалі. Праз некалькі хвілін Лорд вярнуўся і сказаў нам коротка:

— Хадзем.

У гумне было цёпла. Пахла сена. У цемры блішчэлі скрозь прыкрытыя далоні прамяні ліхтарыкаў. Я пачуў голас Трафіды:

— Ношы скідайце сюды, у кучу!.. Мігам, хлопчыкі!

Уздыхнуўшы з палёгкай, я скінуў з плячэй невыносны цяжар. Наблізіўся да Трафіды і сказаў:

— Мне хочацца спаць, Юзік.

— Узлазь на сусек і кімар¹.

Ён паказаў мне драбіну, па якой я ўзлез на гару. Я зняў боты, накрыўся курткай і, як у цёплую ванну, пагрузіўся ў моцны сон.

Прачнуўся позна. У гумне панаваў паўзмрок. Паблізу мяне сядзела некалькі перамытнікаў. Яны размаўлялі напаяголасу. Я пачаў прыслухоўвацца. Ванька Бальшавік распавядаў нейкую эратычную гісторыю. Гэта была яго любімая тэма. Звычайна распавядаў або пра Думенку² і яго паслядоўніка Будзённага (Ванька калісьці служыў у кавалерыі Будзённага), або пра кабет. Яго слухалі Фэлік Маруда, вялікі згорблены мужчына сталага ўзросту з плоскім носам, Юлік Вар'ят, малады перамытнік з вельмі развітай фантазіяй (адсюль — вар'ят), і Салавей, маленечкі, шчуплы, заўсёды з усмешкай хлопец — у яго быў вельмі прыгожы голас, і ён выдатна спяваў.

Ванька Бальшавік, аблізваючы вусны, распавядаў:

— Баба, скажу вам, хлопцы, была як з цэменту адлітая. Нідзе не ўшчыпнеш. Дасі пстрычку па... — як звон звініць! Клубамі пашаруе — іскры лятуць! Э-лек-трыч-насць!

— Халера! — гаворыць Фэлік Маруда.

Юлік Вар'ят круціць галавой і шырока раскрывае вочы.

¹ Кімарыць (*жарг.*) — спаць.

² Думенка — казак, адзін з арганізатараў Першай коннай арміі, якой потым камандаваў Будзённы. Быў расстраляны ў Растове ў 1921 годзе.

Паблізу іх групы са зробленай у сене нары, як з-пад зямлі, паказваецца Болік Лорд. Вочы ў яго іранічна прымружаныя. А Ванька, не бачачы яго, распавядае далей:

— Цела, скажу вам, хлопцы, як алебастр!.. — ён цмокае вуснамі і гладзіць далонню паветра.

Лорд не вытрымаў і адазваўся:

— Цьфу, псякрэў: алебастр! Пяты патрэсканыя, паміж пальцамі гной, калені, як наждак. Напалову вярсты сырам смярдзіць! А ён — алебастр! Цьфу! Цьфу!

— А табе што?

— А нічога. Злавіў слухачоў, дык палівай.

Яны пачынаюць спрачацца і дапякаць адзін аднаго. Я ўстаў. Абуў боты і наблізіўся да хлопцаў.

— Дзе Юзік, — запытаўся ў Салаўя.

— Пайшоў на хутар.

— Нанесці візіт Бамбіне, — дадаў Лорд.

— Доўга есці не прыносяць! — неспадзявана адазваўся Фэлік Маруда.

— А гэтаму толькі шамка³ ў галаве, — сказаў Лорд.

— Ма дарце на жарце⁴, — падкінуў Шчур.

Мы закурваем папярсы і асцярожна, каб не скінуць агонь у сена, курым. Пачынаюць вылазіць з нор іншыя перамытнікі. Пацягваючыся і пазяхаючы, далучаюцца да нас. Не хапае толькі жыда Лёўкі і Юзіка.

Шчур дастаў з кішэні калоду карт і прапанаваў пагуляць у «66». Бульдог разаслаў на сене падкладкай навыварат сваю куртку, і мы пачалі на ёй гуляць у карты. Далучыліся да іх Мамут і Ванька Бальшавік.

Лорд збоку пачаў распавядаць з важнай мінай Юліку Вар'яту, як паляваць без промаху на зайцаў:

— Купляеш, разумееш, пачак тытуню і раніцою, пакуль зайцы спяць, абыходзіш поле і на кожны камень сыплеш трохі тытуню. Заяц раніцай прачнецца, пацягнецца, лапкай за вушкам пачухае і пабяжыць, як сабачка, па сваёй

³ Шамка (*жарг.*) — ежа.

⁴ Ма дарце на жарце (*з польск.*) — мае ахвоту да жратвы.

патрэбе. Прыбяжыць да каменя і панюхае. Тытунь заляціць яму ў нос. Заяц чыхне, ілбом аб камень стукнецца, павернецца на бок і ляжа. Ты зранку ідзеш і збіраеш іх у мяшок.

— Маніш?

— Маню? Пад хайрам¹, што не. А на мядзведзяў ходзяць інакш. Палююць толькі ўвосень, калі лісце з дрэў ужо апаля. Бярэш вядро клею і ідзеш у лес, дзе ёсць мядзведзі. Намазваеш лісце клеём, а сам хаваешся ў хмызняк. Мядзведзь ідзе: шлёп-шлёп, шлёп-шлёп. Лісце прыклеіваецца да лап. Штораз больш і больш. Нарэшце, столькі лісця набірае, што не можа зрушыцца з месца. Тады ты выходзіш з хмызняку, вяжаш яго вяроўкай, на воз — і дадому.

Шчур не вытрымаў і адазваўся, гуляючы ў карты:

— Яшчэ адзін вар'ят ёсць!

— Не вар'ят, а пан вар'ят! — адказаў Лорд.

— Такі пан на саломе спіць і зубамі блох ловіць.

Яны пачалі лаяцца. Я заўважыў, што робяць яны гэта не са злосці, а для забавы.

Апоўдні ў гумно прыйшоў Трафіда. Ён быў вясёлы — відаць, падпіў.

— Ну, братва, валіце сюды! Зараз будзе шамка.

Мы злезлі з гарышча гумна.

— Як там тавар? — запытаў у Юзіка Лорд.

— Зараз прыйдуць «носчыцы». Лёўка там працуе. Бамбіна для вас жратву гатуе.

— Ты не прыціснуў яе там? — спытаў Бальшавік.

— Патрэбна мне такая... прастытутка.

Знадворку пачуўся тупат, і ў гумно ўвайшла кабета гадоў трыццаці пяці. Яна была выфранчаная. Ад яе пахла парфумай на ўсё гумно. На нагах былі шаўковыя цялеснага колеру панчохі. Апанута яна была ў вельмі кароткую сукенку, якая аблягала яе развітыя формы.

— Добры дзень, хлопчыкі! — павіталася яна гучна і весела, паказваючы ва ўсмешцы прыгожыя белыя зубы.

¹ Пад хайрам (*жарг.*) — клянуса.

Мы павіталіся з ёю. Ванька Бальшавік скокнуў наперад і ўзяў з яе рук два вялікія кашы. Паставіў іх на дошках, а потым паспрабаваў жартаўліва прыабняць кабету. Кабета так штурхнула яго кулаком у грудзі, што ён аж зваліўся набок.

— Добра яму! — сказаў Юзік.

— Спарыўся? — запытаў у адказ Шчур.

Бамбіна смяялася і разглядвала нас. Паглядзела на мяне, а потым звярнулася да Трафіды:

— Гэты новы?

— Так, свой хлопец.

Яна кінула мне галавой. Праз хвіліну выйшла з гумна, перабольшана віляючы клубамі і напружваючы ногі.

— Вось баба!.. Як пярэна!.. — сказаў з захапленнем Ванька Бальшавік.

— Кабыла, а не баба! — паправіў яго Шчур.

Хлопцы выгрузілі кашы. Там быў вялікі рондаль² смажанай з салам яечні, саган³ тушанай капусты і мяса, многа гарачых бліноў, тры буханкі хлеба і вялікі кавалак бачка.

Трафіда выняў з саломы, з кута гумна, тры пляшкі спірту і развёў яго вадой, якая стаяла ля дзвярэй гумна ў вялікай дубовай кадушцы. Лорд адразаў нажом тоўстыя лусты хлеба.

Мы пачалі піць гарэлку і есці. Змяталі ежу, як машыны. Найбольш еў Фэлік Маруда. Еў мяса сапучы, цмокаючы вуснамі і чмякаючы. Аблізваў запэцканыя тлушчам пальцы то адной, то другой рукі.

— Бачыце, як утыкае! — сказаў Лорд, выціраючы далонню вусны, — за вушамі ў яго пішчыць, а нос згінаецца. Да работы апошні, а жэрці першы.

— Мае рацыю, — адказаў Шчур. — Няхай конь робіць: у яго вялікая галава, чатыры нагі, доўгі хвост... А ў Фэліка?..

Перамытнікі скончылі есці. Толькі Фэлік Маруда, не зважаючы ні на каго, дакончыў рэшткі ежы. Болік Лорд пачаў распавядаць:

² Рондаль (*устар.*) — каструля з ручкай.

³ Саган (*устар., дыял.*) — чыгунны кацёл для стравы.

— Вось, хлопцы, ведаў я адну такую бабу, якая магла кожны дзень з'есці на сняданак яечню з трыццаці яек.

— Упёўненая была ў сабе, як наша Бамбіна, — буркнуў Бульдог, закурваючы папяросу.

— І вось аднаго разу ейны мужык захачеў пажартаваць і да трыццаці яек, якія яна разбіла на патэльні, дадаў яшчэ трыццаць. Баба прыйшла, засмажыла яечню і пачала есці. Ледзь змагла ўсё ўвапхнуць.

— Халера, а не лопнула? — сказаў Салавей, круцячы галавой.

— ...З'ела і сядзіць. Сапе, як паравоз. А тут суседка прыходзіць і пытаецца: чаму такая чырвоная? А яна адказвае так: «Ведаеце што, суседачка... Альбо я захварэла, альбо хварэць буду — з трыццаці яек яечню ледзь увапхнула».

Хлопцы смяюцца і, курачы папяросы, пачынаюць распавядаць пра розныя вядомыя ім выпадкі абжорства. Падчас гэтай размовы дзверы ў гумно адчыніліся, і зноў з'явілася Бамбіна, грацыёзна несучы ў руцэ кошык, напоўнены яблыкамі і слівамі.

— Наце, хлопцы! Прынесла вам пагрызці!.. Але ж і на капцілі! Глядзіце, каб не спалілі мне гумна!

— Толькі ўнізе курым... Сцеражэмся... — супакойвае яе Юзік.

— Ну-ну, глядзіце!..

Яна закладае рукі за галаву і, наўмысна выстаўляючы ўперад грудзі, доўга напраўляе завязаную на галаве хустку. Падпітыя хлопцы глядзяць на яе галоднымі вачыма. Гэта яе падбадзёравае. Яна жмурыць вочы. Нахіляецца ўзад і ўперад, хістае клубамі. Потым бярэ кошыкі з пустымі саганамі і выходзіць з гумна.

Мне здалося, што перад выхадам яна асабліва ўважліва паглядзела на мяне і ўсміхнулася мне. А можа, я памыляўся. Можа, гэтая ўсмешка была для нас усіх?

Юзаф Трафіда думаў, што будзем начаваць на меліне¹ ў Бамбіны і ўжо заўтра ўвечары вырашым у адваротным

¹ Меліна (жарг.) — сховішча.

кірунку. Але жыды не даставілі з Мінска тавару, які мы мусілі забраць у Польшчу. Лёўка прыйшоў да нас на змярканні. Нервова паціраў худыя далоні і наракаў:

— Халера іх пабяры з такой работай!.. Яны думаюць, што мы цягнуком ездзім!

Ён адышоў у кут гумна з Трафідам, і там яны доўга размаўлялі напаўголасу. Я пачуў толькі некалькі рэплік Юзіка:

— Для мяне гэта ганц памада²: з таварам ідзём ці без!.. мне плаці і ўсё. Хлопцам так жа сама!.. Я за работай не ганюся... Калі будзеце круціць, то пушчу гэта ўсё ў люфцік і ўсё!

Калі наступіў змок, мы пачалі рыхтавацца ў дарогу. Лёўка заставаўся ў Бамбіны і павінен быў падрыхтаваць тавар на наступны раз. А мы меліся вярнуцца ў Ракаў і праз два дні ісці з наступнай партыяй тавару.

Вырушылі ў зваротную дарогу. Ісці было лёгка, бо мы не мелі ніякага тавару. Трафіда адразу з месца рушыў прыспешаным крокам. Я сунуўся кроку у крок за ім, стараючыся ісці шырокімі, роўнымі крокамі.

Паветра было халоднае. Ноч цудоўная. На небе свяціліся раі зорак. Пасля доўгага маршу я прыстасавалася да ўмеранага руху і ішоў аўтаматычна. Мернае калыханне цела і цішыня, якая панавала наўкол, цягнула мяне на сон. Часам я пачынаў марыць пра розныя рэчы. Усміхаўся, жэстыкуляваў. Злавіў сябе на гэтым і гучна засмяўся. Трафіда, рухаючыся, павярнуў да мяне галаву і сказаў ціха:

— Ты нешта сказаў?

— Нічога... Нічога...

За пяць кіламетраў да граніцы зрабілі адпачынак. Затрымаліся на беразе нейкай ручаіны, паблізу густых зараснікаў. Гарэлкі не было, таму асцярожна закурылі папяросы і адпачывалі, лежачы ў густой мураве.

Трафіда быў паблізу. Доўга маўчаў, а потым звярнуўся да мяне.

— Ты ведаеш зоркі?

— Зоркі?.. — запытаў я здзіўлена. — Не, не ведаю.

² Ганц памада (*жарг.*) — усё роўна.

— Шкада... Калі трэба будзе даваць драпака, то ты павінен ведаць, як выйсці за граніцу... Бачыш вунь тья зоркі?

— Якія?

Ён паказаў пальцам на паўночны бок неба, бліжэй да захаду, на сузор'е Вялікай Мядзведзіцы: сем вялікіх зорак, якія ўтваралі нешта накшталт чатырох колаў і дышла спераду. Трафіда, малюючы пальцам па небе і, як мне здалося, датыкаючыся ім да чарговых зорак, дакладна акрэсліў, якія зоркі меў на ўвазе.

— Так... Бачу... Дык што?

— Калі нас калісь пагоняць і разаб'юць партыю, то скіроўвайся так, каб гэтыя зоркі былі па правым баку!.. Куды ні пойдзеш, выйдзеш за граніцу. Разумееш? Па правай руцэ.

— Разумею.

Я доўга глядзеў на гэтыя зоркі. Яны былі прыгожыя. Свяцілі цудоўна. Пераліваліся рознымі колерамі. Я заўважыў, што яны маюць шмат нязвыклых адценняў. Мяне ж зацікавіла такое пытанне: чаму гэтыя зоркі так здзіўна падабраліся? Можа, любяць адна адну — як часам людзі — і разам вандруюць па небе? Можа, размаўляюць між сабою... Падміргваюць адна адной?.. Калі я лепш прыгледзеўся, мне здалося, што яны маюць абрысы лебедзя.

Хутка мы вырушылі далей. Цяпер Трафіда ішоў павольна. Час ад часу ён спыняўся і прыслухоўваўся. І ўсе на гэты момант спыняліся.

Праз колькі часу пасля апоўначы мы выйшлі на граніцу. Трафіда затрымаўся паміж двума слупамі. Я наблізіўся да яго.

— Гэта пагранічныя слупы, а гэта... граніца, — ціха вымавіў Юзік.

З цікавасцю я разглядаў на невялікіх насыпах чатырохкантовыя слупы. Уверсе былі дзяржаўныя гербы і парадкавыя нумары. На польскім слупе быў намалюваны белы арол на чырвоным фоне. На савецкім была выціснута на блясе пяцікантовая зорка з сярпом і молатам.

З граніцы мы вырушылі вузкай мяжой у напрамку Памаршчызны. У пэўным месцы прыпыніліся. Раптам ззаду пачуўся здушаны шэпт:

— Хло-о-о-о-пцы...

Гэта быў голас Салаўя. Я зірнуў налева і ўбачыў нешта белае, якое хутка рухалася ў цемры перад намі. Гэта не была чалавечая постаць, бо была занадта малая. Яна здзіўна віравала ў паветры: то ўзносілася ўгару, то ападала ўніз. Пэўна, гэта быў прывід.

Пад моцны грукат уласнага сэрца я глядзеў на гэтае нязвыклае відовішча. Потым наблізіўся да Трафіды.

— Што гэта, Юзік?

— Халера яго ведае, што гэта, — адрэзаў калега. — Можа, вампір, а можа, д'ябал страшыць?.. Кажуць, што гэта душа капітана... Пагранічная варта таксама баіцца «гэтага»!

Пазней Юзаф распавёў мне такую гісторыю. Адзін расійскі капітан, паляк па паходжанні, выехаў з Расіі падчас рэвалюцыі. Калі большавікі ўзялі ўладу ў свае рукі, ён не змог вярнуцца ў Саветы, дзе засталіся жонка і дачка. Капітан хацеў абавязкова забраць іх адтуль і з гэтай мэтай прыехаў на пагранічча.

Кватараваў у сялян на хутары паблізу Выганіч, прывёз з сабой і рэчы, бо меркаваў застацца тут, пакуль не прывязе з Саветаў сям'ю. Стараўся гэта зрабіць з дапамогай сялян, бо ўсе іншыя шляхі былі непрыдатныя. Сын гаспадара, у якога жыў капітан, калісьці служыў у расійскім войску і добра ведаў дарогі да Мінска. Ён згадзіўся дапамагчы капітану пераправіць у Польшчу яго сям'ю. Вырушылі ў далёкую дарогу. Спачатку апынуліся ў Мінску, а потым праз доўгі час і з мноствам прыгод дабраліся да Ніжняга Ноўгарада, дзе капітан пакінуў сваю сям'ю. Там даведаліся, што яго жонка памерла, а дачка Ірэна жыве ў былога вартаўніка камяніцы дзесьці на прадмесці. Ледзь здолелі знайсці яе і вырушылі ў зваротны шлях.

Калі даехалі да Масквы, таварыш іх вандроўкі захварэў на тыф. Забралі яго з вакзала ў шпіталь, дзе ён і памёр. Капітан з дачкой прыехалі ў Мінск, а адтуль пехатой пайшлі ў Ракаў. Уначы заблудзіліся, і каля Вялікага Сяла, паблізу граніцы, напаткаў іх савецкі патруль. Іх затрымалі. Капітан пачаў абараняцца. Забіў двух салдат і кінуўся з дачкой наўцёкі. Яго засыпалі кулямі і гналіся за параненым

нават на польскім баку. Капітан упаў крокаў праз дзвесце ад граніцы на нейкім пагорку, які быў там з даўніх часоў. Яшчэ здолеў крыкнуць дачцэ: «Уцякай!» І, канаючы, рэштай куль засланіў даччыныя ўцёкі. Труп яго бальшавікі забралі з узгорка і перацягнулі на свой бок. Дачка капітана ўцякла і знайшла хутар, дзе кватараваў бацька перад выправай у Саветы. Яна пачала жыць у сялян і засталася там да гэтага часу. Лічаць яе ненармальнай, але любяць, бо яна вельмі добрая і працавітая. Пагорак, на якім загінуў капітан, з таго часу называюць Капітанскай магілай.

Пасля таго выпадку паблізу ўзгорка і на паграніччы пачаў паказвацца прывід. Адзін з салдат пагранічнай варты хацеў яго падстрэліць: выпаліў з карабіна пяць разоў — прывід знік. А на наступны дзень салдат быў паранены гранатай, якой забаўляўся ў казарме. Потым яшчэ двое малайцоў зрабілі на прывід засаду і засыпалі яго кулямі. Праз два дні аднаго з іх застрэлілі на граніцы, а другі цяжка захварэў і памёр у шпіталі. З таго часу ніхто больш не паляваў на прывід, які паказваўся начамі на паграніччы.

Такую гісторыю раскажаў, калі мы вярнуліся дадому, Юзік. Яна вельмі зацікавіла мяне, бо была як байка, аднак праўдзівая. Пацвердзіла гэта потым шмат іншых людзей.

Мы доўга стаялі ў полі паблізу граніцы, глядзячы на прывід, які ўсё больш аддаляўся ад нас.

Захоўваючы найвялікшую асцярожнасць, мы перайшлі дарогу, якая ішла насыпам да граніцы, а крыху пазней выйшлі на дарогу з Памаршчызны ў Ракаў. Потым, ідучы берагам Іслачы, павольна накіраваліся ў мястэчка.

Паблізу млыну хлопцы разышліся ў розныя бакі. Я і Юзік падаліся ў яго дом на Слабадзе¹. У хату не ўваходзілі, каб нікога не будзіць — пайшлі ў гумно і там леглі спаць на свежым сене, якое цудоўна пахла.

¹ Слабада — раён Ракава ля возера, цяперашнія вуліцы Бястужава (былая Івянецкая), Юбілейная, Маладзёжная.

Глава 3

Раніцай абудзіла мяне Янінка, малодшая сястра Графіды. Гэта была дзіўная дзяўчынка: дванаццаць гадоў, але такая паважная, нібы дарослая асоба. Калі-нікалі яна задала такія незвычайныя пытанні, што цяжка на іх было адказаць.

— Хадзі есці сняданак, бо сонейка ўжо пацее, — сказала яна, звяртаючыся да мяне.

Я папрасіў, каб яна прынесла мне ручнік і мыла. Потым пайшоў агародамі да рачулкі. Яна брыла за мной.

— Ідзі дадому... Я зараз прыйду...

— А я тут пасяджу... Не буду глядзець... Мяне гэта зусім не цікавіць... Юзік мяне ніколі не праганяе... Гэта нядобра: малодшых праследаваць.

— Сядзі, сядзі... Якая ты яшчэ дурненькая!

— То і добра. Калі б усе былі разумныя, то звар'яцелі бы.

Я пакінуў яе пад вярбой і пайшоў па цячэнні ракі. Выкупаўся і пайшоў назад. Янінка дрыпала збоку.

— Гэлька сказала, што вы бедны, — сказала яна праз хвіліну.

— Чаму?

— Бо не маеце ні мамы, ні брата, ні сястры...

— Але маю Юзіка.

— Ну, так... А сястры не маеце?

— Маю цябе.

Хвіліну яна думала, а потым сказала:

— А мяне вы не кахаеце?

— Ты маленькая і дурненькая... Калі вырасцеш, буду цябе кахаць... І не толькі я адзін, але многа хлопцаў...

Раптам яна сказала:

— А я на гэта хачу чхаць!

Мусіць, яна чула такі выраз ад старэйшых дзяўчат.

У хаце мяне чакала Гэля, старэйшая сястра Юзіка. Гэта была досыць прыгожая дзяўчына, бландзінка гадоў

васямнаццаці. Яны былі поўнай процілегласцю. Янінка ніколі не смяялася, затое Гэля з кожнай нагоды выбухала нястрымным смехам і смяялася да слёз, не раз нават без падставы.

Гэля прынесла мне чаю ў чайніку, хлеба, масла і вясковага сыру.

— Калі ласка, снедайце. Чакала вас, бо хачу ісці ў сад.

— А дзе Юзік?

— Пайшоў у горад. Зараз павінен вярнуцца. Казаў, каб не будзіла вас. Як гэта можна: столькі часу не есці?

Хутка Гэля пайшла ў сад, а я застаўся з Янінкай. Піў чай, а дзяўчынка ўзлезла на канапу, прысела на ёй і, падпёршы далонню шчаку, упарта глядзела мне ў твар.

— Што ты так прыглядаешся?

— Вы падобны да зайца.

— Да зайца?

— Да малага зайчыка... Бачыла, як ён еў капусту... Юзік яго злавіў і прынёс. Гэтаксама рухаў мордачкай, як і вы... — Янінка пачала рухаць носам і сківіцамі.

— Не, то не так. Яна не пільнуе.

— А ты падобна да сарокі.

— Ну?..

— Так. Сарока, як сядзе на плоце, і... галоўку ўлева, галоўку ўправа — людзей падпільноўвае.

— А што?

— Яна «камбінуе».

— Што камбінуе?

— Розныя рэчы. Я ведаю. Я чула, што сарокі пра людзей гавораць.

Маці паклікала Янінку ў кухню, а я застаўся адзін у мяшканні. Хадзіў туды-сюды па вялікім пакоі. Бачыў праз акно спераду, што вуліцай цягнуцца доўгай шарэнгай, часам у некалькі радоў, сялянскія вазы. Я прыпомніў, што сёння ў мястэчку кірмаш.

Я закурыў пяпяросу і сеў у крэсла каля акна, што выходзіла ў сад, што быў адзелены ад дома вузкім перасмыкам падворка. Бачыў, як Гэля, стоячы на прыстаўленых да яб-

лыні драбінах, зрывала плады і складвала іх у вялікі кош, які трымала перад сабой, абапёршыся аб перакладзіну драбінаў. Я доўга разглядаў яе, пазіраючы між пастаўленых на падаконніку вазонаў.

Потым пачуў, як веснічкі брамы адчыніліся. Падумаў, што гэта Юзаф вяртаецца дадому. Прыціскаючы твар да шыбы, я зазірнуў у двор. Убачыў, што па падворку ідзе мужчына гадоў трыццаці двух, апрануты ў сіні касцюм, лакіраваня туфлі і белую шапку з лакіраваным верхам. У руцэ трымаў лясачку¹, якой удараў аб штаны. Рысы твару ў яго былі вельмі правільныя. Аздаблялі яго чорныя вусікі, а псавалі толькі «бегаючыя» вочы.

«Што гэта за лялюсь?» — падумаў я.

У тую хвіліну я нават не прадчуваў, што гэты чалавек будзе ў будучыні віноўнікам прыкрых для мяне і маіх сяброў здарэнняў.

Незнаёмец з нейкай камічнай грацыяй пакланіўся Гэлі ўвесь цалкам: галавой, шапкай і лясачкай — і штосьці сказаў. Дзяўчына павярнула да яго галаву, і твар яе расквіццела вясёлая ўсмешка.

Мне зрабілася няёмка. Я не быў закаханы ў Гэлю, але вельмі палюбіў яе як сястру майго прыяцеля і сімпатычную дзяўчыну.

Незнаёмец прайшоў у сад і, стоячы ля драбінаў, штосьці гаварыў Гэлі. Яна смяялася, трэсла галавою, аздобленай доўгай, тоўстай касой і штосьці яму адказвала.

«Варкочуць, галубкі», — падумаў я амаль са злосцю.

У пэўны момант я заўважыў, што незнаёмец падняў руку і правёў далонню зверху ўніз па лытцы дзяўчыны. Мне зрабілася горача. Я ўбачыў, як Гэля хутка азірнулася на вокны дома, а потым саскочыла з драбінаў. Яна стаяла з пачырванелым тварам і штосьці паспешліва гаварыла свайму адаратару². Па ёй не было відаць, каб яна пакрыўдзілася. Мусіць, яна выгаворвала яму за нетактоўнасць, а, можа, і за неасцярожнасць?

¹ Лясачка (польск.) — дубец, пруток.

² Адаратар (ад франц. *admirateur*) — паклоннік.

Гэля ўзяла кошык з яблыкамі і накіравалася дадому, а яе паклоннік, узяўшыся ў бокі, з усмешкай глядзеў ёй услед. Потым ён размахыста разрэзаў ляскай паветра і рушыў да брамы.

Я пачаў хадзіць па пакоі. Потым наблізіўся да акна, што выходзіла на вуліцу, і ўбачыў, што той мужчына са шпіцрутэнам¹ стаіць на процілеглым баку вуліцы і разглядае сялянскія вазы, якія праязджалі паўз яго. Потым я заўважыў Юзафа, які паспешліва ішоў па вуліцы. Мужчына з ляскай наблізіўся да яго. Яны павіталіся і некалькі хвілін размаўлялі. Потым развіталіся. Юзаф перайшоў вуліцу, накіроўваючыся дадому, і хутка ўвайшоў у дом.

— Ты ўжо ўстаў?

— Даўно.

— Трохі спазніўся. Клопаты з жыдамі! Я ўзяў грошы за работу і аддаў хлопцам... Заўтра ідзём у дарогу. Рыхтуюць тавар.

Ён выняў з кішэні дзве залатыя дзесяцірублёўкі і даў мне.

— Маеш два «гузікі»²... Першы твой заробак... Плюнь на шчасце!

Я ўзяў грошы. Хацеў яму пакінуць 10 рублёў, каб ён аддаў маці на пакупкі, бо я жыў і харчаваўся разам з імі, але Юзаф не ўзяў. Сказаў, што гэта ўсё прайшло і што рахунак будзе пазней, калі зараблю больш.

Пазней я распытаў Юзафа пра мужчыну з ляскай, якога бачыў на вуліцы. Юзаф засмяўся.

— Гэта, браце, той яшчэ кадр!.. Адкуль ты яго ведаеш?

— Я ўвогуле яго не ведаю... Бачыў толькі, як ён размаўляў з табою.

— Гэта нарачоны Гэлькі. Я не люблю яго, але дзяўчына ў яго ўтрэскалася... Што зробіш з бабай?.. Гэта Альфрэд Алінчук. Іх пяцёра братоў: Альфрэд, Альбін, Адольф, Альфонс і Амброзі — усе на «а». І прозвішча на «а» — Алінчукі. Толькі адны ходзяць за граніцу. Са зброяй ходзяць... Добрыя

¹ Шпіцрутэн (з *ням.*) — доўгі гнуткі драўляны пруток.

² Гузік (*жарг.*) — залатая манета вартасцю 10 рублёў.

перамытнікі, але як людзі нічога не вартыя. Халеры, нос дзяруць і іншых хлопцаў за нішто маюць. Вялікіх паноў разыгрываюць, а ногі дзэгцем смярдзяць. Іх дзед смалярню меў, а бацька вупражжу і дзэгцем гандляваў... Ну, задзяры іх сабака... Хадзем на рынак. Трэба табе боты купіць.

Я ўзяў шапку, і мы выйшлі з дому на вуліцу. Неўзабаве апынуліся на вялізным, як кінучь вокам, застаўленым вазамі пляцы. Сярэдзіну рынку займаў вялікі чатырохвугольнік магазінаў. Па берагах пляцу былі жыдоўскія крамы, чайныя, гатэлікі і рэстаранчыкі. Паблізу крам стаялі прылаўкі вандроўных крамароў і шаўцоў. Мы з цяжкасцю прабівалі сабе дарогу ў густым тлуме.

Над пляцам можна было распрасцерці вялікі сцяг Бахуса. Пілі ўсе. Пілі ўсюды. Пілі стоячы, лежачы, седзячы. Пілі на вазах, паміж вазамі і пад вазамі. Пілі мужчыны і жанчыны. Маці паілі малых дзяцей, каб і яны забаўляліся на кірмашы, паілі і немаўлят, каб не плакалі. Я нават убачыў, як п'яны селянін задзёр каню морду і ўліваў яму ў горла гарэлку з бутэлькі: хацеў вяртацца дадому і намерваўся пазадавацца перад «вышэйшым светам» хуткай яздой.

Трафіда прывёў мяне да прылаўка шаўца, павітаўся з гаспадаром і сказаў:

— Нам патрэбны боты. Але, разумеш, каб былі ціп-топ. Першы клас! Залаты тавар, залатая работа! Бо гэта для залатога хлопца, які за залатымі інтарэсамі ходзіць!

— Добра, — адказаў шавец і, не здымаючы ботаў з прылаўка, дастаў з-пад прылаўка куфэрак і выняў з яго пару хромавых ботаў. — Лепшых і ў Вільні не зробіць! Ці толькі падыдуць?

Я прымерыў боты. Яны былі трохі завялікія, але Юзаф раіў цесных не купляць, бо надыходзіць зіма і трэба будзе апранаць тоўстыя анучы.

— Колькі хочаш за скокі³? — запытаў у шаўца Трафіда.

— Пятнаццаць рублёў.

Юзаф засмяяўся:

³ Скокі (жарг.) — боты.

— Бачыш, Уладак: залатое дно. Усё і ўсюды за даляры і золата. Канада, псякрэў! Бутэлька гарэлкі каштуе срэбны рубель, пляшка спірту — рубель залаты, а за гэтыя «колы» пан майстар пятнаццаць залатых хрусцікаў¹ жадае. І так наўкола...

Мы вытаргавалі боты за дзесяць рублёў і адзін даляр. Мае старыя боты мы пакінулі ў шаўца.

Юзаф, задаволены, разглядаў мае ногі.

— Амагарская штука, псякрэў! Сам англійскі кароль такіх не мае! Можа, хочаш яшчэ штосьці купіць?

— Не.

— То і добра. У наступны раз купім табе гарнітурчк эф-эф! Выстраіся², як сам граф. Ужо ж я для цябе расстарваюся! А боты мусім пакрапіць... На шчасце і каб добра насіліся. Хадзем да Гінты!

Мы абмінулі дзвюх дзяўчын, якія павольна шпацыравалі ўздоўж прылаўкаў. Яны лушчылі семкі і плявалі ў розныя бакі. Адна была ў чырвонай сукенцы і зялёнай хусцінцы на галаве. Другая — у зялёнай сукенцы і жоўтай хусцінцы. У руках яны трымалі вялікія скураныя сумачкі, якія блішчэлі нікеліраванымі замкамі. Дзяўчаты гучна смяліся. Агледзелі нас, амаль не зачапілі.

— Гэлі і Мані нашы ніжэйшыя ўшанаванні! — весела адазваўся да іх Юзаф.

— Нашыя два... — адказала адна.

— ...запэцканыя, — дадала другая.

— Што гэта за яны? — спытаў я Юзафа.

— Перамытнічкі Гэлька Пудэль і Маня Дзюндзя.

— Дык і кабеты з кантрабандай ходзяць?

— Яшчэ як! Некаторыя лепш фартуюць³, чым хлопцы. Але мала іх. Ва ўсім мястэчку дзесяцёх не набярэш. Ходзяць тыя, хто мае сваякоў за граніцай.

Мы наблізіліся да рэстаранчыка Гінты. Перад уваходам таптаўся тлум хлопцаў з бутэлькамі ў руках і кішэнях. Дзве-

¹ Хрусцік (*жарг.*) — царскі папяровы рубель.

² Выстраіся — апранешся.

³ Фартуюць — носяць і перапрадаюць тавар.

ры былі адчыненыя насцеж, разам з выдыхаемай парай і дымам махоркі ўверх узнімаліся шум галасоў і крыкі п'яных.

Да нас падышоў Шчур. Лыпаючы вачыма і паказваючы з-за тонкіх вуснаў роўныя жоўтыя зубы, ён паціснуў халоднымі касцістымі пальцамі нашыя далоні і, плюючы праз зубы на боты праходзячых міма нас хлопцаў, спытаўся:

— Да Гінтулькі?

— Так.

— І я з вамі.

Шчур выглядаў дзіўна. На галаве была вялікая пухнатая амерыканская шапка ў клетку, на шыі была завязана шыйная хустка чырвонага колеру. Рукі ён пастаянна трымаў у кішэнях штаноў. Ідучы, перавальваў плячыма ўправа і ўлева. Гэта быў растоўскі злодзеі, які меў цёмнае і бурнае мінулае. Быў увесь парэзаны нажамі і сам ніколі з нажом не расставаўся. Ніколі не прапускаў ніводнага поваду для бойкі, хоць з самага пачатку ведаў, што прайграе.

Мы ўвайшлі на падворак, які патанаў у брудзе, і праз цёмныя, страшэнныя і смярдзючыя сенцы ўвайшлі ў пакой. Спачатку я нічога не мог разгледзець, бо ўсё патанала ў воблаку тытунёвага дыму. Пазней я заўважыў некалькі столікаў і людзей, якія сядзелі за імі. Тут былі толькі перамытнікі.

Раптам з супрацьлеглага канца пакоя пачаў рэзаць гармонік, напаўняючы пакой гукамі старадаўняга расійскага марша. Гэта гарманіст Антоні, малы чалавек неакрэсленага ўзросту, з зеленаватым тварам і валасамі, якія тырчэлі ў розныя бакі, прывітаў прыход Трафіды.

— Сэрвус⁴, хлопцы! — крыкнуў Юзік, абходзячы столікі і вітаючыся з прысутнымі.

Ён кінуў Антонію залатую пяцірублёўку. Гарманіст, не перарываючы грання, злавіў яе ў паветры хуткім рухам рукі.

— Гэта табе за марш! — сказаў Юзаф.

⁴ Сэрвус (*жарг.*) — прывітанне.

Па яго прыкладзе я абышоў столікі, паціскаючы рукі прысутных ў зале перамытнікаў. Далоні Мамута я абхапіць не мог, а ён яе не сціснуў, відавочна, баючыся пакрыўдзіць мяне.

Перамытнікі саставілі тры столікі і паставілі на іх бутэльні з півам і гарэлкай і талеркі з каўбасой, хлебам і агуркамі.

З нашай партыі я ўгледзеў толькі Боліка, Лорда, Фэліка Маруду, Бульдога і Мамута.

Галоўнае месца за сталом займаў Болік Камета, славуты перамытнік, мужчына гадоў пяцідзясяці з доўгімі чорнымі вусамі. Гэта быў вядомы на ўсім паграніччы п'яніца і гуляка. Пазней я даведаўся, што мянушку Камета ён атрымаў пасля таго, як у 1912 годзе, калі да Зямлі ішла камета Галея і меў настаць канец свету, ён прадаў і прапіў з тае слушнай рацыі ўсю сваю маёмасць. Каля яго сядзеў Кітаец, высокі шчуплы хлопец з тварам аліўкавага колеру і прыгожымі, крыху касаватымі чорнымі вачыма. Было яшчэ некалькі хлопцаў, але з імі я пазнаёміўся пазней.

— Кажу і распавядаю, — сказаў Камета, вылупліваючы вочы і рухаючы вусікамі, — што хто не п'е, той не жыве, а гніе.

— Разумна! — пацвердзіў Лорд, выбіваючы ўдарам аб калена коркі адразу з дзвюх бутэлек.

Наліў у шклянку гарэлкі да паловы.

Мамут, штосьці мармычучы і нахіляючы набок галаву, падсунуў рукою шклянку да сябе і асцярожна, нібы баючыся, каб не патаўчы шкла ў руцэ, выпіў гарэлку, хукнуў у паветра, а потым падміргнуў мне і штосьці мармытнуў. Я ніколі не чуў, каб Мамут вымавіў больш за адзін кароткі сказ. Звычайна ён абмяжоўваўся адным кароткім выразам або размаўляў жэстамі і мірганнем вока.

— Ведаеце, хлопцы, — адазваўся Кітаец, — што мне сказаў Фэлік Маруда?

— Што камбінуе, як дзяркач з'есці?.. — буркнуў Бульдог.

— Не... Сказаў, што гусь — найдурнейшая птушка ў свеце!

— ?.. — зарухаліся далоні і ўзняліся ўгору бровы Мамута.

— Бо... адной замала, а дзвюх замнога!.. Куры, качкі заўсёды можна дапасавачь: мала дзвюх — з'еш тры, мала трох — сажры чатыры, а з гусямі горш!

— Мусіць, памыляешся, — сказаў Шчур. — Пэўна, гаворыш не пра птушак, а пра цялят.

Маруда, не звяртаючы ўвагі да дасціпы, наводзіў парадак з гуссю, хрумстаючы зубамі косткі і абсмоктваючы пальцы.

Болік Лорд выконваў ролю гаспадара. Ён прыносіў з буфета гарэлку і закускі, нападняў шклянкі гарэлкай і півам і, як умеў, забаўляў хлопцаў. Не забываўся і на музыку, час ад часу падносячы Антонію гарэлку ў шклянцы і закускі. Набліжаўся да яго і спяваў:

— А насупраць пан Антоні:

Рыпцюм-пыпцюм на гармоні!

Ім-там турлю, ім-там турлю,

Ім-там турлю, у-ха-ха!

Антоні прыпыняў гранне. Браў шклянку. Выпіваў адначасна гарэлку і пачынаў закусваць, абапёршыся локцямі на кардонку гармоніка. Ён нагадваў мне пацука, які грыз скібку хлеба.

Надыходзіў вечар. За вокнамі рабілася ўсё цямней. Хлопцы завесілі вокны фіранкамі. Гінта запаліла нафталінавую лампу, якая вісела на дроце пад столлю.

Мы працягвалі піць далей.

Раптам Кітайца пачало ванітаваць. Спачатку на стол, а потым на падлогу.

— Нарбіў сечкі для сабакі! — сказаў Лорд, укладваючы Кітайца на вузкай, абабітай чорнай цыратай канапе пад акном.

— Антоні, грай пахавальны марш! — крыкнуў Шчур.

Гарманіст пачаў іграць марш Шапэна. Шчур зноў напоўніў шклянкі і крыкнуў:

— За здароўе нябожчыка, хлопцы!.. Няхай живе!..

— Мудра! — сказаў Лорд, беручы ў руку шклянку.

Я ніколі не бачыў, каб пілі гарэлку ў такой колькасці. Асабліва многа пілі Мамут і Болік Камета. Фэлік Маруда і Бульдог таксама не марнавалі часу. Сама менш піў Юзік, ну і я.

У пэўны момант я пачуў рык з некалькі горлаў адразу:

— Ура!

— Няхай живе!

— Давай яго сюды!

Я азірнуўся і ўбачыў Салаўя. Гэта быў малады хлопец. Усміхаючыся, трохі сканфужаны такім шумным вітаннем, ён падышоў да стала. Усім нам па чарзе паціснуў рукі. Болік Камета пачаў яго прасіць:

— Салавейка, душачка, заспявай, браце!

Здарылася дзіўная рэч. Гэтыя шумныя п'яныя людзі раптам сціхлі, і ў хаце запанавала маўчанне. Устрывожаная Гінта прыадчыніла дзверы з суседняга пакоя, але, пераканаўшыся, што ўсё ў парадку, зноў іх прыкрыла.

Хлопец хвіліну пастаяў нерухома пасярод пакою, а потым заспяваў ціхім голасам, які злёгка вібрыраваў і паступова набіраў сілу: пачулася песня перамытнікаў:

Пайшлі хлопцы на работу,
Дзяўчаты засмуціліся.
Днём і ноччу думаюць пра тое,
Ці вернуцца.

Салавей узяў вочы ўгору. Голас яго гучаў сапраўдным жалем і смуткам. Я адчуў, што ў мяне забегалі мурашкі па плячах і галаве. Я больш ужо нічога не бачыў у пакоі: толькі дзівосныя вочы Салаўя — і кожным нервам адчуваў сумную ноту песні.

Калі Салавей скончыў спяваць, усе доўга маўчалі. Я паглядзеў на Мамута і ўбачыў, што па яго бясформенных, шэрых, нібы высечаных з каменю шчоках сцякалі слёзы. Я пачуў голас Шчура:

— Гэта, псякрэў...

— Салавейка, дарагі! — Болік Камета выцягнуў да яго рукі. — Спявай, душачка! Спявай яшчэ. На літасць боскую, спявай! Спявай!

— Дайце яму адпачыць! — сказаў Лорд. — Тосік! — крыкнуў ён Антону. — Іграй на змену «Дунайскія хвалі»!

Антон зайграў вальс, а Лорд пасадзіў за стол Салаўя і стаў паіць яго гарэлкай. Я прыглядаўся да перамытніка: у яго былі дзіцячыя вочы. На вуснах лунала лёгкая ўсмешка. Ён ствараў уражанне пераапрунутага каралевіча, а не дасведчанага перамытніка.

Я падумаў, што, можа, дзесьці ёсць каралевічы, якія маюць тоўстыя шчокі, тупы выраз вачэй і брыдкія вусны.

Пазней Салавей заспяваў іншую пагранічную песеньку, крыху весялейшую.

— Кажу і распавядаю вам, хлопцы, што як не вып'ю двайную дозу, дык сэрца разрываецца! — сказаў Камета, калі Салавей скончыў спяваць.

— Мудра! — адазваўся Лорд, наліваючы поўныя шклянкі.

У пэўны момант я заўважыў, што Мамут выняў з кішэні гімнасцёркі дваццацідоларавую банкноту і ўткнуў яе, сапучы, у руку Салаўю. Той здзіўлена паглядзеў на грошы і кінуў іх на стол.

— Ты што!.. Навошта гэта?.. Я не хачу!.. Бо не буду спяваць!..

— Вазьмі грошы! — рэзка сказаў Юзаф Трафіда Мамуту. — Гэта свой хлопец... Сам фартуе... За грошы не спявае!

Мамут з цяжкасцю падняўся з месца, узяў са стала банкноту і аддаў яе гарманісту. Антоні раўнадушна паклаў грошы ў кішэню і нават не падзякаваў. Для яго гэта не мела значэння — граў бы і без платы.

Галоўнае — абы вакол быў смех, шум, абы гарэлка плёхалася ў шклянках, абы ўсе былі вясёлыя.

Юзаф хацеў ісці да купца і спытаў у мяне:

— Трапіш сам дадому?

— Чаму ж не?.. Траплю.

— Гэта добра. Ад цябе тут нічога не залежыць. Я заплаціў за ўсё.

Трафіда развітаўся з калегамі і выйшаў з нашага «салона».

Забава не перапынялася. Я быў зусім п'яны. Мне зрабілася вельмі горача і весела. Я піў, еў, смяўся, слухаў песні Салаўя і гармонік. Не памятаю, як выйшаў з «салона» Гінты і апынуўся на вуліцы.

Я паволі брыў па якімсьці цёмным завулку. Крок за крокам чопаўся па гразкім брудзе. Раптам пачуў спераду здзіўлены крык і ўбачыў у некалькіх дзясятках крокаў групу людзей, якія біліся паміж сабой у святле, якое падала з акна нейкага дома. Трое мужчын білі чацвёртага, які, павалены на зямлю, бараніўся рэшткамі сіл. Не раздумваючы, я скокнуў уперад. Ударам збоку я адкінуў аднаго нападаўшага, а другому так даў кулаком у твар, што той падаўся назад і сеў у грязь. Трэці — ён таксама быў п'яны — кінуўся на мяне, пачаў мяне грызці. Я асыпаў яго ўдарамі па галаве. Ён адпусціў мяне. Я ірвануўся, гатовы да далейшай бойкі, хоць хістаўся і быў напайпрытомны. Раптам мяне пачало ванітаваць... Пазней я адчуў, што хтосьці вядзе мяне пад руку. Гэта быў той мужчына, якому я дапамог. Ён штосьці пытаўся ў мяне, але я нічога не мог зразумець.

Потым памятаю, што мне выціралі твар мокрым ручніком. Нада мною нахіляліся незнаёмыя мне твары. Потым алкаголь зусім адабраў маю свядомасць.

Раніцай я прачнуўся ў незнаёмым пакоі. Я быў здзіўлены, што апынуўся тут. Спытаў гучна:

— Ці ёсць хто дома?

У дзвярах кухні паказалася камічная круглая галава, амаль зусім пазбаўленая валасоў па прычыне нейкай скурнай хваробы.

— Пан учора быў такі п'яны... Пан нічога не разумеў! — сказаў, набліжаючыся да мяне, незнаёмы жyd.

— Але як я сюды трапіў?

— Я прывёў пана сюды... Пан, напэўна, прыезжы, бо я пана не ведаю... Учора ўначы галганы хацелі мяне забіць, а пан мяне абараніў.

— Я жыву на Слабадзе ў Трафіды.

— Гэта пан — калега Юзафа?

— Так.

— Гэта прыстойны чалавек. Гэта залаты чалавек! Ай, што гэта за чалавек!.. Ай!.. Мяне завуць Ёсік, а гэта мой дом.

Мне хацелася смяяцца, калі я глядзеў на камічныя жэсты і міміку жыда.

Калі я апрануўся, Ёсік упрасіў мяне, каб я з ім паснедаў. Я мусіў згадзіцца. Ёсік паставіў на стол бутэльку пейсахоўкі¹ і прынёс з буфету фаршыраванага шчупака. Неўзабаве прыйшла з кухні і села ля стала яго жонка, маладая і вельмі прыгожая жыдоўка з малым хлопчыкам на руках. Я пачаў з імі размаўляць. Жонка Ёські таксама падзякавала за дапамогу, аказаную яе мужу.

— Што з вамі здарылася? — спытаў я ў Ёскі.

— Мы гулялі ў карты. Я іх абыграў... Чэсна абыграў... Не ашукаў, — тлумачыў мне жyd. — А яны захацелі забраць у мяне грошы. Калі б яны былі цвярозыя, яны б не зрабілі гэтага... А так маглі б мяне забіць!

Ёсік паказаў мне гузы на галаве і сінякі на руках і шыі. Калі я выходзіў з дому, Ёсік выйшаў са мной у сенцы.

— Можа, пану трэба будзе штосьці дапамагчы?.. То няхай пан прыходзіць... Я ўсё зраблю!

— А чым пан займаецца? — спытаў я ў яго.

Ён усміхнуўся, паклаў мне далонь на плячо і сказаў:

— Няхай пан спытаецца ў Юзафа, чым займаецца Ёсік Гансяж. Ён пану скажа... Шчаслівай дарогі!..

Ад Юзафа Трафіды я даведаўся, што Ёсік — прафесійны злодзей.

— Быў некалі славутым злодзем, — сказаў Юзік, — але ажаніўся па каханні і завязаў. Зараз пераважна гуляе ў карты — ён шулер.

¹ Пейсахоўка — нацыянальная яўрэйская самагонка на разынках.

Глава 4

З Сашкам Вэбліным, каралём граніцы і перамытнікаў, першы раз я спаткаўся пры незвычайных абставінах — у яго каралеўстве на граніцы.

Я чацверты раз ішоў за граніцу з партыяй Трафіды. Граніцу прайшлі паблізу Альшынкi¹. Ноч была цёмная. Паўднёвы бок неба засланялі хмары. Усходні вецер біў нам у вочы, што перашкаджала ісці.

Я ішоў адразу за Юзікам. Перад выхадам з меліны, на паграніччы, дзе мы перахоўвалі ношы, выпілі мы па паўпляшкі гарэлкі. Цяпер мне было цёпла і весела. Я прызвычаіўся да нашай работы і пачаў яе любіць. Мяне вабілі далёкія дарогі. Прыцягвала таямнічасць нашых паходаў. Я любіў адчуваць лёгкае ўзбуджанне, выкліканае небяспекай.

Я любіў адпачываць у лясах і дняваць на мелінах. Любіў і сваіх калег, і гучныя, простыя забавы разам з імі.

Некалькі дзён таму я купіў сабе новы касцюм. Цяпер меў «са сваёй рукі» кішэнны ліхтарык і гадзіннік. А вырушаючы ў дарогу, клаў у кішэню адну ці дзве пляшкі спірытусу. Я быў ужо прафесійным перамытнікам. Фартаваў гэтаксама, як і іншыя хлопцы.

Ідучы за Юзікам, думаў пра многія рэчы. Сачыць за ім не прадстаўляла мне цяжкасці. Таксама прызвычаіўся я і да нашэння цяжкіх ношаў. Адначасова звяртаў увагу на наваколле, прыслухоўваючыся і азіраючыся па баках — перад і тыл былі небяспечныя.

За некалькі дзсяткаў крокаў ад граніцы мы ўвайшлі ў нейкі зараснік. Я пачуў ціхі шум вады. Трафіда ішоў вельмі марудна і часта затрымліваўся. Ён ніколі не ішоў так асцярожна, як цяпер. У адным месцы затрымаўся і стаяў без руху вельмі доўга. Я пачаў мерзнуць. Зноў

¹ Альшынка — невялікая рачулка пад Ракавам, за яго ўсходняй мяжой перад цяперашнім санаторыем «Аксакаўшчына».

рушыў наперад. Плёскаць вады ўсё нарастаў. Раптам Юзаф пайшоў назад. Наблізіўся да мяне. Схапіў мяне за плячо і прымусіў прысесці ў зарасніку. Я выразна пачуў перад сабою плёскаць вады — і ў той жа момант цішыню ночы разарваў стрэл і страшэнны голас, амаль рык:

— Сто-о-о-ой!

У гэтую хвіліну прагучала некалькі стрэлаў з рэвальвера, потым загрымелі стрэлы з карабінаў. Потым ззаду пачуўся тупат — нехта бег. Гудзела зямля, трашчалі кусты і бесперапынна чуліся крыкі:

— Стой!.. Стой!.. Стой!..

Усё навокал віравала. У цемнаце было цяжка зразумець, што робіцца. Трафіда ўстаў, і, цягнучы мяне за плячо, хутка аддаляўся. Потым накіраваўся наперад. Я — за ім. Адчуў, што ідзем па вадзе, якая даходзіла да маіх каленяў. Я стараўся не згубіць з вачэй калегу, які ішоў перад мной.

Мы дацёрлі да зарослага чаротам гразкага берага рачулки. Вылезлі з вады. У гэты момант здарылася нечаканае: прама перада мной прагучаў стрэл, і я адчуў, што хтосьці на мяне наваліўся. Удар быў такі неспадзяваны і такі моцны, што я паваліўся на зямлю і ўпаў у ваду. Цяжкая ноша прываліла мяне. Хтосьці бег, распырскваючы ваду ўздоўж рачулки. Вакол грэмелі стрэлы і чуліся гучныя галасы. Заслонены абрывістым берагам, я сядзеў у гразкім глеі.

Праз некалькі хвілін вакол мяне запанавала цішыня. Крыкі і стрэлы аддаліліся. Я павольна выбраўся з вады на бераг і паціху пабрыў у процілеглым кірунку, аддаляючыся ад граніцы.

Я ўвайшоў у лес. Ісці было цяжка. Штохвілінна дарогу мне перагароджвалі дрэвы і хмызнякі. Не ведаючы мясцовасці, я баяўся трапіць у рукі зялёнкам².

У адным месцы сеў на сасну, што ляжала на зямлі, і доўга адпачываў. Потым усляплюю вырушыў наперад, стараючыся ісці ў адным напрамку. Гэтак брыдучы, я намерваўся вырвацца з лесу.

² Зялёнкі (жарг.) — пагранічнікі.

Пасля доўгай дарогі я спыніўся ў хмызовым гушчары на ўскрайку лесу. Памятаю, што, як мы ішлі за граніцу, вецер дзьмуў мне ў твар — гэта значыць, з усходу. Я скеміў, што, ідучы з ветрам, перайду граніцу зноў. Падумаўшы, вырашыў, што гэта можа мяне падвесці, бо напрамак ветру мог змяніцца. Мяне агарнула роспач. Я адчуваў сябе зусім бездапаможным, згубленым у акіяне цемры, у якім на кожным кроку мяне могуць спаткаць невядомыя небяспекі. Усюды чакаюць на маю згубу лютыя ворагі. Каб са мною быў Юзік, ён бы з лёгкасцю вывеў бы мяне адсюль. Але дзе ён? Можа, дарэмна шукае мяне?

Раптам я ўспомніў, што Трафіда гаварыў пра зоркі, калі мы першы раз вярталіся з-за граніцы. Я паспешліва пайшоў уперад, імкнучыся як мага больш аддаліцца ад лесу.

Стаў на адкрытым полі, каб разгледзець неба. Большую яго частку закрывалі хмары, але на іншай палове неба я ўбачыў сузор'е (як я потым даведаўся ад Петрыка Філосафа) Вялікай Мядзведзіцы. Сем вялікіх зорак блішчэлі на цёмным фоне неба. Я доўга глядзеў на яго з затоеным дыханнем і радасцю, якая распірала мне грудзі. Я прыпомніў словы Юзафа: «Калі нас калісь пагоняць і разаб'юць партыю, то накіроўвайся так, каб гэтыя зоркі былі ў цябе справа!.. Як ні пойдзеш, выйдзеш за граніцу!»

Я стаў правым бокам да зорак і адчуў, што вецер дзьме мне ў патыліцу. Так: кірунак — на захад — правільны.

Я рушыў уперад. Ішоў павольна, каб не рабіць шуму, бо не ведаў, дзе знаходжуся, і каб без патрэбы не мучыцца.

Я мінаў палі, лугі, узгоркі. Прайшоў праз нейкі ручай, але яшчэ не ведаў, дзе знаходжуся: можа ў Саветах, а можа ў Польшчы? Вырашыў ісці далей. За лепшае было папасціся ў рукі польскай пагранічнай варты, дзе за перамытніцтва, асабліва ў першы раз, каралі лагодней, чым у Саветах, дзе пакаранні былі вельмі суровыя.

У цемры паволі, крок за крокам, я без шуму прасоўваўся ўперад. Час ад часу затрымліваўся і доўга прыслухоўваўся. Стараўся вачыма як найдалей прашыць змрок, які атуляў мяне.

Я апынуўся ля падножжа якойці гары. Ускараскаўся на яе вяршыню. Успомніў аповед Юзафа пра прывіда і капітана. «Гэта ж Капітанская магіла!» — падумаў я.

І зразумеў, што я ў Польшчы. Цяпер мне лёгка будзе знайсці дарогу да мястэчка.

Я сеў, абапёршы ношу аб пагорак, і доўга глядзеў на паўночны захад. Туды, дзе блішчэла казачнымі колерамі шырока раскіданая па небе прыгожая Вялікая Мядзведзіца. Я не ведаў яшчэ, як яе называюць, а ўжо вельмі палюбіў. Проста вачэй не мог адарваць ад тых зорак.

Седзячы гэтак нерухома, заглядзеўшыся на зоркі, пачуў нейкі шум ля падножжа гары. Я ўстаў і падцягнуў уверх ношу, падрыхтаваўшыся да ўцёкаў. Шэлест не сціхаў. Я ціха сышоў уніз і лёг на зямлю. Праз пэўны час убачыў ля пагорка чалавека, які павольна поўз.

«Мусіць, не зялёнка, а перамытнік! — падумаў я. — Зялёнкі маюць форму колеру хакі, якая ўначы святлейшая, чым твар... Акрамя таго, з якой нагоды поўзаць так далёка ад граніцы. Можа, гэта хтосьці з нашых?.. Можа, знаёмы?..»

Той, хто поўз, сеў. Я бачыў яго чорную нахіленую постаць. Трохі пазней убачыў на яго спіне шэры прамавугольнік ношы.

Я пачуў лёгкі энк і нібы здушаны мацюк. «А можа, гэта Юзаф?» Я больш не вагаўся і сказаў:

— Юзік, гэта ты?

Цёмная постаць раптам паварушылася. Хвіліну панавала маўчанне, а потым пачуўся ціхі голас:

— Хто там? Хадзі сюды!.. О, халера!..

Я наблізіўся да чалавека, які сядзеў у траве. Нахіліўся над ім. Незнаёмы спытаў у мяне:

— Хто ты?

— Я?... Уладак. Калега Юзафа Трафіды.

— Адкуль будзеш? Ад чырвоных?

— Не. Мы ішлі з таварам у дарогу — Трафіда веў... Зялёнкі пагналі ката¹ ў Альшынцы...

¹ Пагнаць ката (*жарг.*) — так казалі, калі пагранічная варта лавіла перамытнікаў.

Я пачуў здзіўленае:

- Ага!.. Гэта былі вы!..
- Хадзем! — сказаў я перамытніку.
- Не магу, халера! Звіхнуў нагу.
- Дык я дапамагу.
- Добра. Вазьмі маю ношу.

Ён ссунуў з плячэй ношу і кінуў яе на зямлю. Хвіліну маўчаў, а потым прамовіў:

— Вазьмі ношу і пакладзі на пагорку... Разумееш?.. Сваю таксама... Інакш няма як... Пазней я пашлю цябе за ёю. Будзь упэўнены!..

Я ўзышоў на пагорак і паклаў на яго вяршыні абедзве ношы, потым вярнуўся да перамытніка:

- Здолееш занесці мяне ў мястэчка? — спытаў незнаёмы.
- Чаму ж не? Можна, калі адпачываючы.

Я пасадзіў яго на плечы, як барана, і паволі пайшоў праз палі ў напрамку Ракава. Перамытнік паказваў мне дарогу: «Управа!.. Улева!..» І так брылі мы ўперад у начным змроку. Час ад часу перамытнік сапеў ад болю. Асабліва калі я спатыкаўся або падкідаў яго вышэй на спіну.

Я данёс яго да могілак. Тут мы адпачылі, а потым я панёс яго далей. Дарога была доўгая, і я вельмі стаміўся.

Нарэшце ўвайшоў у нейкі завулак, а потым на двор вялікага дому. Ля акна я спустыў яго на зямлю. Ён паціху пастукаў у шыбу. Неўзабаве з сярэдзіны адазваўся незадаволены жаночы голас:

- Хто стукае?
- Адчыні, Фэля! Жыва!
- Зараз... Паспееш...

Мы апынуліся ў памяшканні. Гэта была вялікая дагледжаная хата, падзеленая на дзве часткі шырмай. Справа было двое дзвярэй: адны — на кухню, другія — у вуглавы пакой.

Фэля, сястра Сашкі Вэбліна, запаліла лямпу і шчыльна завесіла вокны фіранкамі. Калі пры святле лямпы я глянуў на яе, то стаў, як укапаны, і не мог адарваць вачэй. Гэта была высокая зграбная кабета гадоў дваццаці васьмі. Па

плячах віліся густыя кучаравыя валасы. Апанута яна была толькі ў спадніцу, а на нагах былі хатнія тапачкі, але яна нікольні не саромелася маёй прысутнасці. Круцілася па пакоі і штосьці прыбірала. Твар яе быў прыгожы: прадаўгаваты, матава-бледны, правільны: аздаблялі яго вялікія выразныя вочы, цёмныя бровы і прыгожай формы вусны. Асабліва прыцягнулі маю ўвагу яе голяыя плечы і лебядзіная шыя. Я не бачыў ніколі такой пекнай кабеты. Так мне здавалася і так я думаў. І сапраўды, Фэля Вэбліна была найпрыгажэйшай у мястэчку. Заляцаліся і былі закаханыя ў яе ўсе тутэйшыя хлопцы. Але яна хутка адстрашвала іх сваімі кпінамі і халодным здзеклівым позіркам прыгожых зялёных вачэй, у якіх хавалася нейкая нязвычайная сіла: прыцягвала і адштурхоўвала адначасова. Не вочы, а бездань!

Фэля дапамагала мне пакласці Сашку на канапу і пачала нажніцамі разразаць яму бот на правай назе. Я стаяў, нахіліўшыся над ёю. Сачыў за рухамі поўных зграбных плячэй, якія блішчэлі нязвычайнай прыгажосцю нагаты. Раптам яна перарвала сваю працу, заўважыла мой пражэрлівы позірк і амаль крыкнула:

— Чаго з’яваеш? Дапамагай!.. Вечны клопат, халера! Хоць вешайся!

— Ну, ты, супакойся! — са злосным бляскам у вачах сказаў ёй Сашка. — Бо зараз супакою цябе!

Фэля кінула нажніцы на падлогу і выйшла ў вуглавы пакой. Праз хвіліну вярнулася, зашпільваючы на грудзях камізэльку. Твар яе непазнавальна змяніўся. Вочы холадна іскрыліся, вусны былі сцятыя.

Калі мы знялі бот з падвернутаі нагі Сашкі, які ад болю да крыві пакусаў сабе вусны, ён сказаў сястры:

— Скокні мігам па Жывіцу. Каб быў тут зараз жа! Калі Жывіцу не знойдзеш у халуце, то ляці па Мамута. Але на адной назе... Пайшла!

Фэля, нешта мармычучы, апанула паліто і накінула на галаву вялікую цёплую хустку. Грукнушы дзвярыма, выйшла з хаты.

— Змяя, псякрэў! — буркнуў Сашка і пачаў разглядаць нагу, якая была вывернута ў костачцы¹ і моцна апухла.

Сашка Вэблін быў найслыннейшым перамытнікам на паграніччы — ад Радашковіч да Стоўбцаў. Быў дасканалым правадніком, бо добра ведаў і граніцу, і абодва паграніччы. Яго баяліся і купцы, і большасць перамытнікаў.

Баяліся яго вялікай самаахвярнай адвагі, якая падштурхоўвала яго да нязвыклых, часта рызыкаўных учынкаў. У яго было шмат ворагаў у мястэчку і на паграніччы, якія, ненавідзячы яго, у той жа час паважалі і дзівіліся з гэтага караля перамытнікаў. Меў ён і некалькі адданных яму прыяцеляў, якія палюбілі яго за адвагу, шчодрасць, шырокую душу і фантазію. Найбліжэйшым яго сябрам быў Жывіца — наймацнейшы мужчына на паграніччы. Ён быў поўнай супрацьлегласцю Сашку, і я не адзін раз дзівіўся: што магло аб'ядноўваць людзей з такімі супрацьлеглымі характарамі?

Сашку было трыццаць пяць гадоў. Быў высокі і шчуплы. Хадзіў, злёгка нахіляючыся ўперад. У яго былі шэрыя, заўсёды злёгка прымружаныя вочы, у якіх затаіліся такія дзіўныя рэчы, што лепш было б не глядзець у іх. Ён любіў жартаваць і часта смяяўся, але рабіў гэта толькі мімікай твару — вочы былі заўсёды халодныя. А ўсмешка была падобнай да грымасы.

Сашка не раз зарабляў вялікія грошы. Але так іх транжырыў, што вельмі хутка зноў нічога не меў. Ніхто так не іграў у карты, як ён. Ніхто не траціў столькі грошай на жанчын, колькі ён. Ніхто столькі не прапіваў.

Калі я застаўся сам-насам з Сашкам, той, гледзячы на апухлую нагу, доўга маўчаў і чамусьці ўсміхаўся, а потым сказаў:

— Наша фартуна колам круціцца: то трэсне ў морду, то плюне ў вочы!

— Так, — пацвердзіў я яго словы.

— Гэта Юзіку пагналі ката ў Альшынецы?

— Яму.

¹ Костачка (польск.) — галенастожны сустав.

— Колькі было вас? Дзесяць?

— Адзінаццаць.

Ён паківаў галавой.

— Ну-ну!.. Ці ўсе вернуцца?.. Масалкі² густа рубілі...

— Хтосьці ў іх страляў таксама.

Ён узняў на мяне вочы.

— Хтосьці рубіў іх з капыта³, кажаш?

— Так.

— То і добра. Бо занадта яны смелыя!.. Забыліся, што ёсць граніца і што мы фартуем... Палявалі б, як на зайцоў... Я не зусім зразумеў яго.

Хутка вярнулася Фэля, а следам за ёй увайшоў тоўсты мужчына гадоў трыццаці. Яго тлустасць хаваў чорны касцюм, але пад адзежай адчуваліся стальных мускулы.

Гэта быў славуты перамытнік Жывіца, які браў на граніцу тры ношы за раз. Мамут таксама быў вельмі моцны, але нязграбны, а Жывіца пры сваёй масіўнай будове быў вельмі вёрткі.

Апавядалі пра яго такую гісторыю. Аднаго разу Жывіца паспрачаўся пасля п'янкі з Юрліным, досыць заможным машыністам перамытнікаў, што пранясе яго каня з Віленскай вуліцы да дому сваёй маці на Мінскую вуліцу. Калі перанясе каня, то конь будзе яго ўласнасцю, калі не — прайграе Юрліну пяцьдзясят рублёў золатам. Каню звязалі заднія і пярэднія ногі. Жывіца ўзлез пад каня і падняў яго ўгору. Злёгка нахіляючыся і прытрымліваючы лейцы, якімі быў звязаны конь, ён паволі ішоў вуліцай. Прайшоў ужо большую частку вызначанага яму шляху, але на рынку конь неспадзявана здрыгануўся і абое рухнулі на зямлю. Жывіца прайграў заклад, хаця мог яго выйграць. Ламанне падкоў і сярэбраных рублёў было для яго забавай.

Менавіта гэтага чалавека я ўбачыў перад сабой. У яго быў лагодны твар, з якога з-пад густых броваў весела і добрачыліва глядзелі добрыя дзіцячыя вочы. У яго была вельмі прыгожая ўсмешка, на якую цяжка было не адказаць

² Масалкі (жарг.) — салдаты.

³ Капыт (жарг.) — рэвальвер.

таксама ўсмешкай. Я адзначыў, што ён з цяжкасцю выказвае свае думкі, і ўспомніў Мамута, які амаль не гаварыў, а толькі жэстыкуляваў.

Жывіца падышоў да канапы, на якой ляжаў Сашка, і з відавочным непакоем запытаўся ў яго амаль шэптам:

— Ну што?.. Што з табой?.. А?..

— Не... Звіхнуў нагу... Быў шухер¹... Я даваў гвінта²... У Альшынцы масалкі падсцераглі... Нарабілі хаю, як халера! Я сарваўся і зачапіўся за пень. Гэты прыцягнуў мяне дахаты... Не ведаю, як бы сам сюды дацягнуўся.

Сашка паказаў на мяне рухам галавы. Жывіца весела бліснуў вачамі, сціснуў мой локаць так, што забалела, і кіўнуў галавой.

— Вось гэта марова³!.. Так!.. Вось гэта разумею!..

Потым Сашка сказаў Жывіцы:

— Ідзі забяры ношы... Дзве ношы: яго і маю... Пойдзеш на Капітанскую магілу. Там ляжаць наверху, на зямлі... Прыцягнеш сюды!

— Добра... Зараз...

Жывіца сарваўся з месца і рушыў да дзвярэй.

— Вазьмі комін⁴, — сказаў Сашка. — Раптам на каго натрапіш...

Жывіца, раздумваючы, хвіліну пастаяў ля парога, потым махнуў рукой, паказаў ва ўсмешцы зубы і сказаў:

— Не натраплю...

Праз гадзіну Жывіца вярнуўся. Прынёс абедзве ношы. Падымаў іх без намаганняў. Твар яго быў спацелы, бо ён вельмі спяшаўся. Паставіў ношы ў парозе і асцярожна сеў на канапу каля Сашкі.

Фэлі ў пакоі не было. Калі прыйшоў Жывіца, Сашка загадаў ёй ісці спаць. Жывіца пэўны час глядзеў мне ў твар, а потым спытаў:

¹ Шухер (*жарг.*) — небяспека.

² Даваць гвінта (*жарг.*) — уцякаць.

³ Марова (*жарг.*) — добра.

⁴ Комін (*жарг.*) — рэвальвер.

— Ты чый?

— Юзіка Трафіды, са Слабады, калега, — адказаў за мяне Сашка. — Відаць, таксама залаты хлопец.

— Ну і клёва! — сказаў Жывіца, удараючы мяне далонню па калене.

— Зрабі што-небудзь пашамаць! — сказаў Сашка Жывіцы. — Гарэлка, хлеб і каўбаса ў шафе, агуркі ў місцы на паліцы. З нагой парадзім уранку. Фэлька паклікае фельчара... Пацярплю... Мне ўжо не так баліць...

Жывіца паставіў на стол шклянкі і талеркі, а потым мы перанеслі стол і паставілі яго ля канапы. Учатырох мы выпілі тры пляшкі гарэлкі. Потым Сашка спытаў у мяне:

— Што хочаш зрабіць з ношай?

— Аддам Юзіку... Гэта чужы тавар...

— Цяпер гэта твой тавар! — выразна адрэзаў Сашка. — Гэта не агранда⁵. Ніхто не аддае... хіба дурны!.. Гэта твой фарт⁶. Разумееш? Жыда халера не возьме. Раз-два, і накуе! А ты радзьмуваеш кадзіла! Зразумеў?

— Я спытаю ў Юзафа.

— Добра. Спытай. А ношу можаш пакінуць у мяне. Я пхнуся за граніцу. Яшчэ і на гэтым заробіш. Заўтра мне скажаш... Я добра ведаю вашага купца. Гэта жмінда! Яшчэ ягонае шчасце, што з Трафідам працуе! Тоўстыя тысячы зарабіў!.. Калісьці (два гады таму) Шлёма Бергер анучамі і бутэлькамі гандляваў. А цяпер Шлёма Бергер грандыёзны купец: у Вільні крамы адкрывае і камяніцы купляе!

Ён, задумаўшыся, змоўк. Доўга глядзеў у кут. Потым сказаў:

— Ну дык ідзі сабе!.. А заўтра мне скажаш... Я хачу, каб ты больш зарабіў.

Я развітаўся з Сашкам і Жывіцай і пайшоў дадому.

Юзік яшчэ не спаў. Ubачыўшы ў вокнах святло, я пастукаўся ў хату. Калега сам адчыніў мне дзверы і ад радасці ледзь не задушыў мяне ў абдымках.

⁵ Агранда (*жарг.*) — прысваенне сабе тавару перамытніка.

⁶ Фарт (*жарг.*) — шчасце; фартавачь — красці, жыць нелегальна.

— Гэта клёва, браце!.. А я ўжо падумаў халера ведае што!.. Дзве гадзіны швэндаўся па паграніччы, шукаў цябе... Ледзь не ўваліўся... А ты сам... Ну апавядай, як там было?..

Калі я раскажаў яму падрабязна пра свае блуканне па лясках і пра спатканне на паграніччы з Сашкам, а таксама пра ўсё, што было далей, Юзаф задумаўся... Праз хвіліну сказаў:

— Ведаеш, браце, гэта клёвыя хлопцы, і ты добра зрабіў, што яму дапамог. Але з Сашкам не звязвайся, бо гэта нарванец¹. З ім ужо не адзін загінуў! Гэта не для цябе «кумпанія»! Так!

— Ён зусім не запрашаў працаваць разам.

— Ну і добра. А з таварам табе пашанцавала. Няхай прадасць за граніцай, бо калі тут пойдзе па блаце, то ты мала атрымаеш. Сашка возьме ў пяць разоў больш. Ён хоча табе дапамагчы. Бачыць, што ты хлопец, як мае быць, ну і...

— Дык заўтра я туды пайду.

— Добра.

— Я думаў, што тавар трэба аддаць.

Юзік усміхнуўся і сказаў тое самае, што я чуў нядаўна ад Сашкі.

— Гэта не агранда! Чэрці не возьмуць Бергера. За дзве ходкі адробіць усё. А мы трохі адкуёмся... Пару хлопцаў дапраўды пакідалі ношы... Можна, вып'еш?

— Не. Я піў у Сашкі разам з Жывіцай.

Праз хвіліну Юзік запытаў у мяне з усмешкай:

— Бачыў Фэлю?

— Бачыў.

— Ну, спадабалася табе?

— Прыгожая, вельмі прыгожая.

— Так, так... Дзеўка маляваная, але шкодная, халера! Калі туды пойдзеш, то не задурься ў яе... Яна любіць хлопцам галовы задурьць.

— Яна нават не глядзела на мяне.

— Яна ні на каго не глядзіць, бо мае паскудныя вочы... Ашалееш, як у іх паглядзіш!

¹ Нарванец (*польск.*) — шаленец, дзівак.

Трафіда ўздыхнуў і змоўк. Можа, і ён быў злёгка закаханы ў яе...

Калі я пайшоў спаць, то доўга не мог заснуць. Перад вачамі праплівалі розныя вобразы, карціны і асобы. Бачыў то сем прыгожых зорак сузор'я Вялікай Мядзведзіцы, то камічны твар Ёселя Гэнсяжа, то Салаўя, які спяваў, то Лорда з жарцікамі, то Антонія, які граў на гармоніку, то Сашку, то Жывіцу. Нарэшце, усіх заслانیла Фэля. У яе былі прыгожыя голыя плечы, прыгожы горды твар, кучаравыя валасы, і яна мне міла ўсміхалася.

Глава 5

Назаўтра пасля сьнеданьня я падаўся да Сашкі. Застаў яго ляжачага на канапе. Нага была перабінтавана.

— Як здароўе? — спытаў я.

— Добра. Быў фельчар, агледзеў маю нагу. Праз пару дзён буду хадзіць.

— Выдатна!

— Ну, як там тавар?

— Мне ўсё адно. Юзаф кажа, што ты найлепей апыліш². Але я не хачу дадаваць табе працы.

— Якая там праца?.. Разам са сваім таварам апылю. Пачакаю з тыдзень. А, можа, табе сармак³ зараз патрэбён?

— Маю трохі грошай... Для мяне хопіць.

— То і клёва!

² Апыліць (*жарг.*) — прадаць, здаць.

³ Сармак (*жарг.*) — грошы.

У пакой увайшла Фэля. Апанута яна была ў прыгожую сукенку сіняга колеру і лакаваныя туфелькі. Я павітаўся з ёю. Заўважыў, што ў яе зялёныя вочы. Яна пачала наводзіць парадак у пакоі. Я з прыемнасцю глядзеў на яе зграбныя рухі. Пару разоў яна скоса зірнула на мяне.

Праз пэўны час Сашка звярнуўся да сястры:

— Пойдзеш у касцёл?

— А як жа? Пайду...

— Адна?

— А з кім?

— Вось, калезка цябе правядзе. Пойдзеш з Фэляй? — спытаў у мяне Сашка.

Я трохі сумеўся і паспешліва сказаў:

— Канечне. Ахвотна пайду.

Хутка я выйшаў разам з Фэляй з дому. Дзень быў цудоўны. Вуліцамі ў напрамку касцёла цягнулася шмат людзей, пераважна моладзь. Я не ведаў, пра што гаварыць з Фэляй, таму мы ішлі моўчкі. Паблізу касцёла нас мінула шмат святочна апранутых людзей. Амаль кожны вітаў маю спадарожніцу.

— Ушанаванне панне Феліцыі!

— Дзень добры, панна Фэльця!

Яна адказвала ім зняважлівым кіўком галавы.

Паблізу касцёла я заўважыў групу з пяці мужчын узростам ад дваццаці пяці да трыццаці пяці гадоў. З імі быў Альфрэд Алінчук, якога я бачыў у садзе Трафіды разам з Гэляй. Я адразу зразумеў, што гэта браты Алінчукі. Яны былі апранутыя з прэтэнзіяй на гарадскі шык: лакаваныя абутак, каляровыя касцюмы, яркія гальштукі, круглыя картузы, капелюшы. І ва ўсіх у руках — лясачкі.

Калі Альфрэд Алінчук убачыў, што я іду з Сашкавай сястрой, ягоны твар набыў злосны выраз, а сам ён падаўся ўперад, нібы ён кагосьці хацеў зачапіць. Калі мы падышлі бліжэй, яго твар асаладзіла штучная масляная ўсмешачка. Ён пакланіўся (як тады Гэлі) разам і капелюшом, і лясачкай, і рухам галавы.

— Панне Фэльці маё ўшанаванне!

Фэля кіўнула яму галавой і добразычліва сказала:

— Ушанаванне пану!

Потым звярнулася да мяне:

— Я пайду адна. Можаче пачакаць, калі маеце час і ахвоту. А як не, то да пабачэння!

— Я пачакаю.

— Добра.

Яна пайшла ў касцёл, а я пачаў прагульвацца паблізу. На прыступках касцёла размясціліся маляўнічыя групы дзяўчат у каляровых сукенках. Важныя, як паўліны, хлопцы дэфіліравалі па некалькі і ў адзіночку перад ганкам касцёла, нібы не звяртаючы ўвагі на дзяўчат, але ўпотай зіркалі на іх.

Нехта пацягнуў мяне за рукаво. Я ўбачыў Лорда. Ён паціснуў мне руку.

— Што ты тут робіш? — спытаў ён.

— Чакаю Фэлю Вэбліну.

— О! Дык ты ведаеш яе?

— Так.

— Ну-ну... Маровая шмара!¹

Потым паказаў галавой на групу дзяўчат на прыступках касцёла і сказаў:

— Цэлы рынак баб сабраўся! Усялякага колеру і калібру. На любы густ.

Ён аддаліўся, скубучы англійскі вусік.

Я прахаджваўся па двары, зазіраючы штохвілінна ў дзверы касцёла і чакаючы вяртання Фэлі. У пэўны момант я апынуўся каля групы братоў Алінчукоў. Альфрэд стаў на маім шляху і, насупіўшы вузкія бровы, глядзеў мне ў вочы. Я хацеў адсунуць яго ўбок і прайсці, але ён сказаў:

— Ты прывёў Фэлю?

— Я... А што табе ад гэтага?

— Ну, дык і дыбай у халупу.

— Чаму гэта?

— Я яе правяду.

— Гэта як яна захоча.

¹ Маровая шмара (*жарг.*) — прыгожая жанчына.

Алінчук нахіліў да мяне пачырванелы твар і сыкнуў:

— Не скачы, смык, бо я цябе абсаджу!.. Фраер!..

— А ну, паспрабуй!

Я адскочыў крок узад. Браты Алінчукі павыцягвалі рукі з кішэняў. У гэты момант адзін з іх спатыкнуўся, адапхнуты ўбок, — перад Альфрэдам стаяў Шчур. Наблізіў свой твар да яго твару і свістаў яму ў нос, прыжмурваючы вочы. Альфрэд адступіў, сціскаючы кулакі. А Шчур сказаў павольна, цэдзячы словы праз зубы:

— Ты, шпанюга! Чаго так разбіваешся?

— Разумна! — раздаўся голас Лорда, які набліжаўся да нас.

— Бачыш яго! Малайчына! — іранічна сказаў Шчур, паказваючы рухам галавы на Альфрэда.

— Зух¹: двое на аднаго! А супраць зуха здохла муха! — азваўся Лорд. А праз хвіліну дадаў: — Глядзі, Шчур, каб цябе не задралі. Бачыш, пяцёра такіх жыганаў².

— Маю я іх там, дзе курыца мае яйка! Усіх пяцёх! Яны моцныя, але ўсім будзе па мордачцы!

— Ну, не кажы, не кажы! Калі Фрэдак не зух, то свіння не прыгажуня! Гэта грозны задзіра!

— Каровам хвасты задзіраў!

Каля нас пачалі збірацца зявакі. Раздаваліся выбухі смеху. Алінчукі выйшлі з-за агароджы на вуліцу. Яны баяліся ўчыніць авантуру, бо ведалі, што Шчур не будзе біцца кулакамі, а мае напаятове нож. А Шчур, нібы надакучлівая муха, трымаючы рукі ў кішэнях і віляючы клубамі, кружыў паблізу.

Лорд пашпацыраваў за мной.

— Ты глядзі наконт Алінчукоў, асабліва наконт Альфрэда. Гэта дрэнь. Ён да Фэлькі заляцаецца. Хацеў цябе адвадзіць... Ты купі сабе задру³, бо можа быць па-рознаму.

Назаўтра па парадзе Лорда я купіў сабе вялікі сцізорык, а Юзаф навастрыў яго, як брытву, — так, што галіў валасы на галаве.

¹ Зух (польск.) — малайчына.

² Жыган (жарг.) — дасведчаны злодзей, перамытнік, прафесійны злодзей.

³ Задра (жарг.) — нож.

Калі Фэля выйшла з касцёла, я разам з Лордам правёў яе дадому. Яна запрасіла нас у пакой. Сашка быў адзін, і па ім было відаць, што ён сумаваў. Прапанаваў нам пагуляць у тысячу па пяць рублёў за партыю. Мы гулялі ў карты да змяркання. Потым я развітаўся з Сашкам, і мы разам з Лордам выйшлі з дому. Фэля, каб развітацца з намі, са свайго пакоя не выйшла..

Калі мы выходзілі з Сашкавага дома, узняўся вецер і пачаўся дождж.

— Халера, сабачы час! — сказаў Лорд.

— Так. Дрэннае надвор'е.

Мы паволі цягнуліся вузкім завулкам. Ногі гразлі ў брудзе. Лорд затрымаўся і запытаўся ў мяне:

— А, можа, пойдзем да Калішанак?

— Што за яны?

— Вясёлыя дзяўчаты. Нагамі на жыццё зарабляюць!.. Тут пару крокаў. Хадзем!

На ўскраіне мястэчка мы наблізіліся да адзінокага дома. Лорд пастукаў у аканіцу. Знутры адазваўся вясёлы голас:

— А хто там?

— Я. Яго эксцэленцыя граф Баляслаў з прыяцелем.

— Ага. Зараз.

Праз хвіліну мы ўвайшлі ў прасторную хату. Была яна досыць чыстая. На сценах вісела шмат абразоў і рэпрадукцый. У адным канцы хаты стаяў вялікі стол, засланы блакітнай цыратай.

— Франка, нех жые⁴! — крыкнуў Лорд.

Ён абхапіў дзяўчыну, якая ўвяла нас у памяшканне, і, падняўшы яе ўгору, так хутка закруціўся па хаце, што яна толькі паспявала перабіраць нагамі ў паветры.

— Пусці ж, вар'ят, бо трэсну ў лоб! — крычала дзяўчына.

Я ўбачыў, што за сталом сядзеў Болік Камета. Лорд таксама яго заўважыў, таму шырока раскінуў рукі і сказаў мне:

— Глядзі, Уладак. Мы на небе! — паказаў рукой на тоўстую жанчыну і сказаў: — Сонца! — Потым, паказваючы па

⁴ Нех жые (польск.) — няхай жыве.

чарзе на дзяўчат, сказаў: — Зоркі! — Нарэшце паказаў рукою на перамытніка: — А гэта Камета! Усё ў камплекце!

Зузя Калішанка, гаспадыня хаты, гатавала вячэру: паставіла на стол міску варанай бульбы, якая пускала пару пад столь, і вялікую місу кіслага малака.

— Кіслае малако з картопляй — гэта такая раскоша! — сказаў Лорд, цалуючы кончыкі пальцаў. — Што ты на гэта скажаш, Камета?

— Угум... — адазваўся перамытнік, які, як я заўважыў, быў ужо п'яны.

— Зузя, найсаладзейшая! — звярнуўся Лорд да гаспадыні. — Каб кропельку гарэлачкі!..

— Ага, зараз! — азвалася кабета. — Каб потым мне гранды нарабілі!

— Ты ж нас ведаеш, анёлачак! — соладка сказаў Лорд.

— Канечне ж, ведаю. Таму і не дам!

Але пані Зузя нядоўга ўпіралася і хутка прынесла пляшку гарэлки. Камета ажывіўся, і ў яго зноў з'явіўся дар мовы.

— Кажу і распавядаю вам, хлопцы, што няма парадку на свеце! — сказаў ён хрыпатым голасам. — Халера яго ведае, куды ўсё пахавалася! Ані выпіць, ані пагуляць. Нават Антонія няма!

— Не! Абыдзешся. У такім таварыстве, — Лорд падміргнуў жанчынам, — не будзе сумна нават без музыкі.

Зузанна Калішанка ўжо многа гадоў прафесійна займалася «продажам каханьня». Яе дочки таксама пайшлі гэтай дарогай. Калі я глядзёў на гэтых кабет, мяне не пакідала дзіўнае ўражанне. Немагчыма было паверыць, што гэта адна сям'я: маці і дочки. Малодшая дачка Алеся была пульхнай бландзінкай. У сярэдняй, Франкі, былі рыжыя валасы, і яна была амаль такой жа поўнай і высокай, як маці. А маці была поўнай і рослай brunetkay. Не зважаючы на сталы ўзрост, Зузя яшчэ добра трымалася і «працавала» нароўні з дочкамі. У некаторых пастаянных гасцей яна мела нават большы поспех, чым дочки, бо была майстрыхай у справе каханьня.

Тую ноч я спаў у Калішанак з Алесяй. Вельмі яна мне спадабалася. Ёсць у яе пэўнае падабенства да сястры Трафіды Гэлі.

Болік Камета знік з хаты, як толькі выпілі ўсю гарэлку.
— Гэта мачыморда! — сказаў Лорд. — За гарэлкай на канец свету пойдзе.

Глава 6

Восень.

Золата вісіць на дрэвах. Золата лятае ў паветры. Золата шапоча пад нагамі. Мора золата наўкол.

Ходзім па залатых кілімах. І гэты час, калі глухія асеннія ночы надоўга атуляюць зямлю, таксама называецца «залатым».

Граніца віруе жыццём. Партыя за партыяй, ноч у ноч ідуць за граніцу. Перамытнікі працуюць заўзята. Ледзь хапае ім часу на прапіццё заробленых грошай. Мы амаль не бачым дзённага святла, бо днём адсыпаемся пасля доўгіх начэй.

Я схуднеў і счарнеў. Трафіда таксама. Але цяпер я многа здаравейшы і мацнейшы, чым тады, калі першы раз апынуўся на граніцы. Для мяне 30 кіламетраў дарогі ўначы па бездарожжы з 30–40-фунтовай ношай на спіне — проста нічога. Я быў за граніцай ужо 11 разоў. Некалькі разоў нас абстрэльвалі. Калі ўпершыню пачуў свіст куль, мне зрабілася весела. Я ведаў, што трапіць у мяне ўначы цяжка. Зрэшты, я зусім не дбаў пра сябе.

Калі мы вырушвалі ў дарогу, то некалькі разоў траплялі ў такі змрок, што, здавалася, ідзём, пагрузіўшыся ў ваду. Як веслярам нам пагражалі розныя небяспекі, але мы спрытна пераадольвалі іх і дабіраліся да прыстані.

Калі б скінуць у глухую ноч з граніцы вэлюм змроку, то можна было б убачыць на вялікай адлегласці партыі перамытнікаў, якія цягнуліся да граніцы. Ідуць па тры, па пяць, а нават па дзесяць і больш. Большыя партыі праводзяць «машыністы», якія дасканала ведаюць граніцу. Малыя партыі ідуць пераважна «на сваю руку». Ідуць нават жанчыны, па некалькі ў групе, каб за золата, серабро і даляры купіць у Польшчы тавар, які можна выгадна прадаць у Саветах. Ёсць і ўзброеныя партыі, але іх вельмі мала. Перамытнікі зброі не носяць. А калі хтосьці з іх і бярэ з сабою комін, то ў выпадку затрымання, калі бачыць, што мае справу з «хамамі», узброенымі «абрэзамі», якіх перамытнікі найбольш баяцца, то адкідае ад сябе зброю. Са зброяй ходзяць Алінчукі, Сашка і яшчэ некаторыя перамытнікі, якія маюць для гэтага вельмі важкія прычыны.

Калі б зняць заслону змроку з пагранічча, можна было б убачыць драпежнікаў граніцы, «сялян» з абрэзамі, карабінамі, рэвальверамі, сякерамі, віламі і палкамі. Сялян, якія чхаць хацелі на тое, што пападуцца. Убачылі б часам і дыверсійную банду, якая складаецца з некалькіх, а то і некалькіх дзясяткаў людзей, узброеных рэвальверамі, карабінамі і нават аўтаматамі. Убачылі б і «скамеечнікаў»¹, якія перапраўлялі крадзеных коней з Польшчы ў Саветы, а з Саветаў у Польшчу. Убачылі б, нарэшце, нязвычайную постаць... чалавека, які ў адзіночку самотна пераходзіць пагранічча і граніцу. Часта ідзе самымі небяспечнымі дарогамі. Крочыць з рэвальверам у руках, з гранатамі за поясам, са стылетам на баку. Гэта шпіён. Стары, дасведчаны, цудам уцалелы пасля дзясяткаў пераходаў, рашучы, як д'ябал, шалёна смелы карсар граніцы... Яго баяцца ўсе: і перамытнікі, і варта, і агенты ўсялякіх інстытуцый — разведкі і контрразведкі, і сяляне... Злавіць перамытніка — мара, але напароцца на такога шатана — найстрашнейшая рэч! Убачылі б і шмат іншых цікавых рэчаў. Пра некаторыя з іх раскажу далей.

¹ Скамеечнікі (жарг.) — канакрады.

Ад пэўнага часу я пасябраваў з Петрыкам Філософам. Гэта малады хлопец гадоў дзевятнаццаці. У яго нязвыклыя вочы, уважлівыя і сур'ёзныя. Я ніколі не бачыў, каб Петрык піў гарэлку або гуляў з хлопцамі ў мястэчку. Хаця ён і піў, але рабіў гэта, каб разагрэцца, або «для гумору», але не для забавы. Ён ніколі не жартаваў. Амаль заўсёды маўчаў, не беручы ўдзелу ў агульных размовах. Калі ў яго пра штосьці пытаўся, адказваў вычарпальна і вельмі сур'ёзна. Я заўважыў, што нават у дарогу ён браў з сабой кніжкі, якія чытаў, калі меў на тое час.

Юлік Вар'ят заўсёды трымаўся паблізу Петрыка, і яны часта аб нечым размаўлялі. Я чуў ад хлопцаў, што Петрык мае адукацыю і што на паграніччы ён асеў у 1920 годзе, калі падчас паходу бальшавікоў на Варшаву страціў бацьку і маці. Жыў ён разам з Юлікам Вар'ятам у аднаго эмігранта, Мужанскага, які танна і якасна рамантаваў гадзіннікі, але якога ўсе лічылі бзікам².

Распавяду больш падрабязна пра пачатак майго сяброўства з Петрыкам Філософам. Я ўжо згадваў пра тое, як Юзік Трафіда паказаў мне на небе сем зорак, якія некалькі разоў дапамагалі мне знаходзіць дарогу за граніцу. Я вельмі прывязаўся да іх і заўсёды, калі неба было без хмар, пазіраў на іх, і было мне так весела, нібы я глядзеў у вочы найлепшага сябра. Калі неба засланылі хмары, мяне ахінаў смутак.

Аднаго разу ў прыгожую ціхую ноч, калі неба іскрылася зоркамі, я звярнуўся да Ванькі Бальшавіка, што адпачываў паблізу, абапёршыся на кінутую на траву ношу. Я паказаў яму тых сем зорак. Калі ён, нарэшце, зразумеў, пра якія зоркі ідзе гаворка, то спытаў:

— Ну, бачу іх... Дык што з таго?

— Што яны нагадваюць табе сваім выглядам?

Бальшавік доўгі час маўчаў, гледзячы прымружанымі вачамі на неба. А потым надзьмуў вусны і сказаў:

— Гусак. Тоўсты гусак з доўгай шыяй.

² Бзік (польск.) — чалавек з дзівацтвам, своеасаблівы чалавек.

Гэта мяне абразіла... Раптам я заўважыў, што ў яго брыдкія вушы, якія тырчаць, доўгі сіні нос, тоўстыя вусны і што ён... дурны... Я адчуў агіду да яго нават фізічна і больш з ім не размаўляў.

Другім разам я задаў гэтае пытанне Фэліку Маруду. Ён доўга не мог зарыентавацца, пра якія зоркі ідзе размова, а калі, нарэшце, зразумеў, то сказаў:

— Бачу... Той рондаль...

Гэта мяне разлавала: у яго толькі рондаль са жратвой у галаве. Зрэшты, ці можна было пытацца пра зоркі ў людзей, якія ніколі не глядзяць на неба і акрамя гарэлкі і жратвы нічога іншага не бачаць!

Доўгі час у мяне было жаданне запытацца пра гэтыя зоркі ў Петрыка Філософа, які імпанавуў мне сваім выглядам і сур'ёзнасцю. Аднаго разу я вылучыў зручны момант і звярнуўся да яго з пытаннем. Петрык адразу зразумеў мяне і адказаў:

— Тыя зоркі маюць агульную назву. Назву сузор'я. Называецца Вялікі Воз.

— Вялікі Воз? — паўтарыў я радасна.

— Так. Ёсць яшчэ адна назва, лацінская: *Ursa Major*.

— Гэта я не разумею.

— Гэта значыць Вялікая Мядзведзіца. І гэта самая правільная назва сузор'я.

— Вялікая Мядзведзіца! Вялікая Мядзведзіца! Толькі вучоныя людзі маглі даць ёй такое прыгожае імя!.. Вялікая Мядзведзіца! — паўтараў я ў захапленні.

— Пан цікавіцца зоркамі? — запытаўся ў мяне Петрык. — Магу пазычыць пану касмаграфію¹. Там пан прачытае шмат цікавага пра зоркі.

— Не, не трэба, — адказаў я. — Мяне толькі гэтыя зоркі цікавілі.

З гэтага часу я пасябраваў з Петрыкам Філософам і яго неразлучным кампаньёнам Юлікам Вар'ятам.

¹ Касмаграфія — кніга з апісаннем аб'ектаў і картамі зорнага неба.

Глава 7

Мы сядзім на меліне ў гумне Бамбіны. Толькі што паабедалі. Ежа нас разагрэла, а гарэлка падбадзёрыла. Курым папярсы. Раптам азваўся Юлік Вар'ят і загаварыў поўным захаплення голасам:

— Ведаеце, хлопцы, я чытаў учора адзін урывак пра арлеанскую дзеву... Гэта, хлопцы, баба!

— Ну і што ж там тая... армянская дзева? — пацікавіўся Ванька Бальшавік, — здорава папускалася?

Да размовы далучыўся Петрык Філосаф, які прыйшоў на дапамогу прыяцелю, якога пытанне Ванькі проста ашаламіла:

— Зусім не папускалася! Бо, як відаць з імя, была дзяўчынай. А звалі яе не армянскай, а арлеанскай дэвай — ад назвы горада Арлеан у Францыі.

Ванька Бальшавік з сумненнем паківаў галавой і сказаў:

— Ну-ну! Штосьці тут не так!.. Хто яе там абследаваў!.. А калі была дзяўчынай, то чаму цэлым горадам называлася?

Цяпер Юлік Вар'ят пачынае апавядаць гісторыю пра Жанну д'Арк. Распаляецца штораз усё больш. Жэстыкулюе. Пляце абы што... Нарэшце даходзіць да таго, як яе спалілі на вогнішчы. Тут п'яны перамытнік не вытрымаў і заплакаў наўзрыд. Ніхто такога не чакаў. Хвіліну мы маўчалі і глядзелі, як хлопец плача. Потым я пачуў, што Ванька Бальшавік коратка пырснуў, нібы пра штосьці пытаўся. Гэтага было дастаткова, каб мы ўсе выбухнулі шалёным смехам.

Юлік перастаў плакаць. Збялеў. Шырока адкрытымі вачыма, у якіх блішчэлі слёзы, ён глядзеў на нас. Потым устаў і сказаў:

— Ведаеце што?.. Ведаеце што?.. Я вам гэтага не казаў, але думаў. Так... А цяпер скажу: вы хамы! Хамы! Хамы!.. Бо з гэткага смяцця няможна... Так... Вы хамы!.. Толькі Петрык...

— Такі самы фіёлак¹, як і ты, — спакойна адазваўся Шчур, перакідаючы папяросу з аднаго кута рота ў другі.

— Разумна! — пацвердзіў Лорд яго выснову.

Мне стала сорамна, бо і я смяяўся з Юліка. Потым я пачаў больш кантраляваць сябе, каб нічым не пакрыўдзіць.

Вечарам прыйшоў у гумно Юзаф і звярнуўся да мяне:

— Хадзем, Уладак, дапаможаш «бандажы» для ношчыц² рабіць. Ёсць тавар з трох партый. Лёўка і Бамбіна не спраўца. Заробіш так, нібы з партыяй хадзіў.

Пасля хвіліны роздуму я ўстаў і выйшаў разам з Юзафам з гумна. Мы рушылі сцежкаю збоку ад саду. Здалёк была бачна вялікая халупа. Вакол — чысціня і парадак. Калі мы выходзілі з гумна, Бальшавік крыкнуў:

— Прывітанне Бамбіне!.. Пospехаў! — ён пляснуў у далоні і шматзначна кашлянуў.

Бамбіна сустрэла нас у сенцах. Тут жа вярнулася ў памяшканне і з перабольшанай жывасцю пачала гаварыць мне:

— Столькі работы, але няма каму дапамагчы. Юзаф параіў мне, каб узялі пана ў кампанію.

У Юзіка ў куточках вуснаў застыла ўсмешка. Я злавіў тую ўсмешку, і мне зрабілася прыкра. Я зразумеў, што ўсе хлусяць. А Бамбіна трапала языком далей:

— Пан мне не адмовіць... Гэта лёгкая праца. Бандажы для ношчыц робім. Столькі ўсяго назбіралася... Нельга больш трымаць тавар.

— Добра. Я дапамагу. Не ведаю толькі, ці змагу гэта зрабіць?

— Нічога цяжкага. Пан убачыць.

З вялікай хаты мы выйшлі ў маленькі вуглавы пакойчык. Адзінае акно заслонена вялікай жаночай хусткай. Над доўгім сталом гарыць лампа, і ў яе святле я пазнаю нахіленага над сталом жыда Лёўку. Ваколя яго ляжаць стосы розных рэчаў: панчохі, падцяжкі, рукавічкі, шалікі, грабенчыкі, брытвы, машынкі для стрыжкі, паяскі, хром, гемза, лак...

¹ Фіёлак (*жарг.*) — вар'ят.

² Ношчыца (*жарг.*) — жанчына, якая ходзіць з таварам за граніцу.

Калі мы ўвайшлі, жыд выпрастаўся і пацёр худыя далоні.

— Ужо маю гэтага досыць! Халера пабяры ўсё! Што з мяне такога? Дурны працэнт! — пагардліва сапнуў носам і зноў нахіліўся над сталом.

Юзаф таксама ўзяўся за работу. Бамбіна пачала вучыць мяне «ладзіць бандажы». Яна датыкалася далонямі да маіх рук, абапіралася аб маё плячо грудзьмі. Я адчуваў на твары дотык яе валасоў і мала разумеў, што яна гаворыць. Яна заўважыла гэта і сказала:

— Цяпер пан хай складае панчохі. Тузінамі, пачкамі. Больш нічога. Пазней пан спрактыкуецца ў гэтым.

Хутка Юзаф пачаў збірацца ў дарогу. Лёва напісаў і даў яму ксіву для купца. Юзаф развітаўся з Бамбінай і Леўкам, а потым звярнуўся да мяне:

— Выйдзі на хвіліну!

Я выйшаў з ім на падворак. Юзаф пачаў ціха гаварыць:

— Гэта Бамбіна прасіла, каб я цябе пакінуў. Нібы для дапамогі. Разумееш? Калі табе не вельмі хочацца заставацца тут, то можаш ісці з намі... Як хочаш. Але раю застацца. Ёсць дзеля каго... Не пашкадуеш!

— Але ж як гэта так?

— А так. Ці ж ты не разумееш? Стары бык, дваццаць тры гады на гарбе, а ламаешся, як пятнастоўка! Толькі не здраўфі!

— Што? Што? — сказаў я здзіўлена.

— Нічога, нічога, — адрэзаў Юзік і знік у цемры.

Пасля адыходу Юзафа мне зрабілася сумна. Я паглядзеў на паўночны бок неба. Дзе-нідзе з прагалін паміж хмарамі з цікавасцю зіркалі зоркі. Вялікай Мядзведзіцы я не бачыў. Доўга стаяў нерухома, слухаючы далёкі брэх сабак і гледзячы на міргаючае здалёк святло ў вокнах дамоў. У найбліжэйшай вёсцы было чуваць заядлы брэх сабак. «Нашы перайшлі», — падумаў я.

Узняўся халодны ўсходні вецер. Зрабілася цёмна. Я паспешліва вярнуўся ў дом.

- Куды пан хадзіў? — звярнулася да мяне Бамбіна.
- Я праводзіў Юзафа.
- Яго не трэба праводзіць. Ён усюды трапіць сам. Му-сіць, вы мяне абгаворвалі...
- Нічога падобнага.
- Яна прыжмурыла вочы і штурхнула мяне локцем у бок.
- Я ведаю... Ведаю вас! Чула, пра што вы гаварылі. Але нічога... Мяне не ўбудзе ад гэтага...

Мы інтэнсіўна працавалі да 10-й гадзіны. Потым Бамбіна пайшла гатаваць для нас вячэру. Акрамя нас на «чорнай» палове хаты круцілася зусім глухая дзеўка і працавіты маўклівы парабак, далёкі сваяк Бамбіны. Абое працавалі на гаспадарцы, бо Бамбіна займалася перамытніцтвам.

Калі я застаўся сам-насам у пакойчыку з Лёўкам, мы, не абзываючы адзін аднаго, працягвалі далей пакаваць бандажы — паяскі для дзяўчат, якія носяць тавар з пункту ў горад. Гэта штосьці накшталт вялікіх двайных камізэлек ад грудзей да клубаў, двайныя палатняныя мяшкі, у якіх свабодная прастора запаўняецца таварам. Ношчыца апра-нае на сябе такую камізэльку з таварам, які важыць ад 20 да 30 фунтаў, і ўмацоўвае яе паяскамі на плячах. На бандажы апра-нае кажух і вырушае ў дарогу. Яна ідзе ў горад бакавымі дарогамі і сцежкамі адна або з сяброўкамі. За дзень робіць два-тры, а то нават і чатыры туры, зарабляючы ад 5 да 20 рублёў золатам.

Бамбіна мела сем ношчыц, якія працавалі спраўна і ні-колі не пападаліся, бо дасканала ведалі мясцовасць. Абляг-чалі ім працу блізкія лясы, якія давалі ім заслону і схову. Дзяўчаты былі так упэўнены ў дарозе, што хадзілі не толь-кі вечарамі і ўначы, але і ўдзень.

Бамбіна запрасіла мяне і Лёву на вячэру. Мы скончылі работу і ўвайшлі ў вялікую хату, дзе я ўбачыў накрыты бялюткім абрусам вялікі стол. Вячэра была багатая, але ўсе стравы былі простыя. Была гарэлка, запраўленая ней-кім сокам. Лёўка еў мала і неохвотна, сядзеў задумнены і, відавочна, штосьці пералічваў у памяці. Крывіў твар, моршчыў лоб, варушыў пальцамі рук. Калі я глядзеў на яго

міны, то хацеў пырснуць смехам. Чалавек гэты нічога не бачыў і не чуў — быў цалкам ахоплены бізнесам, выпрацоўкай грошай.

Бамбіна запрашала мяне есці. Раз-пораз налівала гарэлкі. Спачатку я піў стрымана, пазней развесяліўся і пачаў есці і піць, увогуле не саромеючыся. У пэўны момант я адчуў, што Бамбіна, якая сядзела ў канцы стала, паклала мне нагу на калені. Я апусціў руку пад стол і пачаў гладзіць яе пругкую лытку. Я спрабаваў дастаць рукой вышэй калена, але зрабіць гэта было нязручна. Бамбіна пачырванела, бліскала вачыма, паказвала ва ўсмешцы прыгожыя зубы і весела смяялася.

Міргала мне і, рухам брыва кідаючы на Лёўку, паказвала мне язык. Я выбухнуў смехам. Задуменны жйд ачнуўся і сказаў Бамбіне:

— Я ўжо пайду сабе... Я хачу спаць...

— Добра, добра!

Бамбіна жыва ўзнялася з месца, узяла з падаконніка кішэнны ліхтарык і разам з Лёўкам выйшла з хаты. Яна правяла яго на іншую палову хаты, дзе ў бакавінцы была яго пасцель.

Неўзабаве яна вярнулася. Замкнула дзверы, што вялі ў сенцы, на тоўстую жалезную засаўку. Потым адсунула шырму, якая закрывала ложкак, што стаяў у куце хаты, паправіла на ім падушкі, адкінула набок коўдру і пачала здымаць з сябе свэтар. Я глядзеў на яе.

— Ну, хадзі! — першы раз яна сказала мне «ты».

— Патушыць лямпу?

— Не. Не трэба. Я потым сама патушу.

Жанчына была цудоўная. Ложак быў мяккі, чысты і цёплы. Але мае думкі ўсё бегалі за партыяй Юзафа Трафіды, якая перасмыкалася ў начным зроку паміж розных небяспек... Хлопцы распорвалі чорную ноч, імкнучыся на захад. Ім у вушы свістаў вецер, а маглі свістаць і кулі. Няма мяне з імі.

Цяпер хлопцы, напэўна, абмінаюць Старое Сяло. Спераду шырокім упэўненым крокам ідзе Юзік. Жмурыць

вочы, напружвае слых і нюхае паветра. За ім флегматычна, з высунутай уперад ніжняй губой, калыхаецца Лорд. Потым дрэпае Бульдог з кіслай мінай. За ім сунецца нахілены ўперад цяжкі пануры Мамут. Потым ідзе, падскокваючы, Ванька Бальшавік, пастаянна ўсміхаецца — відаць, успомнілася яму нейкая эратычная прыгода: шкада, што няма каму расказаць. Наступным валачэцца, хістаючы сцёгнамі, Шчур — правую руку трымае ў кішэні, а ў руцэ нож. За ім ідзе Петрык Філософ, у яго нахмураныя бровы: аб нечым думае. Потым паспявае яго неразлучны сябар Юлік Вар'ят — ідзе лёгка, весела, нібы танцуе. Потым перавальваецца з нагі на нагу жыд, які пільнуе тавар, — Ісаак Консул. Уцягвае тонкую шыю ў карак і падазрона азіраецца ўбок: ён вельмі не любіць лесу і прадзірання праз кусты, а найгоршае — гэта вады... «Хто яго ведае, што там можа сядзець уначы!» Потым лёгка ідзе дробным крокам Салавей, які пастаянна ўсміхаецца. Далей... распусціў вусы на ветры Болік Камета: марыць вярнуцца ў мястэчка і добра напіцца. Нарэшце, апошнім валачэцца Фэлік Маруда — у маршы ківае галавой узад і ўперад, нібы камусьці кланяецца. Часам заўважае, што адстаў ад партыі, і пачынае даганяць калег... А мае такую чуйнасць, што заўсёды знойдзе хвост партыі — шлях калег чуе нюхам, як сабака... Калі, даганяючы хлопцаў, натыкаецца на Камету, той бурчыць:

— Цягнецца, халера, як смурод за войскам. А потым ляціць як падсмалены!

— А, можа, памяняе на курткі? — кажа яму Маруда. — Дам даляра ў прыдачу.

— Цьфу, вар'ят! — плюе Камета і вырушвае ў далейшую дарогу.

Я ляжу з прымружанымі вачыма і думаю пра розныя рэчы. Пра Сашку, пра гарманіста Антонія і пра жанчын: Гэлю, Алесю Калішанку, Фэлю Вэбліну... У думках параўноўваю іх, шукаю адрозненні і падабенствы. Раптам чую голас Бамбіны:

— Пасунься трохі!

Яна пералазіць праз мяне. Ідзе да стала. На ёй толькі кашуля. Задаецца прыгожым ружовым целам — спецыяльна круціцца па хаце. Узлазіць на лаўку і нешта здымае з паліцы. Падымаецца на пальчыкі. Ведаю, што ўсё гэта робіць наўмысна, каб мяне раздражніць. І яна ведае, што я здагадваюся пра гэта. Мне захацелася саскочыць з ложка, узяць яе на рукі і абдымаць або цалаваць... Нарэшце, яна тушыць лампу і бяжыць да ложка.

— Жух! Хо-о-о-о-оладна!

Яна прыціскаецца да мяне гарачым пругкім целам.

А хлопцы цяпер, напэўна, мінулі смалярню¹. Яны плывуць доўгай вужакай у цемры ночы і думаюць, думаюць, думаюць... Кожны нясе ў сабе мноства думак. Кожны не там, дзе яго цела, а там, дзе шывуць яго мары.

Калі потым, праз два дні, прыйшла наша партыя, я саромеўся выйці да хлопцаў. Ведаў, што яны будуць кпіць з мяне, і не памыліўся. Калі ўвайшоў у гумно, хлопцы прывіталі мяне гучным крыкам:

— Ура!

— Няхай жыве!

— Як там найсаладзейшая Бамбіна?

— Закупі нам ласункаў. Ёсць за што!

Я зрабіў выгляд, што нібы абураны:

— Дайце спакой, хлопцы. Хтосьці падумаў, што і сапраўды...

— Ну, не кажы... Ведаем... Нас не ашукаеш!..

— Навошта ашукваць?.. Але і хваліцца няма чым! А што, трэба ашукваць вас так, як Ванька?

Я вёў сябе так, што ўсіх увёў у зман. Крыху пазней Ванька Бальшавік спытаў у мяне сам-насам:

— Скажы праўду, Уладак. Я нікому не раскажу... Каб я здох, калі я слоўца каму піскну!..

— Ну, што хочаш?

— Скажы праўду: ці прыгожыя ў яе грудзі?.. Бо ўсё астатняе ведаю... адразу відаць!

¹ Смалярня — завод па вытворчасці смалы ў Ракаве, знаходзіўся за цяперашнім лясніцтвам па дарозе на Выганічы.

— Ведаеш што? — адрэзаў я. — Я заўсёды думаў, што ты крыху дурны. А цяпер бачу, што ты палкам дурань!.. Калі хочаш ведаць, якія грудзі ў Бамбіны, дык спытай у яе. Можа, пакажа табе, а можа, скажа...

Калі ў абед у гумно ўвайшла Бамбіна, то, як звычайна, павіталася з хлопцамі. Усе ўважліва глядзелі на нас. Але яна жартавала, як заўсёды, заляцалася. А я, як заўсёды, маўчаў. Хлопцы былі здзіўлены. Нават Юзіка я ўвёў у зман. Пазней, калі мы з ім дайшлі да халупы пакаваць бандажы, спытаў у мяне:

— Ну і як табе пайшло з Бамбінай?

— Добра.

— Вартая граху, так?

— Сто грахоў вартая!

— Ну і клёва. Баба будзе мякчэйшая... Бачыў, якія кашы ежы прынесла?

Глава 8

Другі тыдзень я не іду на работу.

Здарылася няшчасце: наша партыя была разбіта. А сталася гэта так. Мы вярталіся без тавару. Шчасліва мінулі ўсе небяспечныя месцы і набліжаліся да граніцы. Калі былі паблізу Альшынкi, злева ад нас раздаліся стрэлы і крыкі. Трафіда скіраваўся ўправа. Мы былі ўжо ля самай граніцы, але ў тым месцы нацягнулі калючы дрот. Калі мы ішлі ўздоўж дроту, шукаючы зручнага месца, спераду выскачылі чырвонаармейцы, і мы вымушаны былі ўцякаць усялякую, у поўнай цемры.

Я застаўся адзін. Далёка не ўцякаў. Спецыяльна лёг на зямлю тут жа, каля дроту, а калі пагоня мінула мяне, я, ірвучы адзенне і калечучы рукі і ногі, паволі перабраўся на другі бок дроту.

Вярнуўся дадому, але Юзафа не застаў. Зранку яго не было, а днём я даведаўся, што Трафіду арыштавала пагранічная варта. Злавілі яго ў калючым дроце, з якога ён не мог выбрацца. Заўтра вышлюць у Стоўбцы ў турму. Юзаф папаўся ўжо другі раз і можа атрымаць за перамытніцтва некалькі месяцаў. Добра, што не трапіў у рукі бальшавікоў. Апрача яго, папаліся Бульдог і Кітаец. З імі горш, бо іх узялі на савецкім баку.

Салавей казаў, што Бульдога або забілі, або паранілі, бо ён бег за ім, а пасля стрэлаў паваліўся на зямлю і заенчыў. Салавей кінуў яго, бо вымушаны быў ратавацца сам. Пра Кітайца ніхто нічога не ведаў. Напэўна, папаўся ў Саветах, бо да гэтага часу не вярнуўся.

Болік Камета прапанаваў мне ўступіць у славутую вялікую партыю Гваздзя, з якой ён пачаў хадзіць пасля правалу Трафіды, але пакуль што я не хацеў гэтага рабіць. Чакаў, што будзе далей. Грошай я меў даволі — больш за 500 рублёў, бо за тую ношу, што Сашка Вэблін прадаў у Саветах, я атрымаў ад яго 420 рублёў, а значыць, нішто не замушала мяне паспешліва шукаць працу.

Болік Лорд сказаў мне, што хоча арганізаваць новую партыю і праводзіць яе замест Трафіды. Ужо гаварыў аб гэтым з Бергерам.

Я сядзеў дома. Гэля шыла на машынцы. Янінка, як заўсёды, штосьці балбатала, а я піў чай. Мы гаварылі пра Юзіка, якога пад канвоем адвезлі ў Стоўбцы. І тут дзверы адчыніліся, і ў пакой увайшоў Альфрэд Алінчук. Ён заўважыў мяне і насупіўся. Відавочна, што да гэтага часу ён не ведаў, што я жыву ў сям'і Юзіка Трафіды.

Алінчук павітаўся з Гэляй і Янінкай, а потым няўпэўнена накіраваўся да мяне. Ён працягнуў руку для прывітання. Тады я ўзяў у адну руку шклянку, а ў другую — намазаную маслам лусту хлеба і сказаў, не падаючы яму рукі:

— А, гэта пан?.. Не вітаюся з панам, бо зараз выходжу!..
Гэля здзіўлена пазірала на нас. Янінка сапнула носікам і сказала вельмі сур'ёзна:

— О, гэта так! Навошта вітацца, калі ўжо трэба выходзіць?.. А я з Гэляй ніколі не вітаюся!..

Я ўзяў шапку і выйшаў з хаты, пакідаючы ў пакоі Алінчука і Гэлю, якая праводзіла мяне задумлівым позіркам.

Я пайшоў да Сашкі Вэбліна. Мне хацелася ўбачыць Фэлю, але не застаў яе дома.

Я павітаўся з Сашкам. Ён стаяў ля стала і вастрыў на рэмені брытву.

— Што добрага скажаш? — запытаў ён у мяне.

— Няма нічога добрага! Юзік папаўся...

— Ведаю, ведаю... Хлопцы казалі, што Бульдог забіты, але гэта няпраўда. Яму прастрэлілі нагу і завезлі ў Мінск.

— Адкуль ведаеш?

— Ужо ж я ведаю!

Сашка перастаў вастрыць брытву і паспрабаваў яе спачатку на пальцы, потым на валасах на карку і нарэшце правёў языком па лязе знізу ўверх. Відаць, брытва была добра наострана, бо ён адклаў яе ўбок і пачаў намыльвацца.

— Не ходзіш за граніцу? — спытаў у мяне Сашка, старанна намыльваючы памазком твар.

— Не.

— Чаму?

— Штосьці не спяшаюся... Грошы ёсць...

— Маеш рацыю!.. Ёсць сармак, то гуляй. На работу час яшчэ будзе!.. Калі забракне табе калісь работы, то прыходзь да мяне... А цяпер гуляй!.. Ад работы, браце, конідохнуць!..

Ён пачаў галіцца, выпіхаючы языком худыя шчокі.

— Куды ідзеш? — запытаўся ў мяне пазней.

— Я ішоў да Петрыка Філософа. Ён абяцаў мне кніжку. Ну, і зайшоў сюды па дарозе.

— То і добра. Пойдзем разам. Я хачу здаць гадзіннік у рамонт... Ён жыве ў гадзіннікавага майстра.

Сашка змоўк і галіўся далей. Праз хвіліну сказаў:

— Ага! Ледзь не забыўся табе сказаць. У наступную нядзелу будзе ў нас вечарынка. Дык ты прыходзь! Абавязкова...

— Добра.

— Бо я заўтра еду ў Рубяжэвічы. Маю там трохі работы. Можа, не ўбачымся раней... Толькі аж на вечарынцы.

Пакуль Сашка галіўся і мыўся, прыйшла Фэля. Абранта яна была ў прыгожую цёмна-зялёную сукенку. Выглядала цудоўна. Яна была ў добрым настроі і досыць зычліва са мной прывіталася. Я ахвотна застаўся б з ёй, але саромеўся сказаць Сашку, што не маю ахвоты ісці да Петрыка. Таму я са шкадаваннем развітаўся з Фэляй і разам з Сашкам выйшаў з хаты.

Мы ішлі па Мінскай вуліцы. Я заўважыў, што ўсе прахожыя, якія міналі нас, асабліва ўважліва глядзяць на Сашку і азіраюцца на яго. Гэта мне імпанавала. Мы апынуліся ў якімсьці крывым і вузкім завулку.

Выходзячы з-за вугла дома, я ўбачыў шаўца, які дубцом біў хлопца гадоў дзесяці. Відаць, ён быў п'яны і лупцаваў дзіця бязлітасна. Раптам Сашка скокнуў наперад, адапхнуў шаўца ўбок і вырваў з яго рук дубец.

— За што ты яго б'еш?

— А што табе ад гэтага?

— Ну, не кідайся! Бо зараз даведзешся, як гэта баліць! — Сашка замахнуўся дубцом на шаўца.

— Дык ён, халера, лямпу пабіў! — шавец паказаў на пабітыя шкельцы, якія ляжалі на зямлі.

Сашка запусціў руку ў кішэню, выняў 5-доларавую банкноту і, нахіліўшыся над хлопцам, які шырока раскрытымі вачамі глядзеў на свайго абаронцу, сказаў:

— На, смык! Плюнь на бацьку і дай яму гэтыя грошы. Няхай купіць дзесяць лямп. А як падрасцеш, то бі хама! Чуеш: бі, як ён цябе!

Мы рушылі далей. Дубец Сашка выкінуў у лужыну.

Я апынуўся ў вялікай і светлай, пабеленай вапнай хаце. На сценах вісела мноства гадзіннікаў, а ля аднаго з вокнаў сядзеў маленькі лысы чалавечак і нешта рабіў, нахіляючыся

над сталом, дзе ляжала мноства гадзіннікаў і разнастайных інструментаў для іх рамонту.

Я ўбачыў Петрыка і Юліка, якія сядзелі за доўгім сталом. Юлік нешта пісаў у блакноце, а Петрык глядзеў яму праз плячо і папраўляў.

Мы павіталіся з усімі прысутнымі. Сашка наблізіўся да Мужанскага і паказаў яму гадзіннік. Той уважліва яго агледзеў і сказаў:

— Дасканалы гадзіннік! Дарагая рэч!.. Ён крыху занядбаны. Яго трэба пачысціць!

— Калі пан зробіць гэта?

— На сёння не змагу. Маю тэрміновую работу. Хіба на заўтра.

— Да апоўдні?

— Добра. Зраблю на дзясятую гадзіну.

Мы дамовіліся з коштам, і Сашка выйшаў з дому.

— Што чуваць, хлопцы? — спытаў я ў Петрыка і Юліка.

— Сёння ідзем у дарогу, — сказаў Юлік.

— З кім?

— Мамут, Салавей і мы.

— А хто вас павядзе?

— Мамут. Ён добра ведае розныя дарогі... Калісьці адзін хадзіў... за спірытусам...

— Чый тавар?

— Наш. На сваю руку ідзем.

— Ваш?

— Ну, так. Панясём спірт. Заробім лепей, як у жыда. Можа, і ты хочаш з намі ісці?

Хвіліну я вагаўся.

— Хадзем! — сказаў Юлік. — Нам будзе весялей. Ну, і заробіш таксама.

— Але я не маю спірту...

— І мы не маем. Чакаем Мамута. Пойдзем да Шэрага па спірт.

Праз чвэрць гадзіны прыйшоў Мамут, а крыху пазней — Салавей. Мамут кінуў нам і сеў на лаве каля сцяны.

— Гэты таксама ідзе з намі, — сказаў пра яго Юлік.

Мамут доўга глядзеў на мяне, потым кіўнуў і сказаў з відавочным напружаннем:

— Гэта сто?

— Так, — адрэзаў Юлік. — Возьмем сто пляшак. Можам ісці цяпер.

Мы ўзялі мяшкі і разам з Салаўём выйшлі з хаты. Праз гадзіну вярнуліся. Дасталі з мяшкоў і паставілі на крэсле пляшкі спірту. Палічылі. Іх было 115.

— Гэта больш, чым трэба, — сказаў я Юліку.

— Мамут бярэ 30 пляшак, а пяць нам для ўжывання.

Мы пачалі рыхтавацца. Спачатку ставілі разам на стол 20 пляшак. Потым адкаркоўвалі іх і далівалі спірту дапоўна, каб было менш пляшак і каб яны не булькалі пры хадзьбе. Потым зрабілі пяць зручных ношаў, у якіх бутэлькі былі перакладзены тоўстым фільцам¹ і сенам. Пакаваў іх Мамут. Рабіў гэта на праве прафесійнага «спіртаноса».

Мы чакалі вечара. Дарога была вельмі далёкай. Мы павінны былі прыбыць у адно з прадмесцяў Мінска, таму трэба было выйсці як мага раней.

А другой гадзіне з усходу пачалі напаўзаць шэрыя «дзяды», якія накрылі ўсё неба. Пачаўся дождж. Наўскасяк ён заліваў вокны. Рабілася цёмна. Мамут радасна паціраў рукі: такое надвор'е, хаця і рабіла дарогу вельмі цяжкай, дала амаль поўную гарантыю бяспекі.

Калі пачало змяркацца, мы павячэралі і выпілі пляшку разведзенага спірту. Потым узялі ношы. Лужанскі, малы, камічны, гледзячы на нас добрымі блакітнымі вачыма, паціснуў нам рукі:

— Жадаю вам, панове, поспехаў. Не прамаруджвайце там. Вяртайцеся хутчэй! Мне будзе без вас сумна...

Мы вырушылі ў дарогу. Ішлі вельмі павольна, мінаючы розныя нябачныя ў цемры перашкоды, і стараліся, каб вочы не прывыкалі да змроку. Але панавала такая густая цемра, што мы маглі ісці ўперад толькі ўсялякую.

¹ Фільц (польск.) — тоўстая шарсцяная тканіна, з якой валялі валёнкі.

Дождж усё ўзмацняўся. Было немагчыма ўбачыць што-небудзь перад сабой. Раптам Мамут затрымаўся. Я ішоў за ім, за мной Петрык, потым Юлік, а Салавей апошні.

— На! — сказаў мне праваднік, даючы ў руку канец вяроўкі.

Я зразумеў, што гэта значыць, і з рук у рукі перадаў вяроўку далей. Было нязручна, але, ідучы такім спосабам, мы былі ўпэўнены, што не згубімся.

Мы прадзіраліся праз нейкі гаёчак, а потым пайшлі лесам. Потым лес скончыўся. Мамут моцна схапіў мяне за плячо і моцна сціснуў яго. Я зразумеў: зараз будзе граніца. Я перадаў гэтую перасцярогу Петрыку, а ён — далей.

Дождж ліў усё мацней. Мы ўжо былі зусім мокрыя, і толькі рух разаграваў нас. Дарога была такая цяжкая, як ніколі дагэтуль. Мы з цяжкасцю цягнуліся па мокрай зямлі, абсалютна нічога не бачачы наўкола. А Мамут ішоў досыць упэўнена. Час ад часу спыняўся, шоргаў нагамі па зямлі, штось мармытаў, а потым зноў вырушваў у дарогу.

Калі лес скончыўся, ісці стала лягчэй. Прынамсі, я не спатыкаўся аб розныя перашкоды, і не было патрэбы пастаянна засланяць вочы ад удараў нябачных у цемры галінак.

Пасля трох гадзін маршу мы адпачылі і выпілі спірту. Пазней зрабілі яшчэ адзін прывал і перад світаннем, пасля 33 вёрст жудаснай дарогі ў поўнай цемры, праз 10 гадзін пасля выхаду з Ракава, дацягнуліся да Мінска. А мы ж былі прывычныя да дарог...

Са спіртам мы хадзілі двойчы, а потым зрабілі перапынак, бо Мамут і Салавей сталі хадзіць з партыяй Гваздзя. Там работа была лягчэйшая і больш надзейная, бо хадзілі не так далёка і не трэба было ні аб чым клапаціцца.

У суботу вечарам я піў у салоне Гінты. Было весела. Антоні рэзаў на гармоніку так, што шклянкі скакалі па сталю. Раптам хтосьці штурхнуў мяне нагой пад сталю. Гэта быў Мамут. Я глянуў на яго. Перамытнік грыз пазно-

гаць вялікага пальца левай рукі, а вялікім пальцам правай рукі і вачыма паказваў на дзверы. Я зірнуў туды. У дзвярах стаяў Альфрэд Алінчук. І тут Мамут хрыпла засмяяўся і сказаў:

— Пі-цу-сю!

Усе засмяяліся. Альфрэд паспешліва знік за дзвярыма.

Мы пілі далей. Забава была ў разгары, Лорд спяваў:

Гэй, там піва! Там гарэлка!
Гэй, там рэжуць на гармоні!
Гэй, а там мая Марыська
Шклянкай аб бутэльку звоніць!

Позна ўначы я вяртаўся дадому. Было цёмна. На небе свяцілі зоркі. Я ўвайшоў на двор дома Трафіды. Зачыніў засаўку на браме. У гэты момант справа ад мяне раздаўся стрэл. Потым другі, трэці, чацвёрты. Я ўпаў на зямлю ля брамы. І пачуў крокі, якія хутка аддаляліся ў садзе. Ускочыўшы на ногі, я дастаў з кішэні нож і ўбег праз адчыненую брамку ў сад. Там было ціха. Хвіліну прыслухоўваўся, потым вярнуўся да брамы і выйшаў на вуліцу. Паблізу нікога не ўбачыў. Шкада, што не меў з сабой ліхтарыка — мог бы дагнаць кагосьці ў садзе, а цяпер бег бездапаможны. З таго часу я заўжды меў пры сабе ліхтарык.

Назаўтра я пільна агледзеў фортку¹ і сцяну дома ля брамы. Усе кулі сядзелі ў тоўстым бяровенні. Я змог выняць адну і схаваў яе.

Калі пастукаў у хату, Гэля, якая адчыніла мне дзверы, трывожна запытала:

— Гэта пан страляў?

— Не... Гэта якісьці дурань захачеў пажартаваць... Хацеў мяне пастрашыць.

— Тут увечары нейкія круціліся пад вокнамі! — сказала дзяўчына.

Назаўтра Янінка пабудзіла мяне даволі рана.

— Там вас нейкі вар'ят кліча.

¹ Фортка (польск.) — маленькая брамка, весніцы.

— Які вар'ят? Чаму вар'ят?
— Ну, бо смяецца і смяецца!
— Гэта кожны, хто смяецца, у цябе вар'ят?
— Не... Але ж можна смяяцца толькі трошкі, а ён пастаянна...

— Дзе ён чакае?

— За гумном... Сказаў, што нікому, апроча Уладака, нічога не скажа і што справа вельмі важная.

Я паспешліва апрануўся і выйшаў з хаты. За гумном убачыў Ёселя Гансяжа, які сядзеў у зарасцях лапуха. Блішчучы круглай, пазбаўленай валасоў галавой, ён паглядаў з-за шырокага лісця, як месяц з-за хмар.

— Што скажаш? — спытаў я, вітаючыся з ім.

— Ёсць адна справа. Вельмі важная!

— Калі ласка... Слухаю...

— Толькі гэта сакрэт. Магу табе сказаць, але дай слова, што нікому не скажаш, што даведаўся пра гэта ад мяне.

— Даю табе слова, што нікому пра гэта не скажу!

Ёсік азірнуўся па баках і ціха сказаў:

— Алінчукі хочуць цябе спарадкаваць. Альфрэд падгаворваў нашых хлапцоў, каб цябе прышылі. Даваў 100 рублёў.

— Адкуль ты ведаеш?

— Яны прыходзілі да мяне параіцца. Мяне ўсе ведаюць... Пыталіся, што гэта за ён. Я сказаў ім, каб не думалі гэтага рабіць і што ты калега Юзіка Трафіды... Цяпер ты павінен берагчыся, бо Алінчукі — гэта халеры!

— Добра, што ты мне сказаў, — адказаў я Ёселю. — Цяпер буду ведаць, хто на мяне пазяхае! Цяпер буду асцярожны!.. Учора ўначы, калі я вяртаўся дадому, у мяне стралялі.

Ёсель, сумеўшыся, сказаў:

— Та-а-а-ак!.. Гэта не з нашых!.. Гэта яны самі робяць. Будзь пільным! Можна, хочаш мець добры рэвальвер, дык я дам... Маю іх некалькі...

Я развітаўся з Ёселем, які асцярожна пайшоў берагам ракі, абыходзячы мястэчка бокам. Я пайшоў у хату снедаць, але пастаянна думаў пра тое, што сказаў мне Ёсель.

Глава 9

Вечарам я прыбраўся «ціп-топ»! Апануў цёмна-сіні касцюм, карычневую камізэльку ў залатыя кветкі і фантазійна завязаў цёмна-фіялетава гальштук у ружовыя пасачкі. Узяў лясачку і выйшаў з дому.

На рынку спаткаў Шчура.

— Ты куды? — запытаў у мяне перамытнік.

— Да Сашкі.

— Ага, на вячоркі! І я туды дыбаю!

Шчур быў апрануты, як граф: шэры касцюм, лакіраваныя туфлі, зялёны гальштук. На галаве быў светлы фетравы капялюш з шырокімі палямі.

Калі мы наблізіліся да дома Сашкі, здалёк ужо былі чуваць гукі гармоніка.

— Антоні рэжа! — сказаў Шчур.

Дзверы ў хату былі адчынены, і на падворак падала шырокая паласа святла. Каля дома снавалі нейкія чалавечыя постаці. Былі чуваць шэпты і смех.

Мы ўвайшлі ў памяшканне і былі аглушаны гукамі гармоніка, на якім рэзаў Антоні з натхнёным тварам і прымружанымі вачыма.

Тут панавалі гвалт, гул і крык. Ад тупату ног дрыжэлі сцены. Сярэдзіну хаты займаў віруючы ў танцы натоўп людзей. Антоні граў модны ў той час карапет. Некаторыя насвіствалі і напявалі мелодыю танца.

Мы са Шчурам стаялі каля сцяны і прыглядаліся да танцораў. Шчур рухам галавы паказаў на высокага хлопца з цёмным цыганскім тварам і паказацку зачасанымі валасамі.

— Гэта Гвоздзь... Машыніст... — сказаў мне калега.

Гвоздзь танцаваў з маладой, можа, пятнаццацігадовай, дзяўчынкай, якая ледзь даставала галавой да яго грудзей. Яна была вельмі зграбная і мела прыгожыя вусначкі. У танцы яна камічна тапталася вакол перамытніка, які час ад

часу падымаў яе ўгору. Гвоздзь танцаваў размахыста, з выхілам, дрыгтаннем і прытупам.

— Гэта яго каханка, — сказаў праз хвіліну Шчур.

— Ну-у-у?.. — працягнуў я, здзіўлены.

Увогуле, я не ўбачыў тут брыдкіх дзяўчат. Перамытнікі мелі ў каханках самых прыгожых дзяўчат мястэчка.

Я заўважыў Лорда, які, блішчучы напамаджанай галавой, танцаваў надбала і нібы неахвотна з высокай поўнай дзяўчынай у цёмна-зялёнай сукенцы. Яна была зграбная, але твар у яе быў бледны і мёртвы і нагадваў маску — магчыма, яна наклала занадта многа неадпаведнай колеру скуры пудры.

Убачыў я і Ваньку Бальшавіка, які з балеснай усмешкай прыціскаў да сябе мясістую дзяўчыну з голымі тоўстымі ружовымі плячыма. Ён так аблапіў яе падчас танца, што яна была вымушана зварочваць галаву набок.

Я заўважыў дзвюх танцуючых разам дзяўчат. Яны былі непрыгожыя. Паводзілі сябе задзірліва: адна свістала, другая прытупвала нагамі і трэсла коратка падстрыжанымі валасамі.

— А гэта што за кралі?

— Андзя Салдат і Гэлька Пудэль!.. Гэта перамытніцы...

Я лепш прыгледзеўся да дзяўчат. У Андзі Салдат былі шырокія плечы і вузкія клубы. Выглядала яна, нібы пераапрунута ў жанчыну мужчына. Апрунута была ў вельмі кароткую сукенку апельсінавага колеру. На яе пальцах было шмат пярсцёнкаў, а на руках шмат бранзалетаў. Андзя Салдат была высокая і шчуплая, а Гэлька Пудэль маленькая і тоўстая. Твар яе быў сімпатычны і вясёлы, носік трошкі задзёрты. На ёй была блакітная сукенка, а на шыі — чорная стужачка. Я ўсміхаўся, гледзячы на гэтую камічную пару.

Апроч іх, танцавала многа хлопцаў і дзяўчат, большасць з якіх я асабіста не ведаў.

Пад сценамі хаты сядзела на лаўках і стаяла моладзь. Дзяўчаты былі апрунута ў стракатыя сукенкі (тыя, хто меў зграбныя ногі, — у вельмі кароткія). Хлопцы — у сінія,

карычневыя і светлыя касцюмы. Камізэлькі і гальштукі, якія былі відаць з-пад расшпіленых пінжакоў, былі самых фантастычных колераў і адценняў.

Я шукаў вачыма Фэлю, але не знайшоў яе. Антоні спыніў гране. Танцы скончыліся. Хату напоўніў шум гаворкі. Дзяўчаты пачалі збірацца асобна на адным канцы хаты. Хлопцы стаялі ля сцен. Некаторыя па некалькі чалавек хадзілі пасярод пакоя. Трымаліся ненатуральна: былі перабольшана непрыступныя, напыжаныя. «Слава перамытніка» рабіла іх задавастымі.

Дзяўчаты шапталіся, хіхікалі і зіркалі на хлопцаў. А тыя рабілі выгляд, нібы вядуць вельмі дзелавыя размовы і зусім не звяртаюць на іх увагі — гэта лічылася добрым тонам.

Шчур пацягнуў мяне за рукаў. Я глянуў на дзверы. У хату ўвайшоў Альфрэд Алінчук, апрануты з шыкам і бляскам, напамаджаны і паголены — нібы лакаваны. За ім сунуліся браты: Альбін, Адольф, Альфонс і Амброзі. Спыніліся цеснай групай паблізу дзвярэй. Размовы трохі прыціхлі. Хлопцы скіравалі погляды на Алінчукоў, і толькі «мамзэлі» (як казаў Лорд) пачалі больш ажыўлена шаптацца, хіхікаць і яшчэ залётней усміхацца, «запускаючы жураўля» ў бок Алінчукоў.

У гэты момант я ўбачыў Боліка Камету. Ён выйшаў на сярэдзіну хаты, прыгладзіў вусы, абгледзеў усіх і раптам, без аніякай на гэта нагоды, весела засмяўся. Гэтага было дастаткова, каб дзяўчаты пачалі смяяцца. Хлопцы выбухнулі смехам — зрэшты, не ўсе, бо некаторыя, кусаючы вусны, каб устрымацца ад смеху, «захоўвалі паважнасць». Болік Камета затрымаў погляд на Антонію, які сядзеў у куце хаты, абапёршыся падбародкам на інструмент.

— А... Пане маэстра! Наша ўшанаванне!.. Прашу кавалачак «На сопках Манчжуры»! Эйн, цвэй, дрэй!..

Камета кінуў гарманісту залатую манету, а калі Антоні зайграў павольна старадаўні расійскі вальс, ён схпіў першую з краю дзяўчыну і пачаў кружыць з ёй па хаце. Гэта

была Гэлька Пудэль. Дзяўчына пачырванела. Яна камічна перабірава нагамі ў паветры і адпыхвала ад сябе Камету. У хаце раздаўся гучны выбух смеху. Камета пусціў Гэльку, якая скочыла да дзяўчат і адтуль паказала яму язык.

— Па-французску не ўмею, — сур'ёзна сказаў Камета, і зноў раздаўся гучны смех.

Камета падышоў да дзвярэй, якія вялі ў іншы пакой. У хуткім часе пара за парай пачалі выходзіць на сярэдзіну хаты танцоры. Спыненая забава пайшла далей. Я і Шчур знайшлі месца на лаўцы. Справа ад мяне стаяла Маня Дзюндзя, скрывіўшыся, як звычайна, так, нібы была нечым незадаволеная. Я бачыў яе калісьці на рынку разам з Гэлькай Пудэль. Цяпер яна стаяла ля поўнай дзяўчыны са смелым поглядам чорных вачэй.

— Хто гэта? — спытаў я ў Шчура.

— Тая, у жоўтым, гэта Маня Дзюндзя, перамытніца...

— Ведаю яе... А тая ў ружовым?

— Бэлка... Таксама перамытніца. Яна ў іх машыністкай. Баба-гетман!

Бэлка, відаць, пачула, што гаворым пра яе, і глянула на нас. Шчур кінуў ёй. Яна адказала лёгкім рухам рукі, якую падняла ўверх. Потым яна выпрасталася і, выгінаючы наперад моцна развітыя грудзі, якія трэсліся пры кожным яе руху і шалёна дражнілі хлопцаў, пачала прыглядацца да танцуючых.

— О... Ёсць і Сашка!

Я ўбачыў, што з дзвярэй, за якімі нядаўна знік Шчур, выходзіў Сашка Вэблін. Ён ішоў павольна, паціскаючы працягнутыя да яго рукі. Наблізіўся да нас.

— А ты чаму не танцуеш? — спытаў ён у мяне.

— Маю час.

— А з кім я буду танцаваць... З табой? — сказаў Шчур.

— Як гэта, з кім? — Сашка паказаў рукой на залу. — Дзяўчаты, як кветкі! О, панна Бэльца сумуе... Запрасі яе танцаваць!

Я пакінуў Шчура і пачаў танцаваць з Бэлкай.

— Пан нетутэйшы? — запыталася ў мяне дзяўчына.

— Так... Я прыехаў да Юзіка Трафіды.

— Ён сядзіць.

— Сядзіць.

— Шкада яго.

— Што зробіш...

Я бачыў, што Сашка наблізіўся да Алінчукоў і разам з імі пайшоў у пакой, з якога нядаўна выйшаў.

— Пані ведае Алінчукоў? — спытаў я ў Бэльці.

— Ведаю.

— Хлопцы іх не хваляць!

— Бо гэта дрэнні, — адрэзала дзяўчына.

Я абняў яе мацней. Бэльця не пратэставала. Я падумаў, што ёй трэба сказаць нейкі камплімент, і прамовіў:

— У вас вельмі прыгожыя вочы.

— Ну? — сказала яна запытальна і ўсміхнулася.

— Праўду кажу! — сказаў я шчыра.

Яна засмяялася і рухам галавы адкінула валасы назад. Потым сказала:

— У мяне ўсё прыгожае... не толькі вочы!

— Ого!.. Гэта панна Бэльця такая... шчырая... і ўпэўненая ў сабе?..

— Так... Так...

— Люблю смелых. Каб ніхто не бачыў, то пацалаваў бы пані за гэта!

— А потым бы хваліўся пан на ўсё мястэчка.

— Нічога падобнага!.. Даю слова.

— Ну, ну, убачым! — сказала яна загадкава.

Я адчуў, што яна мне вельмі сімпатычная, і я доўга танцаваў бы з ёю, але яна сказала:

— Хопіць кружыцца! Мне баляць ногі. Я ўчора вярнулася з дарогі, а заўтра зноў трэба рушыць!..

— Далёка ходзіце?

— Пад Пятроўшчыну.

Гэта было вельмі далёка ад мястэчка: тры вярсты ад Мінска.

Я правёў Бэлу да сяброўкі, якая саступіла ёй месца на лаўцы. Гулянка працягвалася далей. У хаце было горача. Твары прысутных блішчэлі ад поту. Я заўважыў, што некаторыя хлопцы нападнітку. Спачатку не мог зразумець, калі яны паспелі напіцца. Пазней убачыў: яны выходзяць па двое і па тры, а потым вяртаюцца «ў ружовым гуморы». Вачыма я шукаў Шчура, але нідзе не бачыў яго. Пазней ён падышоў да мяне сам. Міргнуў і сказаў:

— Хадзем на хвіліну.

Я пайшоў з ім у суседні пакой.

Апынуўшыся ў клубах тытунёвага дыму, я спачатку не мог удыхнуць паветра — у маленькім пакоіку было так душна, што здавалася, быццам ён па берагі напоўнены людзьмі. Крыху апрытомнеў і тады ўбачыў доўгі стол, а вакол яго шмат перамытнікаў, якія стаялі і сядзелі. Некаторых я ведаў асабіста, некаторых — візуальна, а некаторых бачыў упершыню.

Хлопцы кіравалі адмыслова. На галоўным месцы сядзеў Камета і, трымаючы ў адной руцэ шклянку, а ў другой бутэльку, прамаўляў:

— Кульгавае наша шчасце, хлопцы, дык давайце падапром яго бутэлькамі!

— Мудра! — адказаў Лорд.

— Хто не курыць і не п'е, той гніе, а не жыве!

— Мудра! — рыкнуў Лорд і дадаў: — А ў гонар гэтага яшчэ па адной!

Шчур пацягнуў мяне да стала і пасадзіў побач з сабою на вузкай лаўцы. Лорд паставіў перада мной поўную шклянку гарэлкі і сказаў:

— Даганяй!

На другім канцы стала гулялі ў карты. Там сядзелі браты Алінчукі, Сашка, Жывіца, Ванька Бальшавік і яшчэ некалькі незнаёмых мне людзей. Гулялі ў ачко. На стале ляжалі стосікі банкнот і купкі залатых манет.

Сашка трымаў банк. На яго шчоках быў румянец, але гуляў ён спакойна, старанна тасуючы і раздаючы карты. Пе-

рад ім ляжала спорная купка грошай. У пэўны момант Болік Камета звярнуўся да яго:

— Дасі карту за 50?

Сашка кіўнуў яму:

— Дам табе за 500!

— Пайшло за 50.

Камета ўзяў тры карты і прайграў. Заплаціў за пройгрыш.

— Кажу і апавядаю вам, хлопцы, што ані на карты, ані на баб фарту не маю!.. Толькі на гарэлку! Дзе ні павярнуся — бутэлечкі і шклянчкі звоняць і міргаюць мне.. Ну, ячшэ па адной!

— Мудра!

Лорд пачаў свістаць. Свістаў ён цудоўна, і варта было б паслухаць, але ён рэдка калі хваліўся нам сваім майстэрствам. Спыніўшы свіст, ён заспяваў прапітым, хрыплым, нібы крыху прастуджаным, голасам:

Я прыйшоў туды ўжо вечарам,
Апрануты элегантам,
А ў кішэні нож...

Нейкі незнаёмы перамытнік з дзіцячым тварам — зусім яшчэ дзяцюк — пачаў яму памагаць, заспяваўшы звонкім альтам:

І тут братва злавіла мяне
І садзіць мяне за стол:
«Ты, Болік, хлопец клявы,
Напіся хоць кавы!..»

Болік Камета пры словах «кавы» жудасна зморшчыўся і пачаў рабіць так, нібы яго ванітуе. Некаторыя засмяліся, а Болік спяваў далей:

Бо цмога¹ выйшла ўся да дна!
Вымела ўсё гэта галіна.

¹ Цмога (*жарг.*) — гарэлка.

— Няпраўда! — крыкнуў Болік Камета. — Кажу і апавядаю вам, хлопцы: пакуль граніца ёсць, хутчэй нам вады, чым гарэлкі, не хопіць!

— Мудра! — адрэзаў хтось за Лорда, які спяваў далей:

Я забавляўся, як анёл,
Хоць маю сем дзірак у галаве!..

— Фэлька мае адну, але клёвую! — кінуў, вышчарыўшы зубы, з другога канца стала Ванька Бальшавік.

— Ты Фэлькай морду не выцірай! — бліснуў вачыма Сашка.

— Я нічога... Я толькі так... граю...

— Ну то грай... І глядзі!..

Усе былі ўзбуджаны алкаголем. Раздаваліся выбухі шалёнага смеху. Свольныя карты снавалі ў паветры. Курылі без перапынку. Падлога была засмечана акуркамі і пачкамі ад папярост. На сталі блішчэлі лужыны гарэлкі і піва.

Мамут, Камета, Шчур і Лорд пілі бесперапынна. Фэлік Маруда паважна і павольна еў велізарны кавалак сальцісону. Шчур піхнуў мяне локцем і сказаў:

— Бачыш яго: на арганках грае!

Болік Камета пачуў гэта і сказаў Маруду:

— Фэлюся, каханку! Выглядаеш цяпер, як леў, які рычыць і жарэ ў пустыні.

— А дзе ты бачыў ільва? — запытаў яго Шчур.

— На малюнку. Пан Езус на ім едзе ў Ерусалім.

— Гэта ж асёл! — сказаў Шчур.

— А я думаў, што леў! — адрэзаў Камета.

Маруда адарваўся адежы. Доўга жаваў. Глынуў. А потым сказаў вельмі паважна:

— А ты выглядаеш, як трынаццаты апостал!

Сказаў і зноў пачаў есці. Усе рыкнулі смехам. Вывад Маруды, што Камета выглядае як трынаццаты апостал, здалося нам, невядома чаму, вельмі камічным...

— Падрэзаў яму!

— Адшчыкнуўся.

— Агрызся.

— На, даехаў яму!

— Гэта стары закапёра. Як не гаворыць, то не гаворыць, але як скажа...

— Гэта, як чорт у балота нырае, — раздаваліся галасы перамытнікаў.

Болік Камета выпіў паўшклянкі гарэлкі, тыльным бокам далоні выцер вусны, паправіў вусы і сказаў:

— Гэта хлопец гарадскі, паліраваны...

Шчур падхапіў:

— У млын за збожжам ездзіў!

— Карову да быка вадзіў, — дадаў Лорд.

Камета цягнуў далей:

— Добра абшлёпаны!

— Катлетай па мордзе! — дадаў Шчур.

— І аблётаны! — сказаў Камета.

— Ля гумна за свіннямі, — дадаў Лорд.

Маруда скончыў есці, апетытна аблізаў пальцы і сказаў флегматычна:

— Я маю вас там, дзе курыца мае яйка!

Зноў шалёны выбух смеху... У гэты момант у пакой увайшла Фэля. Стала ля дзвярэй і хвіліну жмурыла вочы, стараючыся штосьці разгледзець у воблаку тытунёвага дыму. Спеў скончыўся. Размовы прыціхлі. Усе накіравалі позіркі да ўваходу.

Фэля была апранута ў чорную шаўковую сукенку. На нагах былі чорныя шаўковыя панчохі і лакірки. Яе шыю аздабляў залаты ланцужок ад гадзінніка, на руках блішчэла мноства бранзалетаў і пярсцёнкаў. Яна павольна пайшла далей. Ішла велічна, горда ўзносячы ўгару невымоўнай прыгажосці галаву. Погляды хлопцаў абляпілі яе, ішлі за ёю, сачылі за кожным яе рухам, жэстам. Ванька Бальшавік аж рот раскрыў ад захаплення. Гульня і п'янка спыніліся. А яна, задаволеная выкліканым эфектам, лёгкім крокам наблізілася да брата.

Сашка зморшчыў лоб:

— Ну? Чаго ты тут?..

— Можа, што трэба?

— Нічога не трэба... Ідзі адсюль!

Фэля надзьмула вусны і патрэсла галавой. Агледзела прысутных. Я злавіў яе погляд, і мне аж холадна зрабілася... Раптам у грудзях перахапіла паветра.

Неспадзявана раздаўся голас Маруды:

— Агурочкаў бы...

Шчур пырснуў смехам. Сашка засмяяўся і крыкнуў сястры, якая ішла праз пакой:

— Фэлька, пачакай! Прынясі агуркоў... Цэлае ядро... Для сябра Маруды. Мігам!

— Добра, — сказала Фэля.

Яна падышла да дзвярэй. Там спынілася і звярнулася да брата:

— Дык хадзі, дапаможаш мне!

Сашка ўстаў і расклаў на стале карты. Хвіліну ён вагаўся, а потым наблізіўся да мяне:

— Хадзі, Уладак, дапаможаш Фэлі прынесці агуркоў.

Я паспешліва ўстаў і накіраваўся да дзяўчыны, якая чакала ў дзвярах.

Глава ІО

Я апынуўся з Фэляй у вялікіх сенцах.

— Ёсць ліхтарык? — запытала ў мяне дзяўчына.

— Ёсць.

Мы размаўлялі, стоячы ў сенцах. Праз хвіліну я заўважыў, што Фэля п'яная. Пару разоў спатыкнулася і ішла вельмі няўпэўнена. Яна намацала дзверы ў кладоўцы і адмакнула іх. Я пасвяціў ліхтарыкам усярэдзіну. Раптам пачуў здушаны жаночы крык і ўбачыў хлопца і дзяўчыну,

якія ляжалі на падлозе. Хлопец усхапіўся на калені, а дзяўчына закрыла далонямі твар, каб яе не пазналі. Фэля кранула мяне за плячо і пацягнула ў сенцы:

— Патушы ліхтарык!.. Хадзем!..

Я выйшаў з ёю на падворак. Ля сцяны дома ціскалася іншая пара. Убачыўшы нас, яны адскочылі адзін ад другога і паспешліва зніклі ў цемры. Я пачуў ціхі смех Фэлі. Вельмі ціхі — каб я яго не пачуў. Я хацеў пасвяціць ліхтарыкам ёй у твар, але не пасмеў зрабіць гэтага. Яе смех дзіўным чынам уразіў мяне... Мне зрабілася гарача, а калені нібы самлелі. Потым я адчуў дотык яе рукі і пачуў ненатуральны, нервовы шэпт.

— Ідзі туды, у камору... Вазьмі вядро і ліхтарык... Ідзі.

— Яны там, — вырвалася ў мяне.

Фэля пырснула смехам.

— Дурненькі!.. Ідзі!..

Камора ўжо была пустая. Я знайшоў у ёй вялікае цынкавае вядро і ліхтар. Узяў іх і выйшаў на падворак.

— Ужо?

— Ужо.

— То хадзі!

Яна ішла хутка. Мы апынуліся ў садзе за домам. Я ўбачыў абсыпаны зямлёй нахілены дах склепа. Фэля адамкнула калодку і, нізка нахіляючыся, увайшла ўсярэдзіну. Я падаўся за ёй. Мы сутыкнуліся ў цемры. Не аддаючы справадзачы ў сваіх дзеяннях, амаль у непрытомнасці, я моцна абняў яе і прыціснуў да сябе. Фэля маўчала. Праз хвіліну сказала:

— Ну, пусці!

Я тут жа адпусціў яе. Яна запаліла ліхтар і адчыніла малыя дзверы склепа. Павярнула да мяне бледны твар і сказала нейкім дзіўным голасам, якога я ніколі не чуў:

— Лезь туды!.. Трымай ліхтар!..

Я злез уніз па прымітыўнай стромкай лесвіцы і паставіў ліхтар на зямлю.

— Лаві! — крыкнула яна мне зверху, кінула вядро і пачала спускацца ўніз.

У склепе пахла плесенню. Свято ліхтара гублялася ў цёмных кутах.

Я глядзеў угору на дзяўчыну, якая павольна спускалася па лесвіцы. Бачыў яе зграбныя ногі. Фэля адной рукой падабрала сукенку... вышэй, чым гэта было патрэбна для свабоды рухаў.

Калі яна была на апошняй прыступцы, я падхапіў яе на рукі і азірнуўся па склепе. Убачыў вялікую скрыню, пастаўленую дном дагары. Пасадзіў на яе Фэлю і пачаў цалаваць яе твар, вусны, шыю. Я глядзеў на яе: яна напалову прыжмурыла вочы. Я пачаў расшпільваць яе сукенку... Фэля не перашкаджала мне.

Я не верыў сваім вачам, што яна настолькі прыгожая і што гэта яна... Недаступная, гордая Фэля... Яе вочы ўсё яшчэ былі крыху прымружаныя, а твар стаў яшчэ бляднейшы. Я заўважыў, што яна закусіла ніжнюю губу... Але праз колькі часу, у амаль апошні момант, яна сказала зусім спакойным голасам, які мяне проста агаломшыў:

— Пусці! Хопіць гэтага!

Мяне агарнула злосць. Я паспрабаваў узяць яе сілай. Раптам яна пачала крычаць вельмі брыдкім голасам:

— Пусці ж, халера!.. Прасіць цябе?.. Зараз буду крычаць!.. Ужо!.. Ды пайшоў ты!

Я адскочыў ад яе, дрыжучы ўсім целам. А яна паволі, не звяртаючы на мяне ўвагі, прыводзіла ў парадак сукенку і зашпільвала яе. Уважліва агледзелася, а потым узяла вядро, падышла да бочкі, што стаяла ў куце склепа, пачала кідаць у вядро агуркі і спакойна іх лічыць:

— Раз, два, тры, чатыры...

Гэта раздражняла мяне больш за ўсё. Я са злосцю глядзеў на яе свабодныя зграбныя рухі.

— ...Дваццаць два, дваццаць тры, дваццаць чатыры, дваццаць пяць...

Агуркі ляцелі ў вядро. Раззлаваны, я сціскаў кулак і грыз вусны. Стараўся паставіцца да яе крытычна... Яе ногі былі шырока расстаўлены, і яна нахілілася задам да мяне. Я пераконваў сябе, што гэта брыдкая поза і што ў Фэлі

ўвогуле няма нічога прыгожага. Я падманваў самога сябе і ведаў пра гэта. А ў куце склепа ўсё раздавалася:

— Сорок сем, сорок восем, сорок дзевяць, пяцьдзясят... Досыць!

Яна закрыла агуркі кружком і прыціснула яго вялікім каменем.

Некалькі секунд яна глядзела мне ў вочы і раптам пачала смяяцца. Ніколі перад гэтым і ніколі пасля я не чуў ад яе такога вясёлага смеху і не бачыў такога цудоўнага твару. Яна наблізілася да мяне і запусціла мне ў валасы распрасцёртыя пальцы правай далоні, левай рукой пагладзіла мяне па шчацэ.

— Бачыш, якая я?

— Ну і што?

— Бачыш? — паўтарыла яна.

— Ну.

— Падабаюся табе?

— Так.

— Ну... Дык пасля шлюбу... Будзеш мець усё... Усё, што хочаш.

— Дык навошта ж ты мяне... мучыла?

Яна ціха засмяялася, а потым прыцягнула мяне да сябе. Я адчуў на шыі яе плячо, а на вуснах пацалунак, доўгі і палымяны. Я не ўмеў так цалавацца. Яна прыціснулася да мяне цёплым пругкім целам. А калі я зноў захацеў узяць яе ў абдымкі, яна адапхнула мяне і сказала:

— Гэта для таго, хлопчык, каб ты ведаў, якая я ёсць, што ты не памылішся!.. Ну, бяры вядро і ідзі!

Я маўчаў, стоячы на месцы, а яна ўзяла мяне за плячо і паважліва сказала:

— Разумееш, няможна. Я салдацкай падсцілкай рабіцца не хачу! Мне, можа, горш, чым табе!.. Ты калі-небудзь падумай трохі над гэтым... Ну, бяры вядро!..

Я ўзяў вядро і пачаў узбірацца па лесвіцы. Фэля знізу святціла мне, а потым хутка ўзышла наверх. Я падаў ёй руку і дапамог замкнуць дзверы склепа. Потым мы пайшлі дадому.

Пазней, на халодны розум, я разважаў пра тое, што адбылося між намі ў склепе, але ўсвядоміць гэта было цяжка. Не ведаю, але мне здалося, што гэта здарылася як вынік таго, што перад гэтым мы ўбачылі ў каморы. Безумоўна, яна была вельмі ўзбуджана, але тое, што адбылося пазней, супярэчыла гэтаму. А, можа, ёй і не трэба было большага? Можа, тое, што адбылося між намі, было для яе вычарпальным і дастатковым?

Калі б у мяне была старэйшая сястра, у якой я мог бы свабодна даведацца пра гэта, то запытаўся б... Самому зразумець тое, што адбылося, было цяжка. Я мог бы запытацца ў Бамбіны або ў Алесі Калішанкі, але вымушаны быў бы расказаць усё, каб мяне зразумелі. Але як пра гэта расказаць?

З вядром агуркоў у руцэ я вярнуўся да хлопцаў. У пакоі было шумна. П'янка была ў разгары. Я паставіў вядро з агуркамі на стол насупраць Фэліка Маруды.

— На! Утыкай!

Маруда адразу сунуў руку ў вядро.

— Гэтаму і бочку пастаў, то не адмовіцца! — сказаў Лорд.

Я агледзеў пакой, шукаючы Шчур. Ubачыў яго на другім канцы стала паблізу Алінчукоў. Ён падміргнуў мне. Я наблізіўся да тых, што гулялі. Альфрэд Алінчук трымаў банк. Ён выняў з кішэні дзве калоды новых карт. Раздаў паяскі. Ператасаваў карты і паклаў 200 рублёў.

— У банку 200! — сказаў ён.

Пачаў раздаваць. Я таксама ўзяў карту. Першым гуляў Шчур.

— Дай за 50.

Альфрэд суха адказаў:

— Пастаў куш!

— Не бойся. Не падману цябе.

Шчур паклаў на стол 50 рублёў, дакупіў дзве карты і прайграў, бо меў больш за 21. Альфрэд згарнуў яго грошы ў агульную кучу.

Другі гуляў Жывіца. Хтосьці крануў мяне за плячо. Я азірнуўся і ўбачыў малады дзіцячы твар перамытніка, які спяваў разам з Лордам.

— Што хочаш? — спытаў я.

— Пакажы карту. Хачу «памазаць» — сказаў мне перамытнік.

Я паказаў яму дзясятку.

— Добра, — сказаў ён. — Мажу гузік.

Даў мне залатую манету.

Жывіца прайграў. Цяпер была мая чарга. Я паставіў 30 рублёў і выйграў. Даў свайму супольніку 20 рублёў, але ён не ўзяў. Сказаў:

— Застанецца на іншы раз.

— Добра. Як тваё прозвішча? — спытаў я.

— Кручак, — адрэзаў хлопец.

Гульня ішла далей. Амаль усе прайгравалі, па меншай меры тыя, хто гуляў на вялікія грошы. Сашка паставіў 100 рублёў і таксама прайграў. Ён быў апошні ў чарзе.

Альфрэд стасаваў карты. Ішоў другі тур. Шчур уважліва разглядваў яго рукі. Раздалі карты. Шчур паклаў на стол 100 рублёў.

— Пайшло на 100!

Альфрэд даў яму карту.

— Досьць! — сказаў Шчур.

Альфрэд узяў дзве карты і сказаў, адкрываючы іх: «Дзевятнаццаць».

Шчур прайграў, бо меў толькі сямнаццаць.

Потым Жывіца прайграў 50 рублёў. Я дадаў да 20 рублёў Кручака 30 сваіх. Шчур сказаў мне:

— Я мажу 50.

Я выйграў 100 рублёў і аддаў супольшчыкам выйграныя ім грошы.

Пад канец другога тура банк павялічыўся амаль у сем разоў. У ім было больш за 1300 рублёў. Альфрэд нерваваўся. У яго быў чырвоны твар, на якім з'явіліся кроплі поту. Ён ператасаваў і раздаў карты. Ішоў трэці і апошні тур.

Шчур запар паставіў 170 рублёў — усё, што меў. Узяў карты і прайграў. Жывіца таксама прайграў. Звярнуўся да мяне:

— Пакажы карту!

У мяне быў туз. Жывіца сказаў:

— Мажу 300 рублёў.

Даў мне грошы. Сашка з другога боку прысунуў мне дзве стодаляравыя банкноты. Кручак даў 50 рублёў. Я зразумеў, што яны хочучь адыграцца і падчарпнуць банк. Я паставіў 100 рублёў. Шчур падышоў да мяне:

— Можаш паставіць за мяне 200 рублёў? Калі прайграю, аддам табе заўтра.

— Добра.

Я паставіў разам 200 даляраў і 650 рублёў. У Альфрэда трэсліся рукі. Шчур нахіліўся над сталом і ўважліва глядзеў на кожны ягоны рух.

Альфрэд узяў карту, а потым хвіліну вагаўся, даючы мне другую карту. Шчур не спускаў вачэй з яго рук. Альфрэд даў мне карту. Гэта была дзясятка... Я выйграў.

Альфрэд хрыплым голасам адлічыў мне грошы.

— Клёва, — сказаў Лорд. — Маеш шчасце, браце!

Банк зменшыўся напалову. Пасля некалькіх далейшых хадоў зноў узрос. Надышла чарга Сашкі. Ён коротка сказаў:

— Банк.

— Як? — спытаў, бляднеючы, Альфрэд.

— Кажу: банк!

— Усе-е-е?

— Так.

Сашка паклаў партфель на стол. Альфрэд палічыў грошы ў банку і сказаў:

— Ёсць 1040 рублёў і 370 даляраў!

— Іду на ўсе! — сказаў Сашка.

Альфрэд, бледны, даў Сашку карту. Узяў сабе, потым даў Сашку другую і трэцюю карты. Сашка кінуў іх на стол. Меў 24.

— Прайграў! — сказаў Сашка і пацягнуўся да партфеля, хочучы выплаціць прайграныя грошы.

Грапам здарылася нешта неспадзяванае. Шчур вырваў з рук Альфрэда карты і крыкнуў:

— Хлопцы! Стыркі цынкаваня!

Альфрэд знерухомеў. Жывіца паклаў велізарную далонь на ляжачыя ў банку грошы. Сашка нахіліўся ўперад і глуха працадзіў:

— Стыркі цынкаваня?.. Што?..

Альфрэд вывернуўся:

— Хлусіш, гадзіна! — сказаў пісклява, амаль што плачучы.

— А ты луй²!

— Ён чапляецца да мяне і шукае «салдацкай прэтэнзіі»!

У гэты момант я ўбачыў, што Кручак, які ўсё разглядаў, схапіў са стала пляшку ад гарэлкі і скочыў наперад:

— Гэта ты так гуляеш з хлопцамі!!!

Ён ударыў Альфрэда бутэлькай, і шкло бразнула дробнымі кавалачкамі. Альфрэд закрыў твар рукамі, бо Кручак замахнуўся абломкам горла пляшкі. Браты Алінчукі кінуліся ўперад. Адзін з іх схапіў Кручака ззаду за шыю. І тут Сашка бліснуў нажом і крыкнуў:

— Прэч, шкопы³!

Раптам Жывіца апынуўся сярод іх і некалькімі рухамі плячэй адкінуў іх на бакі.

— Памалу! Памалу! — сказаў спакойна.

Сашка ўстаў з-за стала і сказаў:

— Ну, хопіць ужо!.. Зараз убачым... Альфрэд, хадзі сюды!

Алінчук наблізіўся да стала, выціраючы хусткай кроў з ілба.

— Стыркі цынкаваня? — запытаў у яго Сашка.

— Не ведаю... Я купіў стыркі...

— Стыркі купіў, а пацынкаваў сам! — кінуў Шчур збоку.

— Дзе ты купіў стыркі? — запытаў Сашка.

Вочы ў Альфрэда забегалі.

— У Вільні купіў.

Шчур пырснуў смехам.

Сашка, Лорд і Болік Камета ўважліва абгледзелі карты.

— Так, стыркі цынкаваня! — сказаў Сашка.

— Я ж казаў! — сказаў Шчур і хацеў кінуцца на Альфрэда.

¹ Стыркі цынкаваня (*жарг.*) — ігральныя карты пазначаныя.

² Луй (*жарг.*) — ашуканец, аферыст.

³ Шкопы (*жарг.*) — дрэнь, быдла, скаціна.

Раптам Сашка тупнуў нагой. Шчур адступіў. Сашка агледзеў прысутных.

— У мяне дома я не дазволю ладзіць бардэль!.. Зразумелі? Хто хоча палічыцца, няхай зробіць гэта дзе-небудзь у іншым месцы!..

— Паставіў у банк 200 рублёў?

Сашка ўзяў з банка 100 даляраў і адклаў банкноту ўбок.

— Гэта твае 200 рублёў... Розніца малая...

Потым ён звярнуўся да прысутных:

— А цяпер, хлопцы, шчыра: хто колькі прайграў, ад Альфрэда павінен атрымаць! Хто выйграў, даваць сюды! Але па-чэснаму! Мы не шпанюгі¹ і не альфонсы, а фартоўцы!..

Пачуўся шум прызнання гэтых слоў.

Палічылі грошы ў банку. Потым зраховалі ўсе прайграныя і выйграныя грошы. Сашка падзяліў банк і грошы паміж прайграўшымі. Потым узяў 100 даляраў і сказаў Альфрэду:

— А гэта твае!

Альфрэд маўчаў. Сашка звярнуўся да Шчура:

— Запалі запалку і спалі гэтае смецце!

Калі Шчур спаліў банкноту, Сашка зноў звярнуўся да Альфрэда.

— А цяпер глядзі! Каб больш з хлопцамі не гуляў! Разумееш? Бо зробім з табою інакш... Я гэта зраблю!.. А вас, хлопцы, прашу не «стукаць» аб тым, што тут было... Гэта наш бізнес і ён застанецца нашым.

Альфрэд нешта хацеў сказаць, але Сашка перапыніў яго:

— Маўчы! Маеш сабачыя вочы і сабачы язык!

Хвіліну маўчаў, а потым зноў пачаў гаварыць, звяртаючыся да братоў-Алінчукоў:

— Дзякую вам, што вы прыйшлі да мяне ў гасці з цынкаванымі стыркамі. Хацелі на зыхер² падмануць!.. Больш не будзем ні гуляць, ні піць разам!

Звярнуўся да Жывіцы:

¹ Шпанюга (*жарг.*) — ліхі злодзей.

² На зыхер (*жарг.*) — пэўна, дакладна.

— Адкрыў акно!

Жывіца хуценька падышоў да акна і расчыніў яго на-
сцеж.

— Было б няёмка, каб вас праз дзверы выпусціў, — сказаў
Сашка Алінчукам. — Такіх гасцей выпускаюць праз
акно! Ну... вылятайце! Адзін за адным! — і паказаў пальцам
на расчыненае акно.

Алінчукі пачалі па чарзе вылазіць у сад, а Шчур стаяў
ля аканіцы і смяяўся. Смяяўся весела, нястрымна, зараз-
ліва. І ўсе выбухнулі смехам. Сур'ёзнасць захавалі толькі
Сашка, Жывіца, Мамут і Фэлік Маруда, які працягваў есці,
ні на каго не звяртаючы ўвагі.

Гульня ў карты была перапынена. Хлопцы пасля
«выхаду» Алінчукоў пачалі піць і есці і жыва каменціра-
ваць Альфрэдаў канфуз.

— Але ж і вока мае Шчур! — сказаў Ванька Бальшавік.
Шчур чмыхнуў носам:

— Ведаю я такіх люяў: пільнаваў яго!

Лорд засмяяўся.

— А Кручак добра храбатнуў яго бутэлькай!

— Напаіў яго гарэлкай! — сказаў Камета.

Кручак смяяўся, пабліскваючы вачыма.

— А навошта хамы хлопцаў ашукваюць!

— Мудра! — загаманіў Лорд.

Я наблізіўся да Сашкі і сказаў:

— Маю да цябе цікавасць. Можа, выйдзеш на хвілінач-
ку з хаты?

— Штосьці важнае?

— Так... Пра Альфрэда...

— Ага! То выйдзі і чакай мяне ля брамы.

Я перайшоў хату, у якой ішла агульная забава.

Я чакаў Сашку паблізу брамы. На двор час ад часу выбя-
галі хлопцы і дзяўчаты. Па кутах падворка раздаваліся
шэпты, смех і віск дзяўчат.

Хутка да мяне падышоў Сашка:

— Ну, што скажаш?

— Учора позна ўвечары я вяртаўся дадому. Было цёмна. Калі я закрываў фортку, з саду хтосьці стрэліў у мяне... Чатыры разы.

— Та-а-ак?

— Так! Ведаю, што гэта работа Альфрэда.

— Адкуль ведаеш? — жыва спытаў Сашка.

— Ведаю. Можа, не сам страляў. Можа, хто з братоў, а можа, наняў каго. Сёння раніцай папярэдзіў мяне адзін хлопец.

— Хто?

— Ён прасіў, каб нікому не гаварыў пра яго.

— Аб чым папярэджаў?

— Што Альфрэд прапанаваў якімсьці блатным хлопцам 100 рублёў, каб мяне «ўпарадкавалі». Яны прыходзілі да яго і пыталіся, хто я такі. Ён казаў, каб не рабілі гэтага.

Сашка хвіліну маўчаў, а потым прамовіў:

— Ведаю, хто табе гэта сказаў.

— ?..

— Ёсік Гэнсяж.

Я не прычыў. Сашка думаў, а я выняў з кішэні кулю, якую дастаў са сцяны дома, і падаў яму.

Перамытнік сказаў:

— З браўнінга рубіў! З сямёркі!

А праз хвіліну спытаў:

— Што ў цябе было з Альфрэдам?.. Можа, дзёрліся, як каты?

Я падрабязна расказаў яму пра інцыдэнт, які меў з Альфрэдам, калі праводзіў Фэлю да касцёла. І аб тым, як я прывітаў яго ў хаце Трафідаў, калі ён прыйшоў да Гэлі.

— Добра, што сказаў мне гэта! — прамовіў Сашка. — Пагавару з Жывіцам. Будзем мець яго на ўвазе. А ты не дрэйфі!

Я засмяўся.

— Мне пляваць на такіх хайракоў¹, якія ўначы з-за вугла страляюць або могуць наслаць на мяне нейкіх дрэняў!.. Хачу, каб ты ведаў пра гэта.

¹ Хайрак (*жарг.*) — дзёрзкі хлопец.

— Добра. Ubачым, што будзе далей. А як трэба будзе, то раз-два на гемзу яго вырабім!

Сашка ўжо хацеў адысці, але раптам мяне агарнула ахвота расказаць пра Фэлю. Я лічыў, што будзе добра, калі я буду з ім цалкам шчыры. І сказаў:

— Маю яшчэ адну справу. Толькі не ведаю, як табе пра гэта сказаць.

— Як хочаш... Можаш не гаварыць...

— Калі нічога не скажаш Фэлі, то скажу табе.

Было відаць, што ён быў здзіўлены.

— Не гаварыць Фэлі?! Ну добра, не скажу.

— Слова?

— Кажу: не скажу... Гэтага дастаткова. Не верыш мне — не гавары.

— Я быў з Фэлькай у склепе... Ты паслаў па агуркі...

— Ну?

— Я пайшоў... Ты прасіў...

— Ну, ну?

— Ну, і там... гэта...

— Што?

— Ну, разумеш...

— Хацеў падваліць да яе?

— Так.

— І што?

— Сказала, што... пасля шлюбу...

Сашка раптам выбухнуў смехам. Потым сказаў, паклаўшы мне руку на плячо:

— Фэлька не цнатліўка. Мае 27 гадоў. Не раз папускалася. Кажу адкрыта... не зважаючы на тое, што яна мая сястра... Але што з таго? Лепей мець такую бабу, чым іншую! Будзеш мець добрую жонку і найпрыгажэйшую шмару. Я цябе не ўгаворваю. Як хочаш... Фэлька толькі табе першаму гэта сказала... Не страчвай надзеі, бо яна можа перадумаць...

На хвілінку Сашка замаўчаў і працягнуў:

— Фэлька магла выйсці замуж сто разоў, але не хацела!.. Не ведаю, што з ёй цяпер зрабілася? Хлопцы на яе

лятуць... Пасаг таксама мае... Даю ўсю гаспадарку і 15 тысяч рублёў. Разумееш? Я не патрабую нічога! Калі надумаеш, то пагавары з ёй і зрабіце як належыць. Я ў гэта не буду ўтыкацца. Ваша справа. Альфрэд таксама заляцаўся да яе. Яна вадзіла яго за нос два гады і нічога... Ну, пойдзем да хлопцаў.

— Я яшчэ не думаю жаніцца. Хачу яшчэ пагуляць. Я замалады на жаніцьбу!

— Твая справа. Ідзі піць або лепш прыгледзься да Фэлі.

Сашка пакінуў мяне ля брамы і пайшоў у хату. А праз хвіліну і я пайшоў за ім і затрымаўся ў агульным пакоі.

Гулянка не спынялася. Антоні рэзаў польку, а моладзь танцавала да ўпаду. Твары палалі ад рухаў і алкаголю. Убачыў Фэлю, якая танцавала з Гваздзём. Я стаў разглядаць яе. Тое, што адбылося паміж намі, цяпер здавалася мне неверагодным. У яе быў такі халодны, горды твар, і яна трымалася падчас танцу з такой дыстанцыяй, што я сам сабе не даваў веры, што тое — у склепе — было рэальнасцю.

Фэля заўважыла мой погляд і нахмурыла бровы. Я бачыў, што яна таксама ўпотаі разглядала мяне. У яе паводзінах таксама адбыліся змены. Яна пачала танцаваць прыгажэй і... з большай страсцю. Яна дражніла мяне, і я разумеў гэта. Азірнуўшыся, я ўбачыў Бэлку, якая сядзела на лаўцы з Маняй Дзюндзай. Падышоў да яе:

— Папрашу панну Бэльцю да танца!

— Ой, не хочацца мне... Ногі ўжо баляць...

— Але я вельмі прашу... Вельмі...

Яна зірнула на мяне крыху здзіўлена і ўсміхнулася:

— Ну, добра. Але нядоўга.

Мы пачалі танцаваць. Я наўмысна асабліва моцна прыціскаў да сябе дзяўчыну і стараўся паказаць, што вельмі моцна ёю заняты. Адначасова стараўся трымацца ў танцы блізка да Фэлі. Я заўважыў, што яна таксама стала ажыўлена размаўляць з Гваздзём і нават смяялася, штосьці яму гаворачы.

Гулянка скончылася вельмі позна. Я пайшоў праводзіць Бэлку дадому — яна жыла на іншым канцы мястэчка.

Бэлка адчыніла дзверы ў сенцы і пачала адчыняць замok на дзвярах свайго пакоя. Я свяціў ёй ліхтарыкам.

— Ты адна жывеш? — запытаўся я.

— Так. Маці з дзецьмі жыве ў іншай палове дома.

Я прыцягнуў яе да сябе. Яна адапхнула мяне плячыма.

— Ведаю, хлопча, чаго ты хочаш. Але сённа нічога. Трэба выпасца. Заўтра дыбаю ў дарогу.

— А калі?

— Некалі... Маеш час. Ну, ідзі, бо замкну дзверы ў сенцах.

Яна развіталася са мной моцным мужчынскім поціскам рукі.

— Жадаю Бэльці шчаслівай дарогі!

— Дзякую. Приемных мар.

Я выйшаў на вуліцу. У мястэчку было ціха. Лысы¹, задуменны і сумны, плыў між хмар. На паўночна-заходнім баку свяціла Вялікая Мядзведзіца. Я доўга глядзеў на яе... Уздыхнуў і пайшоў дадому.

Глава II

Набліжаўся канец залатога сезону. Перамытнікі адчувалі гэта і працавалі, напружыўшы ўсе сілы.

Болік Лорд сабраў нашу партыю. Цяпер ён машыніст. Мамут і Ванька Бальшавік, якія хадзілі з партыяй Гваздзя, «пусцілі яго ў трубу» і далучыліся да нас. Цяпер нам бракуе Юзафа Трафіды, Бульдога і Кітайца, якія сядзелі ў турме. Няма з намі і Петрыка Філософа, які захварэў і застаўся дома пад апекай гадзіннікавага майстра Мужанскага. Але

¹ Лысы (жарг.) — месяц.

ў нас адзін навічок. Гэта высокі малады хлопец майго ўзросту, заўсёды прыгожа апрануты, нават у дарогу. Называюць яго (напэўна, з гэтай прычыны) Алігант. Гэта яго першая дарога. Тавар пільнуе Лёва. Тавар маем танны: алоўкі, пудра, туалетнае мыла, грабяні і батыст. Бергер на першы раз не рызыкаваў дарагім таварам. Ношы лёгкія: па 25 фунтаў кожная. Разам з машыністам Лордам і суправаджаючым Лёўкам было нас дзесяцёра. Мы сабраліся ў гумне на вуліцы Загуменнай¹ на краю мястэчка. Там на меліне былі ношы.

З надыходам ночы мы выйшлі з гумна і накіраваліся на поўнач. Лорд вёў нас па новай дарозе — туды, дзе хадзіў з партыяй Булыгі, слыннага перамытніка, машыніста і правадніка, забітага бальшавікамі вясной 1922 года, калі пераводзіў «фігуркі»² з Саветаў у Польшчу.

Я іду задумаўшыся. Гляджу на сем цудоўных зорак Вялікага Воза і даю ім, не ведаю нават чаму, жаночыя імёны. Першую, угары злева, называю Евай. Другую — Ірэнай, трэцюю — Соф'яй, чацвёртую (пярэдняе ўгары кола Возу) — Марыяй, пятую (ніжняе кола) — Геленай, шостую (задняе верхняе кола) — Лідзіяй, нарэшце, сёмую (ніжняе кола) — Лявоніяй. Стараюся запомніць гэтыя імёны.

«Добра, што хлопцы не ведаюць, пра што я думаю! Засмяялі б мяне. Гэта будзе маёй таямніцай».

Я ўсміхаюся зоркам, і, здаецца, яны ўсміхаюцца мне, нібы прыгожыя прамяністыя вочы.

Перадняваўшы ў лесе, мы вырушылі ўначы далей і праз дзве гадзіны пасля выхаду з лесу прыйшлі на хутар Бамбіны. Мы разагрэліся, бо ішлі вельмі хутка.

Уладкоўваемся ў гумне і кідаем ношы ля дзвярэй. Садзімся на салому і адпачываем. Потым утрох: я, Лорд і Лёва — ідзем у напрамку хутара. Падкрадаемся пад вокны дома і назіраем, што робіцца ўнутры.

¹ Зараз вуліца Піянерская.

² Фігуркі (*жарг.*) — жывыя людзі, якіх употай пераводзілі, а то і часам пераносілі на сваіх плячах перамытнікі.

Чужых людзей дома няма. Бамбіна штосьці робіць ля стала, стоячы бокам да нас. Пад столлю гарыць вялікая газнічка. Мы ўваходзім у сенцы, а адтуль у хату.

— Добры вечар каханай гаспадыні! — гаворыць Лорд.

Бамбіна паварочваецца да дзвярэй. Хвіліну глядзіць на нас. А потым пляскае ў далоні і весела ўсміхаецца:

— Добры вечар! Не спадзявалася... Сядайце!

— Што чуваць у вас? — спытаў Лорд.

— Усё добра... А ў вас?

Мы расказалі ёй, як злавілі апошнюю партыю. Бамбіна пабедавала, што папаліся Трафіда, Бульдог і Кітаец.

— Ну, а цяпер працуем зноў? — спытала яна праз хвіліну.

— А як жа?.. Працуем, — адказаў Лорд.

— Есці хочаце? — запыталася Бамбіна.

— Яшчэ як! — адказаў Лорд.

— Колькі вас?

— Апрача нас яшчэ сямёра.

Бамбіна ўзялася за працу. Пачала смажыць яечню. Лёўка сказаў, што змучаны і есці не хоча, і пайшоў на другую палову дома.

Праз паўгадзіны з двума кашамі прысмакаў мы рушылі ў гумно. Бамбіна ішла наперадзе з ліхтаром у руцэ.

Хлопцы весела прывіталі Бамбіну. Ванька Бальшавік увіваўся каля нашай гаспадыні, гаворачы ёй розныя кампліменты. Потым штосьці сказаў, што — я не чуў.

— Не для пса каўбаса! — адрэзала яму Бамбіна.

— Мудра! — адазваўся Лорд.

— Кажу і апавядаю вам, хлопцы, — сказаў з узнёсласцю Камета, — што наша Бамбіна — гэта крыніца мудрасці. Куфар з золатам, а не баба!

— Кругом шаснаццаць! — дадаў Шчур.

— А ў знак гэтага, — гаварыў далей Камета, — трэба выпіць. Няхай жыве Бамбіся сто гадоў!

— Пяцьсот! — паправіў Лорд.

— Тысячу! — рыкнуў Шчур.

Бамбіна засмялася і выпіла з намі шклянку гарэлкі.

Мы скончылі есці. Бамбіна ўстала і ўзяла ліхтар:

— Дабранач, хлопцы! Агню мне тут не напарашыце!

Потым звярнулася да мяне:

— Папрашу цябе дапамагчы аднесці дадому кашы.

Я сабраў посуд у кашы, і мы выйшлі з гумна. Калі зачыняў браму, пачуў голас Бальшавіка. Потым Шчур пырснуў смехам і штосьці яму адказаў.

— Мудра! — раздаўся голас Лорда.

— Кажу і апавядаю вам, хлопцы, — пачаў гаварыць Камета.

Але што ён «казаў і апавядаў», я не чуў, бо мы пайшлі дадому.

У хаце я паставіў кашы на лаве і хацеў зяртацца ў гумно.

— Куды ты? — усклікнула Бамбіна.

— Да хлопцаў... Спаць...

— А са мною не лепей?

— Лепей... але...

— Але што?

— Не выпадае. Што падумаюць хлопцы?.. Будуць смяяцца, прыгаворваць...

— Няхай смяюцца, абы не плакалі!.. Што табе? Ці ты такі зялёны, што баішся іхніх гутарак? Бачыш, я не баюся: плюю на ўсё!

Познім вечарам, калі Бамбіна патушыла лямпу і пачала засынаць, я прыпомніў Вялікую Мядзведзіцу і імёны, якія я даў усім зоркам. І ўспомніў я, што да гэтага часу не ведаю імя сваёй каханкі. Бамбіна — гэта ж не імя. Яна ўжо спала. Я пабудзіў яе. Яна ляніва пацягнулася:

— Ну, што хочаш?

— Як цябе зваць?

— А навошта табе гэта? Толькі дзеля гэтага ты мяне разбудзіў?

Бамбіна была здзіўлена.

— Ну так... Хачу ведаць...

Яна засмяялася, а потым сказала:

— Лёня.

— Лёня? Гэта значыць Лявонія? Так?

— Так. Падабаецца табе?

— Вельмі! — шчыра сказаў я.

Яна зноў стала смяяцца, а потым больш горача, чым звычайна, абняла мяне.

Ад гэтага часу я называў яе па імені, але толькі тады, калі мы заставаліся адны. А калі я глядзеў на сузор'е Вялікай Мядзведзіцы, то, гледзячы на сёмую зорку, заўсёды ўспамінаў Лёню і... сумаваў па ёй.

Я заўважыў, што ад той ночы ў нашы зносіны пракралася больш цяпла і прывязанасці.

Глава 12

Залаты сезон скончыўся. Два разы выпадаў снег, але раставаў. У найбліжэйшыя дні магла з'явіцца «белая сцежка», якая рабіла нашу працу больш цяжкай. Хлопцы працавалі, напружваючы ўсе сілы, каб належна выкарыстаць рэшту восені.

Пад канец залатога сезону перамытнікам не шанцавала. Усё пачалося з таго, што Гвоздзь «палажыў» усю сваю партыю — засыпаліся на меліне ў Саветах непадалёку ад граніцы. Высачыў іх падпольнік¹ Макараў. Я ніколі не бачыў яго, але шмат пра яго чуў ад хлопцаў.

Макараў калісьці сам быў перамытнікам і хадзіў з партыяй. Потым увайшоў у кантакт з чэкістамі і стаў «накрываць» партыю за партыяй. Паколькі добра ведаў працу перамытнікаў і шмат пунктаў, ён чыніў нам шмат перашкод. Умеў высочваць перамытнікаў і «на сваю руку», пастаянна круціўся па паграніччы, робячы на нас засады.

¹ Падпольнік (*польск.*) — канфідэнт, таемны агент.

Хлопцы расказалі мне, як выглядае Макараў. Гэта быў высокі мажны мужчына гадоў сарака. Насіў кароткую рыжую бараду і меў вялікі шрам ад нажа на левай шчацэ.

Вестку аб тым, што «засыпалася» партыя Гваздзя, у якой было 14 чалавек, прынёс Бронак Келб, які адзін уцалеў з усёй партыі. Уначы хацеў выйсці з гумна на двор і пачуў нейкія шумы і шэпты ля брамы. Не ведаючы яшчэ, што гэта, на ўсялякі выпадак адышоў ад брамы і залез пад сячкарню, што стаяла справа ад уваходу ў гумно. Калі чэкісты зайшлі ўсярэдзіну і пачалі выцягваць заспаных хлопцаў з сена, ён, укрыты ценем сячкарні, прасядзеў там, дрыжучы ад страху, аж да канца рэвізіі. А калі чэкісты разам з арыштаванымі перамытнікамі выйшлі з гумна, ён выбег праз дзірку пад брамай, якая была закладзена доўгай дошкай. Раніцай амаль што бягом перабраўся ў Польшчу і пра ўсё расказаў. Ракаўскія жыды (купец, які паслаў тавар, і сваякі Юдкі Балерона) выслалі ў Мінск Шлому Зрэбца, які меў там шмат уплывовых знаёмых і павінен быў пастарацца выкупіць перш Юдку, а калі ўдасца, то і ўсю партыю. Таго ж дня ўвечары Шлома з 500 далярамі, зашытымі ў халяўках ботаў, пайшоў разам з братам Гваздзя, Міхалам Гарбатым, за граніцу.

Гэта была першая жорсткая «засыпка». У наступную ноч на граніцы паблізу Волмы нашы салдаты «пагналі ката» партыі Кузьмы Стэрданя з Душкава. Двое хлопцаў папаліся ў нас, а трое ў Саветах, уцалелі чацвёрка. Потым папалася Гэлька Пудэль з партыі Бэлькі — згубілася ў лесе каля Затычына¹ (на савецкім баку) і да гэтага часу не вярнулася. Некалькімі днямі пазней да нас дайшла страшная вестка: у пяці кіламетрах ад граніцы, у лесе паблізу Гараняў, у багне знайшлі трупы пяці чалавек — гэта была партыя з Кучкуноў. Чэкісты арыштавалі шэсць хлопцаў з Краснага, Ляхаў і Барсукоў. Разам палявалі на перамытнікаў і перад світаннем злавілі кучкуноўскую партыю, забралі ў іх тавар і грошы, а потым прывялі на багну. Там забілі ўсіх з нагана, а трупы ўтапталі ў балота і замаскіравалі хмы-

¹ Назва вёскі за Новым Полем, з 1964 года мае назву Чаромухі.

зам. Зрабілі гэта для таго, каб справа не выкрылася — мёртвыя не гавораць.

У нас таксама здарылася няшчасце. Ішлі мы за граніцу з таварам. Было нас дзесяць чалавек. На граніцы нас пагналі, і мы пачалі ўцякаць. Ззаду грывелі выстралы. Уцякалі мы ў абсалютнай цемры, інстынктыўна знаходзячы дарогу і арыентуючыся на шум крокаў, каб не збіцца. Мы ўжо на кіламетр адышлі ад граніцы, але выстралы грывелі без перапынку.

Гэта была добра падрыхтаваная засада. Раптам я пачуў, што хтосьці заенчыў. Я спатыкнуўся аб чалавека, які сядзеў на зямлі, і пераскочыў праз яго.

— Хлопцы! — пачуўся голас. — Мяне падстрэлілі.

Я спыніўся і паклікаў астатніх:

— Стойце, хлопцы! Нас ужо не даганяюць.

Усе спыніліся. Мы вярнуліся да параненага. Гэта быў Алігант. Куля прашыла яму лытку левай нагі. Сваімі сіламі ён не мог ісці далей. Пасля кароткай нарады мы вырашылі вяртацца, несучы параненага па чарзе, па двое. Тады адазваўся Мамут:

— Я сам аднясу яго ў Ракаў... Здолею... Вы ідзіце далей...

Зноў пачалі раіцца. Урэшце спыніліся на тым, што Шчур і Мамут вернуцца з Алігантам у мястэчка, а мы з таварам пойдзем далей. З падзёртай на шматкі кашулі мы зрабілі параненаму павязку, а потым Мамут узяў яго, як барана, на плечы. Шчур пайшоў першы, каб даследаваць дарогу. Ношы пакінулі нам. Лорд хацеў узяць яшчэ адну ношу, але яму, як правадніку, гэта было б занадта цяжка... Таму зрабілі так: Болік Камета, Ванька Бальшавік і я ўзялі па дзве ношы.

Да пункту мы дайшлі шчасліва. А ў адваротнай дарозе нас зноў абстралялі. На гэты раз безвынікова. Мамут і Шчур «гладка перакінулі» праз граніцу параненага Аліганта і занеслі яго дамоў.

Калі, перавязавшы Аліганта, мы рушылі ў далейшую дарогу, я, абцяжараны падвойнай ношай, ледзь цягнуўся

ўперад, стараючыся не згубіць з вачэй квадратнай шэрай плямы ношы на спіне Лорда. Раптам мне стала здавацца, што гэта магільная пліта і што на ёй павінны быць напісаны імя, прозвішча, дата нараджэння і дата смерці. Фантазія нават пачала мне паказваць, як на фоне гэтай «пліты» бачны знак крыжа і сказы. Я падумаў: «Ходзім па начах з магільнымі плітамі на спінах, а ў мяне ажно дзве такія пліты».

Такая вось цяжкая і небяспечная прафесія перамытніка. Але я адчуваў, што кінуць яе немагчыма. Прыцягвае мяне, як какаін... Мяне вабяць нашы таямнічыя начныя вандроўкі, прыцягваюць гульня нерваў і гульня са смерцю і небяспекай. Люблю вяртацца з далёкіх цяжкіх падарожжаў. А потым — гарэлка, спевы, гармонік, вясёлыя твары хлопцаў і дзяўчаты, якія кахаюць нас не за нашы грошы, а за смеласць, весялосць, разгульнасць і пагарду да грошай. Газет я не бачыў некалькі месяцаў. Усе нашы думкі круцяцца вакол адной тэмы: граніца. А пачуцці — вакол некалькіх іншых, у залежнасці ад густу і тэмпераменту: гарэлка, музыка, гульня ў карты, жанчыны.

Я заўважыў, што ўжо два тыдні — калі пачалася для нас хваля нешанцавання — Вялікай Мядзведзіцы на небе не было, бо яе зацягвалі хмары.

Вярнуўшыся з-за граніцы, я пайшоў да Мамута, каб ад яго даведацца, як ім удалося перакінуць праз граніцу параненага Аліганта. Калі я ўвайшоў у яго бедную хату, то ўбачыў нязвыклую карціну. Мамут, цяжкі, як мядзведзь, стаяў пасярод хаты. На яго карку сядзеў пяцігадовы хлопчык і паганяў «каня» пугай. Другі хлопчык, трошкі старэйшы, паганяў татуса ззаду, стоячы на падлозе. Малая дзяўчынка, седзячы на перавернутых дагары дном начоўках, глядзела на гэтую забаву і весела смяялася. А Мамут, які выяўляў каня, нязграбна, цяжка галапаваў па хаце і іржаў. Гэта быў найлагоднейшы і найлепшы з людзей, якіх я ведаў і якога кожны мог лёгка выкарыстаць, ашукаць, пакрыўдзіць. Але адначасова гэта быў ламбросаўскі тып, пра яко-

га, калі б ён стаяў перад судовымі кратамі, газеты пісалі б: «З панурым поглядам злачынцы, з каменным тварам, пазбаўленым людскога выразу, пазначаным плямай злачынства, са звярыным інстынктам дэгенерата...» і гэтак далей — бедака, безабароннага, як хворае дзіця.

Калі я заглянуў у пакой, жонка Мамута, маленькая шчупленькая кабеціна, звярнулася да мяне, паказваючы рукой на Мамута:

— Звар'яцеў! Зусім звар'яцеў! Ён заўсёды так... Зусім розуму не мае!.. Калі я яго не б'ю, ён вар'яцее... Не можа без «улівання»!

А конь-Мамут стаяў пасярод хаты, дужы, цяжкі, нязграбны, цалкам усведамляючы сваю страшную віну. На яго вуснах блукала чуллівая ўсмешка. Вачамі ён умольваў жонку, каб тая дала яму спакой пры чужаку, пры госцю. Я не ведаў, што Мамут мае такую вялікую сям'ю, пакуль не ўбачыў яшчэ адно дзіця ў калысцы.

Калі я вярнуўся дадому, то даведаўся, што Юзік Трафіда даслаў ліст, у якім паведамляў сям'і, што быў асуджаны на 6 месяцаў арышту і што адбывае пакаранне ў турме ў Навагрудку.

Вельмі непакоіць мяне сястра Трафіды Гэля. Ходзіць сумная, задуменная. Шмат разоў заўважаў, што ў яе пачырванелыя вочы. Некалькі разоў бачыў, як яна ўвечары выбягала з хаты. Некалькі разоў сачыў за ёй. Лепш бы я гэтага не рабіў!.. Я бачыў, як на змярканні Гэля сустрэлася з Алінчуком на мосце і разам з ім пайшла за мястэчка. Калі б Юзік быў дома, я б сказаў яму перасцерагчы сястру ад Альфрэда і расказаць аб яго заляцаннях да многіх местачковых дзяўчат і да Фэлі. Сам я гаварыць з ёй пра гэта не мог, бо яна, напэўна, мяне б не так зразумела. Яна б падумала, што гэта рэўнасць з майго боку. Гэля вярнулася са спаткання бледная і змучаная. На яе твары былі відаць сляды слёз. А я нічым не мог ёй у гэтым дапамагчы.

Затое сябрую з Янінкай. Калі вечарамі бываю дома, то дзяўчынка прыходзіць да мяне і распавядае розныя

фантастычныя гісторыі пра птушак і звяроў, пра тое, што дрэвы і кветкі гавораць. Адкуль у гэтай малой такой фантазія? Цікава, якой яна стане праз некалькі гадоў, калі будзе дарослай паненкай?

Сёння раніцай да мяне прыйшоў Лорд. Ubачыў паблізу Янінку і сказаў:

— Выйдзі на хвілінку. Хачу табе штосьці сказаць.

Дзяўчынка глянула на нас і сказала вельмі сур'ёзна:

— Можашце гаварыць усё. Я гэта добра ведаю. Я чужых сакрэтаў не слухаю і не выдаю.

Лорд засмяяўся, схапіў яе пад рукі і падняў угору...

— Вось гэта я не люблю! — сказала Янінка.

— Перапрашаю пані! — з вялікім паклонам сказаў Лорд.

— Нічога. Я не злююся... А цяпер пайду... Пагаварыце сабе шчыра.

Яна выйшла з пакоя.

— Гэта будзе нумар! — сказаў Лорд.

— Добрае дзіця, — адказаў я.

— Дзіця? — адрэзаў Лорд. — Усім нашым марухам¹ гэтая сікуха дасць фору! Якая сур'ёзнасць... Футы-нуты!..

— Што ты хацеў сказаць? — запытаў я ў Лорда.

— Будзе агранда.

— Калі?

— Сёння рушым у дарогу. Калі будзем вяртацца, то не сці будзем скуры. Разумееш?

— Так.

— Ну і зробім агранду ў лесе паблізу граніцы. Сезон скончыцца, трэба будзе трохі «падрамантавацца» на зіму.

— Хлопцы ведаюць пра гэта?

— Самі параілі... Ведаюць пра гэта Камета, Шчур і Мамут.

— Але каб ніхто не папаўся!

— Ну, цяжка. Неяк жа будзе. Трэба трохі зарабіць. Сем месяцаў прайшло чыста. Адну работу завалім. Папярэджаю цябе, каб ты ведаў. Калі будзем бегчы, ты трымайся каля мяне.

— Добра.

¹ Маруха (жарг.) — баба.

Вечарам таго ж дня мы вырушылі ў дарогу. Тавар мелі дарагі: гемза, лак, хром, батыст і шаўковыя панчохі. Ношы былі на 40 фунтаў.

На пункт мы прыбылі а трэцяй гадзіне ночы. Хлопцы пайшлі ў гумно, а мы з Лёвам накіраваліся да хутара. Спачатку хлопцы крыху кпілі з мяне, маючы на ўвазе мой раман з Бамбінай. Асабліва Ванька Бальшавік. Але Шчур раптам сказаў яму:

— А табе шкада?.. Вочы вылазяць ад зайздрасці? Мела рацыю Бамбіна: не для пса каўбаса!

Потым усе пагадзіліся з гэтым, асабліва калі заўважылі, што Бамбіна пачала лепей дбаць пра нашыя «карыты». Цяпер, калі мы прыходзілі да меліны, яны накіроўваліся да гумна, а мы разам з Лёўкам ішлі ў хату. Часам толькі Бальшавік не вытрымліваў і казаў: «Пайшоў на цёплыя ножкі!»

Бамбіна адчыніла нам дзверы. Ніколькі не саромеючыся прысутнасці Лёўкі, яна абняла мяне пульхнымі гарачымі рукамі. Потым хуценька адаслала Лёўку ў бакоўку і вясёлая, узбуджаная і нецярплівая вярнулася да мяне. Дапамагла мне зняць вопратку і боты, якія былі ў брудзе да кален. Раніцай я знайшоў усё чыстае і сухое. Добра было мне з ёй.

З цягам часу я стаў заўважаць, што яна пачынае кахаць мяне інакш, неяк больш пачуцёва і шчыра. І я штораз усё больш прывязваўся да яе, нават сумаваў па ёй, калі доўга не бачыў. Я пераканаўся, што розніца ва ўзросце не мае вялікага значэння. Часам мне нават здавалася, што яна малодшая за мяне: столькі ў ёй было парыву, смеху і якойсьці дзявочай бесклапотнасці.

На наступны дзень мы вырушылі ў зваротную дарогу. Неслі скуры. Я меў у мяшку на спіне 380 скурачак алтайскай вавёркі (19 пачак па 20 скурак). Ноша была не вельмі цяжкай. Ноч была чорная, як смала, а зямля гразкая і ліпкая, як дэкстрына². Мы брылі, як мухі па ліпучцы, з цяжкасцю дастаючы ногі з балоцістай глебы. Тры разы мы адпачывалі,

² Дэкстрына (хімічн.) — клейкае рэчыва, якое атрымліваецца ў выніку апрацоўкі крухмалу.

пакуль дайшлі да прыгранічнага лесу ля Затычына, дзе намерваліся зрабіць агранду.

Увайшлі ў лес. Цягнуліся вузкай сцежкай паміж густымі хвойкамі. Потым выйшлі на паляну і, перайшоўшы яе сярэдзіну, пайшлі далей. Выйшлі на шырокую, выбітую коламі вазоў дарогу. Пад нагамі сталі дудзеццэ дошкі. «Мост», — падумаў я, стараючыся ісці як мага цішэй.

Хтосьці паспешліва прайшоў ля мяне і знік у цемры. Гэта быў Шчур. Лорд на хвіліну затрымаўся і ўзяў мяне за руку. Ён блізка прасунуў твар і прашаптаў:

— Зараз...

Мы пайшлі побач. Раптам злева ад дарогі бліснуў электрычны ліхтарык. Умомант асвяціў доўгую вужаку хлопцаў, якія ішлі пасярод дарогі. І ў гэты ж момант раздаўся нялюдскі крык:

— Сто-о-о-ой! Страляю! Сто-о-о-ой!

Ліхтарык патух. Выбухнулі два рэвальверныя выстралы, потым яшчэ два. Усё навокал закружылася, завіравала. Раздаліся крыкі. Затрашчэлі прыдарожныя кусты. Трэск ішоў па лесе. Я і Лорд скокнулі ўлева, адкуль раздаліся стрэлы і крык. А хлопцы скокнулі ўправа.

Праз некалькі хвілін усё сціхла. Мы ўсталі. Паблізу раздаўся свіст. Лорд адказаў. Да нас набліжаўся Шчур. Гэта ён страляў і крычаў. Я пачуў, што ён ціха смяецца.

— Ну як там? — спытаў Шчур у Лорда.

— Клёва! Шухер як халера! Агранда першы клас!

Мы шчасліва перайшлі граніцу. Назаўтра Болік Камета павёз скуркі ў Вільню. Там можна было прадаць іх многа даражэй, чым у мястэчку. Я, Лорд, Шчур і Мамут аддалі яму сваю долю. Разам з яго скуркамі было 1840 штук.

— Хаця каб ён не папаўся! — сказаў Шчур.

— Ён пападзецца? — сказаў Лорд. — Ніколі... Яго адтуль, з граніцы, і мільёнамі не вышыбеш!

Праз два дні Камета вярнуўся. Скуркі ён прадаў за 2024 даляры — за даляр і 20 цэнтаў за штуку. Мы адлічылі Камеце 24 даляры за дарогу, а рэшту падзялілі: па 400 даляраў на кожнага.

Толькі нашая пяцёрка ведала пра агранду. Іншыя хлопцы думалі, што нас сапраўды пагналі. Некаторыя нават казалі, што гэта работа падпольніка Макарава. А Ванька Бальшавік кляўся, што бачыў у бляску ліхтарыка ягоную рыжую бараду і шрам на левай шчацэ.

Усе шчасліва вярнуліся ў мястэчка. Толькі тавар купцу не вярнулі: «згубілі, параскідалі», зрэшты — не тлумачылі гэта ўвогуле.

Глава ІЗ

Зноў выпаў снег і ўжо не раставаў. Надышла зіма, суровая, марозная, снежная. Цвёрда стала яна на граніцы і тоўстай скібай халоднага пуху пакрыла зямлю на доўгі сон.

З'явілася белая сцэжка. Залаты сезон скончыўся. Хлопцы гулялі, пілі, распуснічалі, ганяліся за дзяўчатамі. Выглядала гэта так, нібы кожны стараўся як найхутчэй прагуляць заробленыя грошы.

Гінта мела абсалютны поспех. Наш салон заўсёды быў позні, дзверы папросту не зачыняліся. Перамытнікі купаліся ў гарэлцы. Болік Камета быў у сваёй талерцы: піў, піў і піў. Невядома, калі ён адпачываў. Фэлік Маруда быў яму верным сябрам, але піў меней, бо быў заняты ежай. Антоні граў безупынку. Камета прывёз для яго новы, вельмі дарагі гармонік і падараваў на памяць. Таму гарманіст граў, рэзаў і рубіў на ім, як вар'ят.

Аднаго вечара я спаткаў на рынку Ёську Гэнсяжа. Ён весела прывітаўся са мной:

- Куды ідзеш? — спытаў мяне.
- Дадому.
- Яшчэ рана. Хадзем да мяне. Пагаворым крыху. Раскажу табе адзін цікавы анекдот.
- Хвіліну я вагаўся.
- Пра Альфрэда Алінчука раскажу табе! — дадаў Ёсік.
- Я пайшоў з ім.
- Жонка чакала Ёсіка з вячэрай. Мы селі за стол. Гэнсяж звярнуўся да жонкі:
- Ідзі спаць, Дора! Мы хочам пра штосьці пагаварыць.
- Калі яна вышла з пакоя, Ёсік зрабіў сур'ёзную міну і сказаў:
- Вы глядзіце! Альфрэд хоча вас засыпаць!
- Як засыпаць? Данесці ў паліцыю?
- Гэнсяж усміхнуўся:
- Не... Ён хоча пакласці вас... На тым баку...
- Адкуль ты ведаеш?
- Бо дапытваўся, куды вы ходзіце, дзе мелінуецца з партыяй Лорд.
- Ці зможа ён гэта зрабіць?
- Ён?.. Ты мала ведаеш яго! Ён можа зрабіць любое паскудства!
- Аж не верыцца!.. Сам жа фартовец!
- Ёсік засмяяўся:
- Фартовец?.. Гэта апошня падла!.. Думаеш, ён за граніцай скрываецца?.. Ён ходзіць на зыхер.
- Але ж ходзіць з машынамі!
- Ну і што з таго? Яны бяруць сплювы¹, бо баяцца хамаў. А пра вашу партыю ён распытваў «з понтам»². Нібы хоча знайсці другі пункт для сябе. А ён хоча вас пакласці... Вы глядзіце!.. Я маю адно падазрэнне...
- Гэнсяж раптам змоўк.
- Якое падазрэнне?
- Нікому не скажаш?

¹ Сплюва (*жарг.*) — рэвальвер.

² Понт (*жарг.*) — рабіць выгляд.

— Не.

— Пад хайрам³?

— Так.

— Гэта ён засыпаў партыю Гваздзя, бо хацеў адбіць у яго Анцьку Завітчанку.

— Што ты кажаш?!

— Я не ведаю гэтага дакладна. Ведаю толькі, што ён сустракаецца ў Мінску з канфідэнтам Макаравым. Разам там гуляюць. Макараў дапамагае Алінчукам хадзіць з кантрабандай, а яны даюць яму работу... Засыпаюць хлопцаў...

Я ўстрывожыўся. Хвіліну думаў, а потым сказаў:

— Ведаеш што, Ёсік? Гэта вельмі важная справа! Я павінен сказаць пра гэта Сашку і Лорду.

— Цяпер гэта няможна! Ты даў слова... Няможна!.. Я даведаюся больш, тады разлічышся з Альфрэдам... Цяпер няможна... Скажы толькі Лорду, каб быў асцярожны на сцежках і каб змяніў меліну. Можаш сказаць толькі, што чуў ад кагосьці, што Альфрэд распытвае, куды вы ходзіце. Няхай папярэдзіць хлопцаў, каб нікому пра гэта не расказвалі... Альфрэд хоча вас засыпаць так, як засыпаў Гваздзя...

Позна ўначы я вяртаўся дадому, раздумваючы над сітуацыяй. Думаў, як паступіць. Баяўся, каб не адстрашыць хлопцаў ад Лёнінай меліны — я б тады не меў магчымасці спатыкацца з ёю.

Назаўтра я пайшоў да Лорда. Застаў яго дома. Пасля ўчарашняй п'янкi ў яго балела галава, і ён меў ахвоту палепшыць настрой.

— Ведаеш што, Болік, — сказаў я яму. — Мы павінны быць асцярожнымі на меліне. Альфрэд дапытваецца, дзе ў нас пункт у Саветах. Хоча нас «лягнуць».

— Адкуль ты ведаеш?

— Ад аднаго хлопца ведаю.

— Халера з тым Альфрэдам!.. О, сука!..

— Мы павінны быць асцярожнымі.

³ Пад хайрам (*жарг.*) — даеш чэснае слова.

— Так... Цяпер будзем больш асцярожнымі. Не дачакаецца! Партыі не возьме! Сама болей яны аднаго хлопца попнуць. Ты дакладна ведаеш пра гэта?

— Не. Толькі так думаю.

Я не хацеў занадта ўстрывожваць Лорда, каб ён не змяніў пункту.

— Трэба папярэдзіць хлопцаў, каб нікому не гаварылі, дзе затрымліваюцца ў Саветах.

— Канечне. Зрабі гэта. Няхай пільнуюцца. Языкі за зубы — і ўсё! Зрэшты, ніхто не ведае прозвішча Бамбіны і не зможа дакладна апісаць, дзе знаходзіцца яе хутар.

Мы змянілі тэму размовы. А трохі пазней пайшлі піць да Гінты.

Праз два дні мы першы раз вырушылі на работу па бела-ай сцежцы. Веў партыю, як звычайна, Лорд. Пільнаваў тавар Леўка. Тавар быў танна: падэшвы, жаночыя свэтары, шарсцяныя шалік — на зімовы сезон. Апрача мяне, Лёвы і Лорда, ішлі Мамут, Шчур, Болік Камета, Ванька Бальшавік і Фэлік Маруда. Разам васьмёра. Петрык Філософ усё яшчэ хварэў, а Алігант яшчэ не вылечыўся пасля ранення. Цяпер мы больш асцярожныя. Не ідзём палямі ў кірунку будынкаў, хутара і саду, а краем гаю набліжаемся да выездажанай санямі дарогі, па якой намерваемся дайсці да хутара, каб не пакінуць за сабой слядоў.

Мы выйшлі ў дарогу з Букраўкі¹, з гумна на ўскрайку мястэчка, куды днём раней звезлі ношы. У дарогу вырушылі рана, ледзь пачало змяркацца. Зрабілі мы так таму, што зялёнкі наўрад ці падумаюць, што перамытнікі вырашаць у дарогу так рана.

А другой гадзіне ночы мы дабрылі да хутара Бамбіны.

Лорд затрымаў партыю, наблізіўся да мяне:

— Можа, хочаш пайсці першым? Паглядзіш, ці ўсё ў парадку на меліне, у гумне і ў садзе... Агледзіш увесь хутар. Спытай у Бамбіны, ці не круціўся там хтосьці днём. А калі

¹ Букраўка — цяпер вуліца Пушкіна ў Ракаве.

ўсё ў парадку, выйдзі на дарогу і зрабі запаленым ліхтарыкам тры вялікія кругі... Пойдзеш першым?

— Добра. Пайду.

— Пакінь ношу — будзе лягчэй.

Я скінуў ношу з плячэй і выйшаў на дарогу. Да хутара было дзесьці 300 крокаў. Я пайшоў хутка і весела — без ношы рухацца так лёгка! Паглядзеў налева, на Вялікую Мядзведзіцу і ўсміхнуўся, паўтараючы імёны зорак: Ева, Ірэна, Соф'я, Марыя, Гелена, Лідзія і Лявонія... Лёня...

Потым некалькі разоў паўтарыў: «Лёня...» — і засмяяўся: пэўна, цяпер яна спіць, і ёй сніцца, што зараз прыйду.

Я прыспешыў крок. Брама і фортка былі замкнёныя. Пералез праз плот на двор. З сярэдзіны двара на мяне кінуўся вялікі сабака.

— Нэра! Нэра! — крыкнуў я на сабаку.

Ён наблізіўся да мяне і, радасна скуголячы, падняўся на заднія лапы, стараючыся лізнуць мяне ў твар. Я адапхнуў яго ад сябе.

Ціхенька пастукаў у акно. Праз хвіліну ўбачыў за шыбай белую пляму твару.

— Хто там?

— Я.

— Уладак?

— Так. Адчыні, Лёня.

— Ужо, ужо.

Лягнулі засаўкі, і я ўвайшоў у цёплую хату. Лёня толькі што ўстала з ложка. Яна палымяна пацалавала мяне.

— Які ты халодны! Хлопцы прыйшлі?..

— Я адзін прыйшоў.

— Адзін?

— Так.

— Сапраўды? Навошта?

— Засумаваў па табе — і гайда ў дарогу!

Яна засмяялася, а потым сур'ёзна сказала:

— Не можа быць! Хлусіш!

Я расказаў ёй пра ўсё. Яна запэўніла мяне, што на хутары ўсё ў парадку. Аднак я абышоў падворак і сад, агледзеў

гумно і толькі тады выйшаў на дарогу. Выняў з кішэні ліхтарык, запаліў яго, зрабіў у паветры тры вялікія кругі і стаў чакаць.

Хутка на снежнай белі дарогі паказаліся адзін за другім калегі. Я ўпусціў іх на падворак і замкнуў фортку на за-саўку.

Хлопцы пайшлі ў гумно, а я з Лёвам у хату.

Лёня ўжо апранулася і круцілася па хаце. Запаліла ў печы, рыхтуючы для мяне ежу, бо Лёва і хлопцы пайшлі спаць.

Пазней, калі мы клаліся спаць, Лёня сказала мне:

— Ведаеш што, Уладак? Я думаю пра адну рэч: застанься са мной назаўсёды.

— Як гэта?

— Я ўсё абдумала... Закрыю пункт... Хопіць нам гэтага... Грошай мне хопіць, і для цябе не забракуе. Будзем жыць. Зраблю табе дакументы... Ёсць знаёмыя ў Вільні, у Заслаўі... Гэта можна зрабіць...

— Не... Я не хачу...

— Не кахаеш мяне? Што?..

— Гэта іншае. Але хачу жыць у сябе... за граніцай...

Лёня доўга пераконвала мяне, каб я згадзіўся на яе прапанову. Прасіла, прыводзіла розныя аргументы. Нарэшце я сказаў ёй, што падумаю над гэтым. Але я адразу ведаў, што ніколі на гэта не згаджуся... Тут я смяротна засумаваў бы. А можа, і Лёня абрыдла б мне. Але гэтага я ёй не сказаў.

Глава І4

Святы Божага Нараджэння і Новы год прайшлі ў нас вельмі весела, і пасля святаў мала ў каго з хлопцаў у кішэні штосьці засталася.

У студзені яны зноў пачалі хадзіць у дарогу — іх гнала беднасць. Ішлі, хоць дарогі былі цяжкія, хоць панавалі завеі, а па палях і лясах гарцавалі ваўкі. Купцы цяпер давалі дрэнны тавар — не хацелі рызыкаваць. Ведалі, што дарогі вельмі небяспечныя і што ліхія хлопцы вельмі здатныя, каб зрабіць агранду. Партыі хадзілі вельмі рэдка і былі нешматлікія. Затое хлопцы хадзілі на сваю руку. Насілі спірт, на які быў вялікі попыт у Саветах і які лёгка было там прадаць.

Напярэдадні свята Трох Каралёў прыйшоў да мяне Лорд і сказаў:

— Мяне прыслала Фэля...

Я быў здзіўлены.

— Што яна хоча?

— Запрашае цябе заўтра на гулянку.

— Але ж Сашкі няма дома, выехаў у Стоўбцы.

— Гэта нічога. Яна робіць маленькую вечарынку. Будзе некалькі дзяўчат і хлопцаў.

— Пойдзеш?

— Так.

— Добра. Дык я пайду.

Назаўтра я прыбраўся асабліва старанна і разам з Лордам пайшоў да Фэлі. Была сёмая гадзіна. Усе былі ў зборы. Я заўважыў, што Фэля так падабрала хлопцаў і дзяўчат, каб не было гранды¹ і каб можна было прыстойна пазабаўляцца.

Апрача мяне і Лорда са знаёмых мне хлопцаў былі Петрык Філософ, Юлік Вар'ят і Алігант. Апрача іх, я ўбачыў братоў Фабінскіх, Караля і Зыгмунта. Гэта былі далекія

¹ Гранда — тут: каб не адбівалі хлопцаў у дзяўчат і наадварот.

сваякі Вэбліных, якія нядаўна прыехалі з Вільні і ў адносінах да нас трымаліся з пэўнай дыстанцыяй і фанабэрыяй. З дзяўчат былі Фэля, Бэлка, Андзя Салдат, Маня Дзюндзя. Апрача іх была Людка Жубік, якая заняла ў партыі Бэлкі месца Гэлькі Пудэль, каторая папалася ў Саветах і цяпер сядзела ў турме ў Мінску. Гэта была мясістая дзіва, якая на кожным кроку трэсла мажным целам, чым узбуджала ў хлопцаў эратычныя жаданні. Была яшчэ кузіна Фэлі, маладая шаснаццацігадовая дзяўчына, прыгожая шчуплая бландзінка. Твар яе аздаблялі прыгожыя вочы. Звалі яе Зосяй.

Калі мы ўвайшлі, моладзь ужо бавілася. На камодзе, блішчучы нікелем вялікай трубы, стаяў вялікі грамафон, і граў вальс. Пасярод хаты танцавалі дзве пары: Алігант з Зосяй і Караль Фабінскі з Фэляй.

Мы па чарзе павіталіся з прысутнымі, знаёмячыся з незнаёмымі. Зыгмунт Фабінскі падаў мне мяккую малую, як у жанчыны, далонь неахвотна, нібы робячы ласку. Ён надзьмуў вусны і напеўна сказаў:

— Фа-а-а-а-бінскі!..

Ён быў мне несімпатичны. Не люблю выпешчаных лялюсяў. Я так моцна паціснуў яму руку, што ён амаль што не закрычаў, і сказаў:

— Ла-а-а-а-бровіч!

Я сеў да маленькага століка, збоку якога сядзелі Бэлка і Андзя Салдат. Пачаў размаўляць з Бэлкай, але адначасова ўпотаі разглядваў Фэлю, якая працягвала танцаваць з Каралем Фабінскім.

Выглядала яна прыгожа. Была апранута ў чорную сукенку. Цёмныя колеры падкрэслівалі яе прыгажосць, нібы беручы ў рамку зграбную фігуру, цудоўную галаву і шыю. У танцы яна рухалася так свабодна, што здавалася, танец — гэта яе адзінае жыццё. Я не мог адарваць вачэй. Тое, што гаварыла мне Бэлка, я слухаў няўважліва і ўсё глядзеў на Фэлю. Бэлка, відаць, гэта заўважыла і сказала:

— Пан Уладзя няветлівы: не слухае мяне!

Я ачнуўся і пачаў ажыўлена размаўляць з Бэлкай, паказваючы ўсялякую зацікаўленасць яе асобай, а потым запрасіў яе на танец.

— Ці для пана не хапае танцаў на граніцы? — запыталася Бэлка.

— Пані мае рацыю.

Я нахіліўся да яе праз столік і загаварыў на «ты», як прывык у сваёй кампаніі:

— Бэлка, калі?..

— Што?

— Ну тое, што ты абяцала ў мінулы раз, калі я праводзіў цябе дадому...

Яна засмялася:

— Табе не церпіцца?

— Вельмі.

— Ну дык пацярпі або напіса халоднай вады.

Фэля заўважыла, што мы так даверліва размаўляем. Пару разоў кідала на нас позірк, потым перастала танцаваць і наблізілася да нас са сваім партнёрам. Павіталася са мной:

— Добры вечар, пане Уладзю!

— Добры вечар!

— Пазнаёмцеся, панове! — рухам галавы паказала на Фабінскага.

Караль падаў мне такую ж, як у брата, добра выпешчаную далонь і працягла сказаў:

— Фа-а-а-а-бінскі!

Я адказаў басам, перабольшана і з выклікамі, парадзіруючы яго інтанацыю:

— Ла-а-а-а-бровіч!

Бэлка засмялася, Фэля акінула мяне здзіўленым позіркам, а Караль запнуўся.

— Пан вельмі нервовы! — кінуў я Каралю.

— Як французскі сабака, — дадаў Лорд і, зрабіўшы выгляд, што гэта не датычыцца Караля, стаў гаварыць далей да Андзі Салдат:

— Быў мілюткі і зграбненькі, і збянтэжаны, і баязлівы...

Бэлка смялася. Фэля нахмурыла бровы, потым падышла да грамафона і паставіла новую пласцінку. Караль сеў побач з Зыгмунтам і стаў з ім паціху размаўляць, акідваючы прысутных крытычнымі поглядамі. Ім было няёмка.

Раптам з трубы грамафона вырваўся палымяны спеў нейкага тэнара:

Дзе ты, о маё каханне,
Дзе жывеш, анёле мой?

— У ліхтары, — сур'ёзна адказаў Лорд.

Дзяўчаты — у смех, хлопцы таксама засмяліся, а Фабінскія паморшчыліся.

Моцна захацелася выпіць, і я сказаў пра гэта Лорду.

— Мудра! — адказаў мне калега.

Ён падышоў да Фэлі і, смеючыся, нешта сказаў ёй. Яны разам выйшлі ў іншы пакой. Я глядзеў ёй услед: на тонкую фігурку, зграбныя ногі, клубы, якія лёгка вагаліся ў руху, шыю, што прыцягвала мяне штораз больш і больш. Я адначасова баяўся яе і... ненавідзеў. Д'яблы ведаюць, што гэта такое!

Праз колькі хвілін Фэля вярнулася адна і пайшла праз пакой да мяне. Я глядзеў ёй у вочы. Дзяўчына лёгка, як мне здалася, іранічна ўсміхнулася і сказала:

— Пан Баляслаў просіць пана на хвілінку.

Я выйшаў у суседні пакой, дзе перад гэтым была авантура з Алінчукамі і цынкаванымі стыркамі. Цяпер стол стаяў ла акна. Лорд быў побач з ім.

— Хадзі, браце! — паклікаў ён мяне. — Трэба трохі глынуць.

На сталае ўжо стаяў вялікі графін гарэлкі, запраўленай вішнёвым сокам, на талерках ляжалі хлеб, агуркі і вялікія кавалкі шынкі.

Лорд зрабіў шырокі жэст рукамі:

— Чым хата багата!

Мы пачалі жлукціць гарэлку шклянкамі. Кілішкі сталі збоку, сумна паглядаючы на нас.

— Фэля казалася, каб я не напаіў цябе! — сказаў Лорд з напхнутым ротам.

— Так?..

— Ухм!.. Маеш поспех... Прывалакніся за ёй... Цар-баба! Альфрэд за ёй два гады лазіў... Атрымаў па носе!..

Мы паспешліва пілі і елі. Гарэлка скончылася. Мне зрабілася весялей. Лорд паглядзеў на мяне і сказаў:

— Карыстайся з аказіі!.. Фэльку я ведаю навывлет!.. Гэта для цябе яна гэты вечарок арганізавала. Спецыяльна трымаецца здалёк ад цябе, каб цябе найбольш прыцягнуць. Разумееш?.. Памятай адзінаццатую заповедзь!.. З бабамі трэба ўмець!..

І ментарскім тонам дасведчанага донжуана стаў вучыць мяне. Мне было непрыемна, але я нічога яму не сказаў, бо ведаў, што ён робіць гэта са шчырай сімпатыі да мяне.

Калі мы вярнуліся ў залу, грамафон іграў польку. Фэля танчыла з Зыгмунтам Фабінскім, часта пазіраючы на мяне. Дзіўная кабета: яе цела прываблівае, а вочы адпыхваюць, хлопцы за ёй шалеюць, а яна смяецца з нас усіх.

Гарэлка надала мне весялосці. Я жыва размаўляў з Бэлкай і ўсміхаўся Фэлі, заўважаючы на яе твары нейкі неспакой: відаць, думае, ці не занадта я п'яны...

Праз пэўны час яна перастала танцаваць, села побач з Лордам і са штучнай усмешкай стала размаўляць з ім. Я паглядзеў ёй у вочы і раптам адчуў, што яна хоча, каб я запрасіў яе на танец. Па хаце кружыліся пары. Зося танчыла з Юлікам. Людка Жубік, тоўстая, мясістая, камічна падскокваючы тоўстымі лыткамі і выклікаючы на тварах прысутных усмешкі, танцавала з Алігантам, які элегантна схіліўшы галаву набок, з вялікім тактам вёў у танцы сваю даму.

Фэля ўсё глядзела на мяне. Я адчуваў яе просьбу ці загад і падышоў да яе:

— Панна Фэля, папрашу да танца!

Хвілінку яна глядзела мне ў твар. Вочы яе памянлялі выраз, і яна раптам амаль здзекліва адказала:

— Вельмі дзякую пану!.. Але хачу адпачыць!..

Я адчуў сябе дурнем. Засаромеўшыся, я вярнуўся да Бэлкі, злавіўшы яе лёгкую ўсмешку.

— Панна Бэльця! Дазволіць пані?..

Дзяўчына ўстала з месца, і праз імгненне мы пачалі кружыцца па пакоі. Я стараўся не думаць пра Фэлю і пачынаў разважаць пра Бэльцю. У яе такі сімпатычны твар, прыгожыя вочы, яна такая зграбная. Хлопцы ў захапленні ад яе — іх узбуджаюць яе высокія грудзі... Яна прыгажэйшая за Лёню.

Я штораз мацней прыцягваў Бэлку да сябе, ні на што не звяртаючы ўвагі. Раптам Бэла сказала:

— Вар'ят! Перастань, ну, бо кіну! Людзі глядзяць!

Я ўбачыў, што мы танцавалі адны і што ўсе глядзелі на нас. Я заўважыў усмешкі на тварах хлопцаў і дзяўчат. Караль і Зыгмунт Фабінскія з пагардай раздзьмувалі вусны. Я ціха сказаў дзяўчыне:

— Плюнь на іх, каханая! Няхай глядзяць!

— Добра табе гаварыць, а мяне на языкі падымуць!

Мы перасталі танчыць і селі ля акна. Я стараўся паказаць, што цалкам заняты ёю. Фэля і Зося выйшлі з пакоя, ідучы гатаваць гарбату. Браты Фабінскія трымаліся асобна ад астатніх, Лорд разваліўся ў крэсле паміж Андзьяй Салдат і Маняй Дзюндзьяй, нешта ім расказваючы. Дзяўчаты рагаталі.

Фэля і Зося вярнуліся. З нашай дапамогай пасярод хаты паставілі вялізны стол і сталі накрываць яго для гарбаты. Тут былі і варэнікі, і бісквіты, і пірожныя, і цукеркі, і арэхі.

Фэля запрасіла ўсіх да стала. Мы пачалі піць гарбату. Усе, акрамя мяне і Лорда, паводзілі сябе вельмі паважна. Караль і Зыгмунт, трымаючы ў руках шклянкі, далёка адстаўлялі мезенцы. Дзяўчаты стараліся піць так, каб не хлюпаць вуснамі, павольна, нібы не хочучы, елі бісквіты і пірожныя. Размова штохвіліну перарывалася, ад чаго адчувалася нейкая няёмкасць. Кіслыя міны братаў Фабінскіх і іх іранічныя погляды псавалі настрой. Фэля падышла да грамафона і паставіла новую пласцінку. Раздаліся гучныя, вясёлыя гукі «Полькі ў лесе».

Я танцаваў з Бэлькай, Зосяй і Людкай.

Танцуючы з Бэлькай, запытаў у яе:

— Можа, правесці цябе дахаты?

Яна ўсміхнулася:

— Ведаю, чаго ты хочаш!

— Што ў гэтым дрэннага? Ты мне вельмі падабаешся!

— А ты язык за зубамі трымаць умееш?

— Даю табе слова! Не піскну анікому! Каб першая куля на граніцы патрапіла ў мяне!

— Ну-ну, не клянися! Веру табе! Я зараз развітаюся з усімі, а ты пачакай хвілін з дзесяць, патанцуй з Людкай, а потым ідзі дадому. Я пачакаю цябе ў першым завулку злева. Там няма нікога...

Мы перасталі танцаваць. Я далучыўся да групы, дзе сядзеў Лорд і перамытнічкі. Фэля размаўляла з Зосяй і братамі Фабінскімі. Я пачаў заляцацца да Дзюндзі. Хутка Бэлка развіталася з прысутнымі, сказаўшы, што ў яе баліць галава, і выйшла з хаты. Зноў пачалі танцаваць. Я заўважыў, што Алігант таксама збіраецца дадому. Тады я таксама развітаўся з усёй грамадой і выйшаў разам з ім. На вуліцы сказаў Аліганту:

— Я забыўся штосьці сказаць Лорду!.. Ты ідзі, а я вярнуся праз колькі хвілін.

Я ўвайшоў на двор і, схаваўшыся за брамай, пачакаў, пакуль Алігант аддаліцца, а потым хутка пайшоў у напрамку завулка. Што застану там Бэлку, не спадзяваўся, бо быў моцны мароз.

Ішоў завулкам хутка і нікога не бачыў. Раптам пачуў ціхі свіст і ўбачыў Бэлку, якая выйшла з цемры, дзе схавалася паміж сцяной нейкай халупы і плотам.

— Замерзла? — спытаў я.

— От... Я гарачая, мне мароз не ўказ!

Я прыцягнуў дзяўчыну да сябе і стаў цалаваць яе халодныя, цвёрдыя, гладкія, як косць, вусны. Потым я ўзяў яе пад руку, і мы хутка пайшлі завулкамі, абмінаючы цэнтральныя вуліцы.

Снег рыпеў пад нагамі, мароз шчыпаў шчокі. У небе, хітра міргаючы нам, паблісквалі зоркі. Я глядзеў на іх і думаў: шкада, што адну з зорак не назваў Бэлай.

Глава І5

Першы раз у лютым я пайшоў праз граніцу ў другой палове месяца. Не думаў, што гэтая дарога скончыцца для мяне трагічна і што я надоўга сяду за краты.

Пайшоў я, як звычайна, з партыяй Лорда. Было нас дзеваць: я, Лорд, Лёва, Шчур, Болік Камета, Ванька Бальшавік, Мамут, Фэлік Маруда і Алігант. Іншыя хлопцы па розных прычынах у дарогу не пайшлі. Тавар мы мелі дарагі: гемзу, лак і хром — усё найвышэйшага гатунку. Ношы былі цяжкія, па 40 фунтаў, але невялікія і добра запакаваныя.

Вырушылі мы ў дарогу адразу пасля змяркання. Была лёгкая завея, і гэта спрыяла нашай дарозе. Але пасля таго, як мы перайшлі другую лінію, пачалася моцная завіруха. Яна ўсё больш узмацнялася і, нарэшце, пераўтварыла наваколле ў адно велізарнае мора снегу.

Партыя затрымалася. Хлопцы збіліся ў кучу. Стараючыся перакрычаць завыванне ветру, Лёўка прапанаваў нам вярнуцца ў мястэчка. Лорд не згаджаўся — сказаў, што мы прайшлі ўжо трэцюю частку дарогі і што вяртацца больш небяспечна, чым ісці далей, бо цяпер цяжка ўгледзець, дзе граніца, і што можна папасціся. Гэта была няпраўда, бо ў такое надвор'е масалкі звычайна сядзелі ў сваіх зямлянках і курылі, ведаючы, што ў такую ноч злавіць перамытнікаў нерэальна, а на зграю ваўкоў натрапіць можна. Час ад часу граніцу пільнавалі толькі ўзмоцненыя патрулі.

Мы пайшлі далей. Лорд, Мамут і Камета, змяняючы адзін аднаго, вялі партыю, бо першаму было ісці цяжэй за ўсіх астатніх: трэба было пратоптаць у глыбокім снезе дарогу для ўсіх калег.

Праз пэўны час завея ператварылася ў сапраўдны ўраган. Вакол адбываліся дзівосы: вецер раптоўна зрываў снег з вялікіх прастораў і ўздымаў яго высока ўгару, а мы, змучаныя, аслепленыя, ішлі далей па абледзянелай сцежцы, слізгаючы і падаючы.

Нельга было зрабіць ніводнага ўпэўненага кроку. Праз нейкі час ураган скідваў нам на галовы ўсю тую масу снегу, якой хвіліну таму віраваў у паветры. Часам мы былі засыпаныя снегам пашью. Мы затрымліваліся, адпачывалі. Потым павольна, крок за крокам, рухаліся далей, патанаючы ў снегавых сумётах.

Ураган, здавалася, паставіў сваёй мэтай не даць нам дайсці да пункту... То піхаў нас ззаду, нібы дапамагаючы ісці, то налятаў, ссоўваючы нас убок, і мы, не чакаючы гэтага, падалі ўзад, на снег. Потым на некалькі секунд сціхаў, а калі мы ўставалі і пачыналі ісці, адным ударам спераду прымушаў нас спыніцца. Мы, нахіліўшыся ўперад, спрабавалі ісці далей, шырока раскінуўшы рукі, каб утрымаць раўнавагу — гэта выглядала так, нібы мы плылі ў вялікім белым віры... Умомант віхор уздымаўся ўгору... Смяяўся весела, трыумфальна, а мы зноў падалі на снег, сцякаючы потам і ледзьве пераводзячы дыханне... Сядзелі ў снезе, а віхура гуляла ўверсе, робячы выгляд, што не звяртае на нас увагі і толькі забаўляецца і спявае, пасвіствае, смяецца, злёгка павявае і ганяецца за сняжынкамі.

Мы ўстаем — і яна таксама ўстае. Раз'юшаная, халодная, вострая, нялітасцівая... Першы ўдар скіроўвае нам у вочы. Б'е цэлай глыбай снегу. Мы нахіляем галовы: вітаем яе і просім, а яна не дае ўпрасіцца... Мала ёй адной крыгі, таму, раз'юшаная і злосная, п'яная, яна збірае ўвесь снег з кіламетровай прасторы поля і валіць гэты патоп нам на галовы. Цяпер мы не чуем, як яна трыумфуе, як гучыць, як рыкае... Мы аглушаныя і аслепленыя. Яна засыпае нас дробным халодным вострым пухам.

Выбіраемся на паверхню. Навобмацак шукаем адзін аднаго і, пагружаючыся па грудзі ў снег, сходзім з вялікага пляскатага пагорка. Віхура маўчыць, і гэтая цішыня страшная: рыхтуе для нас нейкую неспадзяванку!.. Я не памыліўся. Невядома адкуль падае ўдар: некалькі тон снегу ляціць нам на галовы. Мы не паспяваем легчы, бо тут жа наступае страшэнны павеў ветру. «Хоча нас убачыць». Яшчэ адзін удар — і зноў горы снегу валяцца на нас, і зноў

налятае моцны павеў — і зноў удар!.. І так раз за разам, удар за ўдарам.

Чалавек таксама мог бы так забаўляцца: укінуць у вялікі таз дзевяць жукоў, а потым біць іх жменямі мукі і выдзьмухваць яе. Гэта была б вар'яцкая забава, дурная і жорсткая.

Так і наш праціўнік не меў літасці. Некалькі разоў змяняў тактыку барацьбы, хаця мы не маглі нават абараняцца. Рабіў засады, затайваўся, ставіў на нашай дарозе снежныя горы. Спрабаваў нас асляпіць, зваліць, разбіць ушчэнт, расціснуць. Шалёў. Мітусіўся туды-сюды. То выбухаў спантаным рогатам, то енчыў, то свістаў.

Я ішоў з закрытымі напалову вачыма, моцна нахіліўшы галаву і нацягнуўшы шапку на вушы. Я хістаўся, падаў, вяз у сумётах, але ўсё роўна цягнуўся ўперад, вышукваючы ўсялякія спосабы, каб зрабіць хаця б некалькі крокаў. Час ад часу мы затрымліваліся, каб убачыць, ці не застаўся нехта ззаду.

Мы пазбягалі палёў і ішлі лясамі. Там нас засланялі дрэвы, разбіваючы шалёныя атакі віхуры. Там было лягчэй ісці ўперад. Але лес заканчваўся, і трэба было зноў выходзіць на палі і зноў упарта змагацца, сцяўшы зубы і сціскаючы кулакі.

Мы ішлі, не захоўваючы аніякай асцярожнасці. Хто мог за намі гнацца? Хто выйшаў бы ў такую ноч з дому? Мы былі адзінымі жывымі істотамі на велізарнай залітай патопаў снегу раўніне.

Некалькі разоў мы затрымліваліся і пілі спірт. Гэта дадала нам сіл, улівала ў цела агонь і пабуджала да новай барацьбы са снежнай навалай. Мне было горача і душна. Па твары цёк пот. Са збалелых вачэй ліліся слёзы. Я не ішоў, а прадзіраўся. А вецер вакол гукаў, плакаў, выў, спяваў, свістаў. Ірваў на нас адзенне, здзіраў са спінаў ношы. Мітусіў перад намі снегам, як вялікай белаай хусцінкай. Шумеў, як мора. Грымеў, нібы навальніца, і смяяўся, смяяўся, смяяўся...

Здавалася, мы не выберамся адгэтуль, назаўсёды застанемся ў гэтым жудасным белым пекле... І, дзіўная рэч, калі часам я, аслеплены, прыкрываў вочы, бачыў блакіт

неба, бляск сонца, барвы кветак... Бачыў прыгожы твар Фэлі, усмешку Бэлкі. Чуў гранне гармоніка, спеў Салаўя. А найчасцей паўставала перад вачыма Лёня. Я выразна бачыў яе, чуў яе голас і смех. Пра яе я думаў найбольш. Можа, таму, што мне з ёй заўсёды было найлепш, найцяплей, найспакайней. «Можа, праз гадзіну, праз дзве дайду да яе!.. А можа, і ніколі!»

На досвітку, зусім страціўшы сілы, мы дацягнуліся да хутара Бамбіны. У дарозе мы былі чатырнаццаць гадзін.

Хлопцы паселі на снезе і, здавалася, не зрушацца з месца. Выглядалі яны жудасна.

Лорд хрыпла спытаў мяне:

— Пойдзеш на хутар?

— Так.

— Ідзі і глядзі!.. У такую страшэнную ноч цяжка штосьці ўгледзець: няма слядоў...

— Добра.

— Зробіш тры кругі, але выразна...

Я выпіў трохі спірытусу, кінуў ношу на снег і пайшоў у напрамку хутара. Пералез праз плот і апынуўся на двары. Мяне крыху здзівіла, што сабака не кінуўся да мяне. Я падумаў: можа, залез у кануру і спіць. Наблізіўся да акна і ціха пастукаў у шыбу. Ніхто не азваўся. Пастукаў мацней. У хаце запалілі лямпу, але вокны былі заслонены знутры, і я нічога не мог убачыць. Мяне здзівіла, што Лёня не адазвалася праз акно: можа, яна не спадзяецца, што прыйдзем так позна, і думае, што гэта хтосьці чужы і таму апранаецца.

Я ўзышоў на ганак. Дзверы ў сенцы былі адчыненыя. Наступныя дзверы, што вялі ў хату, таксама. Я ўвайшоў усярэдзіну. Убачыў Лёню, якая стаяла ля стала з нейкім нязвыклым выразам твару, глядзела мне ў вочы, не ідучы спаткаць мяне, як рабіла гэта заўсёды. «Дзіўна!.. Так хутка апрапулася!.. І чаму не вітае мяне?» — падумаў я.

— Дзень добры! — сказаў я.

— Дзень добры. Што хочаце? — спытала мяне Лёня і коса глянула ўправа.

Там была доўгая заслона, за якой стаяў ложкак Лёні. Гэтую заслону можна было перасоўваць па дроце, бо яна вісела на некалькіх жалезных кольцах.

Удзень яе засоўвалі, а ўначы яна была заўсёды адсунута. Цяпер заслона шчыльна засланяла ложкак, хаця было яшчэ вельмі рана.

Унізе заслона не даставала да падлогі. Я паглядзеў туды і ўбачыў унізе чубкі дзвюх пар ботаў. Адзін з іх зварухнуўся. Сумнення не было: там схаваліся нейкія людзі. «Засада», — падумаў я і спакойна сказаў Лёні:

— Скажыце мне, гаспадыня, якой дарогай можна хутчэй дайсці да Мінска? Такая завея! Я заблудзіўся ў дарозе і ажно сюды прыйшоў! Не ведаю, дзе знаходжуся.

Лёня злёгка ўсміхнулася і адказала:

— Ідзіце абок хутара аж да мастка. А там направа... Выйдзеце проста на тракт.

Пачуўся якісьці шум ззаду, за дзвярыма. «І ў сенях таксама ёсць людзі», — падумаў я. У гэты момант заслона імгненна адсунулася ўбок, і з-за яе выйшаў высокі мужчына ў доўгім сівым плашчы і будзёнаўцы з вялікай чырвонай зоркай. За ім крочыў поўны, плячысты чалавек у чорнай бекешы і з вялікай чорнай папахай на галаве. У яго была кароценькая рыжая барада і шрам на левай шчацэ. Ён здзекліва свідраваў мяне вачыма. «Макараў», — падумаў я.

— Ёсць пташка! — крыва ўсміхаючыся, сказаў ён. — Скакаў, скакаў і даскакаўся!

Ён падышоў да мяне і замахнуўся кулаком, хочучы мяне ўдарыць. Я ўхіліўся ад удару. Ваенны сказаў:

— Не чапай яго! Ubачым, што гэта за нумар.

Макараў адчыніў дзверы ў сенцы і сказаў:

— Хадзіце, таварышы, сюды. Адну сволач маем!

У хату ўвайшлі шэсць чырвонаармейцаў з кароткімі кавалерыйскімі карабінамі ў руках.

— Хорош гусь!¹ — сказаў адзін.

¹ Па-руску.

— Не гусь, а мокрая курыца! — дадаў другі, маючы на ўвазе маё заснежанае ўбранне, з якога сцякала ў цёплай хаце.

Ваенны, у якога я ўбачыў на левым рукаве два кубікі, звярнуўся да Макарава:

— Вазьмі чатырох і ідзі з імі ў гумно! Напэўна, сённа ніхто больш не прыйдзе. А калі прыйдуць, упусці іх уся-рэдзіну.

Потым звярнуўся да астатніх чырвонаармейцаў і сказаў:

— Глядзіце за гэтым госцем! Калі зварухнецца — куля ў лоб.

Потым паказаў мне пальцам на стол:

— Залазь туды!.. У кут!..

Калі я сеў за стол (ён загадаў мне так зрабіць, каб я не мог уцячы), зноў звярнуўся да чырвонаармейцаў:

— Назірайце таксама і за жанчынай!.. Каб не размаўлялі... Ні слоўца!.. — сказаў і выйшаў з хаты.

Чырвонаармейцы трымалі зброю напалатове. Я глянуў на Лёню. Твар яе быў сумны, але не перапалоханы. Калі салдаты на нас не глядзелі, яна ўсміхалася мне. Я адказваў ёй усмешкай.

«Толькі б хлопцы не папаліся», — бесперапынна думаў я і адначасова планаваў адказы на пытанні, якія маглі мне задаць.

Калі праз паўгадзіны ваенны з кубікамі на рукаве і Макараў з чырвонаармейцамі вярнуліся ў хату, я зусім супакоўся: «Хлопцы далі драпака! Столькі часу не будуць чакаць... Зразумелі, што здарылася нейкае няшчасце і не прыйшлі сюды! Вернуцца за граніцу... Але ж намучаюцца, бедныя... Такі лёс!..»

— Выйдзі з-за стала! — звярнуўся да мяне ваенны.

Я стаў ля сцяны.

— Распранайся!

Я стаў здымаць з сябе адзенне. Застаўся толькі ў бялізне.

— Здымай усё! — крыкнуў Макараў.

— Там жанчына... — сказаў я.

— А што табе да гэтага!.. Не бойся, яна добра знаецца на такіх рэчах! — Макараў зарагатаў.

Я распрануўся зусім. Мяне старанна абшукалі. Паглязелі нават у рот, пад пахі, пад ступні, праверылі нават валасы. Потым абшукалі маю бялізну і кінулі яе мне.

— Апранайся! — сказаў ваенны.

Адну за другой дэталёва перагледзелі ўсе мае рэчы. Падцяжкі, пояс, сумку, грошы, гадзіннік, сцізорык, ліхтар і насаваю хустачку паклалі на стол. Дазволілі мне апрануцца.

— Дайце, таварыш, закурыць, — звярнуўся я да ваеннага.

— Гусь свінні не таварыш! — адрэзаў ён.

Макараў зарагатаў.

Я меў ахвоту спытаць ваеннага, хто з нас гусь, а хто свіння.

Праз пэўны час ваенны даў мне адну папяросу з майго пачка і сказаў:

— Вазьмі... закуры і кажы праўду! Бо будзе дрэнна! Будзем біць!

Я закурыў папяросу.

Ваенны выняў з тоўстага партфеля аркуш паперы і паклаў яго на сталю — гэта быў друкаваны фармуляр. Пачаў распытваць мяне пра імя, прозвішча, дату нараджэння і іншае. А калі скончыў запісваць мае дадзеныя, то пагрозліва сказаў:

— Ты з Польшчы?

— Так.

— Навошта прыйшоў у Саветы?

Я ўспомніў аповед Лорда ў Калішанак пра тое, як быў арыштаваны савецкімі пагранічнікамі і як яго потым дапытвалі ў Койданаве. Але Лорд быў з таварам, а я не меў з сабой ношы. Гэта было добра для Лёні, але дрэнна для мяне.

— Дрэнна было мне ў Польшчы, — сказаў я, — таму прыйшоў сюды, каб назаўсёды застацца ў Саветах.

— А грошы адкуль?

— Прадаў усе свае рэчы.

- Круціш, скаціна.
- Праўду кажу.
- Колькі разоў быў тут?
- Першы раз.

Ваенны звярнуўся да Лёні:

- Ведаеш яго?
- Не ведаю! — сказала яна коратка і смела.

У гэты час ваенны сказаў мне:

— Слухай, што я табе скажу! Кажы праўду: колькі разоў ты быў тут з кантрабандай і дзе маеш тавар? Ты яе не шкадуй! — рухам галавы паказаў на Лёню. — Ты сябе ратуй, бо будзе дрэнна. Зразумей: калі ты не кантрабандыст, то ты шпіён!.. Ну, гавары!..

— Я не кантрабандыст і не шпіён. Я прыйшоў сюды, бо хачу назаўсёды застацца ў Расіі.

— І застанешся тут назаўсёды!.. Але ў зямлі! Разумееш? — адазваўся Макараў.

Я не адказаў і нават не глянуў на яго. Адчуваў да гэтага чалавека агіду і нянавісьць. Маё маўчанне раздражняла яго. Ён звярнуўся да ваеннага:

— Што ты з ім забаўляешся? Зрабіць яму лазню — інакш заспявае.

Ён зрабіў да мяне некалькі крокаў. Кулакі яго былі сціснутыя. З-за раскрытых вуснаў паказаліся жоўтыя зубы. Я ўспомніў, што Гвоздзь абараняўся, і падумаў: «Усё адно будучь біць! Няхай жа недарэмна!»

Я стаяў у мокрым адзенні і дрыжэў ад холаду. Макараў, напэўна, думаў, што трасуся ад страху перад ім. Гэта яшчэ больш яго ўзбуджала і рабіла больш смелым. Калі ён замахнуўся на мяне кулаком, я хутка адбіў удар і ўсім цяжарам цела рухнуў уперад. Ударыў яго ілбом у нос і ніжняю частку твару. Гэты ўдар называецца быком, або дацкім пацалункам, і яго наступствы бываюць жудасныя. Мне здалося, што я пачуў хруст касцей. Макараў заенчыў і рухнуў на падлогу, закрыўшы твар рукамі.

Ваенны крыкнуў чырвонаармейцам:

— Узяць яго!

Я ўскочыў на лаўку, а з яе на стол. Сарваў са сцяны вялікую, апраўленую ў цяжкую раму, алеаграфію і кінуў яе ў лямпу, што вісела пад столлю пасярод хаты. Раздаўся звон шкла, і хата патанула ў змроку. Я мацаў рукамі па сценах, шукаючы, чым бараніцца. Трапіў на вялікі дубовы крыж і сарваў яго са сцяны — крыж быў досыць цяжкі.

У гэты момант заблішчэлі электрычныя ліхтары, і яркі прамень святла на хвіліну асляпіў мяне.

— Узяць яго! — зноў крыкнуў ваенны.

Я падняў крыж угору і вывернуў стол на падлогу, стаўшы за ім, як за барыкадай.

— Здавайся, бо пальну табе ў лоб! — крыкнуў ваенны.

— Валі, хаме! — крыкнуў я. — Кайданы накінулі, а скуру здзіраеце! Валі!

— Узяць яго! Наперад! Прыкладамі яго!

Салдаты кінуліся на мяне. Я раз'юшана змагаўся. Ізноў апынуўся пасярод урагану. Але цяпер мяне асляпіла кроў. Я чуў не завыванне віхуры, а крыкі ўзбуджаных барацьбой чырвонаармейцаў і ціхі плач Лёні. Мяне крыху засланыў стол, але хутка яго адцягнулі набок.

У гэты момант я скочыў уперад, б'ючы ўсляпую крыжам налева і направа. Я амаль не адчуваў удараў, якія чырвонаармейцы наносілі мне прыкладамі...

Раптам адчуў, што трачу прытомнасць... Падлога знікала з-пад маіх ног. У апошнім прабліску свядомасці я заўважыў побач з маёй галавой чыюсьці нагу і ўпіўся ў яе зубамі.

— Ах ты, сукін сын! — раздаўся голас ваеннага.

Больш не памятаю нічога... Усё патанула ў цемры...

Воѣчим следам

ЧАСТКА II

Граніца накорміць,
Граніца напоіць,
Граніца пацешыць,
Граніца ўстроіць¹...

(з песенькі перамытнікаў)

Глава I

Набліжаецца канец сакавіка. Адчуваю надыход вясны.
Туга ірве сэрца.

Шосты тыдзень сяджу ў першым падвале мінскай Надзвычайкі. Камера, у якую мяне кінулі, цёмная і вільготная. Са сцен сцякае вада. Маленькае закратаванае акенца скупа прапускае дзённае святло праз брудныя мутныя шыбы пад столлю. Праз акно бачны боты салдат і чэкістаў, якія праходзяць па двары. Паўсюль жудасны бруд. Усё лепіцца ад гразі. Спачатку я баяўся датыкацца да сцен, дзвярэй і палацяў. Цяпер прывык. Паветра мярзотнае і смярдзючае, перанасычанае вільгаццю і смуродам ніколі не мытых цел. Бялізну нам ніхто не мяняе, і мы ніколі не мыемся. Найбольш атручвае паветра параша — вялікі драўляны кубэлец, які дрэнна замыкаецца і падцякае. Мача сочыцца з яго на падлогу, утвараючы лужыны, якія разносяцца нагамі па ўсёй камеры.

На нарах-палацях спяць сямёра, а чацвёрка на падлозе. Часам укідваюць новых, але часта звальняюць іх або пераводзяць яшчэ кудысьці. Мы сядзім тут найдаўжэй.

¹ Устроіць — тут: апраце, прыбярэ ў прыгожы строй.

Сядзяць тут, апрача мяне, браты Ян і Мікалай Спландзяны, якія пастаянна жывуць за граніцай у вёсцы каля Стоўбцаў. Яны маладыя: аднаму дваццаць, а другому дваццаць тры. Папаліся яны на меліне паблізу Койданава. Іх мелінар Ушынскі, поўны, плячысты хлопец, сядзіць разам з імі. Спачатку сядзелі асобна, а цяпер іх злучылі. З гэтага раблү вывад, што справа іх несур'ёзная.

Ёсць адзін самагоншчык, Каспар Буня, велізарны, касцісты хлопец. Жыў у смалярні паблізу Заслаўя і там гнаў са збожжа самагонку. Яго злавілі на месцы злачынства — пры апараче. На ім вялікі кажух, ад якога на ўсю камеру смярдзіць дзёгцем.

Ля акна стаіць Жаба, злодзей-рэцыдывіст. Усунуў рукі ў кішэні штаноў і свішча. Цяжка вызначыць яго ўзрост: гадоў сарака ці пяцідзесяці, а можа, і больш. Галава ў яго вялізная. Рот — ад вуха да вуха. Вочы мутныя, без выразу, на фоне зялёнай бруднай скуры выглядаюць як злепкі слізі. Ён пастаянна згорблены. Цела ў яго мажнае, але дужа скрытнае.

Маем аднаго бандыта, Івана Лобава. Сядзіць за некалькі рабаўнічых нападаў. Гэта прыстойны мужчына трыццаці пяці гадоў. У яго чорная бародка клінам. Ён пастаянна ўсміхаецца. Стварае ўражанне ўладзімірскага багамаза. Яго даўно пусцілі б у расход, але за яго стараюцца заможныя сваякі.

Ёсць тэлеграфны тэхнік, Феліцыян Кропка. Яго абвінавачваюць у сабатажы, бо выпадкова спаліў нейкі рэастат высокага напружання. Ён ахвяра аднаго камісара, пра якога часта расказвае: пастаянна яго пераследаваў і ўпакаваў у НК. Кропка стварае ўражанне жудасна перапалоханага: уздрыгвае пры кожным адкрыванні дзвярэй. Ён камічны: малы, шчуплы, пастаянна пацірае далоні, а калі слухае кагосьці, то адкрывае рот.

Маем і контррэвалюцыянера, былога афіцэра царскай арміі, Аляксандра Квалінскага, які служыў у нейкай савецкай установе і якога цяпер упакавалі сюды. Гэта высокі

тонкі мужчына гадоў каля сарака. Ён пастаянна маўчыць. Твар у яго бледны, змучаны. Амаль заўсёды ляжыць на нарах, але не спіць, а цэлымі гадзінамі глядзіць у столь. Да яго я адчуваю найбольш сімпатыі. Шкада мне, што такі інтэлігентны, культурны і, як бачна, вельмі добры чалавек зневажаецца разам з намі.

Ёсць адзін яўрэй. Тоўсты, пульхны. Мае больш за пяцьдзясят гадоў. Прозвішча яго Кобер. А імя Гірш. Перад вайной меў фабрыку ігральных карт. Цяпер сядзіць за спекуляцыю. Ён найбагацейшы вязень у камеры. Штодня атрымлівае з горада абеды. Яго часта выклікаюць на допыты. У гэты час Жабя гаворыць, што яго зноў будуць даць.

Адзінаццаты чалавек у нашай камеры — псіхічна ненармальны чалавек. Усе: і чэкісты, і мы, і салдаты — называем яго Бзік. Ніхто не ведае яго імя і прозвішча. Арыштавалі яго ў цягніку паблізу Слуцка. Гэта высокі шчуплы юнак. У яго вялікія вочы, якія ярка свецяцца. Ён пастаянна ходзіць па камеры і часта выбухае смехам, што вельмі раздражняе нас. Яго падазраюць у шпіёнстве. Цяпер яго не дапытваюць. Паўна, забыліся пра яго, або хай сядзіць, колькі вытрымае.

Дні паўзуць нудныя, сумныя, доўгія. Сум атручвае нас, а голад данімае. Голад не пакідае нашу камеру. Мы часта, амаль бесперапынна, думаем пра ежу. Рухаемся апатычна, павольна. Голад пабяліў нашы твары, прыпудрыў іх зялёным і жоўтым колерам. Паклаў чорныя цені пад вачыма. У некаторых спухлі ногі і рукі. Я заўважыў, што ў мяне таксама набрынялі ногі. Яшчэ адной балячкай, якая даецца нам у знак, з'яўляюцца вошы. Велізарныя турэмныя вошы, лянівыя і заспаняя, як і мы (аднак не з голаду, а з пераядання), яны пасуцца ў нашых целах. Вошай мноства. Яны поўзаюць нават па адзенні і дошках нараў. Мы не забіваем іх, бо гэта нічога не дасць: замест соцень забітых з'яўляюцца тысячы новых. Жартаўліва мы называем іх жывым срэбрам. Ад пастаяннага часання на скуры ўтвараюцца раны. А там, дзе скуру надгрызаюць вошы, асабліва на спіне, патыліцы і шыі (там скура танейшая), ёсць струпы.

А ўначы, калі ў камеры гарыць лампа і мы кладзёмся спаць на голых нарах, са шчылін у дошках і сценах вылазяць клапы. Гэтыя жруць жорстка: пякуць цела, як крапіва, і асабліва дакучаюць новым вязням.

Аднойчы я прачнуўся ўначы. Адкрыў вочы і ўбачыў, што Бзік сядзіць у куточку камеры. Ён неяк дзіўна прыглядаўся да калег, што ляжалі на нарах. Я прыкінуўся, што сплю. Твар мой быў у ценю. Праз прыкрытыя павекі сачыў за ім. Бзік доўга і ўважліва разглядаў нас. Я заўважыў у яго на каленях знятую камізэльку. У пэўны момант вар'ят нахіліў галаву і, не перастаючы назіраць за камерай, стаў зубамі раздзіраць каўнер камізэлькі. Гэта яшчэ больш мяне зацікавіла. Хлопец выняў з каўнера кавалак тонкага палатна. Час ад часу акідваючы камеру поглядам, ён развярнуў гэты кавалак. Я заўважыў на ім нейкія запісы. Пэўны час Бзік чытаў запіс на абрыўку палатна, а потым пачаў жаваць яго зубамі. Праз некалькі хвілін ён трымаў у руцэ толькі рэшткі нітак, якія выкінуў у кубэлец. Я зразумеў, што там было нешта вельмі важнае і што Бзік толькі прыкідваецца вар'ятам, а на самой справе ён разумнейшы за тых, хто лічыць яго вар'ятам. У тую ноч я не заснуў аж да раніцы. Голад скручваў мне кішкі. «А што будзе далей? Як доўга гэта працягнецца?» — бесперапынна думаў я.

У сне мяне наведвалі звычайныя галодныя мроі. Па начах мне сніліся не вытанчаныя стравы, а вялікія лусты хлеба, велізарныя кавалкі сала і мяса, міскі гарачых страў, гаршкі, поўныя бульбы, якая выбухала парай. Я прачынаўся змучаны, прыгнечаны, і мяне яшчэ больш данімаў голад, я яшчэ больш шчыmlіва адчуваў сваю нядолю.

Спачатку мяне абвінавацілі ў шпіёнстве. Так прадставілі маю справу тыя, хто мяне арыштаваў. Маю справу вёў следчы Стэфан Нядбальскі, паляк родам з мястэчка Мір каля Стоўбцаў. Гэта быў паўнашчокі хлюст у сіняй гімнасцёрцы і штанах галіфэ. Я зразумеў, што ён дурны і фанабэрысты. Дапытваў мяне па начах. Задаваў хітрыя пытанні-засады, якія лёгка было прадугледзець і якія часта дапамагалі

арыштанту зарыентавацца ў сітуацыі. Найчасцей ён паўтараў наступныя сказы:

— Ну, гавары! Ну, гавары! Мы самі ўсё роўна даведаем-ся праўду!

— Што я магу сказаць? Я кажу праўду! Хіба вы хочаце, каб я хлусіў вам? — звычайна адказваў яму я.

Некалькі разоў мне рабілі сустрэчу з рознымі арыштан-тамі. Некаторых я ведаў візуальна, бо яны сядзелі ў іншых камерах першага падвалу. Або ў другім падвале.

Потым мае допыты зусім спынілі. Па слушнай парадзе братаў Спландзянаў я паклікаў карнача і сказаў яму, каб запісаў мяне да следчага Стэфана Нядбальскага па вельмі важнай справе. Мяне выклікалі вечарам наступнага дня. У суправаджэнні двух чырвонаармейцаў я ўвайшоў у ка-бінет, дзе сядзеў Нядбальскі.

— Ну што?.. Надумаўся?.. — спытаў мяне следчы.

— Так. Хачу расказаць усю праўду.

— Добра. Так лепш! Вазьмі крэсла і сядай тут! — паказаў мне рукой на месца каля стала, злева.

Я заўважыў, што ў высунутай шуфлядзе стала ляжыць наган. «Застрахаваўся», — падумаў я.

— На папяросу! — сказаў Нядбальскі.

Я закурыў папяросу, і мне зрабілася дрэнна.

— Ну, кажы! — сказаў Нядбальскі, трымаючы напага-тове аркуш чыстай паперы. Я пачаў па-новаму прызнавацца. Паведаміў яму гісторыю, якая часткова была праўдай і якую я добра прадумаў... Паходжу з Вільні. Па прычыне беспрацоўя выехаў на пагранічча да сябра. Ён прапанаваў мне хадзіць з кантрабандай за граніцу. Хадзіў некалькі разоў. Потым сябар папаўся і цяпер сядзіць у Навагрудку. Тады я перастаў хадзіць і стаў жыць у маці майго сябра. Пасля Новага года схадзіў тры разы за граніцу з некалькі-мі хлопцамі. Трэцім разам мяне злавілі.

— Куды хадзілі з таварам? — спытаў мяне Нядбальскі.

— Я не ведаю, дзе знаходзіцца меліна, бо нас уначы вадзіў машыніст і мы заўсёды начавалі ў гумне, не выходзя-

чы з яго днём. Таму я не ведаю, як выглядае хутар, дзе ён і як завуць гаспадароў... Есці нам прыносіла нейкая старая жанчына. Апанута яна была ў доўгі жоўты кажух. Тавар нам дастаўляў машыніст.

— Мне здаецца, што ты штосьці круціш! — сказаў Нядбальскі.

— Не кручу, бо ведаю, што вас не падманеш, бо вы вельмі разумны.

Нядбальскі ўсміхнуўся. Хвіліну думаў і потым сказаў:

— А чаго прыйшоў на хутар Леоніі Бамбінскай? Яна ж таксама прымала кантрабандыстаў!

— Я не ведаю, прымала яна перамытнікаў ці не. Я туды заблудзіў... Была моцная завея. Я згубіў калег. Хадзіў усю ноч і ледзь не загінуў... Носку кінуў, бо ўжо не мог ісці. І толькі на світанні ўбачыў хутар і зайшоў туды спытаць дарогу.

Следчы хвіліну вагаўся. Потым, гледзячы мне ў вочы, хутка задаў некалькі пытанняў. Відавочна, хочучы мяне здзівіць.

— Гавары толькі праўду! Перамытнікі ходзяць у Мінск?

— Не.

— Ваша «пачка» хадзіла?

— Не.

— Ніколі?

— Ніколі.

— А для чаго ты, не маючы патрэбы ісці ў горад, пытаў пра дарогу на Мінск?.. Ну?..

— Бо баяўся, каб гаспадыня не падумала, што я з-за граніцы, і не паклікала людзей, каб арыштаваць мяне.

Праз пэўны час Нядбальскі сказаў:

— А чаму, калі цябе арыштавалі, ты казаў розныя глупствы, што прыйшоў у Саветы, каб тут жыць, бо ў Польшчы табе было дрэнна? Так?

— Бо баяўся, што за перамытніцтва мяне ў турму пасадыць. А так, думаў, пакінеце мяне тут або перакінеце ў Польшчу.

Нядбальскі штосьці доўга запісваў, а потым зноў звярнуўся да мяне, пытаючыся, нібы раўнадушна, але вочы яго былі хітра прыжмураныя. Я адчуў засаду.

— Колькі разоў ты быў за граніцай?

— У гэтым годзе два разы, на трэцім разе папаўся.

Доўгае маўчанне. Следчы павольна закурыў папяросу:

— Колькі грошай у цябе забралі?

— Не памятаю.

Нядбальскі дастаў з партфеля рулон паперы і прачытаў:

— 70 даляраў, 45 рублёў у золаце і 18 тысяч польскіх злотых. Так?

— Так.

— Колькі зарабляў за ходку за граніцу?

— За носку плацілі мне 15 рублёў.

— Добра. Значыць, за дзве носкі 30 рублёў, а адкуль маеш рэшту грошай?

— У лістападзе мінулага года мы зрабілі агранду на тавар. На маю долю прыпала 400 даляраў.

— Што такое агранда?

— Мы неслі тавар у Польшчу і ўцяклі з ім. А потым прадалі.

— Які быў тавар?

— Скуркі. Алтайскія вавёркі. Я меў 380 штук.

Нядбальскі зрабіў перапынак у допыце. Сказаў мне стаць ля сцяны.

— Глядзіце за ім! — кінуў чырвонаармейцам і выйшаў з кабінета.

Вярнуўся хвілін праз 20.

— Ведаеш Гваздзя? — спытаў мяне.

— Ведаю. Гэта хлопец з Ракава.

— А ён цябе пазнае?

— А як жа?.. Пазнае. Бачыў мяне некалькі разоў.

Нядбальскі запісаў у пратакол мае паказанні і даў падпісаць.

— Я гэта яшчэ праверу! — сказаў на заканчэнне і загадаў чырвонаармейцам адвесці мяне ў камеру.

Браты Спландзяны чакалі мяне. Я падрабязна расказаў ім, як праходзіў допыт.

— Цяпер будзе добра! — сказаў Ян. — Шпіёнства табе адназначна не прышыюць!

— Можа, праз пару дзён перавядуць цябе разам з намі ў ДОПР¹. Там будзе лепей. Там многа нашых хлопцаў, — сказаў Мікалай.

У тую ноч я доўга не мог заснуць. Цяпер мне было трохі лепей. Перад гэтым я баяўся, каб мяне не судзілі, як шпіёна, бо за гэта звычайна давалі смяротную кару. А сказаць праўду я не мог з-за Лёні. Я ведаў, што яна таксама арыштавана. Са шматлікіх акалічнасцей справы, пра якую мяне папярэдне дапытвалі, я прыйшоў да высновы, што супраць яе няма ніякіх абвінавачванняў.

Глава 2

Чацвёртая гадзіна вечара. У камеры пануе паўзмрок. Бзік бесперапынна ходзіць ад дзвярэй да акна і назад. Часам спыняецца і пачынае смяяцца. Смяецца доўга, весела. Спачатку яго смех і нас пабуджаў да смеху, потым толькі раздражняў нас, а цяпер мы прывыклі да гэтага. Але ж я добра ведаю, што гэта сімуляцыя, і часта ўпотаі паглядаю на яго. Я заўважыў шмат дробязей, якіх не заўважаюць іншыя вязні і якія штораз пераконваюць мяне, што Бзік толькі прыкідваецца вар'ятам.

Лобаў зняў з сябе брудную шэра-жоўтую, ліпкую ад поту кашулю, распасцёр яе на нарах і працуе бутэлькай — такім

¹ ДОПР — дом прымусовых работ.

спосабам масава забівае вошай. Жаба прысеў на кукішкі на нарах і, абняўшы худымі рукамі калені, заспяваў:

И вот уж собрались,
Как будто на подбор:
Она — проститутка,
А он — карманный вор.

Феліцыян з агідай скрывіўся. Рабіў гэтак заўсёды, калі Жаба пачынаў спяваць, бо песенькі ў злодзея вульгарныя і прасцяцкія. Квалінскі нерухома ляжаў на нарах і глядзеў у столь, а калі прыкрываў вочы, выглядаў як нябожчык.

А Жаба спяваў:

Её как проститутку
По морде все бьют,
Его же как вора
В полицию введут.

— Ох ты, доля, доля! — уздыхнуў Буня.

Ён злез з нараў і, вялікі, касцісты, уражліва худы, пачаў шлёпаць цяжкімі ботамі па камеры. Зрабілася зусім цёмна. За дзвярыма чуліся крокі салдат і крыкі, якія даносіліся з глыбіні калідора.

— Некаму даюць у косці! — сказаў Спландзян.

— Кагосьці сціскаюць! — пацвердзіў Жаба.

Запалілі святло. У камеры зрабілася відней і... весялей.

Усе пачалі рухацца. Нават Квалінскі ўстаў і ходзіць па нарах, таму што хадзіць па камеры бракуе месца. Толькі жыдсядзіць сумны ў куце і маўчыць. Яму сэння не прынеслі абеду, таму ён сумны і галодны.

Я стаю ля акна з Уменскім, мелінарам з-пад Койданава. Мы гаворым пра перамытніцтва і пра тое, што цяпер «ідзе» ў Саветах, а што ў Польшчы.

У камеру ўвайшоў карнач¹ у суправаджэнні некалькіх чырвонаармейцаў. Хвіліну глядзеў на нас, а потым сказаў:

— Кто хоча з'ездзіць у горад па муку?

Лобаў выскачыў уперад:

— Я!..

¹ Карнач (*жарг.*) — начальнік каравула.

— Занадта ты хуткі, — адрэзаў карнач.

Па чарзе агледзеў нас усіх, а потым звярнуўся да Бзіка:

— Ну, схадзі ты!.. І ты таксама!.. — ён тыцнуў пальцам у грудзі Буню. — Трэба папрацаваць, бо дарма жрэце хлеб. Яны выйшлі з камеры.

Праз дзве гадзіны мы пачулі гукі крокаў і лаянку. Дзверы ў камеру адчыніліся і ўсярэдзіну ўвапхнулі Буню. Ён быў перапалоханы. Доўга стаяў каля парога з бездапаможна раскінутымі рукамі. Потым сказаў:

— Ох, ты, доля, доля!.. І за што нас так прыніжаюць?..

Нас здзівіла тое, што Бзік не вярнуўся. Мы пачалі распытваць Буню пра яго. Даведаліся, што ён і Буня паехалі на вялікай грузавой машыне разам з чатырма салдатамі ў ваенныя крамы. Там на грузавік пагрузілі некалькі мяшкоў мукі і паехалі назад. Паблізу моста праз Свіслач на вуліцы Вясёлай Бзік саскочыў з машыны і пачаў уцякаць да ракі. Машына спынілася. Чырвонаармейцы пачалі абстрэльваць уцекача. Двое пабеглі даганяць яго. Але ў цемры ён здолеў уцячы. Буню прывезлі сюды і тут, у калідоры, збівалі яго. Салдаты казалі, што гэта ён дапамог Бзіку ўцячы.

Гэтая навіна нас вельмі ўразіла. Мы сталі падрабязна каментываць уцёкі Бзіка. Усе гаварылі, што ведалі пра дзівацтва Бзіка. Яны сапраўды лічылі яго вар'ятам.

— Эх, братва! — з жалем сказаў Лобаў. — Шкада, што мяне не ўзялі. Я таксама даў бы гвінта². Не маю шчасця, хлопцы! Трэба будзе койфнуць³ тут.

Жаба, прысеўшы на кукішкі на нарах, энклівым, тоненькім, скрыпучым галаском заспяваў:

Ах, ты, маці мае міла!

Ах, нашто ты мяне нарадзіла!

— А гэты енчыць! — зморшчыўся Лобаў.

— Не падабаецца — не слухай! — кінуў яму ў адказ Жаба і заспяваў далей, падпіраючы шчаку далонню і ківаючы галавой злева направа.

² Даць гвінта (*жарг.*) — уцячы.

³ Койфнуць (*жарг.*) — памерці.

Уначы я не мог спаць. Мяне жэрлі вошы і клапы, даймаў голад, атручвала духата. Я чапляўся думкамі за слабую надзею: можа, мяне хутка перавядуць у ДОПР?

За акном было чуваць булькатанне вады, якая сцякала на рынак... Вясна ідзе. Нясе новае жыццё, узбуджае новыя надзеі. А ў нас чорна, брудна, голадна. Нас кінулі ў страшэнную, агідную камеру, і мы паволі, гадзіна за гадзінай, ка-наем... Шчаслівы Бзік! Дзе ён цяпер?.. Можа, сядзіць на меліне, а можа, цягаецца дзесь лясамі пад заслонай ночы... Я заснуў на світанні.

Назаўтра апоўдні мяне выклікалі наверх. З канвоем з двух чырвонаармейцаў я ўвайшоў у кабінет Нядбальскага. Следчы загадаў спыніцца ля дзвярэй, а сам выйшаў з пакоя. Праз хвіліну вярнуўся. Услед за ім увайшлі два чырвонаармейцы са штыкамі на карабінах. Прывялі панурага, злёгка згорбленага вярзілу. Я адразу пазнаў у ім Гваздзя.

Нас паставілі насупраць адзін аднаго. Нядбальскі звярнуўся да Гваздзя:

— Ведаеш яго? — паказаў на мяне пальцам.

— Калі ён мяне ведае, то і я яго ведаю, а калі ён мяне не ведае, то і я яго не ведаю.

Нядбальскі тупнуў нагой:

— Ну, ты, не мудры!.. Адказвай на пытанне!

— А ты не верашчы! Не баюся цябе... Бабу сваю палохай! — сказаў Гвоздзь.

— Ведаеш яго? — спытаў мяне Нядбальскі, паказваючы пальцам на Гваздзя.

— Ведаю.

— Адкуль ведаеш яго?

— Гэта наш хлопец з Ракава.

— І я ведаю яго, — сказаў Гвоздзь, у якога, дарэчы, не пыталіся.

— Чаму раней таго не сказаў? — запытаў Нядбальскі.

— Ну, я не твой шпik... Можа, ён, — Гвоздзь паказаў пальцам у мой бок, — не хацеў, каб я пазнаў яго.

Нядбальскі сказаў канвою вывесці Гваздзя. Пазней я даведаўся, што Гвоздзь сядзіць у ДОПРы і што прывялі яго адтуль на вочную стаўку.

Праз два дні была вочная стаўка з Лёняй. Мяне выклікалі з камеры адразу пасля абеду. Калі я ўвайшоў у кабінет Нядбальскага, Лёня была ўжо там. Яна сядзела ля стала. Салдаты, што суправаджалі яе, засталіся за дзвярыма. Следчы нешта гаварыў ёй і смяяўся. Лёня вяла сябе вельмі паважна. Выглядала яна добра. Абранутая была ў чорнае паліто з вялікім футравым каўняром. У руках трымала вялікі пакунак.

Разам з вартай я затрымаўся ля дзвярэй. Нядбальскі некалькі хвілін паглядаў на паперкі, а потым кінуў мне.

— Хадзі сюды!

Я падышоў да стала.

— Ведаеш гэтую жанчыну? — спытаў Нядбальскі.

— Так. Ведаю.

Нядбальскі прыжмурыў вочы і ўважліва пазіраў на мяне. Лёня, якая не спадзявалася на такі адказ, была шакіравана.

— Адкуль ведаеш яе?

— Я ўвайшоў да яе спытаць дарогу і там быў арыштаваны.

— А да гэтага ты не быў у яе?

— Не.

— Можа, штосьці ведаеш пра тое, што яна трымала пункт.

— Нічога не ведаю пра гэта. Зрэшты, яна жыве пад Мінскам, а там пунктаў няма! — я гаварыў няпраўду, каб Лёні было лягчэй даваць адказы.

— Адкуль ведаеш гэта?

— Ведаю ад хлопцаў.

— Дык ты зусім не ведаеш яе?

— Не ведаю.

Следчы звярнуўся да Лёні:

— А вы, грамадзянка, ведаеце яго?

— Не ведаю, але шкада яго. Такі малады хлопчык і сядзіць.

— А вы любіце «такіх маладых хлопчыкаў»? — іранічна спытаў яе Нядбальскі.

— Я не па той частцы... Кожнага чалавека шкада. Турма не мёд! — Лёня на хвіліну змоўкла, а потым звярнулася да следчага: — Можа, таварыш суддзя дазволіць мне даць арыштанту трохі ежы? Ён так мізэрна выглядае!..

— Чаму грамадзянка так ім цікавіцца?

— Бо мучаецца таму, што прыйшоў да мяне спытаць дарогу... Можа, шкадуе мяне!..

— Бо сядзіць па вашай віне, а вы па яго віне. Усім па роўну. Зрэшты, дайце яму..

Лёня паспешліва развярнула паперу і дала мне са два кілаграмы каўбасы і вялікую халу. Потым мяне адвялі ў падвал. У камеры я падзяліў ежу на адзінаццаць частак і раздаў сябрам. Жыд не ўзяў нічога. Афіцэр не хацеў, але, убачыўшы, што гэтым робіць мне няёмка, узяў сваю частку.

Глава 3

«Двойка» — гэта вялікая камера з двума вялікімі вокнамі. Нават калі стаць на падаконнік і выцягнуць рукі ўгору, то немагчыма дастаць да верхняй часткі фрамугі. Да сцен прымацавана сямнаццаць нараў. Удзень нары можна падняць угору, таму месца для хадзьбы дастаткова. Пасярод камеры стаіць вялікі стол на казлах. Ля ўнутранай сцяны — шафка для посуду. Падлога асфальтаваная. У правым куче камеры стаіць вялікая абабітая жалезам печ.

Нас тут сямнаццаць. Некалькі злодзеяў, некалькі бандытаў, некалькі хлопцаў, якія праходзяць па адной спра-

ве, — іх абвінавачваюць у забойстве. Ёсть адзін чыгуначнік, украінец, які паходзіць з Палтаўскай губерні. Прозвішча яго Кабленка. Сядзіць ён за спекуляцыю: у службовым купэ перавозіў рэчы мяшэчнікаў¹.

І тут голад паклаў на ўсіх сваю пячатку. Вязні рухаюцца павольна. Яны заспаня і апатычныя. У некаторых апухлі твары, у некаторых — ногі. Вошай поўна і тут.

Спачатку я так сябе тут адчуваў, нібы знайшоў палову свабоды. Камера была светлая, паветра чыстае. Я шпацыраваў. Гуляў з іншымі вязнямі ў карты, якія яны самі зрабілі. Потым прывык да ўсяго.

Дзень за днём слабелі мае сілы, ногі пачыналі пухнуць. А за акном, за мурамі, вясна была ў разгары, і турэмны двор залівала промнямі сонца. Некаторых вязняў звальнялі. На іх месца прыводзілі новых.

Мяне забіваў сум па свабодзе. Я заўважыў, што вязні, якія часта траплялі ў турму, зусім не сумавалі і заўсёды ўмелі знайсці сабе нейкі занятак: або гулялі ў карты ці ў рамса, або размаўлялі пра розныя рэчы. Гэтыя размовы ў асноўным круціліся вакол некалькіх тэм: ежа, «праца», жанчыны, судовыя справы, турэмная адміністрацыя. Мяне гэтыя размовы нудзілі. Я страшэнна сумаваў па свабодзе і ўсё больш худнеў. Звычайна я садзіўся на падаконнік і гадзінамі глядзеў у далёкі блакіт неба. Пра што я думаў у гэты час? Не ведаю... Забываў тады пра ўсё. Праз пэўны час у рэчаіснасць мяне вяртала чыясьці лаянка ў камеры або песенька Жабы.

Аднаго разу да мяне падышоў Бласт. Гэта быў смаленскі злодзей:

— Ты, хлопчык, не думай так, бо замінжувешся?!.. У акно таксама не глядзі!.. Задзяры іх сабака! А галоўнае — не думай, бо койфнеш!

— Што ж рабіць?

— Гуляй у карты!.. Спявай!.. Рабі штосьці... Я некалі таксама... Нічога з гэтага...

¹ Мяшэчнік (*жарг.*) — чалавек, які незаконна перавозіць ці пераносіць правянт з адной мясцовасці ў іншую, паходзіць ад слоў «мяшок», «мех».

² Замінжавацца (*жарг.*) — памерці ад суму, ад роспачы.

Вечарам, пасля праверкі, мы клаліся спаць.

— Ну, тры званкі да пайкі¹, — казаў хтосьці з вязняў.

Усе ў гэты час глыталі сліну, думаючы пра заўтрашнюю стадваццаціграмовую порцыю няякаснага, дрэнна выпечанага хлеба. Скарынку аддзялялі асобна, а сыры мякш накладалі лыжкай на скарынку. Гэта мне заўсёды нагадвала або пірожнае, або марожанае на вафлі. Ноч для мяне праходзіла найхутчэй. Я хутка засынаў цяжкім сном, поўным трывожных зданяў і галодных мрояў. Пасля прабуджэння першым пачуццём быў голад, а першай думкай — два званкі да пайкі.

Калі мы атрымлівалі сваю порцыю хлеба, у кожнага дрыжэлі рукі. Можна было ўмомант з'есці сваю частку, але кожны еў, не спяшаючыся, паволі адгрызаючы хлеб маленькімі кавалачкамі. Не марнавалася ніводная крошка хлеба, хаця крошак не было, бо хлеб быў заўсёды недапечаны. Пасля снідання думкі ўсіх канцэнтраваліся вакол абеду... Мінала шмат галодных гадзін у чаканні абеду. Нарэшце ў латунныя бачкі налівалі рэдкую смярдзуючую вадкасць — суп з сушаных ягад або перамерзлай бульбы. Адзін бачок на шэсць чалавек. Мы пачыналі есці, а дакладней, піць з лыжак рэдкую, мутную, гарачую вадкасць. Мы апякалі сабе вусны і горлы, але з'ядалі ўсё вельмі хутка. На пэўны час нас ахінала жаданае цяпло і зманлівае пачуццё сытасці. А праз пятнаццаць хвілін пачыналіся яшчэ мацнейшыя спазмы страўніка: есці, есці, есці! Страўнік немагчыма было ашукаць. Вячэра была яшчэ горшай. «Даюць не піць, а выпіць!» — казалі вязні.

Аднаго разу, у канцы красавіка, у дзень спатканняў, а дзясятай гадзіне мяне выклікалі на калідор. Прывялі ў пакой для спатканняў. Там было многа людзей, якія вельмі дрэнна выглядалі. Доўгі пакой пасярэдзіне быў перагароджаны драцянымі сеткамі, паміж якімі знаходзіліся людзі, якія прыйшлі да вязняў. Калі пачыналіся размовы,

¹ Пайка (жарг.) — порцыя хлеба.

пакой перапаўнялі плач, гул, крыкі, у якіх цяжка было штосьці пачуць. Я падышоў да сеткі і стараўся ўгледзець на тым баку кагосьці знаёмага. Думаў, што нехта з ракаўскіх хлопцаў пры дапамозе сваякоў ці знаёмых у Мінску атрымаў дазвол пабачыцца са мной. І тут я ўбачыў радасную ўсмешку і вясёлыя вочы Лёні. Я павітаўся з ёй. Стараючыся перакрычаць астатніх, мы пачалі «размаўляць».

— Што чуваць у цябе? — спытаў я ў Лёні.

— Мяне вызвалілі.

— Цябе зусім вызвалілі?

— Так... Я дала распіску, што не пакіну месца пастаяннага жыхарства і буду падпарадкоўвацца любому жаданню ўлады.

— Многа каштавала?

— Многа... Але нічога... не збыднела.

— Добра выглядаеш!

— А ты зусім схуднеў!..

Я бязрадасна раскінуў рукі і сказаў:

— Няма з чаго таўсцець: 200 грамаў хлеба на дзень.

— Я прывезла табе пасылку... Буду прыязджаць кожны тыдзень... На кожны кірмаш...

— Дзякуй табе!

— Можа, і цябе хутка звольняць?

— Не ведаю... Магу атрымаць некалькі гадоў у ДОПры!

— Я чула, што на Першага мая аб'явяць амністыю!

Хутка спатканне перарвалі. Лёніны паводзіны дадалі мне бадзёрасці. Мне стала лягчэй: я не адчуваў сябе безабаронным і пакінутым. Апрача гэтага, я стаў лепш харчавацца, бо Лёня ведала, які голад пануе ў турме, і прывезла мне дастаткова хлеба, сухароў, сала і сыру.

Праз тыдзень я зноў атрымаў пасылку ад Лёні, але не спаткаўся з ёю. Можа, яна не мела часу, а можа, не далі дазволу на спатканне.

У пачатку мая рашэннем Рэвалюцыйнага трыбуналу за перамытніцтва мяне прыгаварылі на тры гады высылкі ў Ніжагародскую губернію. Грошы ў мяне канфіскавалі. Такое

я прадчуваў і таму не быў засмучаны гэтым. Нават хацеў ехаць у ссылку: гэта было лепш, чым адбываць кару ў ДОПРы. Я вырашыў, што збягу з месцасылкі пры першай магчымасці.

Пасля суда Лёня зноў мяне праведала. Казала, што будзе дапамагаць матэрыяльна, а калі знойдзе вольны час, то і наведе мяне ў ссылцы. Прасіла, каб я часта пісаў ёй лісты. Сказала, што цяпер я выглядаю значна лепш. Я таксама адчуваў сябе намнога здаравей і мацней, чым раней. Пухліны на нагах прайшлі... Найгоршая хвароба — гэта голад, а найлепшыя лекі — ежа... толькі каб не было позна.

Хлопцы ў камеры казалі, што хутка мяне могуць перавезці этапамі на месцасылкі. Давалі мне розныя практычныя парады. Раілі мне ўцякаць па дарозе з цягніка. Штотраз я думаў пра гэта ўсё больш.

У сярэдзіне мая мне сказалі сабраць свае рэчы і прывялі ў канцылярыю. Ля брамы я ўбачыў канвой: восем салдат і старшыню з трыма трохвугольнікамі на рукаве.

Арыштантаў было шасцёра: аднаго везлі ў Смаленск, траіх у Маскву, а дваіх у Ніжні Ноўгарад. Першы этап быў у Смаленску.

Пасля падпісання ўсіх фармальнасцей у турме нас прывялі на вакзал. Занялі два купэ. У кожным купэ размясціліся па чатыры салдаты і тры арыштанты. Камендант канвою пайшоў на вакзал, каб паставіць штампы на дакументы. У мяне было трохі грошай, якія Лёня пакінула для мяне ў канцылярыі турмы. Я папрасіў каменданта, каб ён купіў мне дзве пачкі папярос, карабок запалак, а за рэшту грошай — булак і каўбасы. Старшыня даў грошы салдату і паслаў яго за пакупкамі ў гандлёвыя рады, якія размяшчаліся на пероне вакзала. Салдат прынёс мне 50 папярос, карабок запалак, некалькі булак і трохі каўбасы.

— Купіў на ўсе грошы! — сказаў чырвонаармеец.

— Добра. Дзякуй!

Я пачаў есці. Таварышам майго падарожжа я даў кавалак каўбасы і некалькі булак. Яны ўсё падзялілі паміж сабой.

А першай гадзіне дня цягнік рушыў у дарогу. Я сядзеў на лаўцы паміж двума чырвонаармейцамі. Насупраць нас сядзелі два салдаты і два арыштанты. Наша купэ было першае. Ад тамбура яго аддзяляў малы калідор. Уздоўж вагона, па левым баку, цягнуўся доўгі, досыць шырокі праход, які злучаў усе купэ. Другую палову канвою і рэшту арыштантаў памясцілі ў наступным купэ.

Вагон быў перапоўнены. Купэ былі напоўнены людзьмі звыш меры. У праходзе стаялі кufры, кашы і мяхі. Людзі пазалазілі на спальныя паліцы. Крыкі, лаянка, прэтэнзіі — усё перакрываўвалася ў паветры. Нарэшце ўсе размясціліся, і пачаліся размовы і жарты.

Паблізу Барысава ў вагон увайшоў чыгуначны кантроль НК: правяралі дакументы ў пасажыраў. Калі чэкісты наблізіліся да нашага купэ, начальнік канвою, старшыня, падаў ім дарожныя дакументы і сказаў:

— Дзевяць канваіраў разам са мной і шэсць арыштантаў...

Чэкісты правярылі дакументы, агледзелі нас і пайшлі далей.

У Оршы зноў зайшоў кантроль НК. Мы выехалі з Оршы ў Смаленск на змярканні. Гледзячы праз акно вагона наўскасяк уверх, я заўважыў на небе Вялікую Мядзведзіцу. Я быў узрушаны... Так даўно не бачыў яе!.. Яна нагадала мне столькі вясёлых і сумных рэчаў, абудзіла шмат думак. Я так доўга глядзеў на яе, пакуль адзін салдат не сказаў мне адсунуцца ад акна:

— Глядзі, глядзі, але табе гэта не дапаможа! Не выскачыш!..

— Я нічога... На зоркі глядзеў!

— Зоркі?.. Вось тут зоркі! — чырвонаармеец пляснуў далонню па будзёнаўцы, на якую спераду была прышыта выразаная з чырвонага сукна вялікая пяціканцовая зорка.

Іншыя чырвонаармейцы засмяяліся. Я адсунуўся ад акна. Салдаты курылі махорку і ляніва размаўлялі. Мае калегі, якія сядзелі на лаўцы насупраць, заснулі. Салдаты драмалі. Яны дамовіліся, што будуць пільнаваць па чарзе, па двое. У купэ ўвайшоў старшыня:

— Ну, ребята, не спать! Смотрите!..

— Будь спокоен! Не уснем! — адазваўся адзін з чырвонаармейцаў.

— Ну-ну!..

Старшына пайшоў у наступнае купэ.

Набліжалася поўнач. Да Смаленска заставалася некалькі станцый. Я, робячы выгляд, што сплю, аглядаў наш канвой. Трое салдат заснулі, і толькі адзін, які сядзеў ля дзвярэй, паставіў ногі так, каб ніхто не мог выйсці з вагона ў тамбур, не разбудзіўшы яго. Ён таксама драмаў, але час ад часу адкрываў вочы. Часам хтосьці выходзіў з купэ на калідор, дзе быў туалет. Салдат у гэты момант адкрываў вочы, акідваў поглядам таго, хто выходзіў, і прымаў ногі з дарогі, даючы таму магчымасць адчыніць дзверы.

Наша купэ было напалову цёмнае. Толькі наўскасяк у яго падала святло ад ліхтара, які вісеў на сцяне ў калідоры. У ім гарэла свечка.

У пэўны момант я высунуўся з купэ і паглядзеў на калідор. Ён быў увесь завалены людзьмі, якія спалі на падлозе. Дзе-нідзе быў чуваць шум гаворкі. Я зразумеў, што дайсці да выхаду з вагона гэтым шляхам мне будзе цяжка. Апрача таго, тут было небяспечна з прычыны таго, што салдаты і старшына, якія нас суправаджалі, пільнавалі ў суседнім купэ траіх арыштантаў, маглі не спаць і заўважыць мяне. Адсюль я не мог бачыць наступнае купэ, але пачуў там нейкі шум і шоргат ног. «Можа, апусціць акно?» — падумаў я.

Але, паразважаўшы, я адмовіўся ад гэтай думкі: адкрываючы акно, я мог бы разбудзіць кагосьці з канвою, а тады ўсё было б марна. Я зноў выглянуў на калідор. Убачыў здалёк нейкую шэрую постаць. Гэта быў салдат, які закінуў на плечы шынель і павольна ішоў да выхаду, пераступаючы людзей, якія ляжалі на падлозе. Ён набліжаўся. Быў ужо амаль каля мяне. Адчыніў дзверы, адсунуўшы набок калені салдата, які нас суправаджаў. Той расплюшчыў вочы і паглядзеў на салдата.

— Што-о-о-о-о?

— Нічога, таварыш... Адсуньце ногі!

Чырвонаармеец даў яму прайсці, паварушыўся на лаўцы, сплюнуў кудысьці на сцяну, усунуў рукі ў рукавы шыняля і гучна пазяхнуў. Потым нахіліўся ўперад і ўважліва агледзеў купэ. Я зрабіў выгляд, што сплю. Салдат зноў упёрся спінай у сцяну купэ і прыкрыў вочы. Рэмень ад карабіна перакінуты праз калена, а дула пастаўлена паміж каленямі — забыўся перагарадзіць нагамі дзверы... А можа, чакае, калі вернецца чырвонаармеец, які хвіліну таму выйшаў з вагона.

Я ўважліва прыглядаўся да салдата, пастанавіўшы ўцякаць нават у найгоршай сітуацыі, але хацеў пачакаць лепшую. Праз хвіліну ўбачыў, што галава салдата пачынае ападаць на грудзі.

Устаю з месца. Раблю два крокі з купэ ў калідор, потым крок наперад. Павольна націскаю на клямку дзвярэй і адчыняю іх... шырэі... шырэі... Гляджу ў твар салдату. Раптам ён, нібы адчуўшы мой погляд, адкрыў вочы. Глянучы на мяне мутным позіркам, а я хутчэй зрабіў крок уперад.

— А ты куда?! А?! Сто-о-ой!

У гэты момант я зачыніў за сабой дзверы і скочыў наперад. Адчыніў дзверы, якія вялі ў тамбур. Паспешліва зачыніў іх. У гэты момант дзверы вагона, якія хвіліну таму я зачыняў за сабой, адчыніліся, і я пачуў нечалавечы крык:

— Товарищи!.. «Бегит»!.. Вставайте!.. Товари...

Я кінуўся да дзвярэй, якія вялі з тамбура на прыступкі вагона. Моцна націскаю ручку і піхаю дзверы ўперад... Не падаюцца. Праз хвіліну я апомніўся: дзверы адчыняюцца ўсярэдзіну, а я піхаю іх вонкі. Рвануў іх на сябе — дзверы адчынены. Ззаду цемру пранізвае шырокі пук святла. У тамбур ускокваюць узброеныя людзі. Я чую іх галасы:

— Стой, дрянй!.. Стой!

Перада мной чорная ноч, пакрытая залатымі кропкамі зорак. Я скокнуў уперад у густы таямнічы змрок... Трапіў у паветраны вір. Мяне шматала і адкінула кудысьці набок. Сэрца замёрла ў грудзях. На хвіліну ў вачах бліснула доўгая пасма святла, а потым усё патанула ў змроку і цішыні... Глыбокай цішыні...

Глава 4

Я не мог зразумець, што са мной адбылося. Адчуваў толькі, што задыхаюся і што ў вусны сочыцца ліпкая густая грязь. У распачы я шаргануўся ўлева, управа, угору... Нарэшце ўкленчыў... Выдыхнуў... Адчуў, што ў лёгкія ўваходзіць паветра.

Доўга сяджу нерухома. Тулава пагружана ў балота, а глава наверх. Я дастаў з балота рукі. Выцер далонямі твар і вочы ад ліпкай густой слізі. У некалькіх сотнях крокаў ад сябе я ўбачыў доўгі рад жоўтых агнёў. Гэта быў цягнік, які спынілі пасля майго скоку з вагона. Я заўважыў, што ўздоўж чыгуначнага палатна рухаюцца і іншыя пукі святла: меншыя, але больш яркія. Гэта былі ліхтары ў руках людзей, якія шукалі мяне каля чыгункі.

Я пачаў вылазіць з балота. Устаў і амаль зноў ледзь не праваліўся. Зрабіў два крокі і далонямі намацаў бераг рова. Вылез з балота і павольна адышоў некалькі крокаў ад рову, у які я зваліўся, скаціўшыся па высокім насыпе чыгункі. Мож, гэта зрабіла маё падзенне больш мяккім, але мяне ледзь не зацягнула ў багну.

Я прысеў на нейкім пагорку і, адзінока седзячы ў полі, доўга глядзеў у бок чыгункі. Святло ліхтароў доўга поўзала ўздоўж насыпу, а потым стала аддаляцца. Я чуў гучныя галасы, але не мог разабраць слоў.

Раздаўся свісток лакаматыва. Моцны, доўгі, настойлівы. Святло на чыгунцы стала рухацца хутчэй, наблізілася да раду святла ў вокнах цягніка. Лакаматыў зноў свіснуў, і доўгі шэраг святла паплыў у змрок і, праз хвіліну зліўшыся ў рухомы агнявы ланцуг, хутка прапаў у цемры.

Я ўстаў. Адчуваў сябе яшчэ ашаламленым, не мог трывала стаяць на нагах. Пайшоў у напрамку нябачнага ў цемры чыгуначнага шляху. Дарогу перагарадзіў роў, і я перайшоў праз яго. Роў быў шырынёй метры два, а на даўно

нячышчаным дне ляжаў тоўсты, глыбінёй 70–90 сантыметраў, слой рэдкага балота. Я быў каля крутога насыпу. Хвіліну думаў: пайсці мне верхам чыгункі ці нізам. «Там магу кагосьці спаткаць. Пайду лепш тут», — падумаў я.

Глянуў на неба: Вялікая Мядзведзіца была добра бачна на паўночным баку. Нахіленае ўніз «дышла возу» паказвала мне кірунак на захад.

Я паволі крочыў наперад, час ад часу затрымліваўся і прыслухоўваўся. Некалькі разоў абмінаў домікі дарожнікаў. Здалёк абышоў нейкую чыгуначную станцыю.

Пасля дзвюх гадзін дарогі я заўважыў святло яшчэ адной чыгуначнай станцы і пайшоў больш павольна. Каля вакзала заўважыў многа будынкаў. Гэта было нейкае паселішча. Я здалёк абышоў станцыю і зноў апынуўся каля чыгуначнага палатна. Тут я прысеў на стос старога рыззя і адпачыў. Намерваўся пачакаць любы цягнік і паехаць на ім далей — гэта была мая адзіная надзея, бо мог прайсці ўначы пешшу 30–40 кіламетраў, а праехаць на працягу такога ж часу можна было 250–300 кіламетраў.

Вырашыў не ісці далей, а чакаць тут няхай нават да світання. Але раней, чым спадзяваўся, здалёк пачуў свісток лакаматыва — на станцыю прыбыў таварны цягнік. Наблізіўшыся да станцыі, я праслізнуў па рэйках, прыкрыты цэнямі вагонаў. Убачыў некалькі таварных вагонаў, нагужаных бярвеннямі. Я ўзлез на адзін з іх і схаваўся паміж канцамі бярвёнаў і нізкай сцяной вагона. Адтуль я мог бачыць усё, што рабілася вакол мяне, а ў выпадку небяспекі — лёгка ўцячы ў любым напрамку.

Цягнік доўга стаяў на станцыі, а я з нецярпліvasцю чакаў яго адпраўлення. Нарэшце цягнік рушыў далей.

На досвітку я прыехаў у Оршу, вылез са свайго сховішча і пайшоў уздоўж паравоза. З размовы чыгуначнікаў даведаўся, што далей цягнік не ідзе, і пайшоў па шпалах наперад, усё больш аддаляючыся ад станцыі.

Я не хацеў, каб дзень застаў мяне ў Оршы, ведаючы, што тут вялікія аддзелы НК і міліцыі. Калі я ехаў на цягніку

ў сваёй схованцы, мяне вельмі данімаў холад, і зараз я стараўся сагрэцца хуткім маршам.

Калі пачало днець, я ўжо быў кіламетрах у дзесяці ад Оршы. Цяпер адчуваў сябе ў бяспецы, бо аддаліўся ад месца маіх уцёкаў досыць далёка.

Я хацеў дайсці да наступнай станцыі за Оршай, таму сунуўся далей. Ішоў то па сцежках абапал чыгуначнага шляху, то па раз'езджаных коламі вазоў дарогах. Калі здалёк заўважаў нейкія будынкi, то абыходзіў іх.

Праз некалькі гадзін я быў на станцыі. Не набліжаючыся да вакзала, я пайшоў у лес, схаваўся там у гушчары і лёг спаць.

На змярканні я здалёк абмінуў станцыю і зноў рушыў па шпалах. Вечар быў цёплы. Я прылёг на лужок каля рэакі і чакаў прыбыцця любога цягніка, які ішоў бы ў напрамку Мінска. Мяне даймаў голад, але ежы ў мяне не было і грошай таксама.

Пасля паўночы прыбыў пасажырскі цягнік і спыніўся на станцыі. Па вузкіх жалезных сходах, прымацаваных да задняй сцяны вагона, я ўзлез на дах вагона і там лёг. Хутка цягнік пакінуў станцыю. Вечер свістаў у вушах. Вагон хістаўся ў бакі. Час ад часу мяне абсыпалі раі залатых іскраў з трубы.

Калі цягнік затрымліваўся на станцыях, я перасоўваўся на процілеглы бок вагона, каб мяне не заўважылі з перону. Мае рукі здранцвелі. Было вельмі холадна. Я дрыжэў усім целам, але не перапыняў язду. Калі мы выехалі з Барысава, ужо світала, а ў Смалявічах я быў вымушаны пакінуць цягнік, бо мяне заўважылі з перона. Лепш не рызыкаваць. Не хацелася папасціся пасля перажытых цяжкасцей.

Цягнік рушыў далей, а я зноў пайшоў па шпалах. Да Мінска было больш за 40 кіламетраў. Голад даймаў мяне ўсё больш. Я адчуваў слабасць: калі нахіляўся, у вачах рабілася цёмна.

Ідучы, убачыў будку дарожніка. Дзверы былі прыадчыненыя. Праз іх я ўбачыў, як унутры жанчына мыла ў балеі

бялізну. Каля парога гулялі двое дзяцей. Хвіліну я вагаўся, а потым... накіраваўся да будкі.

— Добры дзень! — павітаўся я з жанчынай.

— Добры дзень. Што скажаце?

— Можа, гаспадынька, дасце мне штосьці з'есці?

— А адкуль вы?

— Я з Мінска. Быў у Смаленску на работах, а цяпер павінен вярнуцца дадому... Купіў білет да Барысава, бо ў мяне не хапіла грошай. Два дні не еў.

Будка дарожніка была падзелена надвое тонкай сценкай. У гэтай сценцы былі маленькія дзверы. Калі я размаўляў з жанчынай, дзверы адчыніліся і адтуль выйшаў мужчына гадоў пяцідзiesiąці. Твар у яго быў худы, а вочы хітра прыжмураныя. Дарожнік уважліва аглядзеў мяне і звярнуўся да жонкі:

— Дай яму, Даша, што-небудзь з'есці. Накармі яго добра! Я зараз вярнуся... Вы сядайце, адпачніце... — сказаў ён мне.

Я сеў на табурэт каля стала, але быў занепакоены. Мне не спадабаўся погляд дарожніка. А словы, якія ён сказаў жонцы, здаліся мне вельмі падазронамі. Я нахіліўся да акна і глянуў у яго. Ubачыў, што дарожнік паспешліва ідзе па дарозе ў кірунку нейкіх будынкаў, дахі якіх віднеліся ўдалечыні ў гушчары дрэў. Некалькі разоў ён азірнуўся і пайшоў яшчэ шпарчэй.

Жанчына адрэзала нажом ад паловы бохана тоўстую лусту хлеба і паклала яго на стол. Я ўзяў хлеб і стаў паспешліва есці.

— Зараз я дам вам малака.

Яна зняла з паліцы гарлачык і наліла мне кубак малака. Я прагна выпіў яго. Жанчына наліла мне яшчэ адзін кубак. Я ўсё глядзеў у акно. Еў хлеб, піў малако і сачыў вачамі за дарожнікам, які набліжаўся да дрэў, за якімі стаяў будынак. Потым паклаў недаедзены хлеб у кішэню і сказаў:

— Вельмі дзякую вам, гаспадынька, за хлеб і малако. Калі хочаце, магу пакінуць вам гэтую куртку, што на мне, бо грошай не маю...

— Нічога не трэба... А куды вы?.. Я зараз прыгатую абед!

- Няма часу чакаць!
- Дык падсмажу яечню.
- Дзякую. Яечню не люблю... Да пабачэння.

Я паспешліва выйшаў з будкі дарожніка і пайшоў у напрамку Смалявіч. Адышоўшы досыць далёка, азірнуўся. Жанчына стаяла на шпалах і глядзела, куды я пайшоў. Далей чыгунка рабіла паварот. Апынуўшыся за паваротам, не пакідаючы за сабой слядоў, я сышоў з чыгункі і накіраваўся да хмызняку на ўскрайку лесу. Ішоў хутка, не выходзячы на адкрытыя месцы, адначасова паглядаючы на чыгунку. Ідучы лесам, параўняўся з будкай дарожніка. Ubачыў трох чалавек, якія паспешліва ішлі сцежкай ад будынкаў, што стаялі ў глыбіні лесу, да будкі. Гэта быў дарожнік і мужчыны ў ваенным адзенні. Каля будкі яны ўзышлі на шпалы. Да іх наблізілася жонка дарожніка. Яна штосьці гаварыла, паказваючы рукой у той бок, куды пайшоў я. Яны хуткімі крокамі пашыбавалі ў той бок. А я вырушыў у далейшую дарогу, стараючыся трымацца каля лесу, але досыць далёка адыходзячы ад чыгуначнага шляху.

Пераправіўшыся праз нейкую рэчку, я апынуўся на станцыі Калодзішчы. Тут я ўвайшоў у лес і вырашыў застацца да вечара.

Ноччу я дацягнуўся да Мінска. Не ўваходзячы ў горад, я накіраваўся напразткі праз палі, спачатку ідучы на захад, а потым на паўднёвы захад. Пасля чатырох гадзін я выйшаў на тракт, які вёў з Мінска ў Ракаў. Я знаходзіўся ў вёсцы Яркава, што ў дзевяці кіламетрах ад Мінска. Тут сышоў з высокай гары ў лагчыну. Ведаў, што тут ёсць калодзеж, і захацеў спатоліць смагу. Выцягнуў жураўлём акутае жалезам вядро і доўга піў. Потым вырушыў далей. Ішоў досыць хутка бакавымі сцежкамі, стараючыся не згубіць з вачэй тракту.

На чатырнацатай вярсце ўвайшоў у лес і зноў адпачыў, бо быў вельмі змучаны. Тут выкурыў апошнюю папяросу.

Агінаючы злева Старое Сяло, я ўвайшоў у Старасельскі лес і ўскрай яго пайшоў далей. Цяпер я быў на добра вядомай мне дарозе і ішоў упэўнена. Зрэшты, я мог арыентавацца па зорках, бо неба было чыстае.

Віднела ўсё хутчэй. Зразумеўшы, што пачынаецца ра-
ніца, быў гэтым непрыемна ўражаны. Да граніцы застава-
лася многа дарогі, а я знаходзіўся ў небяспечным месцы.
Я вярнуўся ў Старасельскі лес і крыху адпачыў.

Старасельскі лес мне добра знаёмы. Тут я шмат разоў
праходзіў з партыяй тавару, тут мы шмат разоў рабілі днёў-
кі. Я вырашыў цэлы дзень не спаць. Для мяне было б стра-
шэнным паражэннем зноў папасціся пасля ўцёкаў з цягні-
ка і такой цяжкай дарогі. А тут мяне маглі заўважыць
пастухі і прывесці агентаў ці міліцыю.

Я знайшоў для сябе добрую схованку і ўладкаваўся тут
на дзень. Напагатове я меў вялікую палку, якую пры неаб-
ходнасці мог выкарыстаць для абароны. Мне вельмі хацела-
ся спаць, але ў той момант, калі я заўважаў, што мне цяжка
перамагчы санлівасць, я адразу ўставаў з месца і павольна
хадзіў вакол дрэў і хмызоў каля майго сховішча.

Шмат разоў я чуў галасы і воклічы пастухоў, якія хадзі-
лі па лесе. Некалькі разоў чуў крокі людзей, што прахо-
дзілі каля мяне. Хутка пасля апоўдня з хмызняку заўважыў
двух хлопцаў, якія швэндаліся па лесе. Адзін з іх трымаў
у руцэ лазовы кошык, а другі нёс доўгі кій. Яны глядзелі
ўгару на дрэвы і штосьці там шукалі. Хутка яны наблізі-
ліся да майго сховішча, і я ўжо хацеў сысці адтуль, але яны
адышлі. Калі сонца пачало заходзіць, я лесам рушыў да-
лей. Ішоў павольна, уважліва аглядаючы тэрыторыю перад
сабой.

Калі я выйшаў са Старасельскага лесу, ужо пачало цям-
нець. Далей ішоў палямі. Праз пэўны час я адчуў нейкія
нязвычайныя дрыжкі і мне зрабілася вельмі холадна. Я моц-
на сціскаў сквіцы, каб не стукаць зубамі.

Ішоў далей. Мне рабілася шторааз халадней, а цела было
мокрае ад поту. Я лёг на шырокай мяжы і дрыжэў усім це-
лам. Адчуваў сябе ўсё горш. А да граніцы было далёка.

Я ўсхопліваўся на ногі і ішоў далей. Зубы несупынна
стукалі. Я ледзь мог арыентавацца на мясцовасці. Часта
затрымліваўся і глядзеў на Вялікую Мядзведзіцу. Зоркі то

віравалі на месцы, то паўзлі ўгору, то падалі кудысьці ўніз... Зноў адшукваў іх і амаль інстынктыўна цягнуўся ўперад — на захад.

Не ведаю, калі я перайшоў другую лінію і калі апынуўся за граніцай. Памятаю, што ў пэўны момант раздаліся стрэлы з карабінаў. Гэта было справа ад мяне. Гэтыя стрэлы на пэўны час абвастрылі мае пачуцці, і я быў амаль прытомны. Пайшоў хутчэй улева. Калі стрэлы зноў прагучалі вельмі блізка ад мяне, я папоўз па халоднай, як мне здалося, траве.

Потым памятаю, што рэштай сіл ускараскаўся на нейкі пагорак і ўпаў на яго вяршыні без сіл. Трохі пазней зразумеў, што гэта Капітанская магіла... Тут я амаль зусім страціў прытомнасць. У пэўны момант да мяне на хвіліну зноў вярнулася свядомасць, і раптам... я заўважыў у змроку, які пакрываў палі, нейкую незвычайную белую пляму. Яна пасоўвалася то ўзад, то ўперад, падала ўніз і ўзнімалася ўгару, часам то зусім знікаючы з маіх вачэй, то штораз набліжаючыся да мяне.

Напружыўшы памяць, я ўспомніў аповед Юзафа Трафіды і іншых перамытнікаў аб прывідзе. Потым прыпомніў, што каля таго пагорка я ўпершыню спаткаўся з Сашкам Вэбліным. Каб ён ведаў, што я тут! А прывід усё больш набліжаўся да мяне. Ужо блізка... штораз бліжэй.

Потым, праз пэўны час, убачыў нахілены нада мной твар: спакойны суровы погляд і цёмныя бровы. Пачуў голас... У мяне пра штосьці пыталіся, і я нешта адказваў, але не памятаю, што.

Нарэшце апошні прабліск свядомасці: у мяне запыталіся, ці ведаю я Петрыка... Адчуваю, што пачынаю смяяцца, стукаючы зубамі:

— А як жа... ведаю... ведаю... Яго не ведаць... Ха!.. Ха!.. Ха!..

Потым усё ў імгненне вока паляцела ў бясконцую даль!.. Гуляюць колеры... Ваююць гукі... Шалее бура галасоў... Вір твараў, відовішчаў і фарбаў... Імкне наперад страшэнная гарачая плынь, якая ўздымае мяне ўгару, а потым кідае ўніз, у чорную халодную бездань.

Глава 5

Я апрытомнеў у маленькім пакойчыку. Справа ўбачыў дзверы, а спераду адчыненае акно, завешанае фіранкай, якую кратаў лёгкі ветрык.

Прыслухаўся. Дзесьці здалёк даляталі галасы жанчын, якія размаўлялі на двары. Я не мог зразумець, дзе знаходжуся, — ніколі ў гэтым пакоі не быў. Хацеў устаць з ложка, але сіл не было. Тады гучна спытаў:

— Хто ёсць у хаце?

Дзверы ў пакой адчыніліся, і я ўбачыў у іх маленькага камічнага чалавечка. Ён глядзеў на мяне праз вялікія шкельцы акулараў і ўсміхаўся.

— Прачнуўся? — сказаў ён праз хвіліну.

— Так.

Я ўспомніў, што гэта гадзіннікавы майстар Мужанскі. У яго жылі Юлік Вар'ят і Петрык Філосаф. Я не мог зразумець, якім чынам тут апынуўся.

— На, выпі гэта! — Мужанскі наліў у шклянку нейкага лякарства і даў мне яго выпіць. — Хлопцы прыйдуць пазней.

Ён выйшаў з пакоя, а я зноў заснуў.

Вечарам прачнуўся ў другі раз. У маім пакойчыку было цёмна. Праз прыадчынення дзверы я пачуў галасы сяброў. Паклікаў іх. Юлік і Петрык увайшлі ў мой пакой, уносячы запаленую лямпу.

— Як ты сябе адчуваеш? — спытаў Юлік.

— Ці выспаўся? — прамовіў Петрык.

— Нічога... Выспаўся...

— Я думаю! Доўга спаў! Ой, доўга! — сказаў Юлік.

— Як я трапіў сюды?

Калегі пераглянуліся, і Юлік запытаўся:

— Дык ты нічога не памятаеш?

— Не... Хаця памятаю Капітанскую Магілу і прывід...

Ён размаўляў са мной.

Петрык усміхнуўся:

— Менавіта прывід уратаваў цябе, бо там ты б загінуў ці цябе б забралі зялёнкі!.. Як адчуваеш сябе?

— Добра.

— Табе не цяжка гаварыць?

— Не.

— То раскажы, як трапіў туды? Толькі павольна і падрабязна. Час ёсць, — сказаў Петрык.

Я пачаў ім расказваць усё, што перажыў, пачынаючы ад таго ранку, калі мяне арыштавалі на пункце ў Бамбіны. Калегі часта перапынялі мой аповяд рознымі пытаннямі.

Праз нейкі час мы пачулі, што дзверы ў хату адчыніліся. Я пазнаў голас Лорда. Хвіліну пазней калега радасна прывітаў мяне.

— Як я баяўся за цябе! — сказаў Лорд. — Не мог даведацца, што з табой сталася.

Мяне зноў пачалі распытваць, і я падрабязна распавядаў пра мой арышт, побыт у Надзвычайцы і ДОПры, пра прысуд на ссылку, уцёкі з цягніка і дарогу з-за граніцы.

Калегі задавалі мне мноства пытанняў і шчыра цешыліся са шчаслівага канца ўсіх тых прыгод. Потым я спытаў у Лорда, што было пасля майго арышту.

— Ведаеш, — сказаў Лорд, — мы чакалі цябе 5 хвілін, чакалі 10, чакалі квадранс¹ — нічога і нічога... Параіліся, што рабіць. Адны казалі вяртацца, другія — паслаць кагосьці на меліну. Ну, Шчур і пайшоў у разведку. Палямі дайшоў ззаду да хутара і пракраўся на двор. Ubачыў салдат: ходзяць па двары, зазіраюць у гумно. Усё зразумела: папаўся. Ну, ён — да нас, і тут жа расказаў пра ўсё гэта. Мы за ношы — і назад. Але хлопцы проста падалі ад стомы.

Ледзь здолелі да святання дабрацца да Старасельскага лесу. Віхура трохі аслабела. Мы зайшлі ў самую сярэдзіну лесу. Там было паплаванае і складзенае ў штаблялі бяргвенне. Мы расклалі вогнішча і крыху падсушылі адзенне. Потым вогнішча патушылі, бо баяліся, каб здалёк не заўважылі дым. У нас было 4 пляшкі спірту, і гэта нас ура-

¹ Квадранс (польск.) — чвэрць гадзіны, 15 хвілін.

тавала. Мы неяк дачакаліся вечара — і айда да граніцы. Назад вярнуліся ледзь жывыя. Лёва і Алігант захварэлі.

— Жыд заплаціў вам за дарогу? — спытаў я Лорда.

— А як жа!.. Заплаціў удвая: па 30 рублёў кожнаму. А пункт Бамбіны закрыўся назаўсёды.

— Куды потым хадзілі?

— Па-рознаму. Я цяпер хаджу з партыяй Юрліна. Шчур таксама. Але ходзім рэдка. На перац да гарэлкі зарабляем, а на гарэлку не хапае... Чакаем восені.

— Ніхто з хлопцаў не папаўся?

— З нашых ніхто... Цяпер мала хто ходзіць...

— Што яшчэ чуваць?

Хлопцы пачалі распавядаць шмат навін. Потым казалі, што ў мястэчку пусцілі пагалоску, што я выехаў у Вільню. Цяпер, пасля выздараўлення, я павінен гэта пацвердзіць. Пра тое, што я папаўся за граніцай, ведаюць толькі некаторыя хлопцы. Лорд даў мне 30 рублёў золатам.

— За што? — спытаў яго я.

— За апошнюю ношу... у два бакі... Калі паправішся, пойдзем да Бергера. Табе належыць узнагарода за тое, што ўратаваў партыю. Тавар быў дарагі. Выратаваў жыду сама мала 3000 даляраў, а можа, і значна больш. Я гаварыў з ім пра гэта. Апрача 30 рублёў, ён даў мне яшчэ 70.

Я слухаў яго не надта ўважліва, а потым спытаў:

— Як ты думаеш, чаму ў Бамбіны была засада?

— Хтосьці нас прадаў! — сказаў Лорд. — Інакш ніхто ніколі б нас не чакаў так упэўнена... Спецыяльна не запалілі святла. Схаваліся ў сенцах, гумне і за шырмай. Бамбіну і нас хтосьці засыпаў!..

— Больш ніхто, толькі ён! — сказаў я, думаючы пра Альфрэда.

— І я так думаю! — сказаў Лорд. — Толькі адкуль ён даведаўся, дзе мы маем меліну?

— Можа, хтосьці з хлопцаў прагаварыўся пасля п'янкі, а потым з вуснаў у вусны дайшло да Альфрэда? — сказаў Юлік.

— Мусіць, так, — сказаў Лорд. — Але нічога... Ён калісьці атрымае сваё. За ўсё разам!..

Назаўтра я адчуваў сябе так добра, што апрануўся і разам з Юлікам выйшаў у мястэчка. Было цёпла. Сонца залівала мястэчка патокамі промняў. Па дарозе мы зайшлі да Лорда і разам з ім пайшлі на Букраўку да Бергера.

— Трэба трохі патрэсці пудэлкі!¹ — сказаў Юлік. — Ёсць з чаго і ёсць за што. Ты выратаваў яму цэлую партыю тавару.

Бергер быў дома. Мы засталі яго ў сталовым пакоі, які быў застаўлены дарагой, неадпаведнай для малога драўлянага будынка мэбляй. Усюды разьба. Вялікія крэслы, абабітыя скурай, шыкоўны буфет, вялікі стол.

У Бергера была тыповая яўрэйская знешнасць. Паціраючы далоні, Бергер запрасіў нас у бакавы пакойчык:

— Там будзе нам зручней і ніхто з вуліцы не ўбачыць!

У гэтым пакоі ўздоўж сцен стаяла некалькі вялікіх закрытых на замкі куфараў. Пасярод стаяў вялікі стол, які займаў амаль увесь пакой. З-за прыдчынёных дзвярэй суседняга пакою далятаў сакавіты дзясочы голас, напоўнены ўсходняй меланхоліяй.

О, баядэра, я кахаю цябе!

О, баядэра, та-рым-та-ра-рам!

Лорд засмяўся.

— Ну, Шлома, колькі за тую баядэру дасі пасагу?

— Ой, які там пасаг! Навошта ёй пасаг?.. Яна сама золата!

— Ну, не кажы! Сама мала паўмільёна заважыць!

Жыд злёгка ўсміхнуўся, пяшчотна пагладзіў бараду і сказаў:

— Што пан Баляслаў мне скажа? Які інтарэс маеш?

— Тут свой хлопец вярнуўся, — Лорд паказаў на мяне кіўком галавы. — Шлома ведае... Той, што ў сакавіку выраптаваў нашу партыю, а сам папаўся... Сядзеў у ДОПРЫ і ў НК. Там у яго забралі ўсе грошы і прысудзілі ссылку. Уцёк

¹ Пудэлкі (польск.) — скрыні, скрынкі.

па дарозе!.. Яму павінна быць прэмія ад Шломы... за «расфартоўку»...

— Дык гэта той?.. Уладак?..

— Так.

— Я зараз, — сказаў Шлома і выйшаў з пакоя.

Хутка вярнуўся з маладым, апранутым з перабольшанай элегантнасцю жыдам. Я пазнаў Лёву і павітаўся з ім. Некалькі хвілін мы размаўлялі, а потым Лорд сказаў:

— Ну, Шлома, патрасі мяшэчкам, бо хочам замачыць вяртанне калегі. За твой тавар ён добра атрымаў па баках і больш як тры месяцы карміў вошай. Забыўся на смак гарэлкі...

Жыд выняў з кішэні доўгі, з пацеркамі, кашалёк, зроблены, напэўна, уласнаручна некім з родных як прэзент на імяніны. Выняў з яго і паклаў на стол, пяшчотна датыкаючыся пальцамі да золата, 10 дзесяцірублёвак. Падсунуў іх да мяне:

— Калі ласка. На шчасце пану Уладзю...

Я ўзяў грошы, і мы развіталіся са Шломам.

— Скупы тартар, — сказаў на вуліцы Лорд. — Ты яму столькі тысяч уратаваў, а ён табе сотню адваліў!

Хвіліну маўчаў, а потым дадаў:

— Таму і робім гудляям² агранды! Такі лепш усё страціць, чым добра заплаціць за работу!

Потым мы накіраваліся да Гінты. Калі я ўвайшоў у «салон», то ўбачыў вясёлыя твары хлопцаў. Убачыўшы мяне, яны пачалі выкрыкваць:

— Ура!

— Нех жые!

— Сюды яго!

За сталом у цэнтры я заўважыў пастаянных наведвальнікаў: Боліка Камету, Фэліка Маруду, Мамута і Шчура. Быў тут і Кручок, вельмі малады перамытнік, які на вечарынцы ў Сашкі гуляў разам са мной у карты і ўдарыў бутэлькай у лоб Альфрэда за тое, што ён гуляў цынкаванымі

³ Гудлай (жарг.) — жyd.

картамі. Побач з Каметай сядзеў Юрлін, вядомы перамытнік-машыніст, які даўно вадзіў партыі і хадзіў нават летам. Гэта быў мужчына гадоў пяцідзесяці, высокі, плячысты, рыжы. Юрлін быў п'яны. Ён гучна смяяўся і пастаянна паўтараў: «Абы толькі ціха!» У куце пакоя драмаў гарманіст Антоні.

Калі я наблізіўся да стала і павітаўся з прысутнымі, Болік Камета падняў уверх руку і сказаў:

— Кажу і распавядаю вам, хлопцы, што з гэтай нагоды (ён меў на ўвазе мае ўцёкі, пра якія ўжо шмат хто з хлопцаў ведаў) тры дні і тры ночы шклянкамі... не, не шклянкамі, а ведрамі гарэлку трэба жлукціць!

— Мудра! — сказаў Лорд.

— Абы толькі ціха! — дадаў Юрлін.

Пачалася гулянка. Я піў толькі піва і то мала, бо адчуваў сябе не зусім здравым. Антоні граў на гармоніку... Сёння за ўсё плаціў я.

Змучаны шумам, потым я пайшоў з Юлікам дадому і лёг у ложак.

Даведаўся, што Юзаф Трафіда адбыў сваё пакаранне і вярнуўся ў мястэчка. Я папрасіў Юліка, каб а восьмай гадзіне вечара ён пабудзіў мяне. Але за 15 хвілін да восьмай я прачнуўся сам. Апануўся і разам з Юлікам пайшоў на Слабаду і там застаўся.

— Ты, Юлік, ідзі дадому, а я потым адзін вярнуся.

— Глядзі, каб зноў не захварэў!

— Я здаровы. Зрэшты, іду толькі да Трафідаў.

Юлік вярнуўся, а я ўвайшоў на двор дома Трафідаў. Тут усё было, як і даўней. У вокнах я заўважыў святло ад лямпачкі, якая была запалена ў сталовым пакоі. Адчыніў дзверы ў пакой і ўвайшоў. Ubачыў на стале лямпу з блакітным абажурам, а ў яе святле абапёртую на далонях галаву Янінкі. Дзяўчынка доўга глядзела мне ў твар праз увесь пакой, а потым, пакінуўшы на стале кніжку, якую чытала хвіліну таму, сказала:

— Я чакала вас!

— Так?.. Адкуль ты ведала, што я прыйду?

Яна ўсміхнулася.

— Ведала. Мне котка падказала. Сёння яна ля млына рыбу лавіла, а потым мылася і мылася.

Янінка паказала мне жэстамі рук, як мылася кошка.

Тут я пачуў крокі ў сенцах, і ў пакой увайшоў Юзік Трафіда.

— А, гэта ты! Чакаў цябе. Ведаў, што вернешся... Ну, гэта клёва! Вып'ем гарэлкі ці гарбаты?

— Лепей гарбаты!

— Ну і марова! Зараз зробім гэтае паласканне.

Юзаф выйшаў з кухні. Мяне здзівіла тое, што ў пакоі не было Гэлі. Я падумаў, што яна пайшла ў мястэчка.

Калі трохі пазней мы селі піць гарбату, я пачаў распытваць Юзафа пра тое, як ён правёў час да майго вяртання, і падрабязна апісаў яму мае прыгоды. Янінка ўважліва слухала нас і не ўмешвалася ані слоўцам у размову. У пэўны момант я спытаў у Юзафа:

— Як здароўе Гэлі?

Па твары Юзафа пабеглі сутаргі. Вочы яго шырока раскрыліся, і ён доўга глядзеў на мяне, не адказваючы на пытанне. Я пачуў ціхае ўсхліпванне і ўбачыў, што Янінка ўстала з месца і пайшла ў спальню. Я не мог зразумець, што здарылася. Чаму пытанне пра здароўе Гэлі іх так моцна ўзрушыла? Нарэшце, Юзаф выціснуў з сябе:

— Гэтага ты... сапраўды не ведаеш?

— Не ведаю... А што сталася?

— Няма Гэлі... — сказаў Юзаф, нахіляючы галаву. — Няма... Няма Гэлі...

— Памерла?

— Не... — Юзаф пакруціў галавой, нібы душыўся, потым чамусьці ўстаў з месца і сказаў вельмі ціха:

— Павесілася...

— Павесілася?..

— Так... На ігрушы...

Гэта навіна ашаламіла мяне. Я адчуў, што ногі аслабелі. Раптам — не ведаю чаму — успомніў такую карціну: Гэля стаіць на драбіне ў садзе і зрывае яблыкі, а Альфрэд, выфранчаны, з лясачкай у руцэ, стаіць і прыглядаецца да яе. Штосьці гаворыць Гэлі. Дзяўчына чырванее. Потым Альфрэд выцягвае руку і пасоўвае далонню па лытцы Гэлі...

— Навошта яна гэта зрабіла? — спытаў я ў калегі.

Юзаф доўга глядзіць мне ў вочы. Бачу, што ён не разумее пытання. Я паўтарыў яго.

— Чаму? — ціха сказаў Юзаф. А потым хутка выціснуў: — Бо была цяжарная!.. Таму...

— Ах!

— Так! Была цяжарная і баялася, што падымуць на языкі!.. Ой, якая дурненькая!.. Дурненькая!.. Ніхто б яе не пакрыўдзіў, пакуль ёсць я, а яна...

Позна ўвечары я вяртаўся дадому. Юзаф прапанаваў мне і надалей жыць у яго, але я сказаў, што параюся наконт гэтага з Петрыкам і Юлікам. Мне было страшна прыкра. Я адчуваў, што ў маёй душы ўзрастае штораз большая нянавісьць да Альфрэда. Я ішоў, задумаўшыся, і не заўважыў, калі звярнуў з дарогі. Затрымаўся паблізу нейкага дома. «Куды я іду? — падумаў я. — Ага, тут жыве Ёсік Гэнсяж!» Я падышоў да дзвярэй яго дома і пастукаў клямкай. Праз хвіліну пачуў з сенцаў голас Ёсіка:

— Ну, хто там?

— Я... Уладак...

— А... Зараз!..

Ён хуценька адчыніў дзверы і ўпусціў мяне ў хату. Пакой быў пусты. На стале ляжала нейкая яўрэйская кніга, а на ёй — акулеры ў рогавай аправе.

— Можа, вып'еш? — запытаў Ёсік. — Маю добрую вішнёўку. Жончынай работы... У яе залатыя рукі... Ай, якія ў гэтай кабеты рукі!.. Брыльянтавыя!..

Гэнсяж прынёс графін вішнёўкі, і мы выпілі некалькі кілішкаў — жыды не любяць піць шклянкамі. Потым мы сталі размаўляць пра розныя рэчы. Пра тое, як я «засыпаўся», Гэнсяж ведаў.

— Хтосьці здаў нас з Бамбінай, — сказаў я яму. — Іначай яны ніколі самі не знайшлі б меліну!.. Была засада... Зрабілі яе на «пэ»¹... Разумееш?

— Гэта яго работа! — сказаў Ёсік з вялікай упэўненасцю.

Ні імя, ні прозвішча Альфрэда Ёсік не сказаў, але я добра ведаў, пра каго ён думаў.

— Яго, кажаш, работа?

— Яго. Каб я гэтак шчасце меў! Каб я так жонку і дзяцей бачыў! Яго!..

Ёсік замаўчаў. Я таксама маўчаў. Гэта цягнулася досыць доўга. Потым, нечакана для сябе, я сказаў:

— Мне патрэбна машына².

Ёсік глянуў на мяне.

— Машына?

— Так. Хачу купіць добры капыт. Такі на 102! Каб быць упэўненым...

У Ёсіка бліснулі вочы.

— Я разумею цябе...

Ён пачаў як знаўца гаварыць пра вартасці і недахопы розных сістэм агнястрэльнай зброі. Я перапыніў гэтую лекцыю.

— Ведаю я гэтую біжутэрыю, — сказаў я, — хачу мець добры наган. Аўтамат мне непатрэбны: ваяваць я не буду, а наган — гэта самы лепшы комін.

— Так, так, найлепшы... Ведаеш што? Ты трохі пачакай. Выпі яшчэ вішнёўкі... Жонка зрабіла... Брыльянтавыя, кажу табе...

— Ведаю, ведаю: рукі.

— Так. А я зараз.

Ёсік выйшаў з пакоя.

Не ведаю, чаму я вырашыў набыць рэвальвер менавіта тады, калі даведаўся пра самагубства Гэлі. Так, у мяне заўсёды была антыпатыя да Альфрэда, але я ніколі не збіраўся яго забіваць. Я быў далёкі ад гэтай думкі і цяпер

¹ Зрабіць на «пэ» («на пэвняка», польск.) — упэўнена, ведаючы, што робіць.

² Машына (жарг.) — рэвальвер.

купляў рэвальвер, ведаючы, што хутка зноў вярнуся да перамытніцтва. Яшчэ знаходзячыся ў НК і ДОПРы, я вырашыў, што, калі вырвуся адтуль і буду зноў хадзіць за граніцу, то так, як Алінчукі, са зброяй. Ведаю, што Альфрэд не праміне ніводнага выпадку, каб мне не нашкодзіць, і ўжо некалькі разоў рабіў гэта, але забіць яго?.. Штось іншае: пабіць, зрабіць нешта, але не забіць...

Гэнсяж хутка вярнуўся. Зачыніў дзверы. Праверыў, ці добра завешаны фіранкі на вокнах, а потым выняў з бакавой кішэні паліто пакунак, завернуты ў паперу і шмат разоў перавязаны вяроўкай. Сцізорыкам ён перарэзаў шнурок і разгарнуў паперу. Там быў матавы, злёгка бліскучы, адпаліраваны наган. Гэта быў афіцэрскі самаўзвод. Гэнсяж некалькі разоў націскаў на спуск. Курок узносіўся ўверх і з сухім трэскам ападаў уніз.

Я агледзеў рэвальвер. Ён быў новы і чысты. Дзейнічаў цудоўна. Яго прыемна было трымаць у руцэ. Гэнсяж, бачачы, што зброя мне спадабалася, усміхнуўся, пацалаваў кончыкі пальцаў і сказаў:

— Дула, як гадзіннік!.. І сем зарадаў. Сем галоў напэўна!..

— А патроны?

Гэнсяж выняў з кішэні дзве кардонныя скрыначкі з патронамі.

— Тут 50. Калі спатрэбіцца больш, прыходзь да мяне. Можаш купіць і тысячу.

— Колькі табе заплаціць?

— Столькі, колькі дасі. Я не гандляр.

— Дык колькі?

— Дзесяць рублёў.

— На пятнаццаць.

Я даў яму 15 рублёў, але Гэнсяж вярнуў мне пяцірублёўку.

— Кажу, што не хачу на табе зарабіць! Калі б ты ўвогуле не меў грошай, то даў бы табе машыну дарма.

Я развітаўся з Ёсікам. Калі апынуўся з ім у сенях, то сказаў:

— Ты не думай, што я гэта на Альфрэда падрыхтаваў.

— Я зусім не думаў пра гэта.

— Гэта для таго, каб у Саветах не папасціся ў рукі гадам. Хамы любяць рабіць на нас засады і часам могуць шкодзіць.

— Так, так... Ведаю пра гэта, — адрэзаў Гэнсяж, адчыняючы дзверы на вуліцу.

— Добрай ночы! — сказаў я. — А вішнёўка ў цябе добрая!

— Шчасліва! — кінуў Ёсік. — Гэта жонка... Брыль-янта-вы-я рукі...

Я пайшоў цёмным завулкам. Ад вішнёўкі ў галаве шумела. У адным месцы затрымаўся. Агледзеў неба і знайшоў Вялікую Мядзведзіцу. Дастаў з кішэні наган і зарадзіў яго. Прыемна было трымаць у руцэ выгнутую шурпатую ручку рэвальвера. Прыжмурыўшы левае вока, я прыцэльваўся ў асобныя зоркі. І раптам засмяяўся. Мне прыйшло ў галаву, што ў мяне зараз два найлепшых сябра: Вялікая Мядзведзіца, у якой сем зорак, якія неаднойчы дапамагалі мне ў дарозе, паказваючы правільны шлях, і наган, зараджаны сямю кулямі, якія пры неабходнасці мяне надзейна абараняць.

Знаходзячыся ў ДОПРы, я чуў ад злачынцаў, што сямёрка — шчаслівая лічба злодзеяў. Магчыма, такое меркаванне ўзнікла таму, што лічба 7 нагадвае адмычку.

Глава 6

Трэці тыдзень жыву ў Мужанскага. Не хачу вяртацца да Трафідаў. У іх цяпер пастаянна пануры настрой. Юзаф зусім не ходзіць за граніцу. Баіцца за маці, якая пасля смерці Гэлі запала ў нейкае здранцвенне і перастала размаўляць. Зрэшты, ён заўсёды патрэбны дома. Я не хацеў дадаваць ім

клопатаў. Сказаў пра гэта Юзафу. Калега мусіў прызнаць, што я маю рацыю.

Я ніколі яшчэ не адчуваў сябе так добра, як цяпер, калі закватараваў у Мужанскага. Стары гадзіннікавы майстар аб'ехаў паўсвету. Ведае шмат цікавых краін і вечарамі каля самавара распавядае нам мноства цікавых гісторый. Штодня зранку мы ідзём з Петрыкам і Юлікам купацца ў Іслачы, а потым, пасля сьнеданьня, ідзём у найбліжэйшыя лясы. Збіраем там ягады і грыбы, кладзёмся там на мяккія імхі і доўга ляжым нерухома, гледзячы ў далёкае неба, па якім ганяюцца лёгкія вясёлыя хмаркі.

Петрык заўсёды бярэ з сабой якую-небудзь кніжку і чытае нам гадзінамі. Мы слухаем яго. Здараецца, што я засынаю падчас чытаньня, а потым пытаюся ў Петрыка, што было далей пасля таго месца, ад якога я перастаў слухаць.

— Трэба было не спаць! — кажа Петрык, але пасля майго прабачэння расказвае мне праспаную частку кнігі, звязваючы парваную нітку. Потым чытае далей. Апоўдні мы распранаемся і загараем на сонцы. Вяртаемся дадому на абед, прыносячы з сабой пах лесу і вясёлы настрой. Бася, насатая служанка Мужанскага, падае абед. Мы садзімся за стол і ядзім кожны за дваіх. П'ём піва. Доўгі час гарэлкі не ўжываю ўвогуле.

Такі лад жыцця ўзмацніў маё здароўе, але я пачаў сумаваць. Петрык і Юлік маюць заняткі. Петрык дае ў мястэчку некалькі ўрокаў, а Юлік дапамагае ў працы Мужанскаму, які абяцаў вывучыць яго на гадзіннікавага майстра. А мне няма чаго рабіць. Некалькі разоў прыходзіў да мяне Лорд і клікаў у дарогу (ён час ад часу ходзіць за граніцу), але я сказаў яму, што яшчэ хачу адпачыць.

Некалькі разоў распытваў калег, якім чынам я трапіў з граніцы ў дом. Мяне вельмі здзіўляла, што гэтага мне не хочучь тлумачыць. Юлік сказаў:

— Нам сказаў прывід.

А Петрык:

— Некалі даведаешся.

Штосьці ўтойваюць ад мяне. Але што? Я не хацеў распытваць занадта настойліва. Можа, пазней раскажуць мне пра гэта.

Аднаго дня Юлік працаваў разам з Мужанскім каля варштату, Петрык пайшоў у горад, а я выйшаў з хаты, намерваючыся пайсці да Сашкі Вэбліна. Я ведаў ад хлопцаў, што Сашкі няма дома, бо ён паехаў разам з Жывіцам у Радашковічы, але мне хацелася ўбачыць Фэлю. Я заўсёды думаў пра яе, а на працягу апошняга тыдня кожны дзень наважваўся туды пайсці. Я быў нясмелы ад таго, што ў апошні раз, у студзені, мы развіталіся вельмі холадна, бо яна не захацела танцаваць са мной.

Фэлю я застаў дома. Выглядала яна цудоўна. Была апранута ў прыгожую крэмавую сукенку. Я не мог пазнаць у ёй учарашняй свавольнай дзяўчыны. Мяне здзіўляла, што кожны раз Фэля выглядала інакш. Кожная новая сукенка надавала ёй штораз новую прывабнасць. Але яна і заўсёды была прыгожай. Сёння яна паводзіла сябе нязвычайна паважна.

Калі я ўвайшоў у хату, то ўбачыў яе ў кампаніі Людкі Зубік, якая была апранута ў яркую жоўтую сукенку, якая абцягвала яе пругкае мясістае цела, якое трэслася пры кожным руху. Людка была моцна падпярэзаная шырокім лакараваным паяском з вялікай нікеліраванай спражкай. Гэта камічна выдзяляла яе живот і грудзі, якія тырчэлі ў бакі.

Дзяўчаты пілі гарбату. Людка штохвіліны выбухала вясёлым смехам, паказваючы пры гэтым вялікія, досыць прыгожыя зубы і ружовыя дзёсны.

— Хочаш гарбаты? — спытала ў мяне Фэля.

— Я паснедаў.

— Не зашкодзіць. Сядай. На шклянку гарбаты месца хопіць... Ёсць сунічнае варэнне... Сама варыла.

Я выпіў шклянку гарбаты.

— Болік доўга не прыходзіць, — сказала Людка.

— Яшчэ рана, — адказала Фэля.

Я ведаў ад хлопцаў, што Людка ад пэўнага часу з'яўляецца каханкай Лорда. Болік не меў намеру ажаніцца з ёю,

але дзяўчына зусім не настойвала на гэтым, бо была зусім свабодная і не баялася плётак. Людка не толькі не хавала сваю незаконную сувязь з Лордам, але наўмысна падкрэслівала яе, паказваючыся з Болікам усюды.

Калі Фэля прыбрала стол пасля сьнеданьня, прыйшоў Лорд. Ён быў апрануты, як граф: элегантны капялюш, белыя штаны, лакіркi, лясачка, японскі гальштук і камізэлька, якая ззяла ўсімі колерамі вясёлкі.

— Наша ўшанаванне! — сказаў Лорд на парозе.

Людка запішчэла, сарвалася з месца і, трасучы пышным целам, падбегла да Лорда. Закінула яму на шыю ружовыя, тоўстыя рукі і, падняўшы ўверх сагнутую ў калене левую нагу, пацалавала яго. Лорд абняў яе і пачаў кружыць па пакоі.

Фэля злёгка ўсміхнулася і зірнула на мяне. Я адказаў ёй усмешкай.

Мы выйшлі ў мястэчка. Нас абмінала шмат прахожых. Усе звярталі ўвагу на Фэлю. Мужчыны азіраліся на яе. Мне гэта было прыемна. У Фэлі ў вушах былі завушніцы з вялікімі брыльянтамі, на грудзях — дарагі кулон, на руках — некалькі бранзалетаў, а на пальцах — шмат пярсцёнкаў. Дзяўчына вельмі любіла ўпрыгожанні, а Сашка не скупіўся на падарункі сястры.

Мы сустрэкалі штараз усё большыя групы прахожых. Віталіся са знаёмымі. Каля касцёла я заўважыў Альфрэда, які ішоў у нашым напрамку. Ён веў пад руку Бэлку і штосьці ёй гаварыў. Дзяўчына гучна смяялася. Я глянуў на Фэлю: яна нахмурыла бровы.

Альфрэд і Бэлка набліжаліся да нас. Раптам Бэлка ўбачыла мяне і перастала смяяцца. Лорд сказаў ёй:

— Панне Бэльці ўшанаванне!

Альфрэд зняў капялюш і пакланіўся Фэлі. Яна кінула яму.

Пасля вяртаньня з Саветаў я не быў у Бэлкі і сьнення ўбачыў яе першы раз. Я хацеў пайсці да яе адразу пасля вяртаньня з-за граніцы, але даведаўся ад Шчура, што Бэльця ходзіць цяпер з Альфрэдам і не захачеў ісці да яе. Цяпер

убачыў гэта сам. Гэтая акалічнасць, а асабліва гэтая сустрэча павялічыла маю цікавасць да Фэлі. Я ведаў, што Альфрэд гады два заляцаўся да яе і не меў узаемнасці. Яна нават не хацела ісці за яго замуж, хаця ён шмат разоў ёй прапаноўваў. «Дзяўчына яна разумная і хітрая, — падумаў я. — Такую не так проста ўзяць прыгожым тварам і чорнымі вусікамі».

Фэля і Людка пайшлі ў касцёл, а я і Лорд сталі шпацыраваць між элегантна апранутымі хлопцамі, якія, нібы надутыя індыкі, праходжваліся групкамі, крадком зыркаючы на прыступкі касцёла, якія нагадвалі клумбу з кветкамі: на прыступках стаялі дзяўчаты, апранутыя ў яркія каляровыя сукенкі. Стаялі, шапталіся, хіхікалі і з павагай аглядалі хлопцаў. Гэта прыводзіла тых у дзівосны экстаз. Хадзілі, як стаенныя коні, якіх прытрымлівае жакей, і скоса паглядалі на паненак.

Да нас наблізіўся Юрлін. Ён павітаўся з намі і плюнуў убок, наўмысна патрапіўшы на лакірак Альбіна Алінчука, старэйшага брата Альфрэда, які быў у гэты час каля нас. Той зачырванеўся, не ведаючы, што рабіць.

— Выбачайце, Альбін, — сказаў спакойна Юрлін.

— Лёгка сказаць «выбачайце», — буркнуў Альбін, выціраючы апляваны лакірак кавалкам паперы.

— Ну калі не падабаецца «выбачайце», тады не прашу прабачэння.

Збоку падышоў Шчур.

— Яму не падабаецца, што ты патрапіў на нос лакірка! — сказаў перамытнік. — Алінчукі любяць, каб ім у морды плявалі.

Да Альбіна падышлі браты, а Шчур прыгаворваў далей:

— Навошта паперай выціраеш? Абліжы языком! Будзе блішчэць, як сонца. Людзі падумаюць, што нейкі прынец, а не сын крамніка!

— Ксёнжэ, цо псы вёнжэ!¹ — дадаў Лорд.

¹ Książę, со psy wiąże (польск., фраз.) — прынец, які навязвае сабак / пра таго, хто беспадстаўна ганарыцца і ставіць сябе вышэй за іншых.

— Храбя, цо скуру обрабя!¹ — адрэзаў Шчур.

Алінчукі пайшлі далей. Юрлін звярнуўся да Лорда:

— Мне патрэбны яшчэ два хлопцы. Тавару да халеры, а хадзіць няма каму.

— Ці ж мала хлопцаў у мястэчку?

— Я не хачу браць абы-каго.

— А, можа, ты пойдзеш? — запытаў Лорд.

Хвіліну я думаў. У мяне бракавала грошай. Трэба было брацца за работу. Доўгая бяздзейнасць мне таксама надакучыла.

— Калі ідзеш? — спытаў я ў Юрліна.

— У аўторак.

— Добра. І я з вамі.

— Разумна! — дадаў Лорд. — Спытаюся яшчэ ў Аліганта. Ён мартусовы². Можа, таксама пойдзе.

— Добра! — сказаў Юрлін. — Дык трэба падрыхтаваць 10 носак. Але каб на «пэ»!

— Гэты напэўна, — пацвердзіў Лорд. — Алігант таксама павінен пайсці.

Юрлін пайшоў да Гінты, а мы ўсе чакалі, калі з касцёла вернуцца дзяўчаты. Нарэшце ўбачылі Фэлю і Людку паміж дзяўчат, якія саступалі ім дарогу. Мы падышлі да іх і разам пакінулі касцёльны двор. На нас скіравалася шмат поглядаў. Людка цікавіла хлопцаў сваёй фігурай, а Фэля — прыгажосцю. Лорд быў вядомым перамытнікам і п'яніцам, а я да гэтага часу быў загадкавым прышэльцам, і мая прысутнасць каля Фэлі прабуджала яшчэ большую цікавасць да мяне.

Мы павольна дэфілявалі вуліцамі мястэчка. Лорд у адным месцы зайшоў у краму і купіў цукерак, шакаладу і арэхаў.

Мы вярнуліся дадому. Фэля падала абед, які прыгатавала разам з Людкай. На стала стаялі графін з гарэлкай і пляшка вішнёўкі. Лорд выпіў за здароўе нашых дам, потым — за

¹ Hrabia, со skóru obrabia (польск., фраз.) — граф, які скуру вырабляе / пра таго, хто беспадстаўна ганарыцца і ставіць сябе вышэй за іншых.

² Мартусовы (жарг.) — выдатны хлопец.

радню па мячы і кудзелі³, потым — за граніцу і перамытнікаў. Піў за шчасце, поспех і чорт ведае за што яшчэ — галоўнае, каб быў повад выпіць. Людка піла амаль нароўні з намі. Фэля была больш стрыманай, але таксама выпіла многа вішнёўкі. Твар яе пабляднеў, вочы заблішчэлі, вусны сталі пурпуровымі. Я не адрываў погляду ад яе і штохвіліны даліваў ёй у кілішак.

Потым мы адставілі стол. Лорд завёў грамафон. Гэта быў нейкі стары вальс. Лорд абхапіў Людку, і, цесна сплеченыя, яны кружыліся па хаце. Дзяўчына смяялася, закідаваючы галаву назад:

— Ой, задушыш!

А сама ільнула да яго ўсім целам. Я запрасіў Фэлю на танец. Яна ўстала з месца. Мы пачалі кружыцца па пакоі. Я ўсё мацней прыціскаў яе да сябе. Яна не супраціўлялася... У пэўны момант я пачуў яе голас, які даносіўся да мяне нібы з вялікай адлегласці:

— Можа, досыць?.. Бо згарыш!..

Вечарам мы з Лордам правялі Людку дадому. Перад развітаннем Фэля неяк асабліва паціснула мне руку і сказала:

— Прыйдзі калі-небудзь.

— Калі?

— Калі хочаш.

— Добра. Прыйду.

Мне было вельмі весела. Не шкада было ані Бэлкі, ані Лёні. Я цалкам знаходзіўся пад уплывам Фэлі. Аднак, правёўшы дадому Людку, Лорд сказаў мне:

— А можа, таго?.. Сходзім да Калішанак? — відавочна, яму было крыху сорамна.

Я адказаў яму, хаваючы сапраўдную мэту:

— Добра. Варта б выпіць...

— Канечне, канечне. Вельмі разумна! — сказаў Лорд.

У тую ноч першы раз пасля вяртання з-за граніцы я не начаваў дома.

³ Krewny po mieczu i kądzieli (польск.) — радня па бацькавай і матчынай лініі.

Глава 7

Нас адзінаццаць. Звычайная вялікая партыя перамытнікаў. Ідзем лесам у зялёным паўзмроку па мяккіх імхах, як па дне мора. Крадземся між дрэвамі без шуму, нібы прывіды. А ўверсе гэтак жа ціха крадуцца хмары... Пусцілі наперад, як прынаду, маленькую лёгкую хмарку і плывуць за ёй усёй масай.

Юрлін ідзе першым. Крочыць паволі, злёгка вагаючы цела ўлева-ўправа. Рысінымі вачыма мы аглядаем прастору перад сабой. За ім паспявае Лорд. Ідзе лёгка, як па паркеце. Кідае погляды ўлева-ўправа. За імі, двума вядомымі перамытнікамі, іду я. За мной ідзе, хістаючы сцёгнамі, Шчур. Ён пастаянна ўсміхаецца. Нешта яму ўспомнілася: якаясьці агранда, або абдумвае агранду. Потым валіць Камета. Распушыў чорныя вусікі па паветры і размашыста крочыць наперад. За ім брыдзе Соня, жонка Юрліна. Мы спецыяльна пускаем яе ўсярэдзіну партыі, бо там найбольш бяспечна. Кабета ідзе дробным, але ўпэўненым крокам. Яна прывыкла да такіх падарожжаў, бо ходзіць з мужам ужо другі год. За Соняй шлёпае Ванька Бальшавік. Ідзе, углядаючыся ў яе лыткі, глядзіць, як прывабна хістаюцца сцёгны жанчыны. У яго галаве рояцца розныя эратычныя вобразы, і ён часта, забыўшыся, ламае ботамі сухі хмызнік. Тады Шчур закідвае галаву назад, робіць пагрозлівую міну і паказвае яму кулак. Ванька ў адказ мармыча:

— Аглядаецца, як кабыла на ваўка!

За Ванькам паспявае Смочак, вясёлы, камічны, легкаверны хлопец. Ён вельмі не любіць, калі яго называюць Смочкам¹. Мянуску гэтую ён атрымаў наступным чынам: аднаго разу ён «на ўласную руку» пайшоў за граніцу. Тавар меў незвычайны: некалькі тысяч дзіцячых сосак. Ён зрабіў сабе бандаж: навязаў соскі на шнуркі і апрануў іх пад куртку.

¹ Смочак (польск.) — соска.

Гэта было летам. Хлопец не паспеў за ноч дайсці да сваёй меліны. Днём схваўся ў жыце. Калі яму надакучыла сядзець там, ён стаў красціся палямі далей. У адным месцы яго высачыў кавалерыйскі патруль. Салдаты хацелі яго затрымаць, але ён, як шчупак у ваду, нырнуў у жыта. Пасля доўгіх і цяжкіх пошукаў, здратаваўшы вялікую частку поля, яго злавілі. Салдаты звязалі яго і пачалі правяраць. Ён зняў куртку і апынуўся перад імі ўвесь у сосках, як у ордэнах. Бальшавікі выбухнулі смехам. Потым адзін з іх сказаў:

— Ведаеце што, таварышы? Такого спекулянта не варта затрымліваць!

Другі далучыўся да яго:

— Няхай нясе. Будзе забава для малых камунараў.

І яго пусцілі. Нават тавар не забралі. Вярнуўшыся ў мястэчка, хлопец расказаў пра гэты выпадак калегам, нават не думаючы, што стане прадметам здзекаў і кпінаў. З таго часу ў мястэчку звалі яго Смочкам.

За Смочкам ідзе Леон Жубіна. Хлопцы называюць яго Кавалерчыкам за тое, што любіць фліртаваць з дзяўчатамі і пастаянна знаходзіцца ў іх кампаніі на розных вечарынках. Жубіна рэдка ходзіць за граніцу — толькі калі яго да гэтага прымусіць нястача.

Хлопец баіцца такой дарогі. За Жубінам паспявае элегантным крокам у элегантных ботах і штанах Алігант. Толькі шапка і куртка (каб не занадта выдзяляцца сваім выглядам) у яго старыя. У канцы партыі цягнецца Гірш Кнот, малады круглашчокі жыдок. Ён блізарукі і баязлівы, таму пастаянна азіраецца па баках і прыжмурвае вочы. Яму цяжка паспяваць за партыяй, а застацца далёка ён баіцца, каб там штосьці не выскачыла з кустоў — бо гэта ж лес! Таму, калі ён заўважае, што адстаў на некалькі крокаў, то прыпускае за партыяй, камічна перабіраючы кароткімі нагамі і выціраючы белай хусцінкай спацелы твар. Неяк Лорд азірнуўся і заўважыў, што Гірш выцірае лоб. Ён наблізіўся да Гірша.

— Хочаш атрымаць у морду?!

— Ну, што?! Чаго вы хочаце?

— Зараз жа схавай хустку! Бялая хустка бачна ў лесе за кіламетр. Калі табе патрэбна хустка, то бяры жоўтую або зялёную!

Ношы маем па 45 фунтаў. Толькі ў Соні 30-фунтовая. Тавар нясём танны, але які добра ідзе ў Саветах: люстэркі, нажніцы, пацеркі, іголки, грабяні, напарсткі, брытвы, пэндзлі для галення. Зарабляем таксама, як і на дарагім тавары, — па 15 рублёў за ношу. Тавар належыць Рыве Глянцу і Фэйзе Ядвабнай, якія маюць агульную краму на рынку.

Жонцы Юрліна Соні 30 гадоў, але выглядае яна маладзей. У яе кругленькі вясёлы тварык, блакітныя вочы, вішнёвыя вусначкі, светлыя валасы і ямачка на падбародку. Яна досыць стройная, а Юрлін лічыць яе чамусьці ідэалам прыгажосці і бярэ ў дарогу не для таго, каб больш зарабіць, а таму, што ён вельмі раўнівы і баіцца пакідаць яе адну дома. Ведае, што ў Соні палымяны тэмперамент і лёгкае да здрады сэрцайка — яна не прытрымліваецца правілаў вернасці, таму Юрлін хоча мець яе заўсёды на воку.

У дарозе я час ад часу засоўваю руку ў бакавую кішэню курткі і з задавальненнем моцна сціскаю шурпатую рукаятку нагана. Я нікому з хлопцаў не сказаў, што маю сабой рэвальвер. Ведаю, што яны баяцца хадзіць са зброяй, бо ў Саветах злоўленых са зброяй перамытнікаў караюць вельмі сурова. Пару разоў здаралася, што «прышывалі» ім бандытызм і «пускалі ў расход». Гэта таямніца, пра якую я вырашыў нікому не расказаць. Я думаю, у выпадку, калі «ўсыплюся» у Саветах, буду абараняцца і адбівацца, бо лепш загінуць, чым зноў цярпець голад і карміць вошай у Надзвычайцы і ДОПРЫ. А што чакала б мяне далей на працягу трох гадоў адбывання ссылкі, якіх я здолеў пазбегнуць?

Ночы цяпер кароткія, таму адным разам да меліны мы дайсці не можам і звычайна робім па дарозе днёўку. Пункт, да якога ідзём, знаходзіцца ў 25 кіламетрах ад граніцы, на паўночны ўсход ад Старога Сяла. Мы стараемся ісці лясамі і толькі ў крайнім выпадку выходзім на палі. Юрлін

вядзе партыю ідэальна: не прытрымліваецца ніякіх дарог і сцежак і ідзе, як мне здаецца, наперарэз.

Перачакаўшы дзень у лесе, наступнай ноччу мы нарэшце дайшлі да вялікага саду. Юрлін адсунуў убок адну дошку ў плоце, і мы пралезлі праз яе ў сад, пасярод якога стаіць вялікі хлёў. Мы ўвайшлі ў яго.

Юрлін і Лорд ідуць на хутар. Праз 15 хвілін вяртаюцца і пачынаюць пераносіць ношы, беручы па дзве адразу. Усяго робяць тры рэйсы. Мы ўсе кладземся спаць. Соня спіць у куце хлева, побач з мужам. Гірш Кнот таксама спіць тут.

Глава 8

Надышоў жнівень. Набліжаўся «залаты сезон». На граціцы пачалося ажыўленне. Перамытнікі рушылі ў дарогу штораз часцей і памногу. Я і далей фартаваў у партыі Юрліна. Хадзілі мы ўвогуле з поспехам. Пару разоў зялёнкі гналіся за намі, але ніхто не папаўся. Шчур намерваўся зрабіць яўрэям агранду, але Лорд не згаджаўся, бо тавар быў дрэнны і агранда не аплачвалася.

Працаваць цяпер было цяжэй, чым раней. Граніцу запаланіла паліцыя. Мытныя пасты ліквідавалі. Як толькі ахоўваць граніцу пачалі паліцыянты, пачаліся сутычкі з бальшавіцкімі салдатамі, якія з папярэднімі вартаўнікамі граніцы, баонерамі¹, жылі ў згодзе: хадзілі па адной пагранічнай сцежцы, часта сутыкаліся і размаўлялі. Цяпер на граніцы ўсё часцей чуліся стрэлы. Бальшавікі стралялі ў конных стражнікаў і ладзілі ім розныя шкоды. Паліцыянтаў, якія вартавалі граніцу, чырвонаармейцы называлі

¹ Баонер (польск.) — салдат-пагранічнік.

чорнымі воранамі або чорнай сотняй. У гэты час пагранічную варту перанеслі ад граніцы на некалькі дзясяткаў метраў узад і там зрабілі сцэжкі для варты. Гэта адначасова зрабілі і палякі, і бальшавікі. Але граніцу ў многіх месцах узмацнілі лініямі калючага дроту, якія цягнуліся на вельмі значных адлегласцях.

Хадзіць за граніцу становілася штораз цяжэй. Пагранічная варта працавала нервова і інтэнсіўна. Паўсюль былі засады. У зручных для пераходу пунктах нам перашкаджаў калючы дрот, і, каб пералезці праз яго, мы вымушаны былі хадзіць з матамі ці палкамі.

Здаралася, што мы пераразалі дрот нажніцамі, але рабілі гэта ў крайнім выпадку, не хочучы без патрэбы дакучаць зялёнкам і паказваць ім нашы любімыя месцы пераходу граніцы.

Пад канец жніўня я пайшоў за граніцу з партыяй Юрліна сёмы раз. У дарогу мы вышлі рана. Ночы сталі даўжэйшыя, таму мы хацелі да світанка прыйсці на меліну. Партыя была ў наступным складзе: Юрлін, Лорд, я, Камета, Шчур, Соня, Ванька Бальшавік, Алігант, Смочак, Жубіна і Гірш Кнот. Ношы мелі па 40 фунтаў.

Недалёка ад граніцы Лорд і Камета выцягнулі з густых зараснікаў доўгую, у некалькі метраў, мату. Яна была сплечена з саломы і лазы і моцна прашыта шнуркамі па баках. Лорд нёс дзве доўгія тычкі, а Камета цягнуў скручаную, як палавік, мату.

Вельмі павольна ідучы лесам, мы дайшлі да граніцы. Ноч была цёмная. Неба было пакрыта імглой. Мы доўгі час прыслухоўваліся, стоячы на ўскрайку лесу, а потым увайшлі на баранаванку¹ і наблізіліся да дроту. Да аднаго канца маты прывязалі тычкі, а потым узнялі іх угору і разам з матай паклалі гэты памост на дрот. Канец маты з нашага боку таксама быў прывязаны да тычак. І пачалася пераправа. Перамытнікі па чарзе ўзлазілі ўгору і, трымаючыся рукамі за тычкі, на каленях пералазілі на другі бок. Гэта адбывалася хутка і без шуму. Калі ўсе апынуліся на тым

¹ Баранаванка (*жарг.*) — кантрольна-следавая паласа.

баку дроту, паднялі мату ўгару і адвязалі ад яе тычкі. Мату скруцілі і рушылі ў бок лесу. Тычкі і мату схавалі ў густых зарасніках малін на вялікай адлегласці ад граніцы. У адваротнай дарозе мы меліся забраць яе адтуль.

Мы ўдала прайшлі лес паблізу граніцы і раку на другім баку. У адным месцы, каб скараціць дарогу, Юрлін пайшоў вузкай сцежкай праз лес. Ноч была цёплая і ціхая. Мы ішлі досыць хутка, а паколькі ў лесе было зусім цёмна, мы часта падалі ззаду на спіны тых, хто ішоў наперадзе.

Лес станавіўся радзейшым. Хутка мы прыйшлі на вузкі лужок, які клінам убіваўся паміж двума крыламі лесу. Пасярод гэтага лужка цёк ручаёк, Юрлін веў нас далей уздоўж яго берага. Лес знік у цемры. Стала відней, і я на некалькі крокаў перад сабой мог бачыць тэрыторыю. Лужок рабіўся ўсё шырайшым.

У адным месцы я пачуў спераду бразгат жалеза. Юрлін спыніўся. Уся партыя застыла на месцы. Гук паўтарыўся некалькі разоў. Я зразумеў, што гэта бразгочуць жалезныя пугы на нагах коней, якія пасвіліся непадалёк.

Юрлін пераскочыў на другі бок ручайка ў вузейшым месцы і, аддаляючыся ад яго, уступіў у балота. Грунт стаў хутка правальвацца пад нагамі, і мы былі вымушаны вярнуцца на старое месца.

Калі мы зноў спыніліся на беразе ручайка, то сталі прыслухоўвацца. Я выразна адчуў крокі людзей, якія паспешліва набліжаліся да нас. Юрлін амаль бягом пайшоў управа. І тут спераду бліснуў ліхтар. У яго святле я ўбачыў постаці маіх калег, якія абганялі мяне. Юрлін накіраваўся на балота. І ў гэты час збоку раздаўся голас:

— Стой! Стой! Стой! Ребята, заходите в лес! Живо!

Бліснула яшчэ некалькі ліхтароў. Раздаўся тупат ног, крыкі, мацюкі.

— Стой! Стой!

— Кажу спыніцца, халера, бо будзем страляць!

«Мусіць, не маюць пры сабе карабінаў, — падумаў я, — бо даўно стрэлілі б!»

Мы ўцякалі ўсё далей у балота. Ногі правальваліся глыбока ў багну, а пагоня была ўсё бліжэй да нас. Шчур бег каля мяне і праклінаў:

— Гэта жлабы! Гэта хамы! Гэта дрэні!

Я ведаў, што мы не здолеем уцячы. У пэўны момант я скокнуў убок з нашай дарогі. Шчур крыкнуў:

— Ты куды?

Я не адказаў яму. Хвіліну стаяў адзін, а потым заўважыў, што да мяне набліжаюцца нейкія цёмныя постаці. Я асвяціў іх ліхтаром і адначасова, стрэл за стрэлам, пачаў страляць у іх з нагана. І заўважыў, што людзі, якія гналіся за намі, пачалі ўцякаць. Я паспешліва выкінуў з магазіна рэвальвера гільзы і зноў зарадзіў яго. Пачуўшы збоку побач са мной лёгкія крокі, я ледзь не выстраліў туды, але кароткі пробліск майго ліхтара выхапіў у цемры постаць Шчура.

— Гэта марова! — сказаў перамытнік.

— Хто гэта быў? — спытаў я ў яго.

— Альбо масалкі пасвілі коней і не мелі карабінаў, альбо гады на начлегу. Гэта хутчэй за ўсё — дадаў ён праз хвіліну. — Але ты клёва іх «пакрапіў». Яны дагналі б нас! Яны ведаюць тут кожны крок і не маюць носак... Але добра ім!.. Добра!..

— Пойдзем па нашых? — спытаў я ў калегі.

Шчур прысвіснуў.

— Па нашых?.. Дзе ты іх цяпер знойдзеш?.. Вяртаемся ў мястэчка!.. А тавар наш і без агранды! — дадаў ён праз хвіліну і ціха засмяўся.

Мы павольна ішлі балотам у напрамку ручая, а потым паўз яго бераг дайшлі да лесу.

Яшчэ да апоўначы мы вярнуліся ў мястэчка.

— Дзе прадасі тавар? — спытаў я ў Шчура.

Перамытнік чмыхнуў носам.

— Я табе 100 фур тавару прадам! Толькі давай!

— Можа, і маё прадасі?

— Добра! Дапамажы толькі данесці дадому, а назаўтра будзеш мець форсу¹.

¹ Форса (жарг.) — грошы.

Каля хаты Шчура я развітаўся з ім. Калега на хвіліну затрымаў маю руку.

— Ты пра гэта... не кажы хлопцам, што крапіў з капыта ў гэных гадаў... Яны будуць баяцца з табой хадзіць.

— Добра.

— Увечары я прыйду да цябе, — сказаў Шчур і з дзвюма носкамі на спіне знік у глыбіні падворка, а я пайшоў дадому. Такім чынам я першы раз выпрабаваў рэвальвер.

Назаўтра Шчур прыйшоў да мяне апоўдні.

— Апыліў ношы? — спытаў я ў яго.

— Не... За ўвесь тавар: твой і мой разам — даюць 180 рублёў. За горла бяруць, дрэні, бо ведаюць, што мне вельмі трэба. Я б аддаў, але не ведаю, як ты. Каб ты чаго не падумаў.

— А што я падумаю?

— Што ад тваёй долі частку вымагаў.

— Ведаю, што ты гэтага не зробіш! Няма пра што і гаварыць! Ідзі і бяры форсу.

Шчур выйшаў з хаты, а ўвечары вярнуўся і прынёс 90 рублёў золатам. Ён весела смяяўся.

— Ведаеш, партыя Юрліна таксама вярнулася.

— Усе прыйшлі?

— Юрлін вярнуўся з Лордам, Жыдам і Каметай. Алігант і Смочак прыйшлі разам. А Соньку Ванька Бальшавік на світанні прывёў. Мусіць, усю траву на паграніччы скамячылі. Скарысталі момант.

— А Кавалерчык? — я меў на ўвазе Жубіну.

— Ён не вярнуўся. Можа, дзесь блукае?

— А як тавар?

— Юрлін, Лорд і Камета аддалі, бо ішлі разам з жыдам. Арэшта — ф'юць! — Шчур працягла свіснуў. — Няма дурняў.

Потым мы пайшлі да Гінты. У салоне было поўна перамытнікаў. Наша гелда² працавала напоўніцу. Тут распрацоўвалі розныя планы, тут камплектавалі партыю. Тут весяліліся тыя, хто зарабіў. Тут граў гармонік, лілася гарэлка, а нярэдка і кроў. Тут гулялі ў карты.

² Гелда (польск.) — біржа.

Калі мы ўвайшлі ў поўную тытунёвага дыму хату, я ўбачыў, што за сталом пасярод хаты сядзяць усе нашы і Юрлін, які рэдка калі зазіраў сюды. Для нас за сталом зрабілі месца.

— Ну, выпіце, а потым пагаворым! — сказаў Лорд, надаючы сваім словам вялікае значэнне.

Мы выпілі дзве шклянкі гарэлкі. Потым Лорд звярнуўся да Шчур:

— Гэта ты ўчора валіў з машыны ў хамаў?

— Не, не я... А што?

— Нічога.

Лорд звярнуўся да мяне:

— Ты рубіў у гадаў?

— Не.

Юрлін павысіў голас:

— Яны стралялі... Або адзін, або другі... Я ведаю. Я быў паблізу!

— А, можа, гэта яны ў нас валілі? — сказаў Шчур.

— А ліхтаром іх хто асвятліў? Га? — спытаў Юрлін.

— А што вам да гэтага? — спытаў я ў Лорда, крыху раззлаваны за такія пытанні.

— А я пра тое, што наша партыя спакойная. Мы ходзім на чыстую работу і не хочам браць машын... Бо як ісці з машынамі, то ўсім, бо інакш аднаго зловяць з машынай, а да сценкі ўсе пойдзем. Вось Кавалерчык не вярнуўся. Можа, яго там і цопнулі?

Шчур засмяўся:

— Эх вы, зайцы! А каб нас усіх цопнулі, то што?

— То нічога, — адрэзаў Юрлін.

— Так... Табе нічога. Цябе жды выкупяць, а мы ў Надзвычайцы паздыхаем.

— Можа, і цябе выкупяць.

— Я ім не пахолак!

— Дык не кажы так, — усміхнуўся Камета. — Юрлін — наш хлопец, і ведае, што гаворыць.

Шчур сарваўся з месца:

— Ён ведае, але для сябе!.. А вы памятаеце пяцёрх кучкуноўскіх хлопцаў, якіх гады ў мінулым годзе на балоце

каля Гараняў укатрупілі!? Га? Памятаеце? А?.. А нас так-сама затрымалі паблізу Гараняў!

Усе маўчалі. Тады я ўстаў і сказаў:

— Гэта я рубануў па гадах з машыны!

Ніхто не адазваўся. Толькі Шчур урачыста сказаў:

— І добра зрабіў!

Праз хвіліну падаў голас Лорд:

— Ну гэта нешта іншае! Ты не ведаў, што ніхто з нас не бярэ ў дарогу машын!

— Ведаў.

У гэты час Юрлін сказаў:

— Каб больш гэтага не рабіў!

— Гэта мая справа, — адрэзаў я. — Ты не будзеш мне камандаваць. Хадзіў з машынай і буду хадзіць з машынай.

— Клёва! — сказаў Шчур.

— Ну, дык з маёй партыяй не пойдзеш, — сказаў Юрлін.

— І не трэба! — адказаў за мяне Шчур. — Бачыш, які ганарысты! Можа, хлопец нам свабоду ўратаваў, а ён носам круціць!

Раптам з дзвярэй данёсся голас:

— З квасу піва не будзе!

Мы азірнуліся. У дзвярах, у клубках тытунёвага дыму, стаяў Сашка. Мы не ведалі, калі ён увайшоў, бо дзверы салона былі пастаянна адчыненыя для вентыляцыі.

Стоячы ў парозе, Сашка чуў усю нашу размову. Цяпер ён паволі наблізіўся да стала. За ім крочыў Жывіца. У абодвух рукі былі ў кішэнях.

Чуліся прывітанні. Для іх таксама зрабілі месца ля стала. Пасля іх прыходу Юрлін хутка выйшаў з хаты.

— Мае мойру², — сказаў Сашка, наліваючы дзве шклянкі гарэлкі.

Шчур пагардліва пырснуў:

— Кішка ў яго тонкая!

Сашка звярнуўся да мяне:

— Ты валіў учора ў гадаў?

¹ Укатрупіць (польск.) — забіць.

² Мойра (жарг.) — страх.

— Так.

— Ну дык на!

Ён прысунуў да мяне адну шклянку, а сам узяў другую:

— Вып'ем за шчасце!

Мы грукнулі шклянкамі і залпам выпілі гарэлку. Потым Сашка закурыў папяросу і сказаў:

— Добра!

Сашка выйшаў з салона ў рэстаран. Хутка ён вярнуўся да нас, а праз некалькі хвілін Гінта і Тэкля пачалі ўносіць і ставіць на стол бутэлькі з гарэлкай, півам і лікёрам. Потым прынеслі шмат разнастайных рыбных і мясных страў.

— Сашка скупіў буфет! — сказаў Камета.

А Сашка сказаў:

— Ну, братва, піць! Піць і есці! Сёння ніхто не плоціць!

Потым запрасіў да стала Антонія і наліў яму шклянку лікёру:

— Смакчы!

Гарманіст выпіў і перакусіў. Сашка ўткнуў яму ў руку некалькі дзесяцірублёвак і сказаў:

— Ідзі, рыпні «Шабашоўку»! Але па-нашаму, з агнём! Каб стол нагамі рухаў!

Хутка хату запоўнілі жывыя гукі «Шабашоўкі», падрываючы хлопцаў з месцаў. Перамытнікі пілі на змор. Гарэлку закусвалі іграшамі і цукеркамі, лікёры — сялядцамі, каўбасой і агуркамі.

— Піць, братва, піць! Каб нічога не засталося! — заахвочваў нас Сашка.

Хлопцы не марнавалі ні часу, ні гарэлкі. А Лорд спяваў на мелодыю «Хто смяецца з нашай веры»:

Глянь жа, Гэля, на мяне ты,
Як іду з забавы клёвай:
Голы, босы, абарваны,
Спіты, збіты, падрапаны...

Позна ўначы я выйшаў з салона разам са Шчурам. У галаве шумела. Шчур таксама быў зусім п'яны. Пасярод рынку мы спыніліся. Я сказаў калегу:

— Дык з Юрлінам канец?

— А, канец.

— Халера! З кім цяпер пойдзем? Залаты сезон на носе.

— А хаця б і з «дзікімі»!

— Ведаеш іх? — спытаў я Шчур.

— Каго я толькі не ведаю!.. Як агранда, то агранда! Хоць пагуляем!.. Тай-да! Та-ра-дзі-ра!

І Шчур, напяваючы і пасвістваючы «Шабашоўку», па чаў танцаваць прама ў брудзе на рынку.

Потым мы доўга па чарзе праводзілі адзін аднаго дадому. Ён мне штосьці расказваў, а я яму, але нічога гэтага я не памятаю.

Глава 9

Была на паграніччы яшчэ адна незвычайная партыя. Яе называлі «дзікай», а хлопцаў, якія да яе належалі, «дзікімі» або вар'ятамі. Дзікія не захоўвалі амаль ніякай асцярожнасці і хадзілі праз граніцу на ўра. Часта пападаліся. Машыністы ў ёй змяняліся кожныя некалькі месяцаў. Але дзіўная рэч: гэтая вар'яцкая партыя працавала трэці год! Сто разоў разбітая, яна зноў сто разоў збіралася і зноў трэсла па начах граніцай і паграніччам...

Партыі з'яўляліся і знікалі, «клаліся» найвыбітнейшыя машыністы, а гэтыя д'яблы працавалі бесперапынна. Рабілі гранды і агранды і трымаліся гадамі, хаця штораз у новым складзе.

З дзікімі былі тыя, каго нельга было прымусіць хадзіць з партыяй рэгулярна, і тыя, якія былі непакорлівыя і не хацелі падпарадкоўвацца абавязковым для ўсіх членаў

партыі правілам, і тыя, каму трэба было тэрмінова зарабіць колькі грошай, а таксама тыя, хто любіў авантуры і не дбаў пра ўласную бяспеку і пастаянны заробак.

Назаўтра пасля нашай сваркі з Юрлінам Шчур пазнаёміў мяне з машыністам дзікіх Войцехам Анёлам. Мы не хацелі страціць ніводнага тыдня з залатога сезону, бо ведалі, што дзікія не будуць пытацца ў нас, ходзім мы са зброяй ці не. Анёла мы засталі дома. Ён сядзеў у вялікай дзіцячай калысцы на палазках, якая стаяла пасярод хаты, і заўзятая гойдаўся, падкідваючы ногі ўзад-уперад. Да ніжняй губы ў яго прыліпла папяроста, што была скручана з лістка на-сценнага календара. На сталі на коўдры ляжаў выняты з калыскі зусім голы хлопчык. Дзіўна, што ён не плакаў: можа, таму, што быў заняты засоўваннем пальцаў левай нагі ў рот.

— Здароў, Анёл! — крыкнуў Шчур, уваходзячы са мной у хату.

Анёл прыжмурыў вока і плюнуў у кут пакоя.

— Ну, і што з таго? — сказаў ён.

— Што ў цябе чуваць? — сказаў Шчур.

— Бізнес у руху, а рух у бізнесе! — адрэзаў Анёл, не перастаючы гушкацца ў калысцы і, напэўна, маючы нешта на ўвазе.

— Хочам хадзіць з вамі за граніцу, — сказаў Шчур.

— Можаце... Не даю вам ці што?.. Анёльскі бізнес!

— То калі будзе?

— Сёння.

— Адкуль?

— Халера яго ведае, адкуль!

— Дык як вас знайсці?

— Халера яго ведае, як!

Шчур выняў з кішэні пляшку гарэлкі.

— Дык акропім бізнес.

Анёл абуральна кашлянуў і пусціў пад столь густы клуб дыму. Шчур падаў яму пляшку. Анёл лёгкім рухам далоні выбіў з бутэлькі корак і, гушкаючыся, паглядзеў на мяне.

- Ты таксама хочаш?
- Так... з рыльца...
- Не, я не хачу, — сказаў я.
- То і добра, — сказаў Анёл.

Потым пазногцем пазначыў на пляшцы палову яе аб'ёму, закінуў галаву і, працягваючы гушкацца, пачаў піць. Анёл, не глядзячы на пляшку, перарваў піццё. Зноў глянуў на шкло бутэлякі: выпіў — як адмераў — па рыску, пазначаную пазногцем. Падаў пляшку Шчуру, які на адным духу высярбаў сваю частку, а потым спытаў у Анёла:

- Дзе спаткаемся?
- Пад вечар... Каля Цэнтаўра... як анёлы...
- Клёва! Заставайся з Богам!
- Ідзіце з д'яблам!

Калі мы выйшлі ад Анёла, я сказаў Шчуру:

- Гэта ж вар'ят!
- Разумны вар'ят! — адрэзаў калега.

Увечары мы выйшлі ў напрамку дома купца Цэнтаўра, якога ў мястэчку таксама клікалі вар'ятам. Гэтаму спрыяла шмат акалічнасцей, а перад усім тое, што даваў тавар дзікім. Здараліся яму лепшыя, стабільныя партыі, але ён меў нейкую прыязнасць да дзікіх і даваў ім тавар ужо трэці год. Дзікія рабілі яму агранду — ён міргаў ім вокам: ведаю пра гэта!.. Зноў агранда — ён зноў міргаў ім вокам і запрашаў некалькіх вар'ятаў да сябе на пейзахоўку. Потым казаў ім:

— Ну, хлопцы, як цяпер будзе кляпа, то ў наступны раз за граніцу панесяце салому... І я з вамі!

Дзікіх гэта брала за сэрца, і яны раскідвалі начыста 5–8 партый. Цэнтаўр адкоўваўся¹. Адкрыў фабрыку мыла ў Вільні, фабрыку чарніла ў Лідзе, фабрыку шакалада ў Гродне — фабрыкі былі яго маніяй. Апрача мянушкі Цэнтаўр (фірмовы знак яго шматлікіх фабрык), меў яшчэ адну: Фабрыкант... Дзікія, бачачы, што купец у прыбытку, бо адкрывае фабрыкі, пачыналі рабіць яму агранды, і Цэнтаўр прыходзіў у заняпад. Потым зноў запрашаў сваіх вар'ятаў

¹ Адкавацца (*жарг.*) — атрымаць прыбытак, акупіцца.

на пейсахоўку, зноў прапаноўваў ім насіць салому за граніцу і зноў адкоўваўся. І так раз за разам — трэці год.

Паблізу дома Цэнтаўра рухаліся групы хлопцаў. Хадзілі па двое, па трое, па некалькі. Шчур вітаўся з некаторымі перамытнікамі.

— Дзе Анёл? — спытаў я ў аднаго з іх.

— Сядзіць з Сумам у Цэнтаўра.

— Пейсахоўку п'юць, — дадаў хтосьці збоку.

Мы працягвалі шпацыраваць уздоўж магазінаў і дамоў. Хутка з брамы дома купца выехаў вялікі воз. У ім сядзелі Анёл, Сум і жыд, які іх праводзіў, Бэрэк Стыпа. Кіраваў возам Костак Кульгавы, парабак Цэнтаўра.

Анёл паклікаў аднаго хлопца і сказаў яму некалькі слоў. Той кіўнуў галавой. Воз паехаў уперад і хутка знік за парогам.

Хлопцы, сабраўшыся ў групкі па некалькі чалавек, накіраваліся на Слабаду, а адтуль пайшлі дарогай у напрамку Душкава.

Недалёка ад Выганіч з лесу насупраць першай групкі перамытнікаў выйшаў Анёл. Разам яны чакалі, пакуль падыйдзе рэшта хлопцаў, а потым накіраваліся ўглыб лесу.

У адным месцы Анёл затрымаўся ля агромністай кучы галля, ля якой стаялі Сум і Бэрэк Стыпа. Анёл пачаў вымаць з-пад галля ношы, гучна лічачы: раз, два, тры... Адлічыў васьмнаццаць і сціх. Звярнуўся да нас:

— Бярыце носкі! Па-анёльску!

Выходзіць у дарогу было рана. Хлопцы разышліся па лесе і сталі нажамі выразаць сабе тоўстыя палкі. Дзікія пастаянна так рабілі: выходзілі ў дарогу з кіямі, якімі не раз гналі і білі падкіх на лёгкую здабычу хлопцаў, якія заступалі ім дарогу. Я і Шчур таксама выразалі сабе два тоўстых кія. Потым хлопцы сабраліся паблізу галля і, лежачы на імху, курылі папяросы.

Нас было дзевятнаццаць. Набліжаўся вечар. У лесе рабілася ўсё цямней. Анёл наблізіўся да кучы галля, асцярож-

на дастаў з-пад яе вялікі мех і пачаў вымаць з яго і кідаць на мох пляшкі спірту. Налічыў дзевяць і сказаў:

— Па адной на дваіх! Як анёлы...

Хлопцы адразу ж пачалі піць, а Анёл старанна завязаў мяшок і даў яго Суму як дадатковую ношу.

— Ты панясеш!.. Толькі не патаўчы і не выпі!

Сум нешта мармытнуў і ўзяў мяшок.

Хлопцы пілі. Некаторыя захлёбваліся спіртам і кашлялі. Пачуліся вясёлыя галасы і выбухі смеху.

Пачало змяркацца.

— Ну, вар'яты, бярыце ношы! — крыкнуў Анёл.

Усе паўставалі з месцаў і пачалі закідаць на плечы шлейкі носак. Носкі былі цяжкія — мы неслі скуру на падэшвы. Гэта танны тавар, але ён даваў ад 150 да 300 працэнтаў прыбытку.

— Ну, чах!.. І ні мыр-мыр! — сказаў хлопцам Анёл, вырашваючы ў дарогу.

Нехта ў адказ выбухнуў гучным смехам, нехта свіснуў. Партыя пайшла. Хлопцы не захоўвалі ні цішыні, ні дыстанцыі. Ламалі хмызняк і галіны, кашлялі, лаяліся, смяяліся і расцягваліся на чвэрць кіламетра. Анёл некалькі разоў затрымліваўся і пагражаў кулаком, але гэта не мела выніку і выклікала толькі смех. Анёл пайшоў наперад так хутка, што, здавалася, хацеў уцячы ад нас. Мы былі вымушаны амаль бягом паспяваць за ім.

Я і Шчур ішлі ў сярэдзіне партыі. Спачатку мяне здзіўлялі такія паводзіны перамытнікаў паблізу граніцы, а потым мне зрабілася весела. Спінт разагрэў мяне, а непаслухмяны марш хлопцаў выключаў думкі аб небяспецы.

Хтосьці, ідучы ў некалькіх дзясятках крокаў уперадзе, зацягнуў на матыў «Яблычка»:

Што я бачу, што я чую?

Троцкі ўзлез на крышу.

І вярэшча так народу:

— Фігу наце — не свабоду.

— Здрава!

— Рубі далей!

Раздаліся галасы перамытнікаў, і Валюшь Шымпанзэ (гэта ён спяваў) прапітым тэнарам цягнуў далей строфы «Яблычка».

Раптам партыя затрымалася. Да Шымпанзэ падбег Анёл:

— Закрый морду, жлоб!

— Ну, а то што?

— Бо тое!.. Бо да бальшавікоў у лапы вас завяду!.. Як анёлаў!.. Зараз граніца. Масалкі заступяць дарогу.

Анёл рушыў уперад. Ідзём хутка. Цяпер ніхто не спявае, хаця і без гэтага мы робім шмат шуму.

Праз некаторы час трапляем на прыгранічную паласу. Таксама хутка, не прыслухоўваючыся і зусім не затрымліваючыся, ідзём далей. Яшчэ не цёмна: можна бачыць мясцовасць на адлегласці некалькіх дзясяткаў крокаў. Анёл паварочвае ўлева і ідзе ўздоўж паласы. Мінаем пагранічныя слупы. Праходзячы, хлопцы пляскаюць аб іх далонямі або ўдараюць кончыкамі палак.

Анёл паварочвае ўправа і спыняецца каля дроту. Мы набліжаемся да яго.

— Мігдал, нажніцы! — гаворыць ён.

Костак Мігдал вымае з-за пояса нажніцы, і Анёл пачынае хуценька пераразаць дрот, які звініць пад лязам нажніц і падае ўбок. Работа ідзе хутка. Хлопцы кіямі адгортваюць дрот, які звісае.

Праход свабодны. Мы праходзім на іншы бок паласы і рухаемся наперад. Заўважаю, што не ўсе ідуць воўчым следам: некаторыя крочаць побач.

Спераду чую гучны пляск вады. Гэта хлопцы пераходзяць рачулку, без ніякай асцярожнасці, галопам. Я трапляю ў ваду амаль па грудзі і паспешліва іду за Шчурам, які рушыць спераду ад мяне. Выходжу на бераг і амаль бягу за калегам.

Дапнулі да гаёчка. І тут чую энклівы крык:

— Кто идёт?

— Свой!

— Кто свой? — пытаюцца здалёк.

— Дзядзька! — рыкнуў Сум.

У некалькіх месцах чую выбухі смеху, а ў некалькіх дзясятках крокаў ад нас, з цёмнага хмызняку, бухнуў карабінавы стрэл. З нашага боку бліснула адразу некалькі ліхтарыкаў і выразна асвятліла той хмызнік. Я ўбачыў невыразныя постаці салдат у доўгіх шэрых шынялях. Некалькі палак паляцелі ў іх бок. Хтосьці з хлопцаў крыкнуў:

— Ура! На іх!

Салдаты паспешліва схаваліся ў кустах. Усё гэта адбылася ў тэмпе марша, які не перапыняўся ні на хвіліну.

Калі мы адышліся на некалькі соцень крокаў ад таго месца, ззаду раздаліся стрэлы і крыкі. Увогуле не звяртаючы на гэта ўвагі, мы штораз хутчэй ідзем уперад.

У двух кіламетрах ад граніцы Анёл пайшоў па добра выезджанай дарозе. Пазней павярнуў управа, і мы пайшлі вузкай сцежкай праз лес.

Хлопцы размаўлялі. Час ад часу бліскалі ліхтары. Анёл увогуле не рэагаваў на гэта і вельмі хутка ішоў уперад, трымаючы ў левай руцэ ліхтарык, які быў гатовы асляпіць сустрэчнага чалавека, а ў правай — кій, каб абапірацца і абараняцца.

Ад часу існавання партыі дзікіх Анёл быў дзявятым машыністам. Першым машыністам і стваральнікам партыі быў Антон Мур (бо пастаянна ўжываў выраз «мур»: як мур, мураванае, мурам). Гэта быў вар'ят у лепшым сэнсе. Працаваў не толькі дзеля заробку, але перад усім дзеля вар'яцкіх выбрыкаў. Ён здолеў прайсці з партыяй паўз граніцу пару кіламетраў і павырываць пагранічныя слупы, якія потым з хлопцамі аднёс на іншы бок і ўкінуў там у рэчку. Яго выбрыкі хлопцы памятаюць да гэтага часу і не раз успамінаюць Антка Вар'ята. Забілі яго на бальшавіцкай варце, куды ён, п'яны ўшчэнт, пайшоў пытаць дарогу і пачаў бойку з салдатамі.

Пасля яго партыю ўзначальвала шасцёра большых ці меншых вар'ятаў. Ніводзін з іх не скончыў шчасліва. Адных забілі, іншых расстралялі або выслалі. Папярэднікам

Анёла — восьмым вар'ятам — быў Ванька Гук (які любіў казаць: «з гукам, хлопцы», «аж гук пойдзе»). Яго разарвала ўласнай гранатай, што вісела ў яго на поясе: выпадкова ўзвялася і ўзарвалася. Анёл быў дзвятым вар'ятам. Яго так называлі за тое, што любіў казаць: «ну, анёлкі!», «панёльску», «як анёлы»!

Жыццё і дзейнасць дзікіх машыністаў, таксама як і хлопцаў, якія пастаянна працавалі ў партыі, былі нязвыклымі. Потым я пазнаёміўся са многімі з іх, але не знайшоў ніводнага нармальнага хлопца. Гэта былі пераважна бурлівыя натуры, якія не змяшчаліся ў рамкі нармальнага жыцця ў грамадстве, нармальным жыццём для якіх была партызанская вайна і рызыкаўныя падарожжы... Гэта была мяшанка з розных раёнаў Расіі і Польшчы. Большасць была бежанцамі, якія па розных прычынах не маглі вярнуцца ў Саветы і пасяліліся на паграніччы. Некаторыя з іх калісьці ўваходзілі ў фарміраванне Балаховіча і служылі ў атрадах «зялёных». Граніца прыцягвала іх да сябе, нібы магніт жалеза. Тут яны жылі дзень пры дні, тут працавалі, тут гінулі. Жыццё многіх з іх магло б стаць тэмай для яскравага незвычайнага рамана. Літаратар знайшоў бы тут невычэрпную крыніцу тэм і тыпаў. Мы не разумелі гэтага і зусім не думалі аб гэтым. Рэдка хто з нас умеў пісаць, ніхто нічога не чытаў. Палітыка не цікавіла нас увогуле. Не раз, гледзячы на сваіх калег і назіраючы іх нязвыклія характары і невычэрпную энергію, я думаў пра тое, колькі гэтыя людзі маглі б прынесці карысці, каб скіраваць іх энергію, здольнасці, фантазію да карыснай для людзей працы. А тут яны бяссэнсоўна марнавалі вялікія сілы.

А другой гадзіне ночы мы прыйшлі на меліну. Гэта быў адзінокі хутар, з усіх бакоў акружаны лесам. Некалі тут была смалярня.

Калі мы набліжаліся да хутара, нас прывітаў шалёны сабачы брэх. Мы спыніліся. Анёл тройчы працяжна прасвістаў. Праз пару хвілін з цемры раздаўся хрыплы голас, які супакойваў сабак, а потым сем разоў запар бліснула святло ліхтара. Мы рушылі наперад. Ля брамы хутара нас

чакала нейкая невыразная постаць. Раздаліся вясёлыя галасы хлопцаў:

— Здароў, Брыла!

— Яшчэ жывеш?

— Д'яблы цябе не задушылі?

Раздаўся нізкі хрыплы бас:

— Горшых за вас д'яблаў няма!

Супраць звычайу перамытнікаў і мелінараў, мы не пайшлі ў гумно, а ў хату. Там, у вялікай хаце з чорнымі прасмаленымі сценамі, мы пачалі скідаць з плячэй ношы. Я заўважыў вялікага плячыстага мужчыну з густой капой валасоў на галаве і зарослым валасамі тварам. Яго прозвішча было Брыла¹, што поўнасю адпавядала яго постаці.

Анёл і Брыла паклалі ношы на лаўцы ля сцяны. Потым Брыла падкінуў у агонь, які гарэў на прыпечку, смяляных трэсак, і зрабілася відней. У суседняй хаце раздаўся плач дзіцяці і голас жанчыны, якая яго супакойвала.

Перамытнікі паставілі лавы вакол стала і пачалі піць спірт. Брыла паклаў на стол гіганцкі, можа 20-кілаграмавы, бохан хлеба з мукі грубага памолу, а потым прынёс вяндрліну. Хлопцы пілі свой спірт, бо, апроча запасу спірту, які нёс Сум, амаль кожны ўзяў у дарогу яшчэ па дзве пляшкі. Некаторыя запаўнялі пляшкі вадой.

Бэрэк Стыпа, Анёл і Брыла вымалі з носак тавар і раскладвалі яго на лаве.

На світанку Брыла вывеў нас з хаты, і мы пайшлі ў глыб лесу. Мы прадзіраліся, заблудзіўшы, амаль гадзіну. Калі развіднела, мы дабраліся да невялікай палянкі. Пасярод яе я ўбачыў вялікі будан. Большую яго частку займалі зваленыя ў кучу смяляныя карчы. Мы расклаліся, хто дзе, і пачалі класціся спаць.

Калі стала змяркацца, мы пайшлі з паляны ў лес. Некалькі разоў я азіраўся і бачыў у небе палымнеючы вялікі слуп агню... Гэта ахвяра дзікіх для капрызных бажкоў лясоў, палёў, ночы і... граніцы.

¹ Брыла (польск.) — глыба, велізарны кавалак.

Спачатку мне здалося, што ў лесе цёмна, але хутка вочы прыстасаваліся да змроку, і я ўбачыў, што вечар яшчэ не надышоў.

Мы выйшлі з лесу. Здалёк маячылі цёмныя контуры будынкаў, у вокнах хутара міргала святло.

— Тут пачакайце, анёлкі! — сказаў Анёл і пайшоў у бок хутара.

Вярнуўся праз 15 хвілін разам з Бэрэкам Стыпам і прынёс 10 пляшак самагонкі. Узяў адну бутэльку сабе, другую даў Суму — арыстакрату партыі, а рэшту нам: па пляшцы на два горлы.

На месцы п'ем самагонку, якая смярдзіць рыбай. Яна досыць моцная і паляпшае нам настрой.

Выходзім у дарогу. Ідзем з папяросамі ў зубах групкамі па двое, па трое. Нехта абапіраецца на кій, іншыя нясуць іх, як карабіны, на плячы. Чуваць шум размоў.

Лес скончыўся. Перад намі былі адкрытыя палі. Я паглядзеў на неба і ўбачыў Вялікую Мядзведзіцу. Мне зрабілася весела. У думках паўтараю па чарзе імёны асобных зорак: Ева, Ірэна, Соф'я, Марыя, Гелена, Лідзія, Леонія... Успамінаю Лёню...

Пачаўся марш. Амаль бег праз палі. Хлопцы ідуць без носак, а алкаголь нас падбадзёрвае. Справа і злева абмінаем вёскі, чуюм людскія галасы, бачым святло ў вокнах.

Выходзім на добра выезджаную дарогу. Чую здаля туркат колаў. Я чакаў, што хлопцы сыдуць з дарогі, але памыліўся. Ідуць далей. Туркат раздаецца ўсё бліжэй. З цемры з'яўляецца сівы конь, а за ім доўгі, з драбінамі, воз. Бачу ў ім трох мужчын і жанчыну з белай хусткай на галаве. Яны спыняюць каня і здзіўлена глядзяць на нашу працэсію. Чую галасы хлопцаў:

- Глядзіце: утрох на адну!
- Што прадаеце: кароўку ці цялушку?
- Хадзі, малая, на траўку, пагрэемся!

Мінаем воз і патанаем у змроку. Паветра цёплае, з прыемным водарам. Засоўваю руку ў кішэню курткі і сціскаю далонню цёплую ад майго цела ручку нагана. Раптам мяне

агортвае дзіцячая радасць: хочацца смяяцца, скакаць, выкідваць конікі. Адчуваю лішак сілы і здароўя. А небяспека?.. Я не клапачуся пра яе... Маю машыну, якая мне ніколі не здрадзіць. Сем пэўных патронаў... «Сем куль у машыне. Сем зорак на небе!» Я падміргваю Вялікай Мядзведзіцы і паказваю ёй язык. Потым плюю: халера, мусіць, і я вар'ят!

Цягнемся лесам на захад. Іду з рэвальверам у руцэ. Ніхто гэтага не заўважае, а другая лінія ўжо блізка. Мінаем ручаі, яры, ірвы...

Раптам спыняемся: першы Анёл, а па яго прыкладзе іншыя. Мы ў 20 кроках ад ускрайку вялікага лесу. Дрэвы тут рэдкія, але відаць толькі на 20 крокаў. Доўга стаім моўчкі. Потым Анёл рашучым крокам ідзе ўперад. Побач з ім ідуць Сум і Шымпанзэ. Раптам спераду я пачуў нейкі шум. Хтосьці з нашых крыкнуў: «Стой!» Бліснула некалькі ліхтароў. Анёл, Сум і Шымпанзэ з палкамі напaгaтoвe выскачылі ўперад. Мы — за імі.

Раздаўся трэск галля. Трэск ішоў па лесе і ўсё болей аддаляўся ад нас. Мы наблізіліся да ўскрайку лесу. Я ўбачыў там Анёла, Сума і Шчура. Яны трымалі ў руках і разглядалі нейкія мяшкі. Я ўважліва прыгледзеўся да іх — гэта былі перамытніцкія носкі.

— Ну і плітавалі, як анёлы! — сказаў наш машыніст.

— Драпалі, як каты! — дадаў Шымпанзэ.

— Хто гэта быў? — запытаў Плюшч.

— Пэўна, нашы... з Ракава, — сказаў Сум. — Зараз убачым.

Анёл пачаў распакоўваць носкі. У іх былі панчохі, трыкацін, хром.

— Гэта партыя Адама Друнілы. Ён бярэ тавар ад Арона з Віленскай вуліцы, — сказаў Сум.

— Ну, хлопцы, будзе па газавай хусцінцы і па некалькі гузікаў таксама.

Мы ўзялі носку і пайшлі праз шырокі луг да ракі.

Другая лінія. Вада тут досыць глыбокая, але да броду не ідзём, бо там у апошнія месяцы папаліся некалькі хлопцаў з розных партый.

Хлопцы распранаюцца дагала і, несучы адзежу ў руках, ідуць да процілеглага берага, пагружаючыся ў ваду па грудзі. Я паспешліва даходжу да берага і там кідаю адзежу. Зноў іду ў ваду і некалькі разоў ныраю з галавой. Потым выбягаю на бераг і хутка апранаюся.

Зноў ідзем уперад да граніцы. Ідзем паспешліва, бо кожны стараецца не рабіць непатрэбнага шуму, каб нас не пачулі здалёк. Амаль ва ўсіх у руках ліхтарыкі. Я трымаю ў руцэ ўцягнуты ў рукаў курткі наган.

Вось-вось граніца... Амаль бягом падаем на паласу і пасоўваемся ўздоўж дроту. Зноў скрыгочуць лязы нажніц, і перарэзаны дрот падае ўбок. Дарога свабодная. Гайда наперад!

А другой гадзіне ночы мы падыходзім да могілак на ўскраі мястэчка. Адтуль хлопцы разыходзяцца ў розныя бакі. Я іду спаць да Шчура. Мы не стукаем у хату, а ідзем у гумно і кладземся там на мяккім духмяным сене... Мне сняцца дзікія, граніца, пагоні, уцёкі і Лёня... Я часта бачу яе ў сне. Можа, яна думае пра мяне? Вельмі хацеў бы яе пабачыць! Да гэтага часу не маю ад яе ніякіх вестак. Намерваюся абавязкова наведаць яе пры найбліжэйшай да гэтага магчымасці. Я хацеў напісаць ёй пісьмо і перадаць праз хлопцаў, якія бываюць у Мінску, але баяўся, што іх схопяць у дарозе. І Лёня зноў магла б мець розныя непрыемнасці.

Назаўтра раніцай я пайшоў да Петрыка і Юліка, але не застаў іх дома. У той час, пакуль я адсутнічаў, яны вырашылі ў дарогу з партыяй Юрліна. Пасля таго, як мы выйшлі з партыі Юрліна, яны пачалі хадзіць з ім. Гэта мне вельмі падабаецца. Будзь што будзе, але гэтая партыя найбольш надзейная і мае добрую меліну. А хлопцам трэба зарабіць на зіму. Юліка Вар'ята не пазнаю: пад уплывам Петрыка ён стаў больш спакойным, шмат вучыцца і чытае.

Увечары я пайшоў да Гінты і позна гуляў у яе салоне. Шчур таксама быў там. Ён даў мне 45 рублёў: 15 за носку,

а 30 — за частку тавару з носак уцёкшых перамытнікаў, што мы забралі ў лесе. Пазней я паціху выйшаў з салона і пайшоў да Сашкі. Не... не да Сашкі! Гэта была толькі прычына... Мне вельмі хацелася ўбачыць Фэлю.

У хаце Вэбліных было цёмна. Я абышоў яе вакол. Убачыў, што адно акно асветлена. Гэтае акно выходзіла з пакоя Фэлі ў сад.

Я паціху падкраўся бліжэй. Акно было заслонена фіранкай, якая ўнізе не даходзіла да падаконніка. Я нахіліўся і праз шчыліну зазірнуў усярэдзіну. Ледзь не ўпаў... Ля акна стаяў маленькі столік. На ім была лямпа, і ў яе святле я выразна ўбачыў твар Фэлі. Яна падпёрла галаву далонямі і чытала нейкую кніжку. У святле лампы яе твар выглядаў чароўна: я не мог адарваць вачэй ад яго. Яна перагарнула старонку... Зноў чытае... Праз хвіліну яе твар асвятліла вясёлая ўсмешка. Вочы мяняліся і блішчэлі, нібы каштоўныя камяні... У іх была дзіўная глыбіня, з іх ліліся цёплыя промні, якія і мяне перапоўнілі радасцю... Яна прыхапіла зубамі ніжнюю губу і з хвіліну так трымала... Потым усмешка знікла. Твар зрабіўся халодным, амаль суровым. Але гэты холад паліў мяне, як агонь, і ўпарта прыцягваў да сябе. Я быў гатовы доўга так стаяць і ўпівацца гэтым відовішчам, але баяўся, што мяне заўважаць з вуліцы.

Я ціха аддаліўся ад акна і стаў пасярод двара. Доўга вагаўся, потым рашучым крокам наблізіўся да дзвярэй хаты. Уззяў клямку. Так стаяў з хвіліну. Потым паволі падышоў да брамы. На вуліцы доўга стаяў нерухома. Вузкі серп месяца плыў па небе. Яркі свяцілі зоркі. Ноч пахла. Вялікая Мядзведзіца была надзвычай прыгожай.

Я адчуў, што не змагу адысці адтуль, што павінен убачыць Фэлю, пачуць яе голас, нешта ёй сказаць... Штосьці вельмі важнае!

Зноў пайшоў да хаты. Зварухнуў клямкай — замкнута. Раптам спакуса: магу яшчэ павярнуць назад!.. Бо што я ёй скажу?.. Але насуперак гэтай думцы наблізіўся да акна, у якое стукаў восенню мінулага года, калі прынёс сюды

Сашку Вэбліна... Стукаю ў шыбу. Ведаю, што раблю гэта занадта моцна. Але, сам не ведаючы чаму, пачынаю стукцаць яшчэ мацней, настойлівей.

Хутка пачуў у хаце паспешлівае тупанне, а потым з-за акна раздаўся голас Фэлі:

— Хто гэта?.. Што здарылася?..

— Я.

— Хто «я»?

— Уладак.

— Ула-а-а-дак?! Зараз...

Я зноў пачуў яе крокі. Пайшла ў свой пакой, потым выйшла ў залу з запаленай лямпай у руцэ. Паставіла лямпу на стол і хутка пайшла ў сенцы.

Скрыгоча засаўка. Я адчыняю дзверы. Уваходжу ў сенцы, а потым у пакой. Забыўся павітацца з Фэляй. Стаю каля дзвярэй і гляджу ёй у вочы.

— Што пану трэба?

Пэўны час я маўчу. Фэля заўсёды гаварыла мне «ты», калі мы былі адны, а цяпер «пан»! Потым я кажу ёй:

— Што?.. Нічога...

Я чытаю ў яе вачах здзіўленне.

— Я думала, нешта здарылася!.. Пан выглядае неяк... — не скончыла.

— Я хацеў запытацца, дзе Сашка. Падумаў, можа, дома? Хвіліну яна глядзіць мне ў вочы, а потым гаворыць:

— Та-а-ак?.. Думае пан?..

Я адчуваю, што ўсё больш чырванее. Хачу перамагчы гэта і не магу. А яе вочы раптам пачынаюць смяяцца.

— Дык гэта пан Уладзя, — яна вымавіла маё імя мякка, амаль пяшчотна, — прыйшоў спытаць пра Сашку? Так?

— Так.

— А мной пан зусім не цікавіцца?

— Канечне, і паняй таксама.

— І мной таксама!

Яе вочы блішчаць усё весялей. А мне робіцца страшна гарача. «Нашто я сюды ўлез? Яна ж, відавочна, смяецца з мяне!» Але гавару далей, не ведаю што і навошта:

— Так... Паняй таксама... Бо пані тады мне сказала... у нядзелю...

— Слухаю, слухаю...

— ...Сказала пані... — і я ўсё з гэтым «пані»! — Каб прыйсці калі-небудзь.

— Ага! Так, так... памятаю, памятаю!.. Ну і пан Уладзя знайшоў вольны час...

— Канечне.

— ...І прыйшоў сабе адведаць мяне...

— Канечне...

— ...Уначы...

— Так.

— А для настрою пан Уладзя трохі падпіў. Так?

«Відавочна, смяецца з мяне!» Мяне пачынае разбіраць злосць. Адчуваю сябе прыціснутым да сцяны гэтымі пытаннямі. Холадна кажу:

— А я заўсёды нападнітку! Я магу сабе гэта дазволіць!..

— А як жа! Пан Уладзя — хлопец фартоўны...

Я хачу штосьці сказаць, але Фэля затрымлівае мяне рухам рукі і кажа далей:

— ...А ці пан Уладзя заўсёды так: калі падап'е, то ідзе да знаёмых дзяўчат?

Раптам я адчуў, што страчваю кантроль над сабой. Пачынаю гаварыць. Хачу затрымацца і не магу. Гавару ўсё больш горача:

— А панну Фэльцю так моцна турбуе, дзе я хаджу па начах? Я ж не пільную, дзе панна ходзіць нападнітку. Ужо не гавару пра хлопцаў!

— Ну? — Фэля паставіла руку пад бок. — Гэта вельмі прыгожа. Вельмі!

— Дзякуй за прызнанне. А што датычыцца таго, што занепакоіў панну Фэльцю, то вельмі перапрашаю!..

— Нічога.

— Пані мяне перапыняе!

— Прабачце...

— Нічога... Тады прабачце, і я ўвогуле ніколі больш не буду непакоіць панну Фэльцю сваёй асобай.

— А гэта як пан лічыць патрэбным!..

Я гляджу ў яе твар: халодны, спакойны, амаль мёртвы, але такі цудоўны. Раптам заўважаю на яе ілбе доўгую вертыкальную зморшчыну. Хвіліну таму гэтай зморшчыны не было. «Што яна мне нагадала? Ага! Такая ж ёсць у Сашкі!»

— Дабранач, пані!

— Добрай ночы пану!

Я крутнуўся на месцы і рашучым крокам выйшаў з хаты. На падворку затрымаўся і адчуў, як хваля горычы залівае мне душу. «Навошта я ўсё гэта гаварыў? Навошта? Спачатку яна была ў такім добрым настроі! Я ніколі не бачыў у яе такіх вясёлых прамяністых вачэй! Яна відавочна жартавала, а я пакрыўдзіўся. Навошта? За што?.. Што цяпер рабіць?.. Ісці і папрасіць у яе прабачэння... Не, не магу... Ні за што не зраблю гэтага! Ні за што!»

Гляджу ў асветленыя вокны хаты. Бачу постаць, што рухаецца па хаце. На вокны падае цень. Потым чую, як адчыняюцца дзверы ў сенцы. Потым... мяне за сэрца дзярэ скрыгатанне засаўкі. Потым у хаце становіцца цёмна.

Я павольна абышоў вакол дома і з трапяткім сэрцам падкрадваюся пад тое акно. Зноў гляджу праз шчыліну паміж нізам фіранкі і падаконнікам.

Фэля сядзіць за столікам. Далонню левай рукі прыціскае адкрытую кніжку, а правай, сціснутай у кулак, ударае па сталю. Твар у яе халодны. Вочы сумныя. Гэтак працягваецца досыць доўга. Потым дзяўчына нахіляецца над кніжкай і пачынае чытаць... Раптам парывіста закрывае кніжку і кідаецца на падлакотнік крэсла, паклаўшы рукі на край століка.

Я няспынна гляджу на яе твар, яе вочы, і мяне агортвае жаль. Я пачынаю кусаць вусны... І тут нашы позіркі сустракаюцца...

«Але ж яна не можа бачыць мяне з асветленага пакоя! А можа, адчувае мой погляд?» Бачу, што на яе ілбе зноў з'явілася доўгая вертыкальная зморшчынка, а вочы набылі драпежны выраз... Я хачу ўцячы... У гэтую хвіліну Фэля хуткім рухам адсоўвае ўбок фіранку. Адначасова я схіляю-

ся і хаваюся ў ценю дома, крадуся ўбок. Раблю некалькі скачкоў у глыб саду, а потым набліжаюся да плоту і саджуся пад ім у нейкай зеляніне.

Акно адчыняецца. У асветленым квадраце, як у раме, бачу постаць дзяўчыны. Яна нахіляецца ўперад і ўглядаецца ў цемру. Прыслухоўваецца. Доўга не рухаецца з месца...

Потым акно зачынілася, а яшчэ праз хвіліну пагасла лампа.

Я ўстаў. Доўга быў без руху. Месяц прадзіраўся ўгору, паспешліва ныраў паміж аблокамі. Зоркі пазіралі выразна і спакойна. Вялікая Мядзведзіца пастаянна бегла на захад.

Я пералез праз паркан і пайшоў вузкім завулкам. Было досыць відна. Прахожыя зусім не трапляліся. Калі я набліжаўся да Мінскай вуліцы, заўважыў групу людзей, якія ішлі насустрач. Яны гучна размаўлялі і смяяліся. Відавочна, былі п'яныя. Калі я наблізіўся да іх, то пазнаў голас Альфрэда. Я хацеў павярнуць назад, але ўбачыў, што яны заўважылі мяне, і таму пайшоў уперад.

Калі я быў зусім блізка, пазнаў братоў: Альфрэда, Альфонса і Альбіна Алінчукоў. Да поўнай кампаніі не хапала Адольфа і Амброзія.

Я быў у некалькіх дзясятках крокаў ад іх; пачаў збочваць з дарогі, хочучы іх прапусціць. Яны таксама збочылі, стараючыся заступіць мне дарогу. Я ў гэты момант ступіў управа — яны таксама ступілі ўправа. Альфрэд хістаўся на нагах, смяяўся і вырашаў:

— А!.. Маем фрэра! Фэлін... — і ён вымавіў некалькі брыдкіх выказаў.

Я адчуў, што кроў прыліла да твару, але нічога не адказаў і хацеў іх мінуць. І тут Альфонс падставіў мне нагу, а Альфрэд скочыў уперад.

— Чаго ты хочаш? — звярнуўся я да яго.

— Морду табе закаваць, жлоб! — адрэзаў Альфрэд.

— Што ты з ім гаворыш? Валі яго! — крыкнуў Альфонс і замахнуўся на мяне кулаком.

У гэты час я моцна ўдарыў яго ў живот. Альфонс заенчыў і, скурчыўшыся, асеў на зямлю. У гэты момант Альфрэд

і Альбін кінуліся на мяне. Збілі мяне з ног. Я імгненна вырваў з кішэні рэвальвер, рукаятку якога трымаў у далоні. Альфрэд душыў мяне за горла. Я ўпёр дула рэвальвера ў яго лытку і моцна націснуў на спуск. Раздаўся выстрал. Альфрэд падскочыў угару, але адразу ж упаў на зямлю. Я ўскочыў з месца і пачаў мясіць Альфрэда. Тады Альбін адбег і здаля пачаў крычаць:

— Паліцыя! Паліцыя! Забіваюць! Паліцыя!

Я кінуў Альфрэда і Альфонса на зямлі і паспешліва пайшоў назад. Альбін на адлегласці пайшоў за мной. Я зрабіў некалькі крокаў да яго і выстраліў з нагана ўверх... Потым без перашкод пайшоў вуліцай у напрамку яўрэйскіх могілак. Ззаду чуліся крыкі:

— Паліцыя!.. Забіваюць!.. Паліцыя!..

— Трыма-а-аць яго!

Дзесьці ўдалечыні заверашчаў свісток.

Я не пайшоў дадому, а накіраваўся ў поле. Потым, абходзячы мястэчка кругам, трапіў у хату Шчура. Знайшоў яго ў гумне. Ён спаў. Я пабудзіў яго і расказаў пра інцыдэнт з Алінчукамі.

— Што цяпер рабіць? — спытаў я ў яго.

— Ты даў ім перцу панюхаць! Правучыў хамаў! Але цяпер будзе табе дрэнна. Заявяць у паліцыю.

— А калі я сам пайду ў камісарыят паліцыі і скажу, што на мяне напалі?

— Ты што, звар'яцеў?.. У цябе няма сведкаў! Атрымаеш і за зброю, і за стрэл. Пад следствам пасядзіш з год. Я гэта добра ведаю!

— Што ж рабіць?

— Пакуль што ты павінен схавацца, а потым пабачым. Яшчэ невядома, як ты падстрэліў Альфрэда?

— Страляў у нагу!

— Страляў у нагу, а мог трапіць у живот! Заўтра пайду ў разведку, а цябе схаваю ў гумне... Ведаю такое месца... Тут паблізу. Там можаш і цэлы год мелінаваць — ніхто цябе не знойдзе.

Мы тут жа пайшлі. На ўскраі мястэчка мы падышлі да вялікага гумна. Яно было замкнута на вялікі замок. Мы ўлезлі, адсунуўшы ўбок дошку, праз дзірку пад дзвярыма гумна. Дошку потым паклалі на месца.

У гумне было цёпла і ціха. Тут панаваў змрок. Гумно было вялікае з мноствам закуткаў.

— Тут можна батальён салдат замелінаваць. А цябе тут нават д'ябал не знойдзе. Толькі нікуды не выходзь адсюль.

Шчур пакінуў мяне ў гумне, а сам пайшоў у мястэчка. Праз гадзіну вярнуўся. Прынёс мне сотню папярос, бутэльку спірту, некалькі пляшак гарэлкі і шмат ежы. Мы ўзлезлі на сусек, і там з дапамогай Шчура я зрабіў глыбокую нару. Затым Шчур паабяцаў наведаць мяне ўвечары і пайшоў.

Глава ІО

Мінула два тыдні. Палова верасня. Залаты сезон пачаўся. Граница ажыла. Перамытнікі працуюць зацята. Ёсць партыі, што ходзяць па тры разы на тыдзень. А я сяджу ў гумне. Праводжу дні ў самоце і многа сплю. А вечарамі і начама выпраўляюся ў мястэчка, стараючыся, каб мяне не пазналі.

Назаўтра пасля сутычкі з Алінчукамі я даведаўся ад Шчура, што яны заявілі ў паліцыю, што я напаў на іх на вуліцы і падстрэліў Альфрэда. Рана лёгкая — прастрэлена левая лытка. Косць цэлая. Апрача гэтага, ударам нагі я выбіў яму некалькі пярэдніх зубоў.

— Уставіць сабе залатыя. Добрая для гэтага аказія! — сказаў са смехам Шчур.

Я даведаўся, што паліцыя шукае мяне. У гадзіннікавага майстра Мужанскага і ў Юзафа Трафіды зрабілі вобыск, але я не хадзіў да іх.

Шчур усім у мястэчку расказвае пра тое, як сапраўды адбылася сутычка паміж мной і Алінчукамі, і што гэта яны зачাপілі мяне на вуліцы. Амаль усе хлопцы на маім баку. Браты Алінчукі на могуць цяпер паказацца на вуліцы, бо хлопцы высмейваюць і абражаюць іх. Шчур і Лорд два разы мазалі іх вароты і аканіцы дзэгцем, як звычайна робяць дзяўчатам, на якіх маюць злосць. Вымазванне дзэгцем брам і аканіц азначае, што ў гэтым доме жыве распусная дзяўчына. А паколькі ў Алінчукоў сясцёр няма, усе здагадкі ідуць у іх напрамку.

Я некалькі разоў спаткаўся з Лордам, Каметай, Юлікам і Петрыкам. Гэтыя хлопцы вельмі добразычлівыя да мяне. Прапануюць мне грошы і сховы. Гэта ўзрушвае мяне. Я не думаў, што маю столькі сяброў. Аднаго разу Шчур сказаў мне:

— Ты глядзі, калі здарыцца такое, што паліцыя арыштуе цябе, то не супраціўляйся. Разумееш? Калі цябе арыштуюць, то я займуся табой. Знойдуцца грошы, і нават вялікія: і на залог, і на адваката. Хлопцы дадуць на некалькі гузікаў, і назбіраецца пару кавалкаў.

Не зважаючы на тое, што я быў забяспечаны матэрыяльна, тры разы хадзіў за граніцу. Фартаваў з дзікімі. Гэтыя не баяцца працаваць са мной. А калі б хто-небудзь хацеў мяне засыпаць, то не змог бы гэтага зрабіць. Пра маю схову не ведае ніхто апроча Шчура. Ён часта, каб мне было веселей, начуе ў гумне. Два разы я быў у Калішанак, але не начаваў у іх, а крыху пазабаўляўшыся, вяртаўся на меліну.

Мяне мучае тое, што я пастаянна хаваюся ў гумне. Калі я там у самоце праводжу доўгія дні, мне ў галаву прыходзяць розныя дурныя думкі. Часта ў мяне з'яўляецца ахвота пайсці пастраляць Алінчукоў і самому здацца ў паліцыю. А найбольш думаю пра Фэлю. Асабліва калі пачынае змяркацца. Смяюся, уголас размаўляю з ёй... Можна, я звар'яцеў? П'ю

штораз больш. Спірт глытаю, як гарэлку, гарэлку — як піва, піва — як ваду. Аднак не напіваюся да страты прытомнасці. Ведаю, што гэта для мяне вельмі небяспечна. Адзінае, што мяне падмацоўвае, гэта прысутнасць Шчура. Не ведаю, як яму аддзячыць за ўсё, бо ён, такі грубы і грызлівы для многіх, для мяне вельмі ветлівы і лагодны. Ніколі не ўжывае грубых слоў і не лаецца без «абавязковай патрэбы». Часта лаянку, што наварочваецца яму на вусны, перапыняе на паўслове.

Аднаго дня Шчур сказаў мне, што мяне хоча бачыць Юзаф Трафіда. Я сказаў, каб ён чакаў мяне а дзясятай гадзіне вечара на Слабадзе, на мосце каля млына.

Вечар быў цёмны. Я краўся разам са Шчурам вуліцамі і завулкамі ў напрамку Слабады. Юзаф ужо чакаў нас. Потым Шчур вярнуўся ў мястэчка, а я разам з Юзафам пайшоў у бок млына.

Мы селі на беразе Іслачы. Доўга маўчалі, а потым Юзаф спытаў у мяне:

— Як жывеш?

— Неяк трохі трымаюся!

— Можа, хочаш выехаць адтуль?

— Куды я паеду?

— У мяне пад Івенцам ёсць сваякі. Калі хочаш, уладкую цябе ў іх.

— Не, не хачу. Я там памру з нуды.

Зноў маўчым. Пазней Юзаф кажа:

— Дай граблю!¹

Ён моцна паціскае маю далонь і кажа, хаваючы ўзрушэнне:

— Дзякуй табе!

— За што?

— Ну, за... Альфрэдчука. Цяпер усе яго за сабаку лічаць.

— Шкада, што не забіў гада! — кажу я з нянавісцю.

— Не шкадуй. Так лепей.

Зноў доўгае маўчанне. Потым я звярнуўся да яго:

¹ Грабля (*жарг.*) — далонь.

— А ты што намерваешся рабіць? Не збіраеш партыі?

— Я? — пытае здзіўлена. — Не. Са мною, браце, кляпа. Я назаўсёды развітаўся з граніцай.

— Та-а-ак?

— Так, браце!.. Адно сясстру страціў, лазячы, як воўк, па начах. Другую не дам у крыўду!.. Не, халера!..

Я пачуў, як ён скрыгатнуў зубамі. Было цёмна. Я не бачыў яго, але адчуў, што калега мучаецца. Ён вельмі любіў сясстру. У мяне таксама забалела сэрца. Тады я сказаў:

— Супакойся, Юзік. Альфрэд атрымае за сваё. З ім яшчэ не скончана. Кажу табе... — я хвіліну вагаўся, а потым сказаў: — Толькі ты нікому не кажы: Алінчукі супрацоўнічаюць з Саветамі.

— Та-а-ак.

— Так... Я даведаюся пра ўсё. Тады мы разбяромся з імі раз і назаўсёды.

Зноў вельмі доўгае маўчанне. Потым Юзаф запытаўся ў мяне:

— Можа, табе штосьці трэба?

— Не, усё ёсць.

— Але як трэба будзе штосьці, то скажы!

— Добра.

Потым Юзаф сказаў:

— Навошта я цябе сюды прыцягнуў? Быў бы ты шчаслівы, каб не ведаў граніцы.

Я ажыўлена запырэчыў яму:

— Не кажы так. Вялікі дзякуй табе і за добрае сэрца, і за сяброўскую дапамогу. Я шчаслівы, браце! Часам мне сумна, але на гэта няма рады. Ніколі не думай пра гэта і не кажы мне такога!..

Мы доўга размаўлялі, седзячы ў цемры на беразе ракі. Потым развіталіся, і я, узрушаны, доўга ішоў завулкамі, не ведаючы куды. Ноч была цёмная і нельга было спазнаць твары рэдкіх прахожых.

Позна ўначы я вярнуўся ў сваю схову. Выпіў паўпляшкі гарэлкі і зарыўся ў сена, але заснуў не адразу.

Назаўтра я сустрэўся з Лордам. Шчур сказаў, што Лорд мае да мяне нейкую важную справу. Ён чакаў нас на могілках. З сабой меў тры пляшкі гарэлкі і крыху закускі. Сядзячы на траве пад нізкай каменнай агароджай, мы пілі гарэлку. Потым я спытаўся ў яго:

— Што ты хацеў мне сказаць?

— Фэля пыталася пра цябе.

На хвіліну я знямеў. Добра, што ніхто не бачыць майго твару. Потым я, нібы раўнадушна, спытаў:

— А што ёй?

— Яна чула, што калісьці ты з-за яе меў нейкую сутычку з Альфрэдам каля касцёла, а другі раз тады, калі падстрэліў яго.

Хвіліну я маўчаў, а потым сказаў:

— Пра першую сутычку і ты добра ведаеш. А калі Алінчукі зачাপілі мяне ўначы, то Альфрэд зняважліва сказаў пра мяне і пра Фэлю. Але я нікому пра гэта не сказаў. Не ведаю, адкуль яна дазналася пра гэта.

— Менавіта Фэля прасіла мяне даведацца ад цябе, што табе сказаў Альфрэд пра яе.

Я крыху вагаўся. У гэты момант Лорд сказаў:

— Ты гавары. Фэля — гэта такая баба, якой можна сказаць усё! Гэта ёй патрэбна. Можа, скажа Сашку.

— Альфрэд сказаў... — я дакладна паўтарыў Лорду словы Альфрэда.

— Добра, — сказаў калега. — Скажу гэта ёй.

— Лепш не кажы. Можа раззлавацца, што гэта я абмаўляю.

— Ты пра гэта не бойся. Яна нічыёй абмовы не баіцца. Яна дасць сабе рады. Хоча ведаць праўду.

Хутка Лорд развітаўся з намі.

— Ідзеш да яе? — спытаў я ў яго.

— Так. Можа, хочаш ёй штосьці сказаць?

— Не... Нічога...

— Да пабачэння!

— Шчасліва!

Я і Шчур яшчэ доўга ляжалі на могілках. Ён распавядаў мне пра апошнія сутычкі на граніцы, пра местачковыя навіны і пра тое, што чуваць у хлопцаў. Потым правёў мяне ў гумно і вярнуўся ў мястэчка.

У тую ноч я доўга не спаў. Усё думаў пра Фэлю...

Назаўтра Шчур прыйшоў да мяне як толькі развіднела. Ён быў вельмі вясёлы, таямніча падміргваў мне вокам і ўсё ўсміхаўся.

— Зараз пойдзем у адно месца. Хутчэй збірайся!

— Куды? Ты пра што?

— Ubачыш.

— Каго? Што?

— Які ты?.. Пацярпі крыху. Ты будзеш задаволены.

Я паспешліва ішоў побач з калегам і стараўся дадумацца: што б гэта магло быць?

У пэўным месцы мы пералезлі праз паркан у сад і ўвайшлі на падворак. Хутка мы апынуліся на парозе вялікага дома з пабеленымі вапнай сценамі.

Я ўбачыў Сашку і Жывіцу, якія сядзелі за сталом.

— А, ёсць! — сказаў Сашка.

— Ёсць! — азваўся Шчур.

Я падышоў да стала і павітаўся з калегамі поціскам рук.

— Сядай! — сказаў Сашка. — Трохі пагаворым.

Я сеў за стол.

— Дык ты добра «вышціфтаваў» яго! Перламутрава! — сказаў Сашка.

— Добра, як трэба, то трэба!

Сашка напоўніў да паловы чатыры шклянкі і кінуў нам:

— Ну, чах!

Мы залпам выпілі гарэлку.

— Дык цяпер цесна табе тут?.. Хаваешся? — сказаў Сашка.

— Так, хаваюся. Але ж неяк живу і на работу хаджу таксама. Ён дапамагае мне, — паказаў я галавой на Шчура. — Калі б не ён, я не ведаў бы, што рабіць.

Сашка пляснуў Шчуру далонню па плячы і спытаў у мяне:

— З кім фартуеш? З Юрлінам?

— Не... З дзікімі...

Жывіца коратка засмяяўся.

— З дзікімі? — сказаў Сашка.

— Так... Што зробіш?... Многія іх баяцца. Хіба тады «на сваю руку» хадзіць...

Сашка задумаўся. Ён доўга і нерухома глядзеў у кут. Раптам на яго ілбе з'явілася доўгая вертыкальная зморшчынка... як у Фэлі. Я, узрушаны, глядзеў на яго і маўчаў... Маўчалі ўсе. Шчур скуб зубамі ніжнюю губу і глядзеў то на мяне, то на Сашку, то на Жывіцу, які камечыў пальцамі хлебны шарык.

Потым Сашка глянуў мне ў вочы і сказаў:

— Заўтра пойдзем са мной на работу!

Нават не падумаўшы, я радасна адказаў:

— Ахвотна!

Я ўбачыў усмешку на твары Шчура, а Сашка звярнуўся да Жывіцы:

— Ці спатрэбіцца ён нам?.. Што?..

— Спатрэбіцца, — сказаў Жывіца, робячы галавой пацвярджальны знак.

— Ну, то дай граблю!

Сашка моцна сціснуў маю далонь. Жывіца за яго прыкладам зрабіў тое самае, толькі паціснуў руку злёгка, бо моцны поціск яго рукі мог бы пераламаць мне пальцы. Сашка зноў наліў у шклянкі гарэлку і сказаў:

— Ну што, за поспех! Чах!

Мы выпілі.

Я глядзеў на Сашкаў лоб... Ён гладкі... Зморшчынка знікла. Я радасна глядзеў у вочы калегам... Мне так лёгка і весела... Зноў чую голас Сашкі:

— Ну, чах, хлопцы!

Глава II

Едзем на захад. Коні пераганяюць вецер. Нас вядзе Янкель Парх. У мястэчку яўрэі называюць яго мішыгіне¹. Янкель Парх любіць хуткую язду, любіць рызыкаўныя эскапады, а больш за ўсё любіць Сашку, якога абагаўляе за смеласць, за шчырасць, за шырокі жэст. Працуе часта з Сашкам.

Янкель Парх — гэта невылечны п'яніца. Не раз пасля п'янкі ён заганяў і калечыў коней. Я пару разоў купляў для ягоных коней зброю. А калі Янкель перастаў фурманіць, а пачаў ездзіць з перамытнікамі «на фарт», зброю пакінуў для сябе. Цяпер Янкель меў пару вараных коней, маладых, моцных, стрыманых.

Воз нагружаны таварам, на які зверх накіданы тоўсты стос сена. Я сяджу побач з Жывіцам. Сашка ляжыць пасярод воза, захінуўшыся ў вялікі кажух, і дрэмле. Жывіца маўчыць. Я ў захапленні ад хуткай язды і перспектывы цікавай працы разам з Сашкам і Жывіцам. І зменаў месца я таксама задаволены.

Вечар цёплы. Паветра напоўнена водарам.

На ўсходзе з-за лесу выйшла ноч. Стала над зямлёй панаура, велізарная... Абедзвюма рукамі з сілаю сцягнула зверху ўніз чорную шырму, цяжкую, халодную... А потым, нябачная, укрытая ў змроку, доўга і пераможна смяялася.

— Ну, дзеткі, ну! — заахвочвае коней да бегу Янкель Парх, і мы імкнем далей у начны змок.

Цяпер ідзём на поўдзень. Вочы прывыкаюць да цемры і ўсё лепей адрозніваюць у цемры. Я думаю пра розныя рэчы: пра граніцу, пра калег, пра Лорда, пра Шчура, пра Камету. Думаю пра Надзвычайку і пра ДОПР. Думаю аб Лёні, Гэльцы, Фэлі. Пералічваю, у якіх партыях ужо фартаваў: Юзік Трафіда — першая, потым Лорд, пазней Мамут,

¹ Мішыгіне (яўр.) — вар'ят.

потым Юрлін, нарэшце — дзікія, а цяпер буду працаваць з Сашкам.

Гляджу на паўночны захад. Вялікая Мядзведзіца, гіганцкая, прамяністая, шырока раскінулася на небе. Я засоўваю руку ў кішэню і пешчу далонню разагрэтае дула рэвальвера.

Паварочваем на поўдзень. Едзем па вузкіх палявых дарогах. У адным месцы Янкель Парх скіроўвае на луг, і мы едзем праз яго. Коні ірвуцца ўперад, а фурман заахвочвае іх да яшчэ больш хуткага бегу. Уязджаем у нейкую рачулку. Вада пырскае далёка ў бакі. Воз пагружаецца па восі. Потым, ламаючы хмызняк, мы выязджаем на адкрыты прастор палёў.

Воз хістаецца ўлева-ўправа, падскоквае ўгару. Часам мне здаецца, што мы вось-вось перавернемся, але Янкель Парх сапраўдны майстра язды, і мы ляцім далей, не змяншаючы хуткасці.

— Ну, дзеткі, ну!

І дзеткі імкнуць, як бура, дратуючы хмызнякі і выкідаючы капытамі скібы зямлі.

Потым паварочваем на ўсход. Дзе-нідзе мігцяць агні ў вокнах дамоў. Пару разоў праязджаем праз вёскі. Нас спатыкае брэх сабак, якія выбягаюць, а потым адскокваюць і змаўкаюць.

Мне вельмі хочацца заспяваць, але я падаўляю ў сабе гэтае жаданне. Захапленне і жаданне працаваць распіраюць мне грудзі. Я нібы п'яны.

Познім вечарам мы прыехалі на адзінокі хутар далёка за Волмай. Хутар з трох бакоў закрыты крыламі лесу. З чацвёртага боку яго засланяе вялізны сад.

Воз уязджае ў вялікі двор і спыняецца каля дома. Мы на месцы. Злазім з воза. З глыбіні двара да нас ідзе нейкі мужчына з вялікім ліхтаром у руцэ. Поціскам рукі вітае Сашку і кажа:

— Прыкмячаю, пане Ольку, будзе работа!

— Яшчэ якая! — весела кажа Сашка.

Цёмны вечар. Я, Сашка і Жывіца паволі ідзём праз вялікі сад. Нябачныя ў цемры галінкі дрэў б'юць па твары. Я закрываю галаву рукамі і нізка нахіляюся.

Прадзіраемся праз густы зараснік малін. У пэўным месцы Сашка затрымліваецца. Адчыняе дасканала замаскіраваныя дзверцы і, свецячы ліхтаром, сходзіць па стромкіх драбінах уніз. Я іду за ім. Апошнім спускаецца Жывіца. Ён зачыняе за сабой дзверцы.

Мы апынуліся ў невялікім склепіку, ашалаваным тоўстымі дошкамі і дылямі. На цвіку ў куце Сашка павесіў вялікі ліхтар з рэфлектарам, які добра асвятляе ўвесь склепik.

На адным баку склепіка на масіўнай драўлянай лаўцы я заўважыў некалькі поўных мяшкоў. На другой ляжалі тры носкі. У Сашкі на плячы вісела даволі вялікая скураная торба. Ён сеў на лаве каля ліхтара і дастаў з торбы тры рэвальверы: адзін з доўгім дулам і два звычайныя.

Ён паклаў іх на лаву і дастаў некалькі запасных магазінаў. Уважліва аглядзеў зброю, а потым зарадзіў яе і паставіў на засцерагальнік. Даў мне адзін парабелум і спытаў:

— Ведаеш гэта капыта?

— А як жа, ведаю!

— Ну дык вазьмі! — і даў мне яшчэ шэсць запасных магазінаў.

Я выняў з кішэні наган і паказаў Сашку:

— Маю яшчэ адну машыну!

— І гэты не пашкодзіць, — адказаў Сашка, даючы наступны парабелум Жывіцы.

Потым звярнуўся да мяне:

— Глядзі, каб кішэня, у якой магазіны, была чыстай. Найлепей у левай.

Мы найбольш зручна размяшчаем зброю і магазіны і правяраем, як працуюць ліхтарыкі. Потым Сашка паказвае мне на меншую носку і кажа:

— Гэта твая... Панясеш, калі падымемся наверх.

Мы павольна лезем па драбінах угору. Я кладу носку на спіну: важыць яна, пэўна, фунтаў з 40. Носка Сашкі на многа большая. А носка Жывіцы важыць каля сотні фунтаў.

Мы ў садзе. Павольна ідзём кудысьці ў цемру. На ўскрайку саду спыніліся... Сашка злёгка свіснуў. Праз хвіліну з цемры высунулася нейкая невыразная постаць. Я пачуў голас гаспадара:

— Усё ў парадку. Ідзіце борам, а потым лугам... Пэўна, да раніцы не вернецца?

— Не паспеем, — адказаў Сашка, — а праз хвіліну дадаў: — Ну, бывайце здаровы!

— Дай Бог шчасця! — адказаў гаспадар.

Сашка рушыць наперад, за ім ідзе Жывіца. Я замыкаю паход. Ідзём па межах, каб не пакідаць слядоў у адкрытым полі. Праз пятнаццаць хвілін уваходзім у стары бор. Угары глуха шумяць дрэвы. Пахне плесенню і вільгаццю. Ногі па густых імхах ступаюць без шуму. Штохвіліну робіцца цямней.

Праз паўгадзіны мы выйшлі на ўскраек бору, і перад намі раскінуўся вялікі луг. Відаць быў толькі яго пачатак, бо далейшыя яго абсягі хаваў змрок.

Зноў марш. Ідзём роўна, паволі, блізка адзін ад аднаго...

Пачынаецца багна. Ідзём яшчэ павольней. Дзе-нідзе бачу бліскучыя лужыны. У іх адлюстроўваюцца зоркі і блішчаць знізу, нібы ў глыбокай бездані.

Мы крочым па полі. Ідзём усё павольней. З гэтага я прыходжу да высновы, што граніца блізка. Дзесьці далёка ад нас брэша сабака, доўга, са злосцю.

Цягнемся ўперад крок за крокам. Я сціскаю рукаятку рэвальвера і азіраюся па баках, але нічога не магу разгледзець у цемры.

Заўважыўшы, што Жывіца стаў на месцы, я таксама спыніўся... Так без руху мы стаім вельмі доўга.

Збоку пачуўся лёгкі шум. Потым я здагадаўся, што гэта чалавечыя крокі. Уважліва гляджу ў гэтым напрамку, але абсалютна нічога не магу заўважыць. Чорная постаць Жывіцы на цёмным фоне неба выглядае як пень. Сашкі ўвогуле не відаць. А крокі набліжаюцца да нас. Чую лёгкі кашаль. Хтось плюе. Я трымаю рэвальвер напачаткова і дзіўлюся, што мы не вяртаемся і не ідзём далей, каб пазбегнуць спаткання з нябачнымі ў цемры зялёнкамі.

Крокі набліжаюцца ўсё больш. Сунуцца неахвотна, доўга шлёпаюць. Мне здаецца, што яны ўжо каля нас.

Раптам шум крокаў абарваўся, і я выразна пачуў голас, які гаварыў па-руску:

— Никак что-то плеснуло?

Праз некалькі секунд хрыпата адазваўся нізкі бас:

— Это у тебя в голове...

Зноў чуваць крокі. Шоргаюць доўга і цяжка. Мне здаецца, што мы зараз спаткаемся з людзьмі, якія ідуць нам насустрач. Але гэта падман: крокі пачынаюць аддаляцца. А праз некалькі хвілін нас агортвае поўная цішыня. У гэты час цёмная постаць Жывіцы пачынае рухацца ўперад, а ўслед за ёй іду і я.

Праз некалькі крокаў мы прайшлі гранічную сцежку.

Мінулі вялікае балота, абышлі кругам малыя азёрцы. Наблізіліся да доўгай стужкі хмызоў, што ўклінілася ў балота, а потым выйшлі на цвёрды грунт.

А сабака брэша і брэша.

Доўга караскаемся па схіле нейкага пагорка. Мы ўжо на яго вяршыні. Справа, ля падножжа гары, відаць доўгі рад святла. Там вёска. Адтуль чуваць сабачы брэх.

Раптам перад намі ў цемры чуем грукат колаў, потым узбуджаныя галасы і гучны выбух смеху.

— Но-о-о! — раздаецца працяглы крык.

А дзесьці здалёк, ад вёскі, чутна песенька:

Ночка цёмна. Я баюся.

Правядзі мяне, Маруся.

Мы спускаемся ўніз з пагорка. Ідзем не спяшаючыся. Мінаем нейкія нізіны, праходзім каля вялікай скалы і ідзем далей па пяску між густых зараснікаў ядлоўцу. А песенька ўсё лунае ў паветры:

Провожала до вокзала,

Жалко стало, плакала!

Цяпер ідзем досыць хутка. Мінаем палі, лугі, яры. Па зорках я праследжваю напрамак нашай дарогі. Ідзем амаль па прамой на ўсход. Выходзім на нейкую дарогу і доўга

ідзём па ёй. Яна ўводзіць нас у вялікі лес. У паветры чуваць пах смалы.

У дарозе мы ўжо пяць гадзін, аднак ніхто не прамовіў ніводнага слова. Ідзём роўным шырокім крокам, ступаем лёгка і ціха. Я ўпэўнены, што на гэтай дарозе ніхто не трапіцца неспадзявана. А калі так станецца, то будзе горш для яго.

Я без слоў і без папярэдняй дамоўленасці разумею, што мы ніколі не здадзімся жывымі. Разумею і яшчэ адну рэч: ніхто з нас не кіне сябра ў выпадку небяспекі ці параненага. Усю дарогу я спяваю ў душы. Мяне перапаўняе радасць, што я іду з гэтымі людзьмі: моцнымі, спрытнымі, вядомымі на ўсёй граніцы фартоўшчыкамі, якім заўжды ва ўсім можна давяраць. З імі для мяне не існуе ніякіх перашкод, ніякай небяспекі. Нават калі б я ведаў, што праз гадзіну мяне чакае смерць і я магу ўратавацца, пакінуўшы іх, усё роўна не пабег бы ніколі.

Пасля яшчэ дзвюх гадзін дарогі мы наблізіліся да нейкага паселішча. У паветры пахла дымам. Мы спыніліся і доўга нерухома стаялі на месцы. Раптам перада мной у цемры раздалося працяглае завыванне ваўка. Я дастаў зброю, але праз хвіліну зразумеў, што гэта вые Жывіца. Голас то ўзносіўся ўгору, то падаў уніз і гучаў дзіка, панура.

— Псякрэў! — ціха вылаяўся я, тым самым выказаўшы шчырае захапленне майстэрству калегі.

Калі б я не прысутнічаў пры гэтым, ніколі б не паверыў, што гэта чалавечы голас.

Завыванне спынілася. Цішыня агарнула ўсё навокал. Так прайшло некалькі хвілін, а потым я пачуў два свісткі: лёгкі кароткі, а пасля яго моцны доўгі. Так паўтарылася тры разы. Мы рушылі наперад.

Праз хвіліну я пачуў у цемры ціхія крокі. Насустрач нехта ішоў. Пачуўся голас Сашкі:

— Як там?

— Усё ў парадку!

Ідзём далей. Праз некалькі хвілін мы ўвайшлі ў маленькую хатку. Яе вокны былі завешаны шчыльнымі цёмнымі фіранкамі. Пад столлю гарэла падвешаная на дроце лямпа.

Я ўбачыў невысокага поўнага мужчыну. Твар у яго быў нібы выкуты з каменя: шэры, масіўны, бясколерны. Велізарная галава зарасла капой густых валасоў. Вочы глядзелі востра, недаверліва. Гаварыў ён мала і неахвотна.

Мы паскідалі ношы. Барсук (так звалі мелінара), Сашка і Жывіца павымалі з носак тавар і расклалі яго на сталe. Гэта быў сахарын.

— Колькі? — спытаў Барсук.

— 200 фунтаў, — адказаў Сашка.

Барсук выняў са скрыні, што стаяла ў куце пакоя, вялікі моцны мяшок і паклаў туды тавар. Жывіца лёгка закінуў гэты цяжар сабе за плечы і разам з Барсуком выйшаў з хаты. Я застаўся з Сашкам. Ён дастаў з кішэні каробку папярос. Пачаставаў мяне і закурыў сам. Мы маўчалі. Праз 15 хвілін вярнуліся Жывіца і Барсук.

— Будзеш дняваць? — спытаў Барсук.

— У лесе, — адказаў Сашка.

— Можа, што-небудзь з'ясцё?

— Возьмем з сабой. Прынясі сюды.

Барсук выйшаў з хаты і праз некалькі хвілін вярнуўся, прынёсшы бохан чорнага хлеба і вялікі кавалак сала. Жывіца паклаў гэты правіант у пустую носку. Сашка дастаў з кішэні пляшку спірытусу. Кіўнуў галавой мелінару і сказаў:

— Для цябе.

Сашка крыху адпіў з бутэлькі. Выцер рыльца пляшкі далонню і падаў яе мелінару, які паўтарыў гэтую цырымонію. Потым гэтак выпілі Жывіца і я. А пасля спірт далілі вадой і выпілі ў другі раз: «за поспех!».

Потым мы выйшлі з хаты і накіраваліся ў лес.

Калі пачало світаць, мы былі ўжо ў вялікім густым лесе. Леглі пад велізарным дубам. Угары шумелі дрэвы.

Сашка краіў нажом сала і хлеб. Мы пачалі есці. З'елі большую частку хлеба і сала. Потым закурылі.

— Ён адзін тут жыве? — спытаўся я ў Сашкі, думаючы пра Барсука.

— Жонка ўцякла ад яго... Здзічэў... — адрэзаў калега.

Калі скончылі курыць, Сашка сказаў мне:

— Праз тры гадзіны пабудзіш мяне. Калі табе будзе цяжка, пабудзі раней.

Калегі ляглі спаць, а я сядзеў, абапёршыся спінай аб пень, і з рэвальверам напачаткова ахоўваў іх. Я разглядаў лес, глядзеў на перамытнікаў, якія спалі, на гадзіннік, на цудоўны парабелум.

Мне было вельмі прыемна, што я ахоўваў самых вядомых фартоўцаў, якія верылі мне на сто працэнтаў. Зразумеў, што Сашка даў мне першую варту таму, што яна найлягчэйшая, бо другая перарывае сон...

Я гляджу на стрэлкі гадзінніка, якія павольна паўзуць, шмат пра што думаю. Потым углядаюся ў адкрыты твар Сашкі. На яго ілбе паказваецца глыбокая вертыкальная зморшчынка. Яму сніцца нешта дрэннае.

— Нічога, нічога... Спі спакойна!.. — кажу я ціха і шчыра.

А вакол шуміць лес. Шуміць весела, гучна, радасна... Вітае ўсход сонца.

Глава І2

Палова кастрычніка. Ночы становяцца доўгімі і цёмнымі. Восень атуліла граніцу і пагранічча, заслала іх залатымі дыванамі лісця.

Мы перакінулі праз граніцу ўжо дзевяць партый тавару. Некалькі разоў за адну ноч мы паспелі перанесці тавар на меліну за граніцу і да світання вярнуцца. Пераносім сахарын, які прывезлі з сабою. Тавару засталася ўжо няма. Я думаю, што пасля заканчэння «салодкага бізнесу»

пачнём насіць іншы тавар. А можа, Сашка зробіць перапынак. Я не пытаў у яго пра гэта. Увогуле, мы размаўляем мала і толькі аб важных і і неабходных рэчах. Мы вельмі зжыліся. Часта разумеем адзін аднаго без слоў — адным жэстам, адным поглядам.

Тры дні запар мы не ідзем у дарогу. Няспынна лье дождж. Ён намачыў зямлю і стварыў мноства новых азёраў. Маленькія струменьчыкі ператварыліся ў вірлівыя патокі. Учора ўначы дождж спыніўся і распагодзілася. Цэлую ноч і цэлы дзень вецер дзьмуў з захаду. Пасля абеду Сашка выйшаў з хаты. Я ўбачыў праз акно, як ён пайшоў у лес, што чарнеўся паблізу хутара. Яго не было больш як дзве гадзіны, а калі вярнуўся, сказаў нам:

— Сёння ідзем... З гэтым трэба скончыць.

Жывіца кіўнуў яму і стаў далей гуляць са мной у карты — у 66. Мы гулялі не на грошы.

Пасля трох ходак за граніцу Сашка даў мне 75 даляраў.

— Твая доля, — сказаў коратка.

Пасля наступных трох выпраў даў мне 100 даляраў. Пэўна, таму, што я браў ужо не 40, а 50-фунтовыя носкі. Калі мы вярнуліся з апошняга падарожжа, ён зноў даў мне 100 даляраў. Цяпер маю 275 даляраў. Я спытаў у Сашкі, ці вінаваты я што мелінару за ўтрыманне. Ён сказаў:

— Гэта цябе не датычыцца. Гэта ўсё раблю я!

Мы выйшлі ў дарогу вельмі рана, як толькі пачало змяркацца. Вецер змяніўся і цяпер дзьмуў з усходу. Неба выглянула з-за аблокаў. Месяц пнуўся ўгару, вялікі, бледны, скрыўлены, нібы напіўся воцату.

Ісці было цяжка, бо лужыны ператварыліся ў грязь. Мы з цяжкасцю выцягвалі ногі з гэтага балота. Нарэшце дабылі да лесу. Тут ісці было лягчэй, толькі цёмна: промні месяца ледзь прадзіраліся між галін.

Амаль кожны раз ідзем за граніцу іншай дарогай. Напрамак заўсёды той самы, але ідзем так, каб граніцу і пагранічча штораз праходзіць у новым месцы. Сашка бярэ пад увагу тую акалічнасць, што мы заўсёды пасля сябе пакіда-

ем след, таму па гэтым следзе зялёнкі могуць зрабіць засаду, думаючы, што некалі мы пойдзем па адной з добра знаёмых дарог. Але мы ніколі два разы па адной дарозе не ідзём.

Сёння з самага пачатку ўсё абцяжарвала нам дарогу. Сашка прадбачыў гэта, і таму мы вырашылі ў дарогу так рана. Ногі гразнуць у балоце амаль па калена. Там, дзе некалькі дзён таму былі лужыны, сёння стаяць азёры, дзе былі ручаі, сёння грымяць патокі, там, дзе былі патокі, цяпер рэкі. Востры халодны вецер рэжа вочы і перапыняе дыханне. А найгоршае — гэта лысы¹. Ён свеціць ярка, моцна, нібы дамовіўся з зялёнкамі. Залівае нас, як з рэфлектара, патокамі промняў, і нас відаць на значнай адлегласці.

Доўга стаім на ўскрайку лесу. Перад намі — велізарная адкрытая прастора, пасярод якой прабягае граніца. Уваходзім на багну. Пераскокваем з купіны на купіну і павольна прасоўваемся ўперад.

Я амаль па пояс мокры і брудны, але мне гарача — рух разаграввае. Нарэшце праходзім граніцу і ідзём уперад. Раптам Сашка прыспешвае крокі і ідзе ўсё хутчэй. Гэта мяне здзіўляе, але, не азіраючыся па баках, я паспяваю за Жывіцам. І тут ззаду раздаўся стрэл з карабіна. Мне здаецца, што ён далятае да маіх вушэй з далёкай адлегласці, бо моцны ўсходні вецер зносіць убок гук стрэлу. Можна, там, як заўсёды, крычаць: «Стой! Стой! Стой!», але я не чую галасоў.

Вакол нас усё часцей пачынаюць свістаць кулі. Я азіраюся і бачу ў двухстах кроках людзей, якія бягуць за намі. Іх больш за дзесяць. Яны рассыпаліся тыральеркай². «Адкуль іх столькі?» — думаю, паспяваючы ўслед за калегамі.

Сітуацыя марная. Ісці назад нельга. А да найбліжэйшага лесу на ўсходзе больш за пяць кіламетраў. Паблізу ёсць малыя ляскі і групы хмызняку, але яны не змогуць уратаваць нас ад пагоні.

¹ Лысы (*жарг.*) — месяц.

² Тыральерка (*з франц.*) — ланцуг.

Сашка паварочвае на паўднёвы ўсход. Мы амаль бяжым. Стрэлы грываць безупынна. На шчасце, яны не трапляюць ні ў каго з нас. Мы дабеглі да густых зараснікаў лазы і спыніліся. Сашка кінуў нам:

— Падпускайце блізка! Потым рубіце!

Мы чакаем, уклечы ўшы, скрытыя ў густым зарасніку. Трымаем напачатку парабелумы і запасныя магазіны.

Нашы пераследнікі штараз бліжэй. Я выразна бачу шэрыя постаці, якія хутка прасоўваюцца да нас. Полы доўгіх шынялёў заткнуты за паясы, каб не перашкаджаць руху. У месяцовых промнях блішчыць зброя.

Чую гучны голас, які ірвецца на склады:

— Цепь-ю за-хо-ди спра-ва!

«Хочуць загнаць нас у багну!» — думаю я, уважліва глядзячы ўперад.

Яны ўжо блізка, крокаў за пяцьдзясят ад нас.

«Чаму Сашка не страляе?»

Я глянуў на яго і ўбачыў, што доўгае дула парабелума абапёрта на яго левым локці. Ён цэліцца ўправа. Я гляджу на Жывіцу, які цэліць усярэдзіну тыральеркі. Я ў гэты час цэлюся ў аднаго з салдатаў на левым крыле.

А шэры ланцуг узброеных людзей, здаецца, плыве ўперад у моры месяцовых промняў.

Раптам справа раздаецца Сашкаў рэвальверны стрэл. Уважліва цэлячыся ў людзей, якія сунуцца да нас, пачынаю страляць. Я выпусціў дзесяць куль і ўбіў у парабелум новы магазін. Сашка і Жывіца страляюць бесперапынна. Тыральерка ламаецца і затрымліваецца. Здалёк чуваць загад:

— Ложись!

Шэрыя постаці знікаюць. Грываць карабінавыя стрэлы. А мы пераходзім на другі бок зараснікаў і крочым у багну. Ідзём па імхах, якія ўгінаюцца пад нагамі. А ззаду раздаецца частая страляніна.

Нібы прывіды, мы павольна, крок за крокам, прасоўваемся ўперад у імглістым моры месяцовых промняў. Гук стрэлаў аддаляецца ўсё больш.

«Цяпер яны за намі не пойдуць. Пераканаліся, што мы нялёгка для палявання звер!»

Цягнемся далей. Багна ўгінаецца пад нагамі. З-пад ног сочыцца вада. Мы павялічваем адлегласць паміж сабой, каб не парваць эластычную сцэжку з імхоў і водарасцяў, якая зверху пакрывае гразкую багну.

Праз дзве гадзіны мы выйшлі на цвёрды грунт. Паблізу стаіць цёмная сцяна лесу. Сашка, блішчучы вачыма, паказвае рукой на балоты, якія мы толькі што перайшлі:

— Няхай цяпер паспрабуюць!

— Не дадуць рады! — кажа Жывіца.

Ідзём далей і хутка ныраем у таямнічым змроку лесу.

«Тут нас і сам д'ябал не затрымае!»

Мы перакінулі праз граніцу ўжо дваццаць партый тавару. Учора Сашка даў мне за апошнія тры ходкі 150 даляраў. Гэта вельмі многа, бо я меў носкі па 70 фунтаў. Цяпер у мяне 425 даляраў... Цэлы капітал, зароблены без агранды.

Я заўважыў, што за год і тры месяцы майго знаходжаньня на граніцы я вельмі развіўся фізічна. Цяпер мне лягчэй падымаць 70-фунтовую носку, чым раней 30-фунтовую. А найбліжэйшыя дарогі я адбываў так лёгка, нібыта гэта былі звычайныя прагулкі.

Падчас нашай працы мы мелі шмат розных сутычак на граніцы і паграніччы, але я не распавядаю пра іх, каб занадта не доўжыць мой аповяд.

Калі апошні раз мы вярталіся з-за граніцы, Сашка вёў нас па зусім новай акружнай дарозе. Цяпер мы здалёк міналі той адрэзак, на якім мелі сустрэчу з зялёнкамі. Перабольшваем на некалькі кіламетраў, але тут мясцовасць лягчэйшая: няма балот і навокал вялікія лясы. І вось, вяртаючыся дадому, мы ўбачылі паблізу граніцы ў лесе «караульное помещение» — вартоўню. Сашка пачаў падкрадацца да яе. Мы пайшлі за ім. Зброю трымалі напагатове.

Сашка затрымаўся каля асветленага пасярэдзіне акна. Я стаў побач з ім. Гэта была вялікая хата. У глыбіні стаялі

нары, а на іх ляжалі некалькі чырвонаармейцаў. Пэўна, яны спалі. На стале, ля акна, ляжалі нейкія паперы і гарэла лампа.

Пасярод хаты стаяў высокі шчуплы чырвонаармеец і, звяртаючыся да некалькіх салдат, якія сядзелі на лаўках ля сцен, штосьці ім расказваў, ажыўлена жэстыкулюючы рукамі. Мы бачылі вясёлыя твары і цікаўныя вочы. Раптам раздаўся агульны гучны выбух смеху.

І тут я заўважыў, што Сашка падымае ўгару парабеллум. У першую хвіліну я падумаў, што Сашка намерваецца страляць праз акно ў салдат, але заўважыў, што ён цэліць у лампу.

Чырвонаармеец апавядае далей, крывіць твар, падымае ўгору бровы і гаворыць так гучна, што да нашых вушэй далятаюць асобныя выразы. Грыміць новы, яшчэ мацнейшы выбух смеху. У гэты момант раздаўся Сашкаў стрэл. Трэск, брызгат шкла — і хату напоўніла цемра.

Пэўны час усярэдзіне пануе поўнае маўчанне, потым чуваць перапужаныя галасы і крыкі:

— Что за чёрт?

— Какой мерзавец разбил лампу?

Чуем усярэдзіне шоргат ног. Нарэшце бліснуў ліхтар.

— Это кто-то выстрелил снаружи! — крычыць хтосьці ў хаце.

Мы паволі ўваходзім у глыб лесу. Сашка ціхенька смяецца.

Мы шчасліва вярнуліся на меліну. Гэта была наша апошняя дарога з сахарынам. Мы перакінулі праз граніцу ўвесь запас, што прывезлі з сабой з мястэчка. Сашка пасля апошняй ходкі за граніцу сказаў:

— Ну, братва, заўтра шаруем у Рубяжэвічы! Трэба трохі пагуляць, а потым зрабіць яшчэ адзін бізнес. Зіма блізка.

Трэці дзень мы ў Рубяжэвічах. Затрымаліся ў калегі Сашкі, які жыве на ўскрайку мястэчка. Сашка цэлымі днямі заняты справамі. Некалькі разоў я бачыў яго ў мястэчку

з нейкімі яўрэямі. Гэта купцы. Я і Жывіца сядзім у хаце: спім, п'ем гарэлку або гуляем у карты.

Учора мы гулялі ўсю ноч. Стасік Удрэнь, калега Сашкі, у якога мы жывём, двух малых братоў адаслаў на ноч да суседкі, каб вызваліць хату. Ведаў, якая будзе забава.

Нечаканасцю для мяне быў прыезд з Ракава гарманіста Антонія. Яго прывёз спецыяльна пасланы Янкель Парх.

Днём Стасік і Сашка некалькі разоў прыносілі мноства пакункаў рознай велічыні. Хата Стасіка была досыць вялікая, але занядбаная. Я і Жывіца трохі навялі парадак. На чорнай палове дома, у кухні, мы раскруцілі прынесеныя з мястэчка пакункі і расклалі іх на сталі і паліцах. Тут было шмат адмысловых рэчаў. Каньяк, лікёр і гарэлку паставілі ў шафку.

Гледзячы на гэтыя разнастайныя напоі, у мяне была ахвота палепшыць сабе настрой, але Жывіца сказаў, каб я пачакаў, бо трэба захаваць месца на пазней.

Гарманіст Антоні сядзеў на чыстай палове хаты і паціху граў на гармоніку розныя ўрыўкі.

А сёмай гадзіне вечара прыйшоў Стасік у кампаніі трох дзяўчын. Пазнаёміў нас з імі.

— Юля.

— Казя.

— Ядзя.

Яны вымаўлялі свае імёны, па чарзе вітаючыся з намі. Спачатку яны трымаліся вельмі стрымана, але хутка жарты Стасіка, музыка Антонія і перспектыва вясёлай гулянькі разагрэлі іх.

Мы пасадзілі дзяўчат за стол і пачалі частаваць іх гарбатай і пірожнымі. Я спрабаваў даліваць да гарбаты каньяк. Яны не пратэставалі.

Юля — пульхная бландзінка. У яе мілая ўсмешка, і яна часта смяецца, закідваючы галаву назад, нібы яе казычуць. Казя — брунетка. У яе прыгожыя цёмныя вочы і прывабны твар. Трымаецца яна паважна і ўсміхаецца толькі куточкамі вуснаў. У Ядзі пышныя рыжыя валасы і беласнежная скура. Яе вельмі вясёлая ўсмешка адкрывае цудоўныя

зубы. У яе прыгожыя ногі, і, пэўна, таму яна носіць занадта кароткую сукенку. Усе маладыя: мусіць, ні адной не больш за дваццаць. Сядзячы за сталом, яны ўтвараюць тры яркія плямы. У Юлі крэмавая сукенка, у Казі — цёмназялёная, у Ядзі — жоўтая.

Праз нейкую гадзіну прыйшоў Сашка. Ён весела павітаўся з дзяўчатамі і Антоніем. Размова ажывілася. Стасік бесперапынна жартаваў, а дзяўчаты штохвіліну выбухалі смехам. Мы стараліся іх напаіць, але пілі яны неахвотна: трэба было ўгаворваць, каб яны выпілі чарговы кілішак.

Праз гадзіну настрой палешшыўся. У дзяўчат блішчаць вочы і гараць шчокі. Мы таксама нападпітку. Антоні рэжа на гармоніку. Дзяўчаты ў рад сядзяць за сталом. Мы стараемся іх разлучыць. Сашка ўстае з месца і набліжаецца да Казі, якая найцверазейшая з усіх нас. Шпарка бярэ яе на рукі і, нягледзячы на пратэст дзяўчыны, пераносіць яе і садзіць на іншым баку стала побач з сабой. Юля пляскае ў далоні і кажа:

— Цудоўна!

— Як цудоўна, то цудоўна! — кажа Жывіца. Ён набліжаецца да Юлькі і разам з крэслам падымае яе ўгару.

Дзяўчына пішчыць і хапаецца рукамі за ручку крэсла. Усе смяюцца. Жывіца абносіць Юлю кругам па пакоі і разам з крэслам ставіць каля сябе. Потым садзіць яе сабе на калені. Дзяўчына хоча вырвацца ад яго, але перамытнік лёгка, але моцна трымае яе. Я саджуся ля Ядзі, прыгожыя ногі, беласнежная скура і гарачыя рыжыя валасы якой мяне ўжо даўно вабяць.

— Бачыш, як падабраліся! — кажа Стась. — Парамі. А я адзін, як цвік у плоце.

Сашка звяртаецца да яго:

— Ідзі па Эстэрку. Яна, пэўна, ужо вярнулася з Баранавіч... Скажы, што я яе клічу. Няхай возьме гітару... Мігам!

— Гарыць! — крычыць Стась і без шапкі выбягае з хаты.

А мы далей узмоцнена частуем дзяўчат лікёрам і вішнёўкай. Яны ўжо добра п'яныя. Ажыўлена жэстыкулююць. Часта выбухаюць смехам без усялякага поваду. Ідуць

па прыкладзе Жывіцы, я пасадзіў Ядзю на калені. Яна не пратэставала, абняўшы мяне рукамі за шыю. Мы калыхаемся ў такт вальсочка.

Праз пятнаццаць хвілін вярнуўся Стась.

— Ёсць! — крычыць ён з парога. — Цудоўнейшая, найпрыгажэйшая Эстэрка ўласнай асобай.

У пакой хуткім крокам увайшла сярэдняга росту шчуплая дзяўчына, яўрэйка. Яна дастала з-пад паліто гітару, паклала яе на крэсла і гучна прамовіла:

— Вясёлай забавы!

— Просім! — адазваўся Сашка. — Сядай тут, — ён паказаў на вольнае месца каля стала.

У Эстэркі вельмі кароткая чырвоная сукенка. Твар у яе брыдкі, але яна вельмі зграбная. У яе чорныя, коратка падстрыжаныя валасы, вялікія адмысловыя вусны і выразныя вочы. Стась пачынае паспешліва паіць яе вішнёўкай. Дзяўчына есць і п'е, ніколькі не саромеючыся, і сама весела жартуе.

— Але Эстэрка мае ручкі як цукерачкі! — кажа Стась.

— Я і ножкі маю як цукерачкі! — адказвае Эстэрка і кладзе на стол нагу с выпрастанай ступнёй.

Гэта суправаджаецца агульным выбухам смеху. Стась не хоча адставаць і таксама пакуе нагу на стол:

— Ну, паглядзім, чые прыгажэйшыя? Няхай паненкі судзяць.

А паненкі весела смяюцца.

Потым Эстэрка выбягае на сярэдзіну пакоя. У руках у яе гітара. Нейкі час яна торгае струны інструмента, спрабуючы розныя акорды, а потым спявае:

Паглядзіце, фраеры,
На мае лакеры:
Ці ж не прыгожа?
Ззаду ножкі зграбныя;
Вусны, грудзі павабныя.
А таксама шыкоўны жэсты!

Спявачка ступае на дыбачках, нахіляецца ўзад і ўперад, зграбна круціцца на месцы. Мы ўсе глядзім на яе моўчкі,

а яна грацыёзна рухаецца па пакоі, ілюструючы песеньку мімікай і красамоўнымі рухамі цела. Нарэшце, заканчвае куплеты:

Хоць лысы глядзіць,
Нас гэта не сароміць.
Мы марым пра ноч!
Калі скончым забаву,
Едзем на выправу.
А кожны адмычак мае моц!

Эстэрка ўдарae кончыкамі пальцаў па гітары і з крыкам «Э-э-эх!» закруцілася на абцасе так хутка, што падол сукенкі ўзляцеў угору. Паненкі засмяліся. Мы запляскалі ў далоні.

П'ём далей. Ніхто не саромеецца. Эстэрка моцна ўдарae па твары Стасіка, які стараецца зняць з яе сукенку.

Яна супраціўляецца не з-за сораму, проста лічыць гэта заўчасным. Я абмацваю Ядзіны ногі. Заўважаю, што Жывіца разам з Юляй выйшлі ў суседні пакой. Вярнуліся праз 15 хвілін. У Юлі чырвоны твар, а сукенка пакамецаная. Эстэрка смяецца і крычыць, седзячы ў Стасіка на каленях:

- Панне Юльцы на здароўе!
- Узаемна! — адказвае дзяўчына.

У гэты час Эстэрка зрываецца са Стасевых каленяў і цягне яго за сабой у суседні пакой. Праз пэўны час яна вяртаецца, але ўжо толькі ў адной бялізне. Падпірае кулакамі бакі і загадвае Антонію:

- Грай марш!

Антоні пачынае граць гучны марш, а Эстэрка танцуе і манеўрыруе па пакоі, зграбна пераступаючы нагамі ў чорных шаўковых панчохах. Некалькі разоў прымае вельмі рызыкаўныя позы, але гэта сустракае агульнае адабрэнне.

Я нахіліўся да Ядзі і прамовіў: «Хадзі!» Яна ўсміхнулася. Мы выйшлі ў бакавы пакой, у якім на падаконніку ў латунным ліхтары гарэла свечка і стаяў вялікі ложкак. Эстэрка ззаду пракрычала:

- Пospехаў!

Гулянка цягнулася далей. Ужо далёка за поўнач. Дзяўчаты п'яныя. Мы паздымалі з іх сукенкі. Раптам Эстэрка закрычала:

— Ну, правядзем конкурс, якая з нас мае найпрыгажэйшыя ногі?

Яна ўскоквае на стол, бо ўпэўнена, што ў яе найпрыгажэйшыя ногі. Зрэшты, яна нікольні не саромеецца і з самага пачатку водзіць рэй у гулянцы.

— Брава! — крычыць Стась. — Давай конкурс!

Мы ставім дзяўчат, якія злёгка супраціўляюцца, на стол. Абглядаем іх ногі. Тры галасы за Ядзю. Адзін, Стасеў, за Эстэрку. Ядзя, Юля і Казя з нашай дапамогай саскокваюць са стала. Эстэрка робіць мучаніцкую грывасу і крычыць:

— Як конкурс, то конкурс! Што там ногі? Ногі і свіння мае... Давай усё!

Яна пачынае здымаць з сябе і кідаць на падлогу бялізну і застаецца пасярод стала голай. Яна зграбная і добра складзеная, толькі трохі зашчуплая. Эстэрка ўдарае далонямі па грудзях, баках і клубах і звяртаецца да дзяўчат:

— Ну, каторая рызыкне?.. Конкурс!..

Але дзяўчаты саромеюцца зусім распрануцца ў прысутнасці нас. Эстэрка саскоквае са стала і гаворыць Антонію:

— Вальсок!

Антоні грае вальс, а Эстэрка кружыць голая па пакоі. Блішчыць вачыма. Паказвае ва ўсмешцы дробныя белыя зубы. Закладае рукі за галаву. Гэта нас ашаламляе і ўзбуджае. Потым мы па чарзе танцуем з ёй. Затым Эстэрка зноў спявае і танцуе.

Незадоўга да канца гулянкі Сашка дастае з бакавой кішэні пінжака кашалёк і дае дзяўчатам грошы: кожнай па сто даляраў. Эстэрка хавае купюры ў панчошу і кажа:

— Гэта за гулянку і кампанію, а за песні?

Сашка кідае ёй яшчэ 20 даляраў.

— А за конкурс?

— Гэта Ядзя выйграла, — кажа Сашка і дае 20 даляраў Ядзі.

— Ядзя ўзяла за ногі, а я за ўсё! — не паддаецца Эстэрка.

— Ну, на! — Сашка кінуў ёй яшчэ 20 даляраў.

Гарманіст Антоні таксама атрымаў 100 даляраў.

Гулянка скончылася на досвітку, калі дзяўчаты былі ўжо зусім п'яныя.

Сёння да Сашкі прыйшлі двое купцоў. Адзін з іх быў вядомы багацей Юдка. Яны доўга пра нешта гаварылі. Сашка пісаў на аркушы паперы назвы тавару, колькасць і кошт. Доўга гаргаваліся і раіліся. Потым разам пайшлі ў мястэчка. Сашка вярнуўся познім вечарам і сказаў нам:

— Ну, хлопцы, усё зроблена! Заўтра вяртаемся! Трэба араць, бо зіма на носе.

Жывіца весела пацёр магутныя далоні. Мяне агарнула радасць.

Пойдзе работка!

Глава 13

Дождж сюпае, цурчыць і лье. Ноч чорная, як смала. Воз нагужаны да верху фарбай і скурай на падэшвы. Некалькі дзясяткаў скрынак тавару. Мы накрылі воз велізарным брызентам і абвязалі яго тоўстымі вяроўкамі: нават калі ён перакуліцца, то нічога не выпадзе. Моцна абкруцілі тонкімі прасмоленымі вяроўкамі буксы колаў. Гэта добра па некалькіх прычынах: робім менш шуму падчас язды, колы возу не так глыбока ўваходзяць у мяккі грунт, не слізгаюцца па ўзгорках і мокрай траве.

Усё гатова. Вялікі моцны чорны конь ірвецца ўперад. Выязджаем у дарогу. Гаспадар развітваецца з намі ля брамы:
— Дай, Божа, шчасця!

Мы ныраем у змрок. Жывіца, трымаючы ў руках раменныя лейцы, кіруе канём. Сашка сядзіць побач з ім. Я сяджу ззаду на возе. Паволі едзем уперад. Я амаль нічога не бачу ў цемры.

Праз гадзіну Жывіца спыніў каня. Я і Сашка злазім з возу. Сашка загадвае нам пачакаць, а сам вырушвае ўперад. Праз пятнаццаць хвілін вяртаецца.

— Ну, пайшло!.. Толькі памалу...

Цяпер я і Сашка ідзём спераду, а воз ціха едзе за намі. Рэвальверы і ліхтары трымаем напачатку. Я інстынктыўна адчуваю, што граніца блізка, але не ведаю, калі мы яе мінем.

Едзем бездарожжам. Не робім амаль ніякага шуму. Можна, паблізу ёсць зялёнкі, але яны не могуць ні заўважыць нас, ні пачуць.

Іду і думаю аб тым, што мне сёння сказаў Сашка: «Ну, браце, пачынаем работу! Пакуль не ляжа белая сцежка, заробіш пару тысяч даляраў. Тады паедзем у Вільню. Там уладкуешся, бо тут згінеш... Раней ці пазней».

Дарога вельмі доўгая. Дождж лье ўсё мацней. Доўга калыхаемся ў змроку, доўга абмінаем розныя перашкоды на мясцовасці. Нарэшце выязджаем на нейкую дарогу. Цяпер хутка пнёмся ўперад. Воз ціха едзе за намі. Часам конь датыкаецца мордай да майго карку, і ў гэты час я адчуваю на шыі яго цёплае дыханне.

Потым Сашка спыняе каня. Мы садзімся на воз і досыць шпарка едзем далей. Па баках дарогі стаіць нябачны ў цемры лес. Час ад часу воз скача на карэннях дрэў. Да майго твару датыкаецца мокрае лісце і вострая ігліца ядлоўца. Увесь час трымаю напачатку ліхтар і парабелум. Можна, спаткаем каго на сваёй дарозе.

У адным месцы мы звачваем з дарогі ў лес. Тут здымаем з буксаў колаў вяроўкі. Нельга пакідаць за сабой такі след ад граніцы да меліны.

Цяпер цягнемся па розных дарогах. З'язджаем набок. Вяртаемся, замятаем сляды.

А трэцяй гадзіне ўначы мы апынуліся на месцы. Унеслі ў стайню тавар. Барсук днём адвязе яго на наступны пункт паблізу Мінска. Каня і воз у стайню адводзяць Жывіца і Барсук, а я і Сашка ідзем у хату.

У печы палае вялікі агонь. Мы здымаем з сябе мокрае адзенне і развешваем яго на вяроўках каля гарачай печы. Калі вяртаецца Жывіца, ён таксама сушыць мокрае адзенне. Барсук смажыць для нас сала.

Мы п'ём спірт і ядзім гарачыя скваркі. Усё нам смакуе: і чэрствы чорны хлеб, і ёлкае сала.

Перад світаннем дождж перастаў ліць. Барсук запрэг каня, з дапамогай Жывіцы пагрузіў тавар на воз і паехаў на наступны пункт, прыкрыўшы тавар сенам.

— Ці не загачкуюць¹ яго па дарозе? — пытаюся я ў Сашкі.

— Яго?.. Яго сам д'ябал не затрымае! Ён едзе па такіх сцежках, што жывога духу не спаткае. А калі спаткае, то будзе мець ад мяне новую клёвую машыну... Будзе рубіць да апошняга! Гэта, браце, добры нумар!

Мы лезем спаць на печ. Тут вельмі гарача. Мы па чарзе ахоўваем сон калег.

А трэцяй гадзіне дня вярнуўся Барсук. Ён прывёз некалькі вялікіх мяшкоў шчаціння. Гэты тавар мы павязём на зваротным шляху. Ён нам не перашкода, бо лёгкі, а заробак будзем мець большы.

Увечары мы пагрузілі шчацінне на воз і вырушылі ў дарогу. Ехалі хутка. Конь ірваўся ў шпаркі бег, але Жывіца стрымліваў яго. Пасля дзвюх гадзін дарогі спыніліся. Зноў абкруцілі вяроўкамі колы і яшчэ павольней паехалі далей. Пачынаўся дождж. Дзьмуў усходні вецер, гэта дапамагала нам трымаць патрэбны кірунак, едучы бакавымі дарогамі.

Захоўваючы вялікую асярожнасць, мы пераехалі граніцу, а першай гадзіне ночы вярнуліся на хутар.

¹ Загачкуюць (*жарг.*) — затрымаюць.

Мы перакінулі за граніцу тры вазы тавару. Я атрымаў ад Сашкі 240 даляраў. Цяпер у мяне 665 даляраў. Сашка сказаў, што мне належыць яшчэ, але ўсё ён мне дасць пазней, калі скончым работу, бо цяпер цяжка палічыць даходы. Я ніколі столькі не зарабляў.

Калі ў апошні раз мы разам вярталіся з-за граніцы, з намі здарыўся выпадак, які амаль не скончыўся крывава. Мы намерваліся вярнуцца дадому раней. Паехалі акружнай дарогай. Везлі чатыры вялікія мяхі шчаціння.

У адным месцы выехалі на луг. Удалечыні злева была відаць вёска. Змярканне насоўвалася павольна. З усходу паўзлі хмары і шырока зацягвалі неба. Збіралася на дождж.

Дарога была мала выезджана, воз скакаў на купінах. Я здалёк бачыў пасмачку лоз, якая пераразала луг, мост праз нейкую рачулку і вербы, што раслі ля моста. Мне здалося, што на гэтым мосце ёсць людзі. Калі мы наблізіліся, я ўбачыў некалькіх мужчын, якія стаялі на мосце і, абапёршыся аб парэнчы, глядзелі ў наш бок.

— Там хтосьці стаіць! — сказаў я Сашку.

— Няхай іх сабака дзярэ! — адазваўся калега.

Мы наблізіліся да моста, на якім стаялі сем чалавек. Трое былі апрануты па-сялянску, трое — па-гарадскому, а адзін быў у чорнай скураной куртцы і шапцы.

Жывіца спусціў лейцы і лёгенька свіснуў. Воз падаўся ўперад хутчэй. Трымаючы рукі ў кішэнях, я сціскаў у далонях рукаці рэвальвераў. Ногі я шырока расставіў, каб мець лепшую апору. Глянуў на Сашку. На яго вуснах блукала лёгкая ўсмешка, адна рука была ў кішэні.

— Павольней! — сказаў Сашка Жывіцы.

Жывіца прытрымаў каня. Мы ўз'ехалі на мост.

— А вы хто такія?.. Адкуль?.. — крыкнуў злосным дзёркім голасам мужчына ў скураной куртцы, спрабуючы схапіць за лейцы.

— А з Мінска! — гучна і весела адказаў Сашка.

— З Мінска? А куды?

— Куды?.. Зараз скажу дакладна! Тр-р-р!

Жывіца спыніў каня, а Сашка скочыў з воза і наблізіўся да мужчыны ў чорнай скураной куртцы. Паўны час глядзеў яму ў твар, а потым сказаў:

— Ваш твар, таварыш, вельмі падазроны!.. Па якім праве вы затрымліваеце праезных на дарозе?

— Як па якім праве?

— Так: па якім праве? Прашу дакументы!

— Я супрацоўнік Койданаўскага пагранатрада!

У гэты час Сашка зрабіў крок назад, бліснуў яму ў вочы дулам парабелума і сказаў ціха і спакойна:

— Лапы ўгору! Мігам!

Мужчына ў скураной куртцы збляднеў і падняў рукі ўгору. Тады я вырваў з кішэні два рэвальверы і, стоячы на возе, крыкнуў людзям, што стаялі на мосце:

— Рукі ўверх! Мігам!

Усе паднялі рукі ўгору. Жывіца адной рукою трымаў лейцы, у другой у яго быў парабелум. Ён усміхаўся і з цікаўнасцю глядзеў на людзей, што стаялі з паднятымі рукамі. Сашка абшукаў «супрацоўніка» і дастаў з яго курткі зараджаны наган.

— Спатрэбіцца, — сказаў ён, кладучы рэвальвер у сваю кішэню.

Потым выняў з бакавой кішэні яго курткі тоўсты кашалёк і таксама забраў яго.

— Гэта паглядзім пазней!

Пасля рэвізіі «супрацоўніка» Сашка звярнуўся да людзей на мосце:

— У каго яшчэ зброя?.. Ну?..

— У нас нічога няма! — загаманілі некалькі галасоў.

— Глядзіце! Калі знайду, у лоб пальну! Ну, у каго ёсць зброя?

— Няма, таварыш!

Сашка звярнуўся да «супрацоўніка»:

— Ты хацеў ведаць куды ідзем?.. Вось ідзем за граніцу. А хочаш ведаць, хто мы? Мы — вясёлыя хлопцы. Такія, што

«граніцу не купляюць» і такім, як ты, сексотам¹, лап не мажучь... Цяпер ведаеш. А вязём шчацінне! Хочаш памацаць?..

— Таварыш, я ж не...

— Я табе не таварыш. Твой таварыш у будцы сядзіць і зубамі блох ловіць!

— Я не думаў... Я толькі хацеў...

— ...Скуру садраць? — дакончыў Сашка і сказаў: — Скачы ў ваду!

«Супрацоўнік» вагаўся. Сашка падняў уверх парабелум і нахмурыў бровы.

— Ну!

«Супрацоўнік» хуценька ўзлез на парэнчы моста і скокнуў у раку. Пачуўся гучны ўсплёск вады. Жывіца засмяўся.

— Гайда ў ваду! Блох тапіць! — крыкнуў Сашка людзям, што заставаліся на мосце. — Жыва!

Усе паспешліва пачалі ўзлазіць на парэнчы і скакаць уніз. Штохвіліну чуліся гучныя ўсплёскі вады.

— Купаюцца, — сказаў Жывіца.

Сашка ўскочыў на воз. Конь рушыў уперад.

— Гэта добра для іх. Трохі астынуць! — сказаў Сашка.

Мы мінулі мост і выехалі на луг. Ззаду раздаваліся крыкі людзей, што вылазілі з ракі.

Змяркалася. Я думаў пра тое, што нядаўна здарылася. Быў здзіўлены Сашкам... Ніхто б так не паступіў, як ён. Мы маглі б пагнаць каня ўперад, і людзі, што знаходзіліся на мосце, павінны былі б саступіць дарогу, але пазней яны маглі б страляць ззаду. Мы маглі б адразу страляць у іх і нават пазабіваць усіх, але тады дарма пралілі б кроў і нарабілі шуму. А Сашка здолеў пазбегнуць гэтага... Я гляджу ў яго спакойны задуменны твар. На яго ілбе паказалася вузкая вертыкальная зморшчынка.

«Аб чым ён думае?»

¹ Сексот (з руск.) — сакрэтны супрацоўнік.

Глава І4

Набліжаецца палова лістапада. Мы перакінулі праз граніцу сем вазоў тавару. Сашка даў мне яшчэ 240 даляраў. Маю ўжо 905.

Адчуваем набліжэнне зімы і працуем паспешліва. Сашка ў канцы лістапада намерваецца «звярнуць» работу. У найбліжэйшыя дні купцы даставяць нам дарагі тавар з Рубяжэвіч, на якім мы многа заробім — яны пасмялелі ад поспеху нашай работы.

Два дні таму выпаў першы снег, але хутка знік. Чорная сцежка трывае да гэтага часу. Каб яна затрымалася як найдаўжэй.

А яшчэ праз пару дзён здарылася жудасная рэч, якая знявечыла ўсе нашы намеры. Лепей было б, каб мы не распачыналі тую работу, чым яна б мела такі канец. Але не буду забягаць наперад, а распавяду пра ўсё па чарзе.

Мы вярталіся з работы. Здалі тавар Барсуку і везлі назад некалькі цюкоў авечай воўны. Шчасліва даехалі да лугу паблізу граніцы.

Было ўжо за поўнач. Мы далі каню крыху адпачыць, а потым вырушылі ўперад. Воз ціха сунуўся па вільготнай траве. Сашка саскочыў з воза і пайшоў уперад. Я хацеў ісці за ім, але ён затрымаў мяне жэстам рукі. Я застаўся на возе.

Бачыў, як Сашка ішоў лугам у сарака кроках перад намі. Я стараўся не згубіць яго з вачэй... Ён наблізіўся да цёмнай смугі густых зараснікаў паблізу граніцы... Мінуў іх... Раптам раздаўся стрэл, потым яшчэ некалькі. Адзін за адным. Пазней пачуўся крык:

— Стой! Стой! Стой!

Гучаць выстралы з рэвальвера. Гэта страляе Сашка. Бачу, што ён вяртаецца да нас. А з зараснікаў паблізу граніцы ўсё бліскаюць агні карабінавых стрэлаў.

Жывіца затрымлівае каня. Я страляю з парабелума ў кірунку зараснікаў. Абстрэльваю адлегласць на 120 крокаў. Апаражняю адзін магазін. Зараджаю другі і страляю. Стрэлы з карабіна змаўкаюць.

Раптам чую дзіўны, дрыжачы голас Жывіцы:

— Ну, трымай каня! Мігам!

Я хапаюся за лейцы і бачу, што Жывіца бяжыць уперад. Бачу Сашку, які ляжыць на лузе ў трыццаці кроках ад нас, але не страляе і не зрушваецца з месца. Перад гэтым, заняты стралянінай, я згубіў яго з вачэй.

І тут месяц хаваецца за хмарамі. Робіцца цямней. Я не бачу ні Жывіцы, ні Сашкі, ні зараснікаў.

Зноў чую галасы:

— Стой! Стой! Стой!

Я ўвесь дрыжу. «Што здарылася?» Конь ірвецца ўперад, але я моцна трымаю яго. Праз хвіліну чую паспешлівыя крокі. Жывіца, несучы Сашку на руках, бяжыць да возу. Кладзе яго на воўне, ускоквае на воз і гаворыць мне нейкім дзіўным энклівым голасам:

— Глядзі яго!.. Каб не трэсла!.. Вось халера!..

Ён хапае лейцы і заварочвае каня. Паблізу я чую крокі людзей, якія бягуць да нас. Вырываю з кішэні парабелум і стаю на возе.

Месяц выходзіць з-за хмар і, як рэфлектар, асвятляе луг. У трыццаці кроках ад нас бачу чатырох салдат. Страляю ў іх з рэвальвера. Яны паспешліва ўцякаюць. Жывіца пагнаў каня, і я ледзь не ўпаў. Укленчыўшы на возе, зноў страляю. У адказ грымяць выстралы з карабіна. Паблізу свішчуць кулі... Страляю без памяці... Месяц зноў хаваецца за хмарамі... Не заўважаю салдат, якія праследуюць нас. Яны далёка. Воз хутка пасоўваецца наперад. Я нахіляюся над Сашкам. Бачу бледны твар і бляск вачэй... Ён грызе вусны...

— Што з табой? Як табе дапамагчы? — пытаю я ў распачы.

Ён нічога мне не адказвае.

Мы ўсё едем. Добра, што месяц закрыты хмарамі.

На ўскрайку малога гаёчка спыняемся. Жывіца бярэ на рукі Сашку і кладзе яго на лузе. Я апускаюся на калені перад ім. Не ведаю, з чаго пачаць. Дапытваюся ў яго:

— Як табе дапамагчы?

Жывіца выкідае з возу мяшкі з воўнай і хутка пераразае нажом упакоўку. Потым кідае на воз вялікія клубы воўны: рыхтуе для Сашкі мяккую пасцель. Выслаў палову воза і накрыў воўну палатном з распоратых мяшкоў. Потым паклаў параненага на воз. Ногі, рукі і галава Сашкі бязвольна звісаюць уніз.

Потым Жывіца ўскочыў на воз і глуха сказаў мне:

— Глядзі за ім!

Воз зрушыўся з месца. Мы паволі ад'ехалі ўбок, не набліжаючыся да граніцы, якая засталася ў трох кіламетрах ад нас. Мы сунемся без шуму па лугах і палях. Я трымаю ў руках два рэвальверы.

Укленчваю побач з Сашкам. Бачу, што ён адкрыў павекі. Штосьці кажа. Я схіляюся над ім:

— Здымі мяшэчак... з шыі... пад кашуляй...

Я паспешліва расшпільваю на ім куртку, камізэльку і кашулю. Здымаю з яго грудзей замшавы мяшэчак. Ён досыць тоўсты.

— Аддасі Фэлі... Дастань кашалёк, — шэпча Сашка.

З бакавой кішэні яго курткі я вымаю кашалёк.

— Пяцьсот даляраў для цябе... Пяцьсот Жывіцы... Рэшта Фэлі...

— Добра, — кажу я яму.

— З купцамі і Барсуком Жывіца... скажы яму... ён зробіць...

— Нічога з табой не зробіцца, — кажу я. — Усё сам яшчэ зробіш.

— Не, са мной усё скончана... Зрабі, як я кажу...

Ён змоўк.

— Можа, чымсьці табе дапамагчы? — пытаю ў яго.

— Нічога... Кіньце гэта... Ты выязджай...

Маўчыць. Я падклаў яму пад галаву воўну. Ён зноў загаварыў... Вельмі ціха:

— Уладак.

— Я.

— Дай машыну.

Ён паварушыў пальцамі правай рукі. Я ўклаў яму ў далонь рукаятку парабелума. Ён сціснуў яе. Я не ведаў, што ён хоча зрабіць...

З-за хмар выглянуў месяц.

Я выразна ўбачыў запалыя вочы Сашкі і яго збялелы твар, а на ім грывасу пакуты. Яго лоб перарэзала глыбокая вертыкальная зморшчынка. У мяне на вочы навярнуліся слёзы.

Раптам на яго твары паказалася дзіўная ўсмешка. Я звярнуўся да Жывіцы:

— Спыні каня. Ён памірае.

— Што ты гаворыш? Халера!.. — энкліва адазваўся Жывіца.

Мы схіляемся над Сашкам. Ён шэпча:

— Валі! ўлева... ну, яшчэ, яшчэ...

Мы маўчым.

— Хлопцы, уперад! Рубі цалкам! — сказаў гучна Сашка і ўпаў на поспіл.

Гэта былі яго апошнія словы.

Так загінуў Сашка Вэблін, кароль граніцы. Загінуў на савецкім паграніччы ў палове лістапада, у «залаты сезон», у месяцовую ноч. Памёр а другой гадзіне ночы. Сведкамі яго смерці былі я і Жывіца. У апошнія хвіліны жыцця яму свяціла цыганскае сонца, вакол панавала ўрачыстая цішыня... Ён пакінуў сястру Фэлю і нас, адданных яму ўсёй душой сяброў — мяне і Жывіцу. Пакінуў пасля сябе добрую памяць ва ўсіх хлопцаў на паграніччы.

Мы ўкленчылі ў панурым маўчанні над целам дарагога сябра. Мне на рукі падалі слёзы Жывіцы. Гэта катавала

¹ Валі (жарг.) — страляй.

мяне яшчэ больш: ён і плача!.. Я схіліўся над целам Сашкі. Раптам Жывіца ўсхапіўся на ногі і з крывой усмешкай на твары і вар'яцкімі вачыма сказаў:

— А... А што ж мы так... стаім? А?

Ён схапіўся за лейцы і без памяці пацягнуў іх да сябе, аж конь прысеў на заднія ногі. Потым гучна закрычаў:

— Ну-у-у... Я-а-а-азда!

Мы хутка вырушылі ўперад. Воз глуха дудзіць па лузе, скача па раллі, усё больш ірвецца да бегу.

— Ну!.. Едзь! — крычыць Жывіца на ўсю граніцу.

«Халера, звар'яцеў!»

— Э-хэ-хэ! — крычыць Жывіца.

І конь усё шпарчэй імкне ўперад. Гэта перапытніцкі конь. Ён добра ведае нас, ведае, што мы паводзім сябе дзіўна і што здарылася нешта надзвычайнае. Можа, здзіўляе яго тое, што ён не чуе карабінавых стрэлаў.

— Пайшоў!

Жывіца брыдка свішча на пальцах. Я сяджу на клубках авечай воўны. Не ведаю, дзе мая зброя. Нічога не магу зразумець... Над намі віруе месяц. Вочы напаўняюцца слязьмі.

— Э-хэ-хэ! Пайшоў! — страшэнным голасам раскідае Жывіца крык па ўсёй граніцы.

«Навошта ён гэта робіць?» — думаю я і пачынаю грызці вусны.

Што яшчэ здарылася ў тую ноч? Больш не магло нічога быць!.. Нічога... Гэта было найгоршым...

Збоку грывелі карабінавыя стрэлы. Ганаровыя залпы зялёнак для Сашкі. Воз скакаў, як мячык. Конь нёсся ўперад, як бура. Месяц танцаваў па ўсім небе, а ў паветры ўсё гучала:

— Э-хэ-хэ! Едзь!

Больш нічога не магло быць!.. Нічога!..

Раніцай выпаў снег і затрымаўся. Адразу паўстала белая сцежка. З намі ўсё скончана. Чорная сцежка ўжо нам непатрэбна, бо няма Сашкі Вэбліна.

І менавіта таму ў 1923 годзе наступіла ранняя зіма.

Глава І5

У Ракаў я прыйшоў, як толькі пачало змяркацца. Бакавымі вуліцамі і завулкамі падкрадаўся да дома гадзіннікавага майстра Мужанскага. Петрыка Філософа застаў дома (не ведаю, чаму я адразу пайшоў да яго). Хлопец сядзеў ля ложка, на якім ляжаў Юлік Вар'ят і чытаў яму кніжку.

— Дзе Шчур? — спытаў я ў яго.

— Не ведаю... Даўно не бачыў яго. Хадзіў з дзікімі.

— Дзе Лорд?

— Пайшоў з партыяй. Яшчэ не вярнуўся.

— Што з табою? — спытаў я ў Юліка, бачачы, што ён дрэнна выглядае.

— Я прастудзіўся... Але гэта нічога...

Хлопец пачаў кашляць. Атака кашлю была доўгая і настойлівая. Я чытаў у вачах Петрыка неспакой.

— Ведаеш што? — сказаў я Петрыку. — Можна, схаваеш маю форсу? Бо я,разумееш, хаджу за граніцу... Рубануць мяне там, і форса прападзе... Вы цяпер ходзіце?

— Не... Грошы магу схаваць у сябе.

Я паспешліва дастаў з кішэні стос банкнотаў. Адлічыў 1200 даляраў і даў іх Петрыку.

— Так многа?

— Многа... Але ж і працаваў таксама многа.

Я развітаўся з хлопцамі і пайшоў да выхаду. Ля дзвярэй затрымаўся.

— Ці ведаеце, што Сашкі няма?

— Як няма?.. У мястэчку?

— Не... Зусім няма!

Я зрабіў у паветры знак крыжа. Ubачыў здзіўленыя вочы.

Выйшаў на падворак і паглядзеў угору. Месяц апусціўся нізка і нахабна смяяўся.

Я ішоў вуліцамі ў напрамку дома Фэлі. У вокнах яе дома было цёмна. Я моцна пастукаў у шыбу, як тады, і пачуў паспешлівыя крокі...

— Хто-о-о-?

— Уладзіслаў.

— Які Уладзіслаў?

— Ну, Уладак!

— Ага!

Імгненне — і я ў хаце. На стала гарэла лямпа. Фэля глядзела на мяне здзіўленымі вачыма. Я доўга маўчаў, а потым сказаў:

— Добры вечар!

— Добры вечар!

Зноў маўчалі. Я ўсунуў руку ў бакавую кішэню курткі і дастаў замшавы мяшэчак. Падаў яго Фэлі і сказаў:

— Гэта ад Сашкі.

Яна ўзяла мяшэчак у рукі. Я выняў Сашкаў кашалёк і таксама аддаў яго Фэлі.

— І гэта ад Сашкі... З кашалька я ўзяў 500 даляраў для сябе і 500 для Жывіцы. Ён так распарадзіўся. А гэта наказаў аддаць вам.

— Што тут? — кіўком галавы яна паказала на мяшэчак.

— Не ведаю. Я не глядзеў.

Раптам лоб Фэлі перарэзала глыбокая вертыкальная зморшчынка — такая, як у брата. Вочы пацямнелі, бровы нахмурыліся.

— А дзе ён?

— Няма яго.

— Няма?

— Так... Бальшавікі забілі яго паблізу граніцы.

Коротка, але дакладна, я расказаў, пры якіх акалічнасцях загінуў Сашка. Яна ўважліва слухала, не перапыняючы пытаннямі. Я бачыў яе бледны твар, які станавіўся ўсё бляднейшым...

Яна падышла да крэсла і прысела...

Доўга маўчала. Я глядзеў на яе, а ў маёй душы была сапраўдная пустэча.

Яна ўзняла галаву.

— Можа, пані нечым дапамагчы?

— Пан бегае ад паліцыі?

— Так.

— Нічога не трэба. Я ўсё зраблю сама. У цябе ёсць дзе схаватца?

— Так, ёсць.

— Добра. Зараз паеду да яго. Жывіца там?

— Там.

Яна пайшла ў другі пакой і пачала апранацца. Праз хвіліну вярнулася.

— Вы можаце ісці. Я вас не затрымліваю.

— Да пабачэння.

— Да пабачэння.

Я выйшаў з дома і доўга блукаў па вуліцах. Наставіў каўнер курткі, і мяне ніхто не пазнаваў.

Паглядзеў угару. Месяц усё яшчэ смяяўся.

Мяне міналі рэдкія прахожыя. Я шыбаваў вуліцамі. Было холадна, зрываўся халодны ўсходні вецер, выціскаючы з маіх вачэй слёзы.

Я пайшоў да Гінты. Трэба было нешта зрабіць, але што? Хіба напіцца?

У салоне не было знаёмых. Пад столлю гарэла павешаная на дрот лямпа, якая скупа асвятляла вялікі пакой.

Сярэдні стол быў пустым. Збоку, каля століка, убачыў чатырох «паўстанцаў».

Клічу Гінту.

— Даўно не бачыла пана Уладзіслава, — сказала яўрэйка.

— І што ж з таго?

— Нічога, што пан хоча?

— Шклянку сівухі, агуркоў і каўбасы.

Я п'ю адзін. «Паўстанцы» не звяртаюць на мяне ўвагі. Не ведаю, навошта я так спяшаюся: мне ж няма куды ісці. Зрабіў усё.

Выпіў яшчэ паўбутэлькі гарэлкі. Мне цяплей, але яшчэ сумней.

Я заплаціў за ўсё і выйшаў на вуліцу. Зноў блукаў па мястэчку.

Ідзе снег. Дробныя белыя сняжынкi весела кружаць у паветры. Пнуцца ўгору па доўгіх месяцовых промнях, слізгаюць па іх уніз.

Мне хочацца спаць. Я так даўно не спаў. Я вельмі змучаны.

Познім вечарам пастукаў у хату Калішанак. Зузя адчыніла дзверы. Пляснуўшы ў далоні, перабольшана гучна выказала сваё захапленне:

- А... Гэта пан Уладзіслаў! Нарэшце! Вітаю вас! Вітаю.
- Вітаю! Вітаю! — змрочна паўтарыў я яе словы.
- Прашу далей, прашу.

Яна ўсміхаецца, пільна разглядаючы мяне касаватымі вачыма.

- Можа, з'ясцё што ці вып'еце?
- Дай гарэлкі.
- Зараз будзе. Зараз. Усё, што пан захоча. Сядай тут.

Тут зручней.

Я зноў п'ю гарэлку. Зузанна лісліва ўсміхаецца. Яна ўвесь час круціцца па хаце. То ўстае ад стала, то зноў садзіцца. Грудзі яе скачуць, як напоўненыя вадой гумовыя пазыры.

— А Тоська пана часта ўспамінае... А пан такі не ў гуморы. Я гавару і гавару, а пан нічога!

- У мяне язык змерз. Трэба разагрэць!

Зузя гучна рагоча і ўдарае пульхнымі далонямі па клубах.

Я працягваю піць. Потым куру папяросу за папяросай. Кабета коса глядзіць на мяне.

— А можа, бай-бай? У ложка з Тосенькай. З такога холаду на цёплыя ножкі?.. Хе-хе-хе... — трасецца яна ў бязгучным смеху.

Я бачу, што ў яе два насы і многа вачэй і што яна дрыгаецца і хістаецца, як гума, як цеста.

Я іду ў суседні пакой. За мной з лямпай у руцэ шаркае пантофлямi Зузя.

— Тосенька, прывітай добра пана Уладзіслава!

— Мама, нуты як дурная! — адказвае заспаная дзяўчына.

Я распрануўся. Так даўно не спаў. Зузя здымае з мяне боты. Потым я ныраю ўсім целам у мяккі цёплы ложкак. Зузя нешта гаворыць, рагоча і з лямпай у руцэ выходзіць з пакоя. Робіцца цёмна. Тоська прыціскаецца да мяне гарачым гладкім целам.

«Здарылася штосьці вельмі важнае! Вельмі! Вельмі! Вельмі! Але што?»

Я лячу ў душную, гарачую бездань.

— Ну, уставай! — чую праз сон строгі голас.

Хтосьці торгае мяне за плячо. Я расплюшчуваю вочы. Мяне асляпляе прамень кішэннага ліхтара. Праз хвіліну я заўважаю ў пакоі некалькі паліцыянтаў. У іх у руках рэвальверы.

Да мяне імгненна вярнулася свядомасць. «У бакавой кішэні курткі зброя. А дзе куртка? Зрэшты, мне нельга абараняцца!»

— Імя і прозвішча? — пытаецца ў мяне той самы службовы голас.

— Антоні Пятроўскі.

Зузя рагоча:

— Дык пан Уладзя — круцель! Ён, пане начальнік, яшчэ не працверазеў. Загуляўся хлопец! Хе! Хе! Хе!

Я адчуў да яе агіду — зразумеў, што гэта яна мяне апыліла.

— Апранайся!

Я вылез з ложка і павольна пачаў апранацца. Мяне ўсё яшчэ асвятляе ліхтар, але гэта зусім мяне не бянтэжыць. Мне ўсё роўна, я абьякавы да ўсяго.

— Загуляўся, кавалер! — чую я хрыпаты бас, які далятае да мяне нібы з вялікай адлегласці.

Нехта смяецца. Зузя ўзахлёб рагоча.

Потым я адчуў на запясцях халодны агонь кайданоў.

«Здарылася нешта страшнае! Але што? Што?»

Мы выйшлі ў сенцы. За мной уважліва сочаць дулы рэвальвераў, глядзяць промні ліхтароў.

— У мяне ўсё ў парадку, пане начальнік... — чую ззаду шэпт Зузі.

Ідзём вуліцамі. Месяц пырскае смехам. Сняжынкi весела гуляюць у паветры.

Мы мінаем двух мужчын з кіямі ў руках. Гэта начная варта.

Мяне прывялі ў камісарыят.

Назаўтра былі допыты, пракакол.

На вочную стаўку прывялі Альфрэда, Альфонса і Альбіна Алінчукоў.

— Ведаеш яго? — пытаюцца ў Альфрэда.

— Ведаю! А як жа? — гаворыць, з'едліва ўсміхаючыся, перамытнік.

— Ён цябе падстрэліў?

— Ён. Заступіў дарогу і пачаў страляць. Хацеў абрабаваць!

Браты Алінчукі паспешліва пацвярджаюць яго словы. Я не перапыняю іх. Няхай гавораць, што хочуць! Усё гэта глупства ў параўнанні з тым...

Потым запыталіся ў мяне. Я паўтарыў тое, што і раней. Дакладна расказаў пра ўсю сутычку. Успомніў новыя падрабязнасці. Але, бачачы погляды і ўсмешкі, усё разумею. Яны не вераць мне. І я перастаю адказваць на пытанні.

На чацвёрты дзень пасля арышту а пятай гадзіне папалудні мы выехалі з Ракава ў Івянец да следчага. Ехалі на санях. Я сеў пасярэдзіне, на заднім сядзенні саняў. Побач са мной сядзелі два паліцыянты.

З рынку едем на Слабаду. Мінаем хату Трафідаў. Я гляджу ў вокны іх дома, і мне здаецца, што за шыбай я бачу чыйсьці твар. Можа, гэта Янінка?

Выязджаем на мост. Колькі разоў я хадзіў тут адзін і з хлопцамі? А цяпер?

Паволі пачало змяркацца. Моцны мароз. Кайданы халодзяць мне рукі, таму я хаваю далоні глыбока ў рукавы. У паветры кружацца дробныя сняжынкі і ўтвараюць рухавую бліскучую фіранку, праз якую мясцовасць выглядае асабліва прыгожа.

Па баках дарогі стаяць дрэвы. Трымаюць на галінках тоўстыя пакрыўкі снегу. Паўз тракт бягуць удалячынь тэлеграфныя слупы. Я чую іх манатонны нізкі вібрыруючы гук.

Паліцыянты дастаюць папяросы, кураць самі і частуюць мяне. Я адмаўляюся.

— Пан не курыць? — запытвае ў мяне адзін з іх.

— Куру... але свае.

— Правільна! — кажа другі.

Фурман падганяе коней, але яны ідуць павольна і прыспешваюцца толькі тады, калі чуюць над сабой свіст нагайкі.

З усходу дзьме пранізлівы халодны вецер, марозіць мне левую шчаку і вуха. Я дастаю далоні з рукавоў і з цяжкасцю падымаю каўнер курткі.

Снег падае ўсё радзей і нарэшце зусім спыняецца. На небе паказваюцца зоркі. Месяц, сур'ёзны і задуменны, настойліва пнецца ўгору, не звяртаючы на нас увагу.

У маёй галаве роіцца мноства розных думак. Яны бягуць, не вяжуцца, імкнуцца хутка, непакорліва. Я зрабіўся абьякавым.

Паліцыянты размаўляюць. Кажуць аб нейкіх даплатах на сям'ю, аб дыетах. Гутарка часта перапыняецца. У пэўны момант адзін з іх кажа другому:

— Ведаеш Сашку Вэбліна?

— Ведаю. Брат той чарнулі. Як яе завуць?

— Фэля.

— Канечне. Ну і што з ім?

— Застрэлілі на паграніччы.

— Хто застрэліў?

— Невядома. Жывіца прызнаўся, што вёз яго з Рубяжэвічаў у Ракаў і што каля Волмы хтосьці страляў у іх з лесу і трапіў у Вэбліна.

Я пачынаю ўважліва прыслухоўвацца, але раблю выгляд, што іх размова зусім мяне не цікавіць.

— Можа, хтосьці меў нейкія рахункі?

— Чорт яго ведае!.. Хаця Сашку Вэбліна ўсе любілі, але ён мог мець і ворагаў... Мне здаецца, што Жывіца штосьці круціць з той стралянінай... Учора ён пальнуў сабе ў галаву.

— Хто? Жывіца?

— Так.

— Чаго гэта ён?

— Пасля п'янкі нешта стукнула яму ў галаву... Учора хавалі Вэбліна, а потым яго сястра рабіла памінкі. Ну, ён з той прычыны і напіўся. А ідучы дадому, на рынку стрэліў сабе ў рот з парабелума.

Пачуўшы гэта, я проста здранцвеў ад жаху.

— А можа, ён прыклаў руку да таго падстрэлу і баяўся адказнасці?

— Можа быць... Справа цёмная. Сам д'ябал там не разбярэцца. Гэты таксама за падстрэл арыштаваны, — паліцыянт кінуў у мой бок.

З іх папярэдняй размовы я даведаўся, што другі паліцыянт толькі вярнуўся з водпуску і не ведае месцачковых навін. Цяпер штурхае мяне рукавом і пытае:

— Э... Пане! За што ты яго падстрэліў?

— Каго?

— Ну, таго...

— Алінчука, — дадае другі паліцыянт.

— За тое, што ён скаціна!

Паліцыянты хітравата падміргваюць адзін аднаму: добрая птушачка! Потым зноў закурваюць. «Жывіцы няма ў жывых! Застрэліўся!» — усё віруе ў мяне ў галаве.

І раптам мяне ахоплівае жаданне даведацца пра ўсё. Я не магу паверыць, што Жывіца скончыў жыццё самагубствам. У мяне гэта не змяшчаецца ў галаве. Тут штосьці не так! Я павінен!..

Цяпер употай я назіраю за паліцыянтамі. Яны ўпэўнены, што я не ўцяку. Сядзяць нядбала. Кураць папяросы. Карабіны заціснулі паміж нагамі.

Саскочыць з саней убок я не змагу — затрымаюць мяне. А калі адштурхнуцца ад дна санак нагамі і кінуцца ўзад?.. Такім чынам магу лёгка выкінуцца з санак, пакуль яны змогуць выцягнуць рукі. Толькі б не ўпасці на галаву...

Я ўважліва, не спяшаючыся, аглядаю мясцовасць. На выбоінах дарогі сані так моцна скачуць угору, што выскачыць з іх вельмі лёгка. У паліцыянтаў ногі пакрыты сенам і ўкутаны шынялямі. Пакуль яны змогуць устаць і выскачыць з саней, я змагу ўстаць і пачаць уцякаць. Абрануты я лёгка і магу бегчы вельмі хутка, таму, калі не трапяць у мяне кулямі, я без цяжкасці ўцяку.

— Да Івянца далёка? — пытае адзін з паліцыянтаў у калягі.

— Тры кіламетры.

Гэта прыспешвае маё рашэнне. Я шукаю вачыма зручную мясцовасць і чакаю патрэбнай хвіліны. Падцягваю ногі і цвёрда ўпіраюся ў дно саней. Вымаю рукі з рукавоў. Каб жа яшчэ не кайданы!

Паліцыянты зноў закурваюць.

Сані павольна ўязджаюць на вяршыню горкі. У святле месяца я бачу доўгі стромкі спуск, па якім ідзе дарога ўніз. Злева заўважаю доўгую палоску прыдарожных кустоў, а за імі адкрытыя палі.

Кідаю апошні позірк управа і ўлева: на канвой і на мясцовасць. Сані хутка едуць з гары ўніз. Па інерцыі нас адкідае ў ніжнюю частку саней. У гэты момант моцным рухам адштурхоўваюся нагамі ад дна саней.

Я выляцеў у паветра і ўпаў на дарогу. Усхапіўшыся на ногі, бягу па дарозе, па якой хвіліну таму сані з'ехалі ўніз. Бегучы, азірнуўся:

— Трымай каня! Тры-ы-ы-май каня-а-а-а!

Сані ўсё едуць уніз.

— Тррр! — крычыць фурман.

Я бягу далей па дарозе ўверх. Зноў азіраюся. Здалёк бачу паліцыянта, які бяжыць па дарозе. Ён спыніўся. Прыцэльеваецца. Я шпарка кідаюся ўбок да хмызняку. Раздаецца стрэл. Я выбягаю ў поле і бягу ўздоўж хмызняку ўгару.

Зноў стрэл, а потым некалькі, адзін за адным. Страляюць не цэлячыся, не бачачы мяне, бо і я іх не бачу.

Ускараскаўся на вяршыню гары. А потым лёгка і хутка пабег уніз. Я нікольні не змарыўся, а толькі разагрэўся хуткім рухам. Некалькі разоў азірнуўся. На снежнай белі дарогі і палёў нікога.

Я быў ужо ў кіламетры ад таго месца, калі ў святле месяца заўважыў сані, якія ўз'язджалі на вяршыню гары. Поблізу лес. Я ўбег у яго. Потым перабег на яго іншы бок. Шпарка пайшоў палямі. Зноў увайшоў у лес... «Няхай дагоняць мяне цяпер!»

Зноў лес і зноў поле. Азіраюся навокал. Пустэча. У месяцавых промнях блішчыць снежная бель палёў. Я гляджу на зоркі: шукаю кірунку. Вялікая Мядзведзіца паказвае мне дарогу на захад.

«Не, каханая, не... Мая дарога вядзе на ўсход... На захадзе для мяне няма месца!»

Гранічныя прывіды

ЧАСТКА Ш

Не хадзі ж ты, мілы,
Не хадзі начамі.
Па ўскрайку магілы,
Са смерцю за плячамі.

(з песенькі перамытнікаў)

Глава I

Зіма. Мароз. Сонца заходзіць. Раскладае на небе ўзорыстыя шматкаляровыя кілімы. Штохвіліну змяняе іх. Не ашчаджае колераў. Усё багатае, шчодрое, мудрагелістае.

Я стаю без шапкі на вузкай, выезджанай санямі дарозе. Мне робіцца холадна. Бягу па заснежаным двары да дома, а потым уваходжу ў вялікую цёплую хату.

Набліжаецца палова снежня. Чацвёрты тыдзень жыву на хутары Даўрыльчукоў, які знаходзіцца ў трох кіламетрах ад граніцы паміж Душкавам і Волмай. Ад Ракава сюды 11 кіламетраў. Пасяліў мяне ў іх Лорд. Даўрыльчукі — гэта яго далёкая радня.

Хутар бязлюдны. Да найбліжэйшай вёскі два кіламетры. Іншых хутароў паблізу няма. Меліна ў яго самая надзейная. Магу хавацца тут шмат гадоў, і ніхто мяне не знойдзе.

Каля хутара вялікі лес. Адным крылом ён набліжаецца да хутара, а другім бяжыць удалечыню, да граніцы, і цягнуцца далёка на ўсход.

Даўрыльчукі — гэта збяднелая да ўзроўню сялян шляхта. У іх 25 дзесяцін зямлі і трохі лесу. Жывуць заможна. Не шкадуюць грошай, дбаюць пра добрае харчаванне і вопратку. З навакольнымі сялянамі не ўваходзяць у кантакт. Жы-

вучь асобна. Сям'я гэтая на дзіва суладная. Яны не лаюцца па дробязях. Яны спакойныя і вясёлыя. Праца ідзе ў іх бадзёра: у доме дастатак.

Галава сям'і — Мацей Даўрыльчук, якому шэсцьдзесят гадоў, але выглядае на пяцьдзесят. Ён здаровы і моцны, а ў працы не саступае сынам. У маладосці шмат ездзіў па свеце. Ён дастаткова інтэлігентны, хоць ледзь умее распісацца. У яго магутныя спіна і плечы, ходзіць ён, злёгка нахіліўшыся ўперад. Вочы ў яго заўсёды весела блішчаць, а на вуснах застыла лёгкая ўсмешка. Любіць многа расказваць і прыгожа гаворыць, вобразна, хаця і хаатычна. Я адчуваю, што ў гутарцы яму перашкаджае празмерная колькасць слоў і думак.

Жонцы Мацея, Ганне, пяцьдзесят пяць гадоў. Трымаецца проста. Яна вельмі працавітая. Я ніколі не бачыў яе без работы. Гаворыць мала і неахвотна.

У Даўрыльчукоў трое сыноў і чатыры дачкі. Сыночкі ў іх як дубочки, а дочки як маладыя пругкія ліпы. Усё гэта здаровае, вясёлае, моцнае, працавітае. Яны не ведаюць, што такое нервовасць. Заўсёды ўраўнаважаныя і спакойныя. Працуюць многа і ахвотна.

Словы бацькоў для іх святыя: бацькі ніколі не звяртаюцца да пагроз, просьб, заахвочванняў і абяцанняў.

Сям'я гэтая набожная і трымаецца спрадвечных звычаяў. Падчас сьнеданьня я не раз глядзеў на членаў сям'і, якія чынна сядзелі за сталом. Усе сыны і дочки падобныя. Іх мала адрознівае ўзрост, рост і пол. У іх здаровыя бадзёрыя твары, цёмныя густыя валасы, заплеченыя ў дзяўчат у тоўстыя косы, карыя вочы з бялкамі, якія сінявата паблісквалі. Толькі твары ў дзяўчат былі пазбаўлены ўпартасці, якая была відаць у хлопцах. Калі сяджу за сталом падчас пасілкаў і гляджу на Даўрыльчукоў, мне ўспамінаецца папулярная расійская гульня «Ванька-ўстанька». Гэтая сям'я вытанчаных з дрэва фігурак велічынёй ад 2 да 10 сантыметраў. Фігуркі пафарбаваны ў адзін колер і нічым, акрамя памеру, не адрозніваюцца між сабой. Звычайна іх сем. У іх кругленькія роцікі, галовы і тулавы, ног няма. Кожная фігурка,

пакладзеная набок, адразу ж устае, бо мае размешчанае ўнізе волава. Адсюль назва «Ванькі-ўстанькі».

Старэйшаму сыну Базылю трыццаць гадоў; сярэдні, Ігнат, на два гады маладзейшы, а Сымону дваццаць пяць гадоў. Базыль выглядае мядзведзявата: на першы погляд, нібы цяжкі і няздатны, але за гэтым хаваецца вялікі спрыт і вялікая фізічная сіла. Ігнат зграбнейшы, але таксама атлетычнай будовы. Сымон шчуплейшы за братоў і больш «далікатны». Можа, менавіта таму ён матчын любімчык.

Ясцёр чатыры: Кася, Алена, Магда і Настка. Ім ад васьмнаццаці да дваццаці чатырох гадоў. Яны ўсе вельмі падобныя адна да адной і аднолькава апранутыя. Мне часам бывае цяжка адрозніць адну ад другой. Усе поўныя, рослыя, вусначкі кругленькія, вочы карыя, валасы цёмныя.

Калі Лорд вёў мяне да Даўрыльчукоў, ён сказаў мне, што Даўрыльчукі таксама займаюцца перамытніцтвам. У іх ёсць сваякі ў прыгранічнай паласе на савецкім баку, і яны час ад часу нясуць да іх тавар. Але за ўвесь час майго побыту ў іх Даўрыльчукі за граніцу не хадзілі. Я запытаў пра гэта ў Сымона, з якім лягчэй за ўсё можна было разгаварыцца. Ён сказаў мне, што цяпер не час. Я трохі сумую без працы, але цярпліва чакаю яе. Калі я прыбыў на хутар разам з Лордам, калега прывітаўся з усімі, а пазней, пасля абеду, звярнуўся да Мацея, кажучы, што мае да яго вельмі канфідэнцыяльную справу.

— Ну, дзеці, — сказаў Мацей, — ідзіце, паглядзіце, ці ўсё ў парадку!

Сыны і дочки непрыкметна выйшлі з хаты.

— Вось, дзядулька, — сказаў Лорд, — буду вас прасіць, каб вы прынялі на зіму гэтага хлопца. Гэта мой сябар. У мястэчку ён жыць не можа, бо паліцыя хоча яго «павязаць»... за кантрабанду. У вас яму было б найбольш бяспечна.

— Хай сабе застаецца. Толькі выгод у нас няма. Жывём па-сялянску.

— Ён да ўсяго прывычны. Што вы яшчэ, тое і ён з'есць. А як хлопцы пойдучь у дарогу з таварам, то ён вам спатрэбіцца. Ён добра ведае гэтую работу... стары кантрабандыст...

— Няхай застаецца. Месца хопіць, хлеба таксама, а паліцыя да мяне не ездзіць. Суседзяў таксама няма — не даносяць...

У гэты момант я перапыніў іх размову.

— Магу заплаціць вам за ўтрыманне. Грошай маю дастаткова.

Я зразумеў, што паступіў нетактоўна. Мацей паглядзеў мне ў вочы і сказаў, злёгка ўсміхаючыся:

— Я на грошы не ласы. Меў і магу мець дастаткова, але не ганюся за імі. Ты, хлопчык, прыхавай іх для сябе. Яны табе спатрэбяцца, бо ты малады.

— Прабачце. Я не хацеў вас пакрыўдзіць.

— Нічога. Мяне не абразіш, я да гэтага не хуткі. Я для добрага чалавека і дарма ўсё зраблю, а для дрэннага, хоць ён і з золата будзе, не хачу і бачыць!

Вечарам Лорд развітаўся з намі і разам з Базылём вырушыў у дарогу ў мястэчка. Абяцаў прыходзіць час ад часу сам або прысылаць Шчура. Я пайшоў праводзіць іх. Неўпрыкметку мы дайшлі да Душкава. Там я развітаўся з Лордам і прасіў яго часта адведваць мяне і пабег па дарозе на хутар.

Назаўтра Базыль вярнуўся. Ён прынёс для мяне вялікую пасылку і ліст ад Лорда. Я адклаў пасылку ўбок і пачаў чытаць ліст:

«Прывітанне, вар'яце!

Ведаю, што дрэнна табе аднаму ў Даўрыльчукоў, але ты пацярпі. Да вясны мы яшчэ штосьці прыдумаем. Ты ў мястэчка не прыходзь, бо цябе зноў «апыляць». Трымайся ў Даўрыльчукоў, там меліна мураваная. А калі табе што-небудзь будзе патрэбна, то прыйлі Базыля.

Альфрэд выпытвае ў «паўстанцаў» пра цябе, але ніхто не ведае, дзе ты знаходзішся. Учора Анёл згорбіў яму скуру¹ ў Гінты, бо Альфрэд адбіў у яго Зоську Калішанку. Цяпер Анёл злы на яго, як д'ябал. Кажы, што пераверне яго падэшвамі дагары. Бэлку Альфрэд ужо пусціў кантам². Цяпер усе смяюцца з яе, называюць салдаткай.

¹ Згорбіць скуру (фраз., польск.) — адлупцаваць, пабіць.

² Пусціць кантам (фраз., польск.) — падмануць, здрадзіць.

Сумна табе там, але і нам нявесела. У дарогу не ходзім. Хлопцы робяць агранды і штодня б'юцца. Я размаўляў са Шчурам. Ён сказаў, што прыйдзе да цябе на наступным тыдні.

Я панакупляў для цябе ўсяго-ўсяго. Хусткі дасі бабам, а, зрэшты, як хочаш.

Петрык Філосаф пытаўся пра цябе. Я сказаў яму, што ты здаровы і што жывеш у добрым месцы. З Юлікам Вар'ятам дрэнна. У яго сухоты. Мусіць, не дацягне да вясны — койфне. Шкада хлопца.

А больш няма нічога новага. Калі што будзе, то напішу табе.

Ну, будзь здароў.

Болік.»

У пасылцы было пяць вялікіх ваўняных жаночых хустак, дзевяць пляшак спірытусу, некалькі кілаграмаў цукерак, англійская файка¹, шмат тытуню і папярос.

Адну хустку я даў гаспадыні, а астатнія дзяўчатам. Спачатку яны не хацелі браць гэтыя прэзенты. Малодшая, Настка, сказала:

— Як татусь захоча!

І тут Мацей сказаў:

— Ты, мусіць, хочаш, каб я ў бабскай хустцы хадзіў?

Усе засмяліся, і дзяўчаты прынялі падарункі. Мацею я даў на памяць файку. Ён агледзеў яе і сказаў:

— Старая файка — як старая жонка: верная і надзейная, але і маладая часам спатрэбіцца! — міргнуў вокам да сыноў.

Зноў смех.

Увечары, за вячэрай, мы выпілі дзве бутэлькі разведзенага вадой спірытусу. Усё было вельмі спакойна, без шуму. Я частаваў мужчын гарэлкай, а дзяўчат цукеркамі, бо ад гарэлкі яны адмовіліся.

Такім чынам я распачаў свой побыт у Даўрыльчукоў.

Праз тыдзень, у нядзелю, мяне наведаў Шчур. Я не спадзяваўся, што ён прыйдзе. Ён увайшоў у хату ў час абеду. Меў з сабою вялікую пасылку. Паклаў яе на лаве ля

¹ Файка (*жарг.*) — трубка для курэння.

сцяны, потым зняў з галавы шапку і пачаў гаварыць, паціраючы далоні.

— А я так спяшаўся, так спяшаўся! Думаў: ці паспею на абед?.. Я да лыхі і міхі² адзіны! У мяне так: еш — пацей, працуй — мёрзні.

Я ўбачыў на тварах прысутных усмешкі: што за дзівак? А Шчур вітаецца са мной і з прысутнымі, пачынаючы ад гаспадара. Усе зразумелі, што гэта мой калега. Гаспадар запрасіў яго да стала. Шчур сеў побач са мной і сказаў:

— У мяне такая песня з ежай, як мала ў каго. Мне што ні дай — усё патрэскаю. У мяне так: капуста — дык капуста, абы тлуста; гарох — наемся так, што ох-ох!

Усе ўсміхаюцца. Мацей гаворыць дачцы:

— Прынясі госцю міску і лыжку!

— Панна Настка! Але прашу так памеркаваць: каб місачка і лыжачка былі як належыць! У мяне так, гаспадару: заўсёды хачу з'есці нешта добрае і... многа! А вашу капусту я ўжо ў Душкаве разнюхаў. Бег так, што ледзь боты не згубіў.

Звычайна падчас яды хату Даўрыльчукоў напаўняла цішыня. Цяпер запанавала нязвыклае ажыўленне, якое выклікала з'яўленне аднаго толькі Шчура. Ён еў і гаварыў, еў і гаварыў. Нахіляўся ўправа і ўлева, блішчучы вачыма, смяўся і жартаваў. Узрушыў усіх... Я бачыў вясёлыя твары, раздаваліся ўсё гучнейшыя выбухі смеху. Я прыгледзеўся да Шчура і не пазнаў яго. Звычайна ён быў нешматслоўны, з калегамі з'едлівы і зачэпісты, са мной ветлівы і ўважлівы, але скупы на жарты. А тут кіпіць задорам, натхненнем і жыццём. Хоча развесяліць нас, і гэта цалкам яму ўдаецца.

У хаце была балалайка, на якой хлопцы і дзяўчаты час ад часу нешта найгравалі. Увечары, калі ў хаце сабралася ўся сям'я, бо найважнейшая праца ў гаспадарцы была скончана, Шчур настроіў балалайку і пачаў іграць. Іграў ён добра, і ўсе глядзелі на яго з павагай: не думалі, што на гэтай цаццы можна так прыгожа іграць. А Шчур рубіў кавалак за кавалак. Тое, чаго не мог здабыць з інструмента,

² Да лыхі і міхі (фраз.) — да лыжкі і міскі.

дарабляў мімікай, жэстамі рук і цела. Ён пачаў, а кампаніруючы на балалайцы, спяваць:

Дзяўчынанька, сэрца маё,
Як прыемна ліцо тваё!
Не так ліцо, як ты сама,
І ў паперах запісана.

Шчур, зыркаючы салодкімі вачыма на дзяўчат, спяваў далей:

Я як сяду каля тебе,
Дык жа мыслю, што я ў небе!
Як я цябе пацалую,
Тры дні ў губе цукар чую.

Дзяўчаты пырскаюць смехам і штурхаюцца локцямі. Шчур з задорам спявае далей. Спявае песеньку за песенькай, іграе полькі, вальсы, маршы і нейкія ўласныя імправізацыі. Я не думаў, што ён такі артыст. Забаўляў нас усіх цэлы дзень, а ўвечары, пасля вячэры, пачаў збірацца ў дарогу.

Мацей запрашаў Шчура, каб прыходзіў, калі будзе мець вольны час. Я пайшоў праводзіць яго. Па дарозе ён расказваў мне местачковыя навіны. Каля лесу мы затрымаліся. Размаўлялі і курылі яшчэ з паўгадзіны. У пэўны момант Шчур міргнуў мне вокам:

— А ў цябе такія клёвыя шмары! Дзеўкі, як печы!

— Так, так...

— Ты падвалі да якой-небудзь. Будзе табе весялей.

— Неяк няёмка.

— Ты зрабі, каб было ёмка... Дзеўкі аж пішчаць. Гараць. Ногі паціраюць, а ты зьяваеш. Падумаюць, што інвалід!

Потым мы развіталіся, і Шчур хутка пайшоў дарогай, якая вяла на тракт, а я вярнуўся на хутар. Усіх застаў за сталом. Доўга яшчэ размаўлялі і смяліся, прыгадваючы жарты і аповеды Шчура.

Адзін з братоў узяў у рукі балалайку і пачаў граць на ёй. Але ў яго руках інструмент зноў стаў звычайнай пабракушай.

Словы Шчура пра дзяўчат разбудзілі маю зацікаўленасць імі. Я пачаў больш уважліва і інакш, чым раней, разглядаць іх. Яны падабаюцца мне ўсё больш. У іх прыгожыя карыя вочы, бялкі якіх блішчаць блакітнаватым колерам, адцяняючы іх густыя доўгія вейкі. Роцікі ў іх малыя і прыгожай формы, вусны ружовыя, зубы цудоўныя. І яны пышна складзеныя. Я з усё большай цікавасцю разглядаю дзяўчат. Яны адчуваюць гэта. Я заўважаю ў іх нейкую катэлінасць: хочучь мне падабацца. Але якія яны падобныя! Нават розніца ва ўзросце сціраецца.

У той вечар мы пайшлі спаць даволі позна.

Мне сніліся «ванькі-ўстанькі». Яны мелі карыя вочы і блакітнаватыя бялкі. Камічна кланяліся і варушылі вуснамі.

Глава 2

Незадоўга да свята Богага Нараджэння браты Даўрыльчукі пачалі рыхтавацца да паходу за граніцу. Мацей і Базыль прывезлі з мястэчка шмат тавару. Яго хопіць на некалькі носак. Тавар танны: мужчынскія і жаночыя свэтры, шалікі, панчохі, хром, скура для падэшваў. Але на гэтым тавары можна добра зарабіць, бо на яго ў Саветах вялікі попыт.

Мы рассартавалі тавар і напакавалі 5 носак. У дарогу пойдучь тры браты, я і Кася. Не хацелі мы яе браць, але яна ўпёрлася, што пойдзе абавязкова, бо ўжо не раз насіла тавар за граніцу. Нарэшце Мацей дазволіў ёй гэта. Цяпер чакаем толькі спрыяльнага надвор'я.

Праз некалькі дзён пасля прыбыцця тавару пачалася лёгкая завая.

— Калі сняжыца не спыніцца да вечара, то сёння выхадзім у дарогу, — сказаў мне Базыль.

— Мусіць, не спыніцца, — жыва адказаў я.

Завая не толькі не спынілася, але нават узмацнілася. Калі перад змярканнем я выбег за браму, то апынуўся ў мутнай хмары снегу, у якой губляліся абрысы мясцовасці. А лесу, які быў на адлегласці двухсот крокаў, я ўвогуле не мог убачыць. Закачанелы, я вярнуўся ў хату. Там для нас гатавалі вячэру.

Падчас вячэры панаваў паважны, амаль урачысты настрой. Сям'я была ў зборы. Мы выпілі па шклянцы гарэлкі — для разагрэву і за поспех. Потым сталі рыхтавацца ў дарогу.

Браты і Кася апранулі белыя — хатняга вырабу — кашулі, тоўстыя суконныя штаны, пафарбаваныя ў белы колер кажухі і белыя шапкі са штучнага каракулю: такія, якія насілі салдаты царскай арміі зімовай парой. Мне Мацей з каморы прынёс такія самыя кажух і шапку. Гэта было вельмі зручнае ўбранне: лёгкае, цёплае, якое нічым не адрознівалася ад снежнай мясцовасці.

Браты і Кася развіталіся з рэштай сям'і. Я пайшоў па іх прыкладзе: моцна паціснуў далоні Мацея, Ганны і іх дачок.

— Дай Бог шчасця! — казалі мне ўсе.

Паблізу гумна мы выйшлі ў поле і нырнулі ў снежавы пыл. Базыль ішоў першым, за ім Сымон, Кася трэцяя, потым я, Ігнат замыкаў партыю. У дарозе я трымаў правую руку за пазухай на рукаятцы зараджанага парабелума, які купіў для мяне Шчур, бо маю колішнюю зброю забрала паліцыя падчас майго арышту ў Калішанак. У левай кішэні кажуха было пяць запасных магазінаў і ліхтар.

Доўгі час мы ішлі палямі на адлегласці некалькіх дзясяткаў крокаў ад лесу. Потым увайшлі ў лес і ішлі далей, рухаючыся паміж высокімі пнямі соснаў. Па паводзінах Базыля, яго асцярожнасці, я прыйшоў да высновы, што мы знаходзімся каля граніцы. Мы пачалі ісці павольней і час ад часу спыняліся.

Завея не спынялася. Я ледзьве мог бачыць Касю, якая ішла ў некалькіх кроках перада мной. Бель кажуха і шапкі злівалася з беллю снегу, і перад сабой унізе я бачыў толькі цёмную трапяткую пляму спадніцы дзяўчыны... На нагах у нас былі доўгія белыя снягоўцы¹, якія таксама не адрозніваліся ад агульнага фону.

Выходзім на ўскраек лесу. Перад намі хвалюецца лятучы туман снегу... Мы на краі гранічнай паласы. Кася расшпільвае кажух і ўпіхвае спадніцу ў белыя штаны пад сподам. Цяпер наша партыя нічым не выдзяляецца на белым фоне. Калі стаіш нерухома, нас цяжка заўважыць нават з вельмі блізкай адлегласці.

Рушым уперад. Я мушу вельмі блізка трымацца дзяўчыны, якая ідзе перада мной. Снегавы вір пераразае нейкія пераплеценыя і, здаецца, рухомыя ніці. «Як мы пералезем праз яго?» — думаю я, ведаючы, што мы не маем ні цыноўкі, ні жэрдкі, ні нажніц, каб перарэзаць дрот. Але Базыль упэўнена ідзе наперад і мінае доўгі дрот, што застаецца справа.

Цяпер мы ўваходзім у лес на другім баку паласы. Завея працавіта, паспешліва замятае сляды, якія мы пакідаем на снезе — дзве доўгія глыбокія баразны. Праз гадзіну тут зноў будзе роўна.

У лесе ціха. Мы ідзём, нібы прывіды, без шуму, паміж велізарных пнёў, дрэў, каля заснежаных хмызнякоў. Прабіваемся праз снежныя завалы, правальваемся ў замаскіраваныя снегам ямы.

Зноў выходзім на палі. Я ўвогуле не бачу мясцовасць перад сабой. Толькі нагамі адчуваю нахіленні і спускі пагорка... Мяне агортвае сон. Аднастайнасць рухаў, як калыханка, пагружае мяне ў санліvasць. Я аўтаматычна сачу за постацю дзяўчыны, якая ідзе перада мной. На снежнай белі я адрозніваю яе толькі таму, што яна ўяўляе сабой белую пляму, якая мерна вагаецца перад вачыма. На фоне гэтай белай плямы я бачу цямнейшы квадрат носкі, які безупынна плыве ўперад. У маёй галаве мрояцца розныя

¹ Снягоўцы — від абутку: валёнкi, буркі.

вобразы, бачу мноства постацей, размаўляю з імі, зусім не заўважаючы, што іду, брыду ўперад.

Я адчуваю сябе ў поўнай бяспецы. Мы ідзем вельмі асцярожна, амаль не рызыкуючы. Нас засцерагае завіруха, маскіруе бель вопраткі, надзейны праваднік дасканалы ведае мясцовасць, вядзе без ваганняў: гэты адрэзак шляху спакойны. А ў выпадку небяспекі варта скочыць некалькі крокаў убок, каб назаўсёды схаватца ад пагоні. У дадатак я трымаю ў далоні рукаятку парабелума, дасканалай машыны, якая ніколі не падвядзе.

Апоўначы набліжаемся да нейкага будынку. Спыняемся ў зацішку пад яго сцяной. Гэта вялікае гумно. Дзесьці злева брэша сабака: пачуў нас, бо вецер дзьме ў той бок. Браты размаўляюць шэптам. Кася здымае з плячэй носку, выцягвае са штаноў спадніцу і ідзе ўздоўж сцяны гумна. Знікае за вуглом будынка. Праз пятнаццаць хвілін вяртаецца.

— Сказалі ісці ў гумно. У іх спакойна. Стрый¹ зараз прыйдзе.

Мы абыходзім будынак кругом і затрымліваемся перад вялікай брамай. Кася адмыкае прынесеным з хаты ключом вялікі замок і паволі адсоўвае засаўку. Мы ўваходзім у гумно. Мяне атуляе цішыня, цяпло і змрок. Мы скідаем носкі з плячэй. Браты застаюцца ўнізе, а я ўзбіраюся высока на адрыну. Раблю ў сухім духмяным сене глыбокую нару і лезу ў яе. Накрываюся кажухом. Мне мякка і цёпла. Вочы зліпаюцца, я хачу спаць. Чую, што ў гумно хтосьці ўвайшоў. Доўга паціху размаўляюць. Потым дзверы гумна зноў зачыняюцца. Браты таксама ўзлазяць на адрыну і пачынаюць класціся спаць. Нор не робяць. Базыль размясціўся паблізу мяне.

— А дзе Кася? — пытаю ў яго.

— Пайшла спаць у халупу.

— Гэта хутар?

— Не... Вёска... Дваццаць тры халупы.

— Каб нас не «засыпалі»!

¹ Стрый — стрыечны (дваюрадны) брат.

— Што ты кажаш! Гэта народ верны... І ніхто не ведае, што мы сюды прыйшлі.

Я, супакоены гэтым адказам, хутка засынаю.

Назаўтра я прачнуўся позна. Браты ўжо не спалі і, сядзячы на засеку, паціху размаўлялі.

Праз гадзіну прыйшоў высокі плячысты хлопец у доўгім жоўтым кажуху. Сваім выглядам ён нагадваў мне Мацея: паважны, разважлівы, павольны, гаварыў абдуманая, часта паўтараючы: «на той прыклад, скажу я вам». Яго імя Андрэй. Ён распавядае мноства самых розных рэчаў і навін, якія мяне не цікавяць, але вельмі цікавяць Даўрыльчукоў.

Хутка прыйшла Кася. У руках яна трымала вялікі кош, шчыльна накрыты радном. Яна павольна паднялася па драбінах, трымаючы кош у руцэ. Я наблізіўся да краю сенавалу і ўзяў кош у яе з рук.

— Дзень добры, Кася! — сказаў я ёй.

Яна весела ўсміхнулася і адказала:

— І вам дзень добры!

Я паставіў кош на сенавал каля братаў і хутка пайшоў назад. Хачу дапамагчы Касі падняцца ўверх. Бяру яе за плячо. Дзяўчына скокнула з драбіны на сена і ледзь не ўпала. Я лаўлю яе і моцна абдымаю рукой, падымаю.

Дзяўчына зачырванелася і сказала:

— Ах, якая я... нязграбная!

— Гэта я вінаваты. Перашкодзіў Касі.

Дзяўчына бліснула на мяне прыгожымі карымі вачыма і ўсміхнулася.

Снедаем. Яечня, смажанае сала, бліны. Базыль дастаў з кішэні кажуха дзве пляшкі гарэлкі. П'ём па кругу — з адной шклянкі. У пэўны момант Андрэй паказвае на мяне рухам галавы і, паказаўшы рукой на Касю, кажа:

— А гэта, на той прыклад, яе нарачоны?

Дзяўчына чырванее і апускае вочы. Браты смяюцца.

— Не, гэта наш госць, — кажа Базыль.

Андрэй на хвіліну задумваецца над гэтым адказам, а потым кажа:

— Госць, госць... Сёння госць, а заўтра, на той прыклад, швагер. Га?

Браты смяюцца. Я таксама смяюся, гэтым самым хавваючы збянтэжанасць.

— А чаму, на той прыклад, замуж не ідзеш? — зноў звярнуўся стрый да Касі. — Бачыш, як вырасла! Згарыш, дзеўка! Кроў спаліць цябе!

Тут умяшаўся Базыль:

— А навошта ёй да чужых людзей ісці бяды шукаць?.. Дома хлеба і працы на ўсіх хопіць. Мы яе не прымушаем: як хоча! Сваты не раз прыязджалі — не прыняла...

Потым Андрэй сабраўся выходзіць: яму трэба адвезці тавар у найбліжэйшае мястэчка купцу, які даўно прымае ад яго кантрабанду. Ён не займаецца гэтым пастаянна, а толькі калі-нікалі. Кася выйшла з ім з гумна.

Вечарам Андрэй і Кася зноў прыйшлі ў гумно. Дзяўчына прынесла кош ежы, а ў стрыя на плячах быў вялікі мех. Яны ўзлезлі на сенавал.

Елі доўга. Выпілі дзве пляшкі самагонкі, якія прынёс Андрэй. Потым браты Даўрыльчукі і стрый пачалі разлічваць кошт прынесенага намі тавару. Гэта заняло шмат часу. Нарэшце, яны скончылі. Андрэй дастаў з меха 85 лісіных скурак і даў іх Базылю. Апрача гэтага даў яму некалькі дзясяткаў залатых манет, кажучы:

— У нас, на той прыклад, усё па-божаму. Сваякі мы. І вы заробіце, і мне што-небудзь капне. Неяк будзем жыць. Абы здароўе!

Мы збіраемся ў дарогу. Браты пакуюць лісіныя скуркі ў дзве носкі, якія бяруць Базыль і Ігнат. Я пратэстую супраць гэтага, кажу, што тавар павінны несці ўсе, апрача Касі. Базыль адказвае мне:

— Тут і дваім няма чаго несці!

Потым мы выйшлі з гумна. Стрый па чарзе развітаўся з намі і сказаў Касі:

— А ты, дзеўка, не хадзіла б у дарогу, а яшчэ, на той прыклад, у портках. Не па-божаму гэта!

— Але зручна! — весела адказаў Сымон.

Мы вырушылі ў зваротную дарогу.

Назаўтра падышоў да мяне Базыль і сказаў:

— Што хочаш за дарогу: дзве лісы ці 25 рублёў?

— Нічога не хачу. Няхай застануцца ў вас... за маё ўтрыманне.

Базыль энергічна запратэставаў, і я мусіў узяць ад яго 25 рублёў.

Да свята мы паспелі яшчэ раз схадзіць за граніцу, але Кася на гэты раз засталася дома. Можа, яна пасаромелася слоў стрыя, а, можа, хацела дапамагчы сёстрам у працы, якой цяпер шмат прыбыло ў гаспадарцы.

Мы шчасліва вярнуліся з-за граніцы, і я зноў атрымаў ад Базыля 25 рублёў. Назаўтра Мацей, Ганна і Базыль паехалі ў мястэчка на апошні перадсвяточны кірмаш. Я даў Базылю спіс рэчаў, якія ён павінен быў купіць для мяне, і ліст да Лорда. Калі яны выехалі з дому, я стаў дапамагаць у працы Сымону і Ігнату. Яны пілавалі тоўстыя круглякі дроў, а я сек іх. Потым я пабег на чорную палову хаты і кінуўся дапамагаць Настцы, якая ткала на кроснах вялікае ўзорыстае радно. Я больш перашкаджаў ёй, чым дапамагаў, таму атрымаў кулаком у бок і, пакінуўшы Настку, пачаў прыглядацца да Касі, якая пякла дранікі. Пэўны час мы працавалі ў згодзе. Яна смажыла дранікі і кідала іх з патэльні ў вялікую міску, а я іх еў гарачымі. Хутка Кася заўважыла, што ў місцы не прыбывае, таму наша згода скончылася. Я мусіў адсунуцца ад міскі пад пагрозай вялікай драўлянай лыжкі, якой Кася выкладвала цеста на патэльню. Тады я пайшоў да Магды, якая, блішчучы мускулістымі рукамі, стоячы ў аблоках пары, прала бялізну ў начоўках. Карыстаючыся гэтымі аблокамі як дымавой заслонай, я намерваўся паспрабаваць яе цвёрдыя мускулы. Але гэтая спроба скончылася для мяне фатальна: Магда ляпнула мне па

плячах моцна скручанай мокрай бялізнай, і я мусіў ад яе найхутчэй уцякаць, адчуўшы на сябе сілу яе мускулаў. Нарэшце я падваліў да Алены, якая на чыстай палове дома пяском і гарачай вадой шаравала стол, лавы і падлогу. Пару разоў я падстройваў штучныя сутыкненні з ёю, калі яна анучай сцягвала вадку з падлогі, пакуль Алена не замахнула на мяне цэлым вядром вады і, каб я не вывернуўся з-пад струменю, быў бы ўвесь мокры. Я мусіў вярнуцца да Сымона і Ігната, якія за гэты час напілавалі ўжо цэлую гару дроў. Таму я ўзяў сякеру і пачаў працаваць.

Цяпер я адчуваю сябе ў Даўрыльчукоў так, нібы быў членам іх сям'і. Я пасябраваў з хлопцамі і дзяўчатамі, якія цяпер мяне ўвогуле не саромеюцца. Разам працуем, разам ядзім, разам бавім вольны час. Стары Мацей любіць распавядаць мне эпізоды са свайго досыць бурлівага ў маладыя гады жыцця. Распавядае ён цікава і вобразна, таму я ахвотна яго слухаю. Ён курыць фэйку, я куру папярсы, і мы часта праводзім разам шмат гадзін.

На трэці дзень пасля першага прыходу з-за граніцы ўвечары я лёг спаць. Для мяне на ноч кладуць вялікі сяннік на двух састаўленых лаўках. Пад галаву даюць мне вялізную падушку, а накрываюся я ватнай коўдрай, верх якой зроблены з каляровых кавалкаў розных тканін. Дзяўчаты спяць у двух ложках за шырмай, а хлопцы на вялікіх палацях за печчу. Ложкі гаспадара і гаспадыні знаходзяцца на другім баку хаты, ля дзвярэй, за перагародкай, якая ўтварае нешта накшталт маленькага пакойчыку.

У той вечар я доўга не спаў. Браў з падаконніка папярсы і курыў. Думаў пра рознае. З-за печы раздаваўся магутны храп братаў. Спачатку гэта мяне раздражняла, а потым я прызвычаіўся... Так прайшло гадзіны са дзве, а я ўсё ніяк не мог заснуць. Я ўстаў з пасцелі і пайшоў у кут пакоя, дзе на нізенькім зэдліку стаяла вялікая дзяжа з хлебным квасам. Я напіўся і вярнуўся на месца. Мне зусім не хацелася спаць. Я цяпер найахвотней пайшоў бы куды-небудзь на гулянку або з таварам за граніцу.

У пэўны момант я пачуў за шырмай прыглушаны шэпт дзяўчат. Я часта чуў, як яны размаўлялі або перашэптваліся між сабой, але не так ціха і не так позна, як цяпер. Потым усё сціхла. Праз пару хвілін я пачуў лёгкія крокі босых ног. Я глянуў у бок шырмы, але абсалютна нічога не мог заўважыць, бо аканіцы былі зачыненыя і ў хаце быў густы змрок. Крокі наблізіліся да маёй пасцелі. Затрымаліся каля лавак. Я пачуў шорганне на паліцы, якая вісела на сцяне нада мной. Нехта там нешта шукае. Шукае доўга і не знаходзіць. Я ў гэты момант думаю: «А можа, гэта толькі прычына?» Пытаюся вельмі ціха: «Хто гэта?» Ніякага адказу няма, але шамаценне на паліцы не спыняецца. Тады я саджуся на ложку і выцягваю рукі ў той бок, дзе адчуваецца нечая прысутнасць. Датыкаюся рукамі да цела дзяўчыны ў тоўстай ільняной кашулі. Яна робіць выгляд, што хоча вырвацца, але я моцна абдымаю яе і саджу на пасцель. Пачынаю яе цалаваць. Хачу штосьці сказаць, але яна паспешліва кладзе далонь на мае вусны. Моўчкі я кладу яе на пасцель. Праз нейкі час дзяўчына хоча пайсці ад мяне. Я стараюся яе затрымаць, але яна моцна адрывае ад сябе мае рукі і паціху ідзе за шырму... Я ціха ляжу адзін. Праз некалькі хвілін чую за шырмай лёгкі шэпт і, як мне здаецца, смех.

Назаўтра я адчуваў сябе крыху не ў сваёй талерцы. Падчас сьнеданьня мы сядзелі, як звычайна: гаспадар і гаспадыня ў чырвоным куце, я побач з братамі, а сёстры насупраць нас. Як звычайна, падчас яды панавала маўчанне. Усе елі павольна. Я штохвіліну зыркаў на дзяўчат і час ад часу лавіў іх погляды на сабе — такія, як звычайна. Не заўважаю ніякіх змен у іх паводзінах. Гляджу на прыгожыя роцікі, на цёмныя галовы з выразнымі праборамі пасярэдзіне і косамі, якія падаюць на спіны, на цудоўныя карыя вочы і думаю: каторая?.. Днём у іх паводзінах і ў адносінах да мяне я не ўбачыў аніякіх змен.

Так прайшоў увесь дзень. Увечары, пасля працоўнага дня, мы ідзем на адпачынак. Лямпа гасне. Хату напаўняе цемра. Я прагна лаўлю вухам кожны шум, кожны

гук... Цішыня... Чуваць храп братоў. У глыбіні хаты чую кашаль. Закурваю папяросу. Кручуся на ложку з боку на бок. Калі я ўжо зусім страціў надзею, што дзяўчына да мяне прыйдзе, і хацеў заснуць, пачуў шэпт за шырмай, а праз хвіліну пачуў лёгкія крокі босых ног. Калі потым дзяўчына лягла ў ложак, я пачаў абмацваць далонямі яе лоб, шчокі, падбародак, нос, вушы, вусны. Яна не перашкаджала мне ў гэтым, напэўна, думаючы, што гэта ласкі. А я стараўся такім чынам запомніць яе твар. Але гэта ні да чаго не прывяло: усе сёстры маюць падобныя твары. Я хацеў, каб яна адазвалася, каб пазнаць яе па голасе, але яна ўпарта маўчала, не выдаючы сябе ані слоўцам. А калі я пачаў шаптаць ёй штосьці на вуха, яна паспешліва паклала мне на вусны далонь.

Назаўтра я зноў уважліва разглядаў дзяўчат, але з гэтага нічога не выйшла. Так было некалькі начэй падряд. Аднаго разу з вечара я паклаў пад падушку ліхтарык. Калі дзяўчына была са мной, я намерваўся асвятліць яе. Засунуў руку пад падушку. Але яна, відавочна, адчула мой намер, бо хуценька адабрала ў мяне ліхтарык і, устаўшы на ложку на калені, паклала яго на паліцу. Цяпер, калі яна прыходзіла да мяне вечарамі, яна перш за ўсё ўпэўнівалася, што ў мяне пры сабе няма ліхтарыка. Зрэшты, я больш не спрабаваў гэта рабіць, бо баяўся, што яна перастане мяне наведваць... Падумаўшы, я вырашыў не рабіць ніякіх намаганняў, каб даведацца, якая з сясцёр прыходзіць да мяне па начах. Я мог бы асвятліць яе ліхтарыкам, калі яна будзе набліжацца да майго ложка, або пакінуць на яе шыі знак хімічным алоўкам, які мог бы заўважыць раніцай, пакуль яна сама гэтага не заўважыць. Але калі ёй так важна быць непазнанай, то я не буду рабіць ніякіх спроб, каб пазнаць.

Пра яе візіты да мяне павінна ведаць адна з сясцёр, бо, калі яна вяртаецца ад мяне, яны досыць часта паціху размаўляюць, пэўна, думаючы, што я гэтага не чую.

Я, як і раней, жартую з дзяўчатамі, па-ранейшаму атрымліваю ад усіх без выключэння сясцёр кухталёў за прыставанні, і па-ранейшаму працягваюцца начныя візіты маёй таямнічай маўклівай каханкі.

А ў хаце віруе інтэнсіўная перадсвяточная праца, якая не пакідае нам вольнага часу. Цяпер я працую нароўні з усімі. Гэта скарачае мае дні і дае, як кажа Шчур, «добрую мелодыю для жратвы». І штодня я нецярпліва чакаю надыходу вечара і... маёй незвычайнай каханкі. Цяпер мне весялей, і я радзей успамінаю мястэчка і хлопцаў. Толькі часам вельмі сумую па працы перамятніка. Таксама мяне наведваюць успаміны пра Фэлю, але яе вобраз усё больш заціраецца ў маёй памяці. Я думаю пра яе не як пра рэальную жанчыну, а як пра жанчыну, якую сніў, пра якую марыў або вычытаў у нейкай кніжцы — пра дзяўчыну прыгожую, але неіснуючую.

Спачатку я шмат успамінаў пра Сашку і Жывіцу, але цяпер, як толькі магу, адганяю ад сябе думкі пра іх, бо адчуваю, што гэта шкодзіць мне. Цягне мяне тады некуды ў лес, дзе неба іскрыцца зоркамі і дзе валадарыць Вялікая Мядзведзіца.

Глава 3

Надышло свята Божага Нараджэння. Вігілію¹ адзначылі ўрачыста, па старой традыцыі. Белае сена пад абрусам і куцця ў чырвоным куце і 12 посных страў. Усё было смачнае. Я мусіў усяго з'есці патроху і так наеўся, што пасля вячэры ледзь устаў з-за стала. Уначы дзяўчына не прыйшла да мяне, хаця я доўга чуў шэпт за шырмай. Можна, была нейкая перашкода або яна не хацела гэтага рабіць з прычыны ўрачыстых свят.

¹ Вігілія — традыцыйная сямейная вячэра ў каталікоў 24 снежня.

Назаўтра ўсе, апрача мяне і Сымона, які моцна прастудзіўся ў перадсвяточнай лазні і цяпер лячыўся на печы, паехалі на набажэнства ў касцёл не ў Волму, а ў Ракаў. Вярнуліся а другой гадзіне дня. Расказалі мне шмат навін і перадалі прывітанне ад Лорда і Шчура, якія абяцалі наведаць мяне заўтра.

Увечары накрылі багатую вячэру. Гарэлкі не шкадавалі і ўсе добра падпілі... нават дзяўчаты. Сядзелі ў рад на лаве, грызлі арэхі і весела размаўлялі са мной і астатнімі членамі сям'і. Гарэлка разрумяніла іх шчокі, запаліла ў вачах новы бляск, змусіла да вясёлых выбухаў смеху. Я ўзяў балалайку і пачаў іграць на ёй. Я п'яны ад гарэлкі і ад употай кінутых на мяне позіркаў дзяўчат, якія цяпер іншыя, чым раней. Потым, калі патухла лямпа, я нецярпліва чакаў прыходу маёй каханкі. Шкада, што я не магу да яе пайсці — не чакаў бы так доўга. Усе доўга не спяць. Браты размаўляюць на палацах. Калі-нікалі адзваецца да іх хворы Сымон. Мацей кашляе на іншым баку хаты, за шырмай. А дзяўчаты доўга і ціхенька гавораць. Я чую іх вясёлы смех і воклічы. Нарэшце ўсе супакоіліся. Браты храпуць. Кашаль Мацея спыніўся. Дзяўчаты перасталі размаўляць. А яшчэ праз гадзіну я пачуў шэпт. Потым пачуў крокі босых ног, якія ідуць крадком... Я моцна абдымаю і тулю да сябе гарачае, пругкае, пышнае, развітае цела дзяўчыны. Горача цалую яе вусны, твар, шыю.

— Якая ты цудоўная, прыгожая! — шапчу ёй на вуха.

Яна кладзе палец на мае вусны, і мне здаецца, што яна ціхенька смяецца. Потым з неспадзяванай для мяне сілай і агнём горача адказвае на мае пяшчоты.

Назаўтра, а дзясятай гадзіне раніцы прыйшлі Лорд і Шчур. Яны расказалі мне мноства навін і прынеслі дзве пасылкі, у якіх было шмат прысмакаў для нас усіх. Прынеслі з сабой многа ежы. Лорд прывітаўся з усімі, пачынаючы са старэйшых. Шчур усім выказаў жартаўлівыя пажаданні. Пры вітанні з дзяўчатамі рабіў так, нібы цалуе ім рукі, а на самай справе датыкаўся вуснамі да сваёй далоні. Адною ён жадаў вясёлага снання, другой — гучнага храпу, трэцяй — лёгкага сапення, чацвёртай — моцнага чыхання.

Дзяўчаты весела ўсміхаліся і часам дасціпна адказвалі на яго словы. Сёння сёстры прыбраліся вельмі старанна: новыя каляровыя сукенкі, гафтананыя гарсэты, боцікі на высокіх абцасах, беляя панчохі. У косы паўпляталі каляровыя стужкі, на шыі павесілі мноства караляў. Ад іх веяла парфумай і памадай. Шчур наблізіўся да Насткі, пацягнуў носам, чыхнуў і сказаў:

— От, каб такую жоначку мець! Не трэба і тытуню!

Лорд размаўляў з Мацеем і братамі, а потым далучыўся да нас і пачаў забаўляць дзяўчат размовамі і жартамі. У пэўны момант Шчур наблізіўся да Касі і, ушчыкнуўшы яе за сцягно, сказаў:

— А колькі панна Касюхна за тавар плаціла?

Дзяўчына так яго штурхнула, што ён выляцеў на сярэдзіну хаты.

— Разумна! — сказаў Лорд.

А Шчур зрабіў спалоханую міну і прамовіў:

— Калі б не бачыў на ўласныя вочы, што гэта далікатная ручка панны Касі так мяне грыманула, то мог бы паспрачацца, што гэта конь штурхнуў. Ну-ну! Мае паненка пару ў руках! Цікава, як там у нагах?

— І ў ножках панны Касі нічога не бракуе! Хочаш пераканацца? — сказаў Лорд.

Шчур адступіў назад:

— Не хачу рызыкаваць!

Пасля абеду мы ўзялі трое санак і пайшлі на найбліжэйшую гару, што была недалёка. Пачалі катацца. Мароз быў моцны, снег іскрыўся на сонцы і рыпеў пад нагамі. Вецер свістаў нам у вушы. Санкі шпарка з'язджалі з гары ўніз. Часам яны пераварочваліся, і мы траплялі ў снежныя заносы.

У дзяўчат адны санкі на ўсіх, і яны па дзве, па тры з'язджаюць з гары. Мы некалькі разоў хацелі дагнаць іх, але яны абганялі нас. У пэўны момант, калі дзяўчаты селі на санкі і ўжо хацелі з'ехаць уніз, Шчур уціснуўся паміж імі і сеў на санкі паміж Аленай і Магдай. Дзяўчаты напхалі яму снегу за каўнер і вывернулі санкі ў снег. Шчур мусіў ратавацца ўцёкамі.

Забава доўжылася да вечара. У пэўны момант, калі Кася збіралася з'ехаць уніз, я выхапіў з-пад яе санкі і хацеў на іх з'ехаць з гары. Кася пачала адбіраць у мяне санкі. Мы пачалі валтузіцца. Спачатку жартам, а потым усур'ёз. Усе акружылі нас, заахвочваючы да барацьбы.

— Ну, ну! Кася, не падавайся! — крыкнуў Лорд.

— Глядзі, Уладак, каб яна цябе не скінула з гары ўніз! — дадаў Шчур.

Мы валтузіліся зацята, але безвынікова. Кася была мацнейшая і намнога цяжэйшая за мяне. Затое я быў спрытнейшы, але яна вывернулася ад маіх захватаў. У рэшце рэшт, мы абое апынуліся ў гурбе снегу. Усе выбухнулі смехам. Я ўскочыў на ногі і пабег да санак, за якія мы ваявалі, сеў на іх і паехаў уніз. Кася паспела ў апошні момант ускочыць на санкі ззаду. Мы з'ехалі ўніз. Вецер ахалоджваў нашы разгарачоныя твары. Я звярнуўся да дзяўчыны:

— Кася, гэта ты?

— Што? — пытае яна.

— Ну, не ведаеш што?

У яе гарачы твар. Вочы весела смяюцца.

— Не ведаю...

Я больш нічога не пытаюся, бо баюся памыліцца.

Мы ўнізе. За намі з'язджаюць Лорд, Базыль і Шчур, а за імі Алена, Магда і Настка.

Познім вечарам мы весела вяртаемся ў хату. Смех не спыняецца. Шчур набліжаецца да мяне і мацае мяне па баках.

— Чаго хочаш? — пытаюся я ў яго.

— Хачу праверыць, ці цэлыя ў цябе косці? З Касяй, браце, не жарты!

Падалі багатую святочную вячэру. Мы ядзім ахвотна і многа. Гарэлка дастакова. А пасля вячэры зноў забава.

Шчур грае на балалайцы і спявае:

Закладай-ка пару коней

І пояс шырокі!

Мы паедзем у залёты

Да панны Сарокі...

Потым Шчур папрасіў мяне, каб я зайграў вальс. Шчур з камічнай грацыяй па чарзе абышоў дзяўчат, запрашаючы танцаваць, але ні адна з іх не ўмела танцаваць вальс. Тады Шчур стаў танцаваць з Лордам. Ён рабіў камічныя позы, крывіў твар і ўзбуджаў агульны смех. Потым я зайграў для іх польку, а яны сталі танцаваць яшчэ камічнай, выклікаючы агульную весялосць. Нарэшце Шчур прынёс з сенцаў мятлу і стаў танчыць з ёй. Спачатку ён успрымаў сваю «даму» з вялікай галантнасцю, а калі тэмп полькі ўзрастаў, ён сам і яго «дама» сталі рабіць вар'яцкія рухі. Штохвіліну хату скалыналі гучныя выбухі смеху.

У пэўны момант Мацей сказаў Шчуру:

— А, можа, хлопец, зайграеш «Лявоніху»?

Шчур ударыў сябе кулаком у лоб у знак таго, што забыўся на гэты танец, і ўзяў у рукі балалайку. Хутка па хаце разліліся вясёлыя гукі, пад якія хацелася скакаць. Лорд запрасіў танцаваць Алену, я танцаваў з Магдай, Кася і Настка танцавалі з братамі — утварылася некалькі пар.

Потым Шчур зайграў для нас «Мяцеліцу» — яшчэ адзін беларускі народны танец. Тэмп усё больш узрастаў, і хата круцілася ў мяне перад вачамі. Каляровыя сукенкі дзяўчат віравалі ў паветры. Вясёлая разгульная «Мяцеліца» нас захапіла... Ззялі вочы, блішчэлі твары, ногі ледзь паспявалі за раз'юшаным тэмпам танца. У паветры чуваць крыкі Шчура і Лорда. Танец захапіў усіх. Нават Шчур танцуе, прытупваючы на месцы разам з балалайкай, на якой ён іграе з усё большым запалам. «Мяцеліца» агарнула нас усіх і кружыць, і віруе. Мы ходзім кругам, як сапраўдная снежная мяцеліца.

Гулянка працягвалася доўга. І толькі познім вечарам мы пайшлі адпачываць. Шчур і Лорд засталіся на ноч у нас. Для гасцей паставілі дзве лавы і зрабілі на іх шырокую агульную пасцель.

Няскора яшчэ настала ў хаце цішыня. Я доўга чуў у розных кутах размовы і смех. У тую ноч я спаў адзін. Мая каханка не наведала мяне. Пэўна, баялася, каб не выдаць сябе перад маімі калегамі.

Назаўтра Шчур і Лорд адразу пасля сьнеданьня вырушылі ў зваротны шлях. Даўрыльчукі ўгаворвалі іх, каб яны пабылі ў нас яшчэ адзін дзень, але хлопцы сказалі, што яны павінны вярнуцца абавязкова сёння, бо трэба падрыхтавацца да дарогі.

Я пайшоў іх праводзіць. Даведаўся шмат навін. Юрлін перастаў хадзіць у дарогу. Ён добра зарабіў за «залаты сезон» і цяпер не хоча рызыкаваць. Хоча пачакаць да летняй пары. Лорд заняў яго месца і ў якасці машыніста водзіць партыі на пункт Юрліна. Перад святам вярнуўся ў мястэчка Гвоздзь, які паклаў партыю ў Саветах восенню 1922 года, збег з высылкі і, хворы, схуднелы, ледзьве жывы, вярнуўся ў мястэчка. Анёл трапіў у рукі савецкіх пагранічнікаў і цяпер сядзіць у турме ў Навагрудку. Дзікіх цяпер водзіць Сум. Партыя дзікіх паменшылася, іх цяпер ад 10 да 15. На пачатку зімы дзікія зрабілі Цэнтаўру дзве агранды, але цяпер перакінулі некалькі партый «на чыста». Браты Алінчукі ў дарогу не ходзяць — нечага баяцца. Петрык Філосаф хоча адаслаць Юліка Вар'ята ў шпіталь — можа, там яго вылечыць. Хлопцы склаліся і сабралі 400 рублёў. Я, чуючы гэта, напісаў запіску для Петрыка, каб з маіх 1200 даляраў ён узяў для Юліка 100 даляраў, а калі спатрэбіцца больш, каб паведаміў мне аб гэтым. Болік Камета п'е, як даўней. Мамут, Алігант і Фэлік Маруда ходзяць за граніцу ў партыі Лорда.

Ванька Бальшавік таксама ходзіць з імі. Шчур сказаў мне, што Юрлін перапыніў працу, таму што падазраваў Соньку, што тая здраджвае з Ванькам, а ў дарозе гэтаму спрыяла многа акалічнасцей, якія яны заўсёды знаходзілі. Бэлка са сваёй бабскай партыяй добра зарабіла ў «залаты сезон» і цяпер у дарогу не ходзіць.

Калегі расказалі мне шмат навін пра граніцу, пра «паўстанцаў», пра жыццё ў мястэчку, але не ўспомнілі ані слоўца пра Фэлю. Нарэшце, я запытаў пра яе ў Лорда.

— У Фэлі зараз жыве нейкая сваячка з-пад Дуброў, — сказаў Лорд. — Альфрэд зноў прыслаў да Фэлі сватоў, але

і на гэты раз яна дала гарбуза¹. Фэля цяпер паненка з пагагам. Толькі аднымі наяўнымі мае 30 тысяч даляраў! Усе аж гараць да яе, але яна круціць носам. Пэўна, чакае каралевіча!

Я правёў хлопцаў амаль да Душкава. Калі развітваліся, Лорд спытаў у мяне:

— Ну, трохі прывык? Не сумуеш?..

Шчур адказаў за мяне:

— Чаму ён павінен сумаваць? Жратву і пітво мае, а шмапры, як лані. Мёртвы ажыў бы.

— Я не кідаюся на іх, — адрэзаў я з наўмыснай абыякавасцю. — А весялосці ў нас няма аніякай. От, вы нас трохі пазабаўлялі... Сяджу там, бо трэба!

— Ну, нічога, — сказаў Лорд. — Пакуль што затрымайся на меліне, а на вясну штосьці прыдумаем. У мястэчку жыць табе нельга — зноў «апыляць». Альфрэд усюды пранюхвае, як сабака. Як толькі штосьці даведаецца, адразу паляціць у паліцыю.

Калегі пайшлі дарогай у Душкава, а я вярнуўся на хутар да Даўрыльчукоў. Цяпер там, пасля адыходу Лорда і Шчура, запанавала яшчэ большая цішыня.

Мінулі святы. Наступіў Новы год. Я далей жыву ў Даўрыльчукоў. Дапамагаю ім у працы і ўсё больш сумую. Некалькі разоў пытаўся ў Базыля: калі пойдзем за граніцу. Ён адказаў, што яны не спяшаюцца.

У свята Трох Каралёў дзяўчаты пачалі варажыць. Растапілі на агні волава і ўлівалі ў ваду. Гарачы метал набываў розныя дзівосныя формы, якія дзяўчаты ўважліва разглядалі і каменціравалі. Я далучыўся да іх, хаця яны неахвотна прынялі маю прысутнасць у сваёй кампаніі. Яны дазволілі мне выліць трохі волава ў ваду, але я выліў усё, што было ў тыглі, за што атрымаў некалькі кухталёў. З міскі дасталі застылы метал. Пачалі разглядаць яго. Праз хвіліну Настка пырснула смехам:

— Гэта ж мядзведзіца.

¹ Даць гарбуза — адмовіць жаніху і сватам.

— Што? — здзіўлена спытаў я.

— Ну, так... мядзведзіца! — пацвердзілі словы Насткі дзяўчаты. — Штось нясе ў лапах. Мусіць, у гэтым годзе ты ажэнішся з мядзведзіцай. Сам сабе адліў нарачоную.

— А сватам будзе воўк! — сказала Магда.

— А шлюб дасць ліса! — дадала Кася.

Потым дзяўчаты палілі паперу і па яе выкручастых формах варажылі аб сваёй будучыні. Потым сыпалі мак на палатно. Потым паставілі дзве свечкі паміж люстэркамі і глядзелі ў доўгі цёмны калідор, які адлюстроўваўся далёка ў люстэрку і па баках якога былі відаць два рады запаленых свечак. Рабілі ўсё гэта на чорнай палове дома — кожная асобна. Усе дзяўчаты бачылі штосьці нязвычайнае і вельмі падрабязна пра гэта расказвалі. Я таксама апошнім пайшоў на той канец хаты. Сеў перад люстэркамі нерухома і глядзеў, стараючыся не міргаць, у глыбіню доўгага таямнічага калідора. Доўгі час я не бачыў нічога, а потым здалёк паказалася маленькая рухомая залатая плямка. Я на ператварылася ў белую. Пачала хутка набліжацца да мяне і... расці... Праз хвіліну я ўбачыў прама перад сабой твар Фэлі... вясёлы, з усмешкай... Твар яе бляднее, на ілбе паказваецца доўгая вертыкальная зморшчынка. І тут я бачу, што гэта ўжо не твар Фэлі, а бледны, халодны твар Сашкі. Як маланкі пераразаюць яго каляровыя лініі, якія пастаянна змяняюцца. А твар усё аддаляецца і расплываецца ў цёмнай глыбіні, ад якой я не адрываю вачэй: раптам бачу прама перад сабой бледны шчуплы твар са здзіўленым, засяроджаным выразам, з чорнымі бровамі і вачамі...

Адкуль я ведаю яе? Гэта жаночы твар!.. Думаю... Думаю... Ах! Гэта прывід, які прыходзіў да мяне на Капітанскай магіле, калі я ляжаў там у гарачцы пасля ўцёкаў з Саветаў... І твар гэты знікае. А яго месца тут жа займае мужчынскі твар, які выразна вымалёўваецца перад вачыма: агідны, пачварны... Бачу рыжую бараду, шрам на левай шчацэ, злосныя вочы, здзекліваю ўсмешку... Гэта ж Макараў... Я ўсхоплываюся з крэсла, і ўсё знікае...

Гараць свечкі. Хата патанае ў паўзмроку. Па кутах хаваюцца густыя цені.

Я паспешліва пайшоў на чыстую палову дома. Дзяўчаты сустрэлі мяне позіркамі...

— Чаму ты такі бледны?.. Што ты ўбачыў? — запыталася ў мяне Кася.

— Мне холадна! — адказаў я, паціраючы рукі.

— Не... Ты нешта ўбачыў! — рашуча прамовіла Кася.

— Скажы: што?

І я сур'ёзна сказаў Касі:

— Спачатку я ўбачыў цябе, потым яе! — паказаў на Алену. — Потым яе! — звярнуўся я да Магды. — А пазней яе! — паказаў на Настку.

Магда пырснула смехам. А я працягваў:

— А напрыканцы я ўбачыў Мядзведзіцу... Вялікую-вялікую... Вялікую Мядзведзіцу.

Дзяўчаты засмяяліся.

— У гэтым годзе ажэнішся з Мядзведзіцай, — кажа Кася.

— З Вялікай Мядзведзіцай! — дадала Настка.

Глава 4

У студзені мы былі за граніцай толькі адзін раз, зрэшты, і надвор'е было неадпаведнае. А ў лютым браты выпадкова, пры дапамозе Лорда, набылі вялікую колькасць тавару. Думаю, што гэта тавар з агранды. Там было многа батысту, сукна, шпілек, рукавічак, падцяжак і панчоў. Потым мы чакалі надвор'я, якое б паспрыяла нашай працы — гэта значыць непагадзі. Увесь тавар мы падзялілі на 12 носак. Гэтага хопіць на тры ходкі за граніцу.

Нарэшце, у палове лютага пачалася вялікая завея. Карыстаючыся гэтым, мы ўвечары вырушылі ў дарогу. Шчасліва прыбылі на меліну, а ў наступную ноч вярнуліся, прынёшы многа лісіных скурак і некалькі сотняў рублёў золатам. За два дні мы перакінулі праз граніцу значную частку тавару. Калі вярнуліся, распагодзілася, але, не звяртаючы на гэта ўвагі, мы спакавалі рэшту тавару ў чатыры вялікія носкі вагой каля 70 фунтаў кожная. Баяліся, каб завея поўнасьцю не сцішылася, таму аддыхнулі днём, а вечарам таго ж дня вырушылі ў дарогу.

Ноч была ясная. Поўны месяц то хаваўся за аблогі, то выплываў на адкрытую прастору неба. Вецер быў зменлівы — пастаянна мяняў напрамак. Часам ён набіраў сілу і падымаў угору цэлыя аблогі снегу, часам уцякаў некуды ўдалечыню, і палі зноў пакрываліся мяккім, бліскучым, пульхным снегам.

Дарога была цяжкая. Мы павольна цягнуліся ўперад, з цяжкасцю пераадольваючы розныя перашкоды на мясцовасці. Базыль веў нас пераважна лесам. Мы зноў пайшлі новай дарогай. За гадзіну ледзь паспелі дайсці да граніцы. У гэтым месцы не было дроту, таму мы імгненна перайшлі паласу і схаваліся ў гаёчку на савецкім баку. Хутка выйшлі з лесу і далей ішлі палямі. Мясцовасць тут была гарыстая. Мы ішлі пераважна далінамі і ярамі, якія дзе-нідзе параслі хмызнякамі. Пасля дзвюх гадзін дарогі спыніліся на раўніне і ўбачылі перад сабой вялікі лес. Далей дарога была амаль зусім бяспечная і, ідучы лесам, дайшлі да самай меліны.

Стрый Андрэй сказаў нам:

— Дрэнна, хлопцы, на той прыклад, робіце! Гэта ж відней, чым удзень, і завея сцішылася...

— Нічога. Дадзім рады, — адрэзаў Ігнат.

— Ваша справа! Толькі глядзіце!

Днём залацвілі ўсе справы з таварам. Мелінар даў Базылю некалькі сотняў рублёў золатам і некалькі дзясяткаў лісіных скурак. А ўвечары мы выйшлі ў зваротны шлях.

Мясцовасць выглядала, як скамечаны аркуш паперы, асветлены промнямі электрычнага ліхтара. Ні адзін рухомы аб'ект не мог схавацца ў полі ад людскога вока. Добра, што мы былі апрануты ў белую вопратку, таму нас можна было заўважыць толькі з невялікай адлегласці.

Ісці без носак было лёгка, таму мы хутка ішлі ўперад, на захад.

Я заўважыў, што мы вяртаемся той дарогай, якой мы з братамі і Касяй ішлі за граніцу першы раз. Я разумеў, што Базыль намерваецца абмінуць пагранічны дрот з поўначы. Мы абмінулі лес, выйшлі ў поле. Зноў лес і зноў поле...

Нарэшце, мы апынуліся ў малым лесе, які прылягаў да гранічнай паласы. Гэты лес утвараў на снежнай белі палёў прадаўгаваты цёмны востраў, які плыў у моры месяцавых промняў. Мы перайшлі яго на другі бок і затрымаліся ў густых зарасніках хмызняку. У сотні крокаў ад нас я бачу засеку, які імкне ўдалечыню. Справа — шырокая свабодная прастора паміж канцом дроту і цёмнай купай хмызняку. На тым баку паласы плавіцца ў месяцавым святле цёмная панурая пасма лесу. Там Польшча.

Мы доўга стаім на месцы і ўважліва абглядаем мясцовасць. Не заўважаем нічога падазронага.

Базыль ідзе ўпэўненым крокам. Мы ідзём за ім. Я спіскаю ў правай руцэ ўцягнуты ў рукаў кажуха парабелум. У левай руцэ ў мяне зараджаны магазазін. Мы ідзём у тым напрамку, дзе заканчваецца дрот і пачынаецца хмызнік. У нейкі момант мне здалася, што ў хмызняку нешта паварушылася, але я не быў у гэтым упэўнены. А Базыль шырокім размахыстым крокам ішоў наперад.

Мы былі ўжо каля граніцы. Раптам раздалося некалькі стрэлаў, і з таго хмызняку выбеглі чырвонаармейцы з карабінамі ў руках. Яны адрэзалі нам дарогу да граніцы.

— Стой! Руки вверх!

Голас разносіўся ў паветры. Мы шпарка кінуліся назад. На адкрытай мясцовасці прыгранічнай паласы зялёнкі маглі лёгка дагнаць нас і ўсіх пастраліць. Я разумеў гэта,

таму, як толькі раздаліся першыя стрэлы і чырвонаармейцы выскачылі з хмызняку на граніцу, я пачаў страляць у іх з парабелума. Я стрэліў дзевяць разоў і пабег услед за братамі да лесу. Там я паставіў запасны магазін у рукаятку рэвальвера. Я бег, нізка нахіліўшыся да зямлі, і час ад часу збочваў управа і ўлева, каб пагранічнікам было цяжэй цэліць у мяне.

Некалькі секунд была цішыня. Потым салдаты, якія пасля маіх стрэлаў паспешліва пабеглі ў хмызняк, зноў пачалі страляць у нас. Мы ўбеглі ў лес. Я азірнуўся. Салдаты беглі па нашых слядах. Браты Даўрыльчукі паспешліва беглі лесам. Я ўкленчыў за тоўстым пнём паламанай бярозы. Кулі світалі ў паветры. Салдаты беглі групай. Некаторыя на хвіліну затрымліваліся і стралялі ў лес «на страх врагам!» Я чуў іх крыкі:

— Товарищи, вперед!

— Взять их!

Яны былі ўпэўнены, што мы паспешліва ўцякаем лесам. Гэтую ўпэўненасць узмацяў шум крокаў братоў Даўрыльчукоў, якія беглі на другі край лесу.

Калі салдаты наблізіліся да мяне крокаў на трыццаць, я пачаў страляць, цэлячыся ўсярэдзіну іх групы. Некаторыя з іх ляглі ў снег, другія пачалі ўцякаць да граніцы. Я ў гэты час шпарка ішоў слядамі братоў Даўрыльчукоў. Стараўся не рабіць шуму, каб салдаты не ведалі, што я пакідаю засаду і каб баяліся ісці далей.

Я шпарка перабег лясок на другі бок і ўбачыў у некалькіх сотнях крокаў перад сабой тры чалавечыя постаці. Гэта браты Даўрыльчукі паспешліва ішлі ў напрамку вялікага лесу, які знаходзіўся ў трох кіламетрах. Хаця апрануты яны былі ў белую вопратку, яны былі выразна бачныя на снезе, і па постацях я мог пазнаць кожнага з іх.

Я бег за імі. Дагнаў іх у палове дарогі да лесу. Далей мы ішлі разам. Далёка ззаду, паблізу граніцы, раздаваліся карабінавыя стрэлы... У пэўны момант я заўважыў на снезе цёмныя плямы. Я нахіліўся над імі. Гэта былі плямы

крыві... Я пабег уперад і параўняўся з Сымонам, які ішоў апошнім.

— Хто паранены? — спытаў я ў яго.

— Ігнат. Яму прастрэлілі руку.

Калі мы прайшлі дзве часткі шляху, які аддзяляў нас ад вялікага лесу, зноў раздаліся стрэлы... бліжэйшыя і больш чутныя.. Я азірнуўся. Заўважыў салдат, якія выходзілі з паўночнага краю лесу. Не рызыкуючы зайсці ў лясок, яны абышлі яго кругом і заўважылі, што мы ўцякаем палямі. Яны пачалі праследваць нас, час ад часу страляючы. Але адлегласць была значнай, і іх стрэлы не шкодзілі нам.

Мы наблізіліся да лесу. Я ішоў шпаркім крокам побач з Сымонам.

— Адкуль іх столькі? — спытаў я, маючы на ўвазе нашых праследвальнікаў, якіх налічыў больш за дзесяць.

— Там блізка застава, — сказаў Сымон.

Мы ўвайшлі ў лес і нейкі час адпачывалі. Ігнат скінуў з сябе носку і кажух, а Базыль хуценька перавязаў рану.

— Добра, што ты іх там затрымаў! — сказаў мне Сымон. — Мы не змаглі б уцячы... Яны аддыхнуўшыся, а мы такі адрэзак дарогі зрабілі!

Я заўважыў у некалькіх дзясятках крокаў ад ускрайку вялікі прысыпаны снегам стос. Мне ў галаву прыйшла адна ідэя. Я падышоў да гэтага стосу і разам са снегам скінуў з яго верхні слой галля. Гэта была куча хмызняку. Я выняў з кішэні запалкі і падпаліў яе знізу. Агонь весела пабег па сухіх смяляных галінках і неўзабаве пачало палымнець вогнішча, якое рабілася ўсё большым.

Я вярнуўся да братоў Даўрыльчукоў. Ігната ўжо перавязалі і апранулі. Параненую руку павесілі на вялікім ваўняным шаліку, умацаваным на шыі. Яго носку, дзе было некалькі лісіных скурак, узяў Базыль.

— Навошта ты гэта зрабіў? — спытаў у мяне Сымон, паказваючы рукой на палаючае вогнішча.

— Падумаюць, што мы тут затрымаліся, і пабаяцца заходзіць у лес.

— І гэта праўда, — сказаў Сымон.

Нашы праследвальнікі былі ўжо на палове дарогі да лесу і, час ад часу страляючы, шпарка ішлі ўперад. Мы спачатку падаліся ў глыб лесу, а потым, кіруючыся на поўдзень і робячы вялікі паўкруг, выйшлі на ўскраек лесу ў паўкіламетры ад таго месца, дзе пакінулі вогнішча. Адтуль я выразна ўбачыў чырвонаармейцаў, якія ішлі полем. Цяпер яны раскінуліся веерам і павольна брылі ўперад. Іх збівала з панталыку вогнішча. Яны не ведалі, што падумаць. Спыніліся і пачалі даваць залпы ў бок лесу. Базыль засмяўся:

— Да раніцы будуць гэтак забаўляцца... Абы толькі патронаў ім хапіла!..

Мы пайшлі ўскрайкам лесу на поўдзень, а потым на паўднёвы захад. Да нашых вушэй даляталі з усё большай адлегласці карабінавыя стрэлы. Я вельмі быў рады сваёй задуме.

Праз дзве гадзіны хадзьбы на поўдзень і паўднёвы захад Базыль вывеў нас нейкімі ярамі проста на захад. Цяпер, бачачы, што браты ведаюць, што ў мяне ёсць зброя, я не хаваў рэвальвер так старанна ў рукаве кажуха, як рабіў да гэтага.

А чацвёртай гадзіне раніцы мы перайшлі граніцу далёка на паўднёвым захадзе ад Волмы. На хутар мы вярнуліся, калі ўжо пачало віднець. Мы былі ў дарозе 13 гадзін. Ігнат ледзьве змог дайсці дадому. Ён быў зусім стомлены, хоць яго рана не вельмі балела і мала крывавіла.

У доме пачаўся ажыўлены рух. Запалілі агонь у печы. Гатавалі ваду. Потым Мацей сам пачаў апрацоўваць Ігнату рану. Косць была цэлая. Куля прашыла яму толькі мышцы.

Праз гадзіну мы ўсё прывялі ў парадак. Тавар быў схаваны, адзенне ачышчана ад снегу і развешана сушыцца ля печы.

Падалі сняданак. Мы выпілі па шклянцы гарэлкі і пачалі есці. Калі скончылі есці, браты пачалі расказваць пра нашы прыгоды. Падрабязна іх каментавалі, перабольшваючы маю заслугу ў тым, што я два разы затрымаў масалкаў... У хаце стала весялей. Калі расказвалі, як распалілі вялікае

вогнішча, раздаўся смех. Толькі Мацей слухаў сур'эзна, моўчкі, а потым урачыста сказаў:

— Ну, сынкi, падзякуйце Уладку, што адбіў вас у чырвоных, бо, можа, ні аднаго з вас цяпер не ўбачыў бы!

Ён на хвіліну змоўк, а потым сказаў яшчэ сур'эзней:

— А цяпер паслухайце, якая будзе мая воля!

Усе ўважліва глядзелі яму ў твар.

— За граніцу вы больш не пойдзеце!.. Ніколі!.. Не хачу дзеля золата сыноў страціць!.. Не шукайце лісіных скур, а лепш беражыце свае!.. Такая мая воля!..

Ніхто гэтаму працівіцца не стаў.

З таго часу браты больш не выпраўляліся за граніцу, хаця надышоў адпаведны для гэтага час.

Мінае дзень за днём. Праплывае тыдзень за тыднем. Я далей жыву на хутары ў Даўрыльчукоў. Дапамагаю ім у працы. Яны не просяць мяне аб гэтым, але я сам імкнуся быць карысным для сям'і, якая так добразычліва ставіцца да мяне. Зрэшты, працай я забіваю нуду, якая ўсё больш данімае мяне. Маё становішча здаецца мне вельмі прыкрым. Я адчуваю сябе так, нібы мяне сюды пасадзілі назаўсёды. А жаданне ў любую хвіліну пакінуць гэты ўтульны куток спакушае яшчэ больш. Я пастаянна хачу пакінуць хутар і вярнуцца ў мястэчка, дзе мог бы таксама надзейна схаватца і хадзіць за граніцу з партыяй Лорда. А можа, змог бы час ад часу бачыць Фэлю і размаўляць з ёю. Думаю, на тую сутычку яна ўжо забылася.

Мяне наведвае мая каханка, і я штовечар нецярпліва чакаю яе прыходу. Гэта адзінае, што лагодзіць мой побыт на хутары, і, калі б не яна, я б ужо даўно ўцёк адтуль. Зрэшты, нават гэта мяне не задавальняе... Чаму яна так упарта маўчыць? Ужо ж пайшоў трэці месяц! Але я не раблю ніякіх спроб распазнаць яе. Калі яна не хоча гэтага, няхай так і застанеца! Можа, гэтак і лепш?

У другой палове сакавіка з захаду павеялі цёплыя вятры. У паветры адчувалася дыханне вясны. Мой сум узрас- таў. Я хадзіў няўважлівы па хутары і хаце. У мяне прапала

ахвота да працы. У гэты час я ішоў у лясок і доўга блукаў па бакавых сцежках. Калі-нікалі я лясамі падкрадаўся да граніцы і са схованкі назіраў за пагранічнікамі, якія хадзілі па баранаванцы. Потым вяртаўся на хутар.

Я стаў употай піць гарэлку, якую Сымон, хаваючыся ад усіх, купляў у суседняй вёсцы ў селяніна, які гандляваў ёю нелегальна.

Аднаго дня з пляшкай гарэлкі ў кішэні я пайшоў у лес. Ад хутара адышоў вельмі далёка. Дадому вярнуўся аж пад вечар. Якая ж была мая радасць, калі я ўбачыў у хаце Лорда. Я ўзрушана павітаўся з калегам і пачаў распытваць навiны. Мы гаварылі вельмі доўга. У пэўны момант Лорд запытаўся ў мяне:

— Табе не сумна тут?

— О, яшчэ як сумна! — жвава адказаў я.

— Ну, калі хочаш, то ёсць работа. Акурат пра цябе. Толькі таго... рызыкаўная, але заробак добры.

— Якая работа? — спытаў я яго.

— «Фігуркі» вадзіць.

Лорд сказаў мне, што Кручак шукае сабе кампаньёна, вернага і смелага хлопца, які хацеў бы разам з ім пераводзіць праз граніцу ў Польшчу ўцекачоў з Саветаў. Яго папярэдні кампаньён папаўся з таварам у Мінску, куды прыйшоў наведць сваякоў, і яго пасадзілі ў Надзвычайку (цяпер ГПУ). Кручак я ўжо ведаў. Гэта ён калісь на вечарынцы ў Сашкі Вэбліна разбіў пляшкай галаву Альфрэду Алінчуку за тое, што той гуляў цынкаванымі картамі.

Я ахвотна прыняў прапанову Лорда. Мяне прываблівала не столькі перспектыва добрых заробкаў, колькі новая цікавая праца. А Кручак быў вядомы сярод перамытнікаў як хлопец з характарам, і з ім нароўні сябравалі самыя вядомыя местачковыя варавы і старыя закапёры¹.

У той вечар Лорд у мястэчка не вярнуўся і застаўся на ноч у Даўрыльчукоў. Падчас вячэры ён аб'явіў усім прысутным, што заўтра я еду ў мястэчка.

— Надоўга? — спытаў Сымон.

¹ Варавы, закапёры — асы ў сваёй, у гэтым выпадку, перамытніцкай справе.

— Невядома... Можа, назаўсёды...

— Хіба ж мы чымсьці не дагадзілі? — спытаў Мацей.

Я энергічна запратэставаў:

— Аніякай крыўды на вас не меў. І заўсёды буду вас усіх успамінаць добрым словам!

— Што ж зробіш! Ваша воля! — сказаў Мацей. — А як трэба будзе, прыходзьце зноў. Выгод у нас няма, а хлеба хопіць.

Не зважаючы на тое, што Лорд начаваў у адной хаце са мной і што гэта было досыць рызыкаўна, мая маўклівая каханка наведала мяне апошні раз. Была са мной доўга, але і на гэты раз не вымавіла ні слоўца.

Назаўтра раніцай я сардэчна развітаўся з Даўрыльчукамі і разам з Лордам вырушыў у дарогу. Я шмат разоў азіраўся на будынку хутара, якія знікалі ўдалечыні, і мне рабілася ўсё сумней. Дзіўнае сэрца чалавечае: яго мучае аднастайнасць, нудзяць пастаянна адны і тыя ж людзі. А калі пакідаеш іх — пачынаеш па іх сумаваць.

Сонца свяціла высока ў небе, снег раставаў на дарогах, а ў цёплым подыху ветру адчувалася набліжэнне вясны. Мы бадзёра ішлі ўперад і ажыўлена размаўлялі пра розныя рэчы. Лорд сказаў мне, што хлопцы за граніцу ходзяць цяпер вельмі рэдка. Большасць з іх спынілі работу да восені. Сонька разам з Ванькам Бальшавіком збегла з мястэчка. Бачылі іх у Аляхновічах, калі яны садзіліся на цягнік, які адыходзіў на Вільню. Юрлін паехаў за імі, казаў, што заб'е абаіх. Некалькі хлопцаў з партыі дзікіх папаліся ў Саветах.

Заўважыў, што ўвесь час мы ідзём у напрамку Ракава. Лорд растлумачыў мне, што хутар, на якім жыве Кручак з маці, стаіць у трох кіламетрах ад Ракава, але знаходзіцца ў вельмі зручным месцы, і гэта будзе для мяне «мураваная меліна».

Я спытаў у калегі, ці ведае Кручак пра тое, што я буду з ім працаваць. Лорд сказаў мне, што ўчора размаўляў з Кручкакам пра гэта і што абяцаў яму (калі я пагаджуся на яго прапанову) прывесці мяне сёння на хутар.

За два кіламетры ад Ракава Лорд завярнуў з дарогі ўправа ў лес. Мы доўга ішлі па бакавых сцяжынках. Нарэшце апынуліся на ўскрайку вялікай паляны, дзе стаяла заслоненая радамі ядлоўцу маленькая пачарнелая хацінка. Да яе туліліся нейкія прыбудовачкі і хлявы.

Насустрач нам выбег вялікі чорны сабака. З раз'юшаным брэхам кінуўся нам у ногі!

— Каро! Каро! Хадзі сюды!

З хаты выбег Кручак і адагнаў ад нас сабаку. Мы павіталіся. Кручак выглядаў вельмі молада. Ніхто б не падумаў, што гэта стары дасведчаны перамытнік і вядомы пераводчык «фігурак». Яго блакітныя вочы смяліся, твар таксама быў поўны смеху. Ён бегаў па двары, ганяўся за сабакам і быў падобны да вялікага падлетка. Гледзячы на яго, смяліся і мы.

— У гэтага заўсёды і ўсюды забава!

Мы ўвайшлі ў хату Кручака. Маленькая койка была зроблена з нехайна абчэсаных сякерай бярэнаў і выглядала панура. Ля ўваходу стаяла вялікая печ. Левы бок хаты быў адзелены вялікай загарадкай. Падлога была гліняная, сцены голыя, столь цёмная, задымленая. Але весялоць Кручака рабіла пануры выгляд хаты больш светлым.

— Гэльцю, мамуська! — крыкнуў хлопец. — У нас госці! Шыкаваць жратву. Многа і мігам!

Я ўбачыў пажылую жанчыну, маленькую, пульхную, з такімі ж вясёлымі вачыма, як у сына. Побач з ёю ішла маладая, ці не пятнаццацігадовая, дзяўчына, вельмі падобная да брата. Яны пачалі гатаваць для нас ежу.

— Мы паснедалі! — адмаўляўся Лорд.

— Што там сняданне! Мы зробім абед. Смачна будзе ціп-топ! — сказаў Кручак.

Перамытнік пачаў дапамагаць, а праўду кажучы, перашкаджаць маці і сястры, якія круціліся ля печы. Потым выбег з хаты і вярнуўся праз некалькі хвілін, несучы чатыры пляшкі гарэлкі.

— Кожнаму па шкле, а мамусі і Гэльцы па паўшкла, бо вусоў не маюць.

— Ты маеш?! — адрэзала сястра. — Вуглём намалюй сабе!

— Але буду мець! А ты — кукіш!

Хутка для нас прыгатавалі закускі, і мы пачалі піць гарэлку. У гэтай кампаніі мне адразу стала цёпла і весела. Не хапала нам толькі Шчура... Я адчуваў, што для мяне набліжаецца пачатак новай і цікавай работы.

Глава 5

Вечар быў цёмны. Дзьмуў цёплы заходні вецер. Неба было густа ўсеяна зоркамі. Вочы ў цемры адрознівалі два фоны: чорны фон неба з раскіданымі па ім іскрамі зорак і белы фон снегу, дзе-нідзе абазначаны чорнымі контурамі дрэў і кустоў. Палі засцілала рэдкая шэрая каша талага снегу, у якой ногі глыбока патаналі і слізгаліся ўбакі. Гэта вельмі ўскладняла нашу дарогу. Дзе-нідзе снег, падтаўшы ўдзень, ператвараўся ў вялікія лужыны. Уначы мароз зацягваў іх ільдом, утвараючы мноства каткоў для цёплага заходняга ветру, які з раніцы гуляў на іх. Калі яму гэта надакучвала, ён цёплым подыхам распускаў лёд і пакрываў лужыны дробнай лускай хваляў.

Увечары разам з Кручакам мы выйшлі з хаты і падаліся ў лес. Пад курткамі ў нас былі «бандажы», якія ўтваралі штосьці накшталт падвойных палатняных кашуль, у якіх мы неслі тавар. Асноўнай працай Кручака было перавоздзіць «фігуркі» з-за граніцы, але гэта ён рабіў сам-насам. Шмат тавару ў дарогу не браў, каб не перашкаджаў рухацца... У «бандажах» былі швейныя ручныя і машынныя іголки, іголки для грамафонаў, шавецкія і рымарскія шылы. Апрача гэтага, кожны нёс па некалькі дзясяткаў брытваў.

Мы ішлі лесам каля дома Кручака. Сабака Каро апярэджаў нас. У адным месцы Кручак узлез на галіну гіганцкай ліпы і дастаў з дупла рэвальвер. Гэта быў расійскі афіцэрскі наган-самаўзвод. Я ж паказаў яму парабелум.

— Добрая цацка! — сказаў Кручак. — Але для мяне і нагана дастаткова. Я вайны весці не буду.

Потым мы пайшлі прама на ўсход. Каро бег наперадзе.

— Ты ходзіш за граніцу з сабакам? — спытаў я ў Кручака.

— Так. Каро ведае граніцу лепш за мяне. Яму можна давараць. Трэці год працуем разам.

Сабака, пачуўшы сваю мянушку, прыбег да нас, стаяў і глядзеў у вочы Кручаку.

— Ідзі ўперад! — загадаў яму перамытнік.

Сабака зноў пабег уперад, апярэджаючы нас на некалькі дзясяткаў крокаў. Мы выйшлі на ўскраек лесу. Я бачыў шырокую адкрытую прастору. У трох кіламетрах ад нас была граніца, а ў 200 кроках ад нас праходзіла дарога, якая вяла з Волмы ў Ракаў.

Мы селі на павалены пень і сталі чакаць надыходу вечаара. Выпілі бутэльку гарэлкі і закурылі папярсы. Потым, калі сцямнела, мы павольна пайшлі палямі ў напрамку граніцы. Боты мы густа памазалі рыцынай, каб яны не ўпітвалі ваду.

Каля граніцы некалькі хвілін адпачывалі і прыслухоўваліся... Каро пабег наперад. Мы пайшлі за ім. Стараліся не ставіць ногі прама зверху ўніз, а ўбіваць іх наўскасяк, слізгаючы зверху ўніз. Дзякуючы гэтаму слой снегу пад нагамі быў танейшы і менш вільготны, таму, ідучы наперад, мы рабілі менш шуму.

У хуткім часе мы апынуліся на граніцы. Пазналі яе па шматлікіх слядах, якімі была вытаптана снежная бель з поўдня на поўнач і наадварот.

Дарога была вельмі цяжкай. Мы хутка стамляліся, таму што ногі пастаянна правальваліся і іх трэба было даставаць з глыбокай снежнай кашы. У адным месцы Кручак затрымаўся. Я наблізіўся да яго.

— Што такое?

— Хочаш рызыкнуць? — у адказ на маё пытанне спытаў Кручак.

— У чым справа?

— Калі хочаш рызыкнуць, то можам пайсці дарогай! Я сам часта хаджу дарогамі.

— Добра, — сказаў я. — Хадзем дарогай.

— А калі сустрэнецца нам які-небудзь д'ябал, то... — Кручак махнуў у паветры наганам.

Неўзабаве мы выйшлі на дарогу. Яна была ўся ў выбоінах ад конскіх ног. Часта яе пераразалі шырокія лужыны. Але тут ісці было лягчэй, чым па адкрытых палях. Ва ўсялякім разе ногі не гразлі ў снезе, але было вельмі слізка.

Здалёк мы заўважылі агні нейкай вёскі. Да нашых вушэй стаў даносіцца брэх сабак. Кручак спыніўся на дарозе.

— Пойдем праз вёску ці абыдем вакол?

— Там ёсць масалкі?

— Няма... Да гэтага часу не было...

— То хадзем праз вёску...

Неўзабаве мы перайшлі праз мост нейкую рачулку і ўвайшлі ў вялікую вёску, якая стаяла па абодва бакі вельмі вузкай вуліцы, якая ўтварала паўкруг. Снег, які заслаў вуліцу, быў шэры, амаль чорны, у многіх месцах перамешаны з грязню.

Мы ішлі досыць шпарка. Справа і злева блішчэлі марныя жаўтлявыя агеньчыкі ў вокнах нізенькіх халуп, якія прытуліліся ля дарогі. Кожныя некалькі крокаў вуліцу пераразалі бясформенныя квадраты агнёў, якія падалі з вокнаў халуп. Дзе-нідзе на падворках былі чуваць людскія галасы. Яны былі павышаныя, набрынялыя злосцю. Большай часткай гэта былі нецэнзурныя словы.

У адным месцы Кручак падышоў да плоту і вырваў з яго палку. Зрабіў ён гэта, бо спераду быў чуваць брэх сабак. Каро не бег уперад, а трымаўся каля нас. Мы мінулі яшчэ некалькі халуп. У сярэдзіне вёскі нас акружыла некалькі сабак, якія сталі брахаць, кідаючыся да нашых ног. Кручак ударам палкі адагнаў іх, але яны працягвалі бегчы за намі

на адлегласці і брахалі. Каро спакойна ішоў перад намі. І тут з брамы выйшлі двое мужчын. Калі мы падышлі, яны асвяцілі нас кішэнным ліхтарыкам. Пачуўся голас:

— А вы куды?

— Што табе да гэтага? — адказаў Кручак.

— Я сакратар валвыканкама.

— Ну і добра. Ідзі сабе ў свой валвыканкам і праспіся, бо ты п'яны.

— Што-о-о?

— Нічога. Сыдзі з дарогі.

Кручак хацеў ісці, але сакратар валвыканкама схопіў яго за левую руку. У той момант Кручак ударыў яго палкай па галаве. Тут Каро падскочыў да горла сакратара. Другі чалавек хацеў збегчы, але я зрабіў яму падножку, і ён упаў у грязь. А Кручак адлупцаваў яго палкай. Вуліца ажывілася крыкамі. Тут і там у цемры пачалі зыркаць агні. Да нашых вушэй здалёк даляталі людскія галасы. Мы пакінулі людзей, якія ляжалі на зямлі, і паспешліва пайшлі далей. У гэты час яны пачалі пранізіліва крычаць:

— Трымай іх! Трымай!

— Злодзеі! Бандыты! Трымай!

З цемры пачуліся крокі людзей, якія беглі да нас. Я пасвяціў ліхтарыкам узад і ўбачыў, што за намі бягуць некалькі чалавек з кіямі ў руках.

— А ну, рубані ім пару разоў, каб пачулі! — сказаў Кручак.

Я некалькі разоў стрэліў. Пачуў яшчэ гучнейшы тупат, але цяпер ён не набліжаўся да нас, а аддаляўся ўсё больш і хутчэй.

— Драпаюць! — сказаў Кручак.

Мы шпарчэй пашыбавалі наперад. За вёскай сышлі з дарогі і палямі накіраваліся далей. Кручак лічыў, што сакратар валвыканкама патэлефануе ў наступную вёску, што знаходзілася каля тракту, у якой быў размешчаны загараджальны атрад. Таму мы кожны момант чакалі засады ці аблавы.

Зноў пачалася доўгая мучаніцкая дарога па палях. Асабліва цяжка было ісці па камяках мерзлай зямлі, якія звер-

ху пакрывала тонкая ледзяная скарынка, на якой нага не магла знайсці надзейнай апоры. Праз нейкі час мы зноў выйшлі на дарогу і прайшлі па ёй каля пяці кіламетраў. Потым павярнулі ўправа і палямі пашыбавалі да лесу.

А чацвертай гадзіне раніцы мы прыбылі на адзінокі хутар. Кручак пусціў сабаку ўперад, і мы пачалі павольна прасоўвацца ў напрамку будынкаў. Нічога не паказвала на прысутнасць чужых людзей. З рэвальверамі ў руках мы наблізіліся да акна, якое выходзіла на дарогу і не было прыкрыта аканіцамі. Кручак пасвяціў у яго ліхтарыкам. Паміж белай фіранкай і рамай я ўбачыў вазон з пеларгоніяй — знак таго, што на хутары ўсё ў парадку і чужых людзей няма.

Кручак пастукаў у шыбу. Доўгі час ніхто не адказаў. Калі праз некалькі хвілін я стаў стукаць настойлівей, з сярэдзіны пачуўся жаночы голас:

— Што трэба? Хто там?

— Адчыні, Стася! — адазваўся Кручак.

— Чакай, зараз!

— Можаш не апранацца, я і так пазнаю цябе!

— Надта ты разумны! — азваўся голас з-за шыбы.

Праз хвіліну фіранку адсунулі ўбок і знялі з падаконніка вазон. Кручак спрытна ўскочыў на падаконнік і праз акно ўлез у хату. Я зрабіў тое самае. Кручак паклікаў сабаку, і Каро таксама ўскочыў праз акно ўсярэдзіну. Гэта была кухня. Пэўны час мы стаялі ў цемры. Стася выбегла з хаты і зачыніла аканіцы. Калі спатрэбіцца, можна будзе адчыніць іх знутры. У цемры, аднекуль злева я пачуў шэпт:

— Генюся не спіць? — сказаў Кручак. — Можа, прыме мяне на печ пагрэцца... На цёплыя ножкі!..

— А, гэта ты, лайдак! Узлазь сюды, зраблю табе цёплыя вушы. Бач ты, чаго яму захацелася?.. А малака?!

Пачуўся смех. Вярнулася Стася і запаліла лямпу, што стаяла на сталі. Левую частку кухні займала вялікая печ. Яе верхнюю частку засланяла вялікая ўзорыстая фіранка, з-за якой на нас употай зыркалі чыесьці вочы.

Мы знялі курткі, а потым бандажы. З кішэняў дасталі 4 пляшкі спірту. Адчыніліся дзверы, і ў кухню ўвайшла,

прыжмурваючы ад святла вочы і пачухваючы ягадзіцы, высокая мажная жанчына гадоў пад сорок пяць. На ёй быў свабодны выцвілы халат і тапкі на босую нагу. Гэта была гаспадыня хутара — Марыяна Зых, маці шасці дачок. Мужчын на хутары не было, калі не лічыць дурнаватага парабка Ануфрыя, які быў равеснікам гаспадыні і некалькі гадоў жыў на хутары. Трымалі яго для працы пры конях і для прывозу дроў з лесу. Рэшту працы ў гаспадарцы выконвала ўласнымі сіламі, як казаў Кручак, бабская брыгада. Зрэшты, гаспадарка была невялікая, і жанчыны з ёй лёгка спраўляліся... Маці Кручака, далёкая сваячка Марыяны, казалая пра гэтае сваяцтва: «Сёмая вада на кісялі».

Марыяна Зых трымала пункт, які знаходзіўся паміж Новым Дваром і Пятроўшчынай, на паўднёвым захадзе ад Мінска. У горадзе спецыяльныя пасрэднікі шукалі людзей, якія б хацелі нелегальна трапіць з Саветаў у Польшчу, і за салідную плату дастаўлялі іх на пункт Марыяны. Адтуль Кручак пераводзіў іх за кардон. Ён ужо трэці год з поспехам займаўся гэтай працай і адначасова насіў перамыт.

Мы распакавалі бандажы, і Марына разам са Стасяй, сваёй старэйшай дачкой, рассартавала і запісала тавар. Потым разлічылася з Кручакам (рабіла яна гэта адразу). За ўвесь тавар Кручак атрымаў 370 даляраў, з якіх ён даў мне 20 даляраў за дарогу.

Потым Стася і Марыяна прыгатавалі для нас снеданне. А пасля гаспадыня сказала:

— Ну, хлопцы, ідзіце на гарышча паспіце!

— Яшчэ чаго! — усклікнуў Кручак. — На гарышча?

А я хачу на печ.

Ён ускочыў на прыпечак, а адтуль нырнуў пад фіранку і ўзлез на печ. Пачуліся крыкі, віск, смех.

— Ідзі адсюль!

— Ты бессаромнік!

— Адлупцаваць яго!

Хутка Кручак, атрымліваючы кухталі, саскочыў з печы на падлогу. Потым мы ўзялі два доўгія кажухі і ў суправаджэнні Марыяны і Стасі, якая несла лямпу, выйшлі ў сен-

цы, дзе стаялі драбіны, па якіх можна было ўзлезці на падстрэшша. Кручак узлез наверх і паклікаў сабаку. Каро пачаў спрытна падымацца па прыступках драбін. Калі мы ўзабраліся на гарышча, Марыяна сказала:

— Тут ліхтарыкамі не свяціць і агню не запальваць!

— Добра, добра, — адрэзаў Кручак.

Палову падстрэшша займалі звязаныя снапы саломы. Кручак адняў збоку некалькі снапоў і сказаў мне ўлазіць у гэтую дзірку. За мной папоўз Каро. Кручак паставіў назад гэтыя снапы, такім чынам замаскіраваўшы ўваход. Звонку яму дапамагала Стася, якая за намі ўзлезла на гарышча. Потым мы папаўзлі па вузкім праходзе ў канец гарышча. Гэта была вялікая прастора, дзе магло схавацца нават дзесяць чалавек. Маленькае акенца пад дахам было завешана кавалкам чорнай ваўнянай хусткі. У выпадку надзвычайнай сітуацыі праз яго можна было б уцячы. Мы зрабілі сабе зручны ложак і хутка заснулі.

Набліжаўся вечар. Я і Кручак у суправаджэнні Марыяны, якая была апранута ў доўгі жаночы кажух і абута ў ялавя боты з высокімі халявамі, падаліся ў напрамку лесу. Марыяна трымала ў руцэ доўгі кій, на які яна абашіралася пры хадзьбе. Каро бег наперадзе.

— Колькі іх? — спытаў Кручак.

— Пяцёра, — адказала Марыяна.

— Хто яны?

— Не ведаю... Я не прашу дакументаў. Але я не ўпэўнена. Будзь асцярожны там!

— Чаму не ўпэўнена?

— Ну, бо яны занадта ветлівыя. Усё звяртаюцца да мяне: проша пані тое, проша пані гэта... Мусіць, нейкія нігілісты або яшчэ якія інтэлігенты...

Мы ішлі лесам. У адным месцы ў гушчары паказалася маленькая хацінка. З яе выйшаў сівенькі дзядок. Нягледзячы на ўзрост, ён быў вельмі рухавы і ажыўлена жэстыкуляваў, размаўляючы з Кручакам і Марыянай.

— Ну, Грыбок, як тут у цябе, усё ў парадку?

— А ўсё, усё... Як заўсёды...

— Прыносіў ім ежу?

— А як жа! А як жа!

— Ну дык хадзем туды.

Мы паглыбіліся ў густы лес. Праз некалькі хвілін дарогі я ўбачыў вільчак выкапанага ў зямлі склепа. Спераду былі моцныя дзверы, зачыненыя на вялікі іржавы замок у выглядзе агурка. Грыбок не пайшоў да гэтых дзвярэй, а абышоў вільчак кругом і дастаў з яго тыльнага боку некалькі дошак. Потым нахіліўся і сказаў:

— Вылазьце! Зараз пойдзем у дарогу!

Наверх пачалі вылазіць нейкія людзі. Апануты яны былі па-рознаму, але калі я глянуў у іх твары, заўважыў ва ўсіх адзін выраз, які цяжка апісаць. У ім адначасова былі ўвага даследчыка, халодны погляд баксёра, наіўнасць дзіцяці, цікаўнасць чалавека, які бачыць перад сабой нязвыклых людзей, якім давярае свой лёс, нарэшце, лагодны смутак, які затаіўся ў спакойных рашучых тварах. На іх былі старыя курткі і паліто. Двое былі ў ботах, а трое — у чаравіках. У аднаго на галаве была салдацкая шапка, якая называлася «ячменная каша», у другога — вялікая футраная вушанка, двое былі ў «керанках», яшчэ адзін — у вялізнай чорнай папасе. Гэтыя строі не пасавалі ім. Я адразу гэта адчуў. Яны выглядалі, як вайскоўцы ці спартсмены, апанутыя ў лахманы. Іх рухі былі дакладныя і вывераныя. Паставы прамыя. Калі яны вылезлі са склепіку, адзін з іх павітаўся з Марыянай:

— Ушанаванне, пані! Сёння выходзім у дарогу?

— Так. Гэтыя два, — жанчына паказала на нас рукой, — перавядуць вас праз граніцу і здадуць на пункт.

Усе з цікавасцю паглядзелі на нас. У іх вачах былі радасць і трывога. Напэўна, іх здзівіла, што яны бачаць перад сабой двух маладых хлопцаў. Мусіць, яны ўяўлялі сваіх праваднікоў мацёрымі хуліганамі.

Пачало змяркацца. Мы павольна ішлі лесам па вузкай сцяжынцы. Кручак быў першым, «фігуркі» ішлі за ім, а я замыкаў шэсце. Снег у лесе затрымаўся лепш, чым у палях,

і, калі мы сыходзілі са сцежкі, ён з шумам крышыўся пад нагамі. Мы вярнуліся на сцежку, якая неўзабаве прывяла нас на край лесу, паўз каторую ішла шырокая выезджаная санямі дарога.

Вечар быў цёмны і досыць цёплы. У паветры адчуваўся подых надыходзячай вясны. У лесе раздаваліся нейкія дзіўныя шумы. То трашчэлі галінкі дрэў, то падалі з высокіх крон зледзянелыя камякі снегу, то трэскалася і курчылася ад вячэрняга холаду ледзяная шкарлупіна, якая пакрывала снежавыя сумёты.

Кручак спыніўся. Дастаў з кішэні пляшку спірту. Ударам далоні ў дно выбіў корак і, закінуўшы ўзад галаву, пачаў жлукціць проста з бутэлькі.

Я заўважыў, што на тварах «фігурак» пачалі блукаць лёгкія ўсмешкі. Іх здзівіла, што такі смык і п'е. Кручак перастаў піць і падаў мне пляшку.

— На!.. Пасмакчы і перадай далей!

Я таксама выпіў трохі спірту, а потым даў пляшку «фігуркам», кажучы:

— Піце па чарзе... Для разагрэву!..

Яны пачалі піць, няўмела глытаючы спірт. Амаль усе душыліся і кашлялі. Упяцёх ледзь выпілі палову бутэлькі. Я разам з Кручакам выпіў рэшту спірту. Потым калега сказаў:

— Хто хоча, можа закурыць... Потым курыць будзе нельга! Усе закурылі.

— Ці далёка да граніцы? — запытаў мяне адзін з людзей, якіх мы пераводзілі.

— Далёка.

— А граніцу моцна вартуюць?

— Не... Хаця як для каго... Перайсці можна заўсёды.

Кручака таксама распыталі пра розныя рэчы, і ён ім штосьці расказваў, робячы гэта вельмі неахвотна, бо звычайна цяжка было дакладна адказаць людзям, якія ў такіх справах не арыентуюцца і задаюць недарэчныя пытанні.

Пасля кароткага адпачынку мы рушылі далей у дарогу. Доўга ішлі па палях, якія дзе-нідзе былі ўжо зусім

свабодныя ад снегу. Неўзабаве апынуліся на беразе Пцічы. Па берагах рака была пакрыта лёдам, а ў сярэдзіне яе вірвала вёрткае цячэнне. Мы накіраваліся на левы бераг ракі, ідучы ў напрамку Новага Двара. Ісці было цяжка. Ногі гразлі ў набрынялым, прапітаным вадой снезе. Нарэшце мы ўбачылі перад сабой невыразныя контуры маста. Кручак спыніўся і доўга прыслухоўваўся. Потым мы пайшлі за ім далей.

Ідучы досыць шпарка, мы ўзышлі на мост. Прамерзлыя дошкі глуха дудзелі пад нагамі. Унізе шумелі рачныя хвалі. Не падазраючы нічога дрэннага, я павольна ішоў ззаду нашага паходу. Раптам з цемры перад намі бліснуў агонь з дула карабіну і выбухнуў стрэл. «Фігуркі» спыніліся. Я скокнуў уперад. Бегучы, дастаў з кішэні парабелум і ўзвёў курок. Бліснуў ліхтарыкам. Убачыў Кручака, які левай рукой трымаў дула карабіна, а правай цэліўся з нагана ў грудзі чырвонаармейца. Я спачатку не мог іх добра адрозніць, бо чырвонаармеец ляжаў на зямлі і яго лапамі і мордай трымаў сабака. Пачуўся голас Кручака:

— Каро, прэч, пусці яго!

Сабака адскочыў убок і стаў нерухома, у кожную хвіліну гатовы кінуцца на ворага. Чырвонаармеец выпусціў з рук карабін, і Кручак кінуў яго ў рэчку. Пачуўся пляск вады.

— Устань! — загадаў Кручак чырвонаармейцу.

А калі той устаў, Кручак брыдка вылаяўся і сказаў:

— Што ж гэта вас так вучаць: спачатку страляць, а потым крычаць «Стой!»

— Мяне, таварыш, сабака спалохаў. Думаў, што воўк!

— Не трэба лепшага ваўка, як ты сам!.. Вёску Дулічы ведаеш?

— Ведаю.

— Далёка адсюль?

— Восем вёрст.

— Дарогу добра ведаеш?

— А як жа!

— Дык правядзі нас! Толькі глядзі: зробіш крок, каб уцячы — стрэлю ў лоб! І сабака зловіць цябе!..

— Я не буду ўцякаць... Правяду вас, куды захочаце!

Мы пайшлі. Першым ішоў чырвонаармеец, потым «фігуркі», у канцы — я. Мы ішлі па вузкіх, ледзь прыкметных на снезе палявых дарогах і сцежках. Відавочна, чырвонаармеец веў нас так, каб пазбегнуць непажаданых для нас спатканняў. Баяўся, каб у выпадку чаго яго не застрэлілі.

Праз паўтары гадзіны маршу палямі мы ўбачылі злева лес, а справа агні ў вокнах хат. Гэта былі Дулічы. Тут Кручак сказаў салдату ісці перада мной і сам павёў нас далей. Я ўважліва сачыў за шэрай постаццю салдата, які ішоў перада мной. Праз гадзіну бадзяння па бакавых дарогах мы выйшлі на добра пратапаную лясную сцежку. Тут Кручак затрымаў нас і наблізіўся да чырвонаармейца. Паказаў яму сцежку і сказаў:

— Варта было б табе ў лоб вальнуць, бо ты страляў у нас без папярэджання, але я не хачу рукі ў крыві пэцкаць. Хуценька ідзі назад. Скажы, што на цябе напалі сто бандытаў і дзесяць тыграў! Атрымаеш ордэн за адвагу. Ну, пайшоў!

Чырвонаармеец хутка пайшоў сцежкай, якая вяла ў глыбіню лесу, і хутка знік у цемры паміж дрэвамі. А мы пайшлі далей.

«Не шанцуе нам, — думаў я, ідучы наперад. — Сюды ішлі — заступілі нам дарогу. Ідзём назад — тое самае!»

«Фігуркі» стаміліся і прасілі адпачынку праз кожную пару кіламетраў. Кручак паглядзеў на гадзіннік і сказаў ім:

— Вы занадта часта адпачываеце. Гэта яшчэ больш стамляе. Дам вам самы доўгі адпачынак, а потым на адным дыханні пойдзем аж да граніцы. Нельга марнаваць час. Цяпер другая гадзіна... Калі пагоняць нас ля граніцы, то трэба будзе мець час, каб перайсці яе ў іншым месцы. Разумеете?

— Добра.

— Пастараемся.

— Дарога дрэнная, — чуліся галасы «фігурак».

Пасля доўгага адпачынку мы паспешліва пайшлі наперад. Кручак веў нас па добра выезджанай дарозе, якая пераказала палі і лясы. Гэтай дарогай я ішоў першы раз,

але добра ведаў мясцовасць на значнай адлегласці справа і злева ад дарогі.

Мы дайшлі да берага рачулкі. Гэта была другая лінія. Мы ўзялі ўправа. Я ўбачыў доўгае дрэва, перакінутае праз ваду. Каро пабег на іншы бок рэчкі і там нюхаў у зарасніках вербалозу. Потым вярнуўся да нас. Кручак распачаў пераправу. Досыць хутка перайшоў па дрэве на іншы бок. Потым «фігуркі», прысеўшы на дрэва і абапіраючыся на яго далонямі, павольна прасоўваліся наперад.

Я чакаў, пакуль пераправяцца ўсе, і, заціскаючы ў руцэ парабелум, азіраў шырокую адкрытую мясцовасць паміж рачулкай і лесам. Мне ўсё здавалася, што там, на ўскрайку лесу, ёсць нейкія людзі... Не ведаю, чаму мне так здавалася. А можа, там сапраўды хавалася партыя перамытнікаў, чакаючы зручнага часу, каб перайсці другую лінію і рачулку.

Пераправа скончылася. Мы павольна ідзём лесам. Я заўважаю, што людзі, якіх мы пераводзім, вельмі нервуюцца. Стараемся ісці як мага цішэй. Кручак пусціў сабаку наперад.

Нарэшце мы дайшлі да граніцы. Кручак спыніўся, і мы доўга стаім нерухома... Злева пачуўся нейкі шум. Ён усё выразней даходзіць да маіх вухэй. Кручак паволі ідзе наперад і набліжаецца да групкі густых елак. Мы збіраемся ў кучу, доўга стаім на месцы і прыслухоўваемся. А шум злева то ўзмацняецца, то зусім знікае. «Або перамытнікі ідуць, або зялёнкі», — думаю я, стоячы ва ўкрыцці.

Мне здаецца, што шум мінае нас здалёк і сунецца да граніцы. «А, можа, гэта дзікія?» І тут злева наўскасяк ад нас адзін за адным раздаюцца некалькі стрэлаў, якія шматгалосым рэхам разыходзяцца па лесе. Потым чуюцца галасы людзей:

— Стой! Стой! Рукі ўверх!

— Кладзіся! Рукі ўверх!

«Спачатку страляюць, а потым “Стой!” крычаць», — падумаў я, прыслухоўваючыся да шуму злева.

Кручак выйшаў з нашага ўкрыцця і шэптам сказаў:

— Не заставацца! Ісці ціха...

Ён выйшаў наперад, мы пайшлі за ім. Я трымаю зброю напаягове. А шум злева не спыняецца. Там чаргуюцца то стрэлы, то крыкі, то тупат ног. Я вырашыў, што гэта адбываецца на адлегласці ў некалькі соцень крокаў ад нас.

Выходзім на прыгранічную паласу. На снезе відаць мноства слядоў, якія ідуць у розных напрамках. Гэта сляды чалавека і звяроў. Яны сапраўдная кніга граніцы, кніга, з якой (хто ўмее яе чытаць) можна даведацца шмат цікавых рэчаў. Мы таксама пакінулі ў гэтай кніжцы свае сляды і нырнулі ў лес на польскім баку.

На світанні мы прывялі «фігурак» у гумно на ўскрайку мястэчка. Я застаўся ля дзвярэй гумна, а Кручак пайшоў у хату яўрэйкі, якая трымала пункт. Праз пятнаццаць хвілін ён вярнуўся. Побач з ім ішоў стары яўрэй. Мы разам зайшлі ў гумно. Кручак звярнуўся да людзей, якія там знаходзіліся.

— Вы ў Польшчы. Тут пункт. Тут вам усё растлумачаць, а калі вам штосьці трэба, дапамогуць... Свае справы рабіце далей, як хочаце. Жадаю поспеху.

«Фігуркі» падышлі да нас. Адзін з іх, самы старэйшы, хацеў даць Кручаку, а потым і мне, некалькі залатых манет. Кручак не ўзяў, я таксама. Хлопец сказаў:

— Нам ужо заплачана... Аплацілі за ўсю дарогу на пунктце ў Мінску... Мы з вас скуры здзіраць не хочам. Хопіць нам таго, што зарабляем.

— Але ж гэта не плата! Мы ацэньваем вашу працу... Мы ўдзячныя... У нас хопіць і на гэта!..

— Ну, гэта зусім па-іншаму! — сказаў Кручак. — Калі так, то ганіце форсу!

Ён узяў 60 рублёў золатам і даў мне 30. Потым мы выйшлі з гумна і паспешліва накіраваліся бакавымі вуліцамі на Слабаду.

Калі мы падыходзілі да хаты Кручака, было ўжо відна. Неба на ўсходзе чырванела ўсё больш, абвяшчаючы, што пачынаецца ўзыход сонца.

Глава 6

Прыйшла вясна. Знікла белая сцэжка. Яна стала чорнай. Але перамытнікі мала хадзілі за граніцу. Ночы былі кароткія, дарогі вельмі цяжкія, граніцу і пагранічча добра пільнавалі. У параўнанні з «залатым сезонам» цяпер працавала дзесяць працэнтаў перамытнікаў. Тавар пхнулі за граніцу нерэгулярна: выбіралі лепшыя ночы. Амаль усе старыя партыі надоўга перапынілі работу. Затое хадзілі «паўстанцы» — маладыя, недасведчаныя перамытнікі, які паняцця не мелі аб перамытніцкай працы і хадзілі як трапіць. Вельмі часта пападаліся, але на іх месцы ўступалі іншыя «паўстанцы», якім хацелася зарабіць пару рублёў на гарэлку.

Разам з Кручакам я быў за граніцай пяць разоў. Мы ўвесь час пераводзілі ў Польшчу «фігурак». Калега сказаў мне, што тыя пяцёра, якіх мы перавялі падчас першай маёй работы разам з ім, гэта афіцэры.

— Адкуль ты гэта ведаеш? — спытаў я.

— Я маю такі нюх!.. Я рознага народу сотні перакінуў. Мігам кожнага вызначу, што за ён!

Падчас нашай працы мы прывялі на пункт дзвюх жанчын з двума дзецьмі і старога мужчыну, які быў разам з імі. З імі мы мелі многа клопату. Жанчыны стаміліся, дзеці плакалі, мы вымушаны былі перадняваць у лесе і толькі на другую ноч перайшлі граніцу. За трэцім разам мы прывялі ў Польшчу папá з жонкай і дачкой. Яны вельмі баяліся, а поп усё паўтараў:

— Абы толькі, мае даражэнькія, усё было ў парадку!

— У нас заўсёды ўсё ў парадку, — адказваў яму Кручак.

Апрача пераводу «фігурак», мы займаліся перамытніцтвам. Зараблялі на кожнай ходцы ад 60 да 150 рублёў золатам. Пасля вяртання з-за граніцы звычайна мы 2–4 дні адпачывалі і зноў ішлі ў дарогу. Кручак клапаціўся аб нашым бізнесе на пункце. Купляў тавар. А я сядзеў дома, чакаючы

вяртання Кручака, або бадзяўся па лясках, якія цяпер пакрыліся зялёным вясновым адзеннем і выглядалі цудоўна.

Калі мы вярнуліся з-за граніцы пяты раз, Кручак, як звычайна, пайшоў у мястэчка, а я лёг спаць. Калега не вярнуўся ні ноччу, ні днём. Гэта занепакоіла мяне, бо ён абяцаў вярнуцца ў той самы дзень пасля паўдня. Увесь наступны дзень яго таксама не было, і я ўжо наважыўся пайсці ўвечары на пункт, каб даведацца, што здарылася. Але амаль перадзмярканнем да мяне прыйшоў Шчур. Ён быў страшэнна ўзбуджаны. Я ніколі не бачыў яго такім знерваваным.

— Што з табою? Дзе Кручак?.. — спытаў я ў яго.

— З Кручакам бяда! Не ведаю, ці выжыве! Адвезлі яго ў шпіталь... Лорда арыштавалі...

— За што?

— Прыстаў да Кручака! Гэта хамы! Гэта гады! Гэта жлабы! — лаяўся Шчур.

З яго хаатычных аповедаў я даведаўся пра наступныя рэчы: учора апоўдні Кручак і Лорд пайшлі выпіць у салон да Гінты. З нашых хлопцаў там нікога не было. Салон быў перапоўнены «паўстанцамі». Яны былі п'яныя і скандалілі. Разам з імі піў Альфрэд Алінчук. Ён меў да іх нейкі інтарэс. Калі Лорд і Кручак селі за бакавы столік, «паўстанцы» пачалі чапляцца да Кручака. Падбухторваў іх Альфрэд, які не мог прабачыць Кручаку, што той ударыў яго бутэлькай па галаве на вечарынцы ў Сашкі. Адзін з «паўстанцаў», зусім п'яны, кінуў кавалкам селядца ў твар Кручаку. Кручак падскочыў да яго і вальнуў яму кулаком. За калегам узняліся іншыя «паўстанцы». Пачалася бойка. Біліся кулакамі, бутэлькамі, крэсламі. «Паўстанцы» схпіліся за нажы. Кручак павалілі на падлогу. Лорд у гэты момант дастаў рэвальвер. Каб пастрашыць, ён некалькі разоў стрэліў у паветра, а калі пачалася паніка, пачаў крэслам біць «паўстанцаў». Двух сур'ёзна параніў. Яго арыштавалі. Кручак атрымаў некалькі сур'ёзных нажавых ран. Альфрэд уцёк, як толькі пачалася бойка.

Я быў страшэнна ўзбуджаны гэтай навіной.

— Што цяпер будзе? — спытаў я ў Шчура.

— Не ведаю. Кручак цяжка паранены. Можа, не выжыве. Лорда пасадзяць цяпер і за зброю, і за цяжкія цялесныя пашкоджанні.

— Дрэнна! — сказаў я.

— Дрэнна, браце! — пацвердзіў Шчур.

— Цяпер за адным разам і ты, і я засталіся без працы.

Бо партыю Лорда д'яблы ўзялі.

Шчур не адказваў і доўга думаў. Потым сказаў:

— Гэта мы яшчэ ўбачым!

— Што? — я не зразумеў яго адказу.

Шчур тупнуў нагой. У яго былі сціснуты кулакі.

— Я ім гэтага не дарую!.. Ніколі!.. І Альфрэдчуку так сама! — адказаў, стрымліваючы злосць, калега.

Ён замаўчаў, доўга і нерухома глядзячы перад сабой.

— Гарэлка ёсць? — спытаў у мяне пазней.

— Ёсць.

— Давай! Гэта шкопы!.. Гэта жлабы!.. Гэта гады!.. — зноў пачаў лаяцца Шчур.

Я прынёс бутэльку гарэлкі. Калега залпам выпіў амаль паўпляшкі, потым закурыў папяросу і, паплёўваючы налева і направа, сказаў:

— Нічога. Ты не бяры да галавы. Дадзім сабе рады і Лорду дапаможам. А да Кручака трэба паслаць маці. Хадзем да яе.

Мы зайшлі ў хату. Шчур коротка расказаў маці Кручака аб тым, што здарылася з яе сынам. Старая паспешліва апранулася і разам са Шчурам выйшла з хаты. Пры развітанні Шчур сказаў мне:

— Ты моцна не аддаляйся. Як зраблю ўсё ў мястэчку, то прыду да цябе.

Шчур вярнуўся назаўтра ўвечары. Ён быў ужо п'яны. Сардэчна павітаўся са мной і сказаў:

— Так, браце, распачнем работу! Згорбім ім скуру!

— Каму?.. Якая работа?..

— «Паўстанцам». Я ім, халерам, ні адной партыі не прапушчу! Кожную пакладу! Толькі клёва трымайся!

Мы сядзелі ў хаце Кручака. Яго сястра нешта рабіла на падворку.

— Дзе Кручак? — спытаў я.

— Яго павезлі ў шпіталь у Вільню. Трэба будзе аперыраваць. Маці паехала разам з ім.

— А дзе Лорд?

— Адаслалі ў Івянец да следчага.

— Пра якую работу ты мне казаў?

— Стоп. Доўга распавядаць. Трэба выпіць!.. Потым выкладу табе ўсё падрабязна.

Мы выпілі бутэльку гарэлкі, і Шчур пачаў распавядаць:

— Пакуль на граніцы працавалі нашы фартоўцы, усё ішло добра, маё ўшанаванне!.. З'явіліся «паўстанцы». Ходзяць за пару грошай. Адзін у аднаго работу адбіваюць, адзін аднаго «засыпаюць». Можна сказаць: не фартоўцы, а хамы! Машыністаў маюць таксама гадаў. Іх нават дзікія ведаць не хочуць. Яны клікалі Сума да сябе машыністам, то ён ім адказаў, што лепш будзе галодны сядзець ці ваду жыдам насіць, чым мець нешта агульнае са жлабамі. Тое самае і Бульдог ім сказаў... Калісьці перамытнік — гэта быў хлопец, а цяпер альфонс, лобус¹ або шпанюга! Цяпер за пляшку гаморы² «паўстанец» найлепшаму сябру дзіду ў бок усадзіць. Так, як панове Альфрэд Кручаку. І ведаеш, што я цяпер прыдумаў?

Я быў вельмі зацікаўлены гэтым незвычайным доўгім аповедам Шчура і спытаў яго:

— Я хачу перадусім даведацца: што ты наважыўся рабіць?

— Хачу разбіць партыю «паўстанцаў» і забраць тавар. Калі гэта доўга рабіць, купцы перастануць даваць ім тавар. Зразумеў?

— А адкуль ты даведаешся, што яны пойдучь?

— Я даведаюся пра ўсё або ад іх машыністаў, або ад хлопцаў з партыі, або сам высачу. Дам сабе рады! Будзем «крыць» іх або тут, на паграніччы, або — найлепей — у Саветах.

¹ Лобус (польск.) — хуліган, шпана.

² Гамора (жарг.) — гарэлка.

Шчур з усё большым запалам пачаў распавядаць, як ён наважыўся весці работу. Я падтакваў яму і рабіў свае заўвагі. Незадоўга перад адыходам калегі я сказаў:

— Пазбавілі нас, халеры, добрых хлопцаў і працы! Але і мы ім пакажам, па чым фунт перцу!

Праз некалькі дзён з Вільні вярнулася маці Кручака. Яе сын памёр у шпіталі, і маці з сястрой з жалю выплакалі па ім усе вочы. Калі я глядзеў на іх роспач, мяне агортвала ўсё большая нянавіць да «паўстанцаў». Я нецярпліва чакаў, калі вернецца Шчур, але ён дзесьці прапаў, і я ўжо пачаў баяцца за яго. Нарэшце, праз некалькі дзён ён прыйшоў. Весела павітаўся са мной:

— Даўно пайшла б работа, але няма патрэбнага хлопца на трэцяга!.. Трэба, каб «паўстанцы» яго не ведалі!

— Знайшоў?

— Знайшоў! Я ездзіў за ім аж у Радашковічы!

— Хто такі?

— Янак Грабар. Ты яго не ведаеш! Клё-ё-ёвы хлопец. Верны і баявы! Да кожнай работы здатны. І не жмінда... Ведаеш, дзе я яго пакінуў? Але гэта, пакуль што...

— Дзе?

— У Петрыка Філософа. Сёння ўвечары мы перанясём сюды шмат розных рэчаў. Я буду жыць у мястэчку і пра ўсё буду даведвацца, а вы тут... Трэба пагаварыць з маці Кручака.

Мы запрасілі старую і спыталі ў яе, ці пагодзіцца яна трымаць нас у сябе дома, бо мы хочам зрабіць у яе пункт. Яна прыняла гэтую прапанову з радасцю. Шчур сказаў, што мы будзем ёй добра плаціць.

— Не трэба нічога, — сказала старая. — Вы былі ягонымі калегамі... Жывіце, як у сябе дома! — яна пачала плакаць.

— Вы, мамуся, не плачце! — сказаў ёй Шчур. — Яшчэ пажывём!.. Адчайвацца не трэба. Усё ў мінулым. А з пункта будзеце мець працэнты. Калі мы будзем паспяхова працаваць, то збераце на пасаг Гэльці.

Я забыўся напісаць, што Каро, сабака Кручака, загінуў падчас бойкі з «паўстанцамі», абараняючы свайго гаспадара. Ён кінуўся на іх, пакусаў ім рукі, ногі, твары. Але адзін з «паўстанцаў», лежачы на падлозе, распароў яму живот знізу. Таксама я забыўся напісаць, што Юлік Вар'ят памёр у шпіталі ад сухотаў. Праз Шчура мне аб гэтым паведаміў Петрык Філософ.

Вечарам да мяне прыйшоў Шчур з Янкам Грабаром. Гэта быў мужчына сярэдняга ўзросту, досыць поўны і вельмі спрытны. У яго былі светлыя валасы, частка з якіх выпала, утварыўшы на ілбе вялікія залысіны. Ён пастаянна ўсміхаўся і прыжмурваў праніклівыя шэрыя вочы. Яму было каля сарака гадоў. Ён часта паціраў далоні і казаў: «Пойдзе!.. Першая катэгорыя».

Калегі прынеслі два вялікіх пакунка. Мы распакавалі іх на гарышчы, дзе ў нас была схова і куды было лёгка лазіць з даху хаты, не будзячы маці Кручака і Гэлі. Адтуль, у выпадку небяспекі, можна было ўцякаць ва ўсе бакі праз спецыяльна зробленыя для гэтага дзіркі ў даху. І ўсюды паблізу быў лес. У пакунках было шмат рознага адзення і шапак. Акрамя гэтага, я ўбачыў там прылады для грыміравання. Пасля таго, як усё прывялі ў парадак, мы пачалі раіцца.

— У нас мала зброі, — сказаў Шчур. — Дзве машыны на траіх. Але заўтра будзе болей.

— Адкуль?

— Адкуль? — Шчур усміхнуўся і сказаў: — Самі даецеся. Раніцай пойдзем на першую работу!

Грабар пацёр рукі:

— Ну і пойдзе!.. Першая катэгорыя!

— Каго «крыем»? — спытаў я ў Шчура.

— Алінчукоў! — урачыста сказаў Шчур.

— Ды не можа быць! — не паверыў я.

— Каб мяне халера!..

— Дзе «крыем»?

— Пад мастком насупраць Вялікага Сяла. Пойдуць па той дарозе з таварам.

— Адкуль ты пра гэта ведаеш?

— Ужо ж я ведаю. Ідуць туды ўжо чацвёрты ці пяты раз... Павінны і цяпер пайсці. А пра тое, што яны выходзяць у дарогу заўтра, я даведаўся ад аднаго блатняка. Маровы хлопца!

— Можа, ад Ёсіка Гэнсяжа?

— Ты ведаеш яго?

— Ведаю.

— Ад яго даведаўся.

— Але ж Алінчукі ідуць узброеныя, а мы маем толькі дзве машыны на траіх!

— Таму і рубанём іх першымі! Трэба здабыць зброю. Я ўжо ўсё абмазгаваў, — сказаў Шчур.

Мы пачалалі абмяркоўваць падрабязнасці нашай заўтрашняй аперацыі. Потым Шчур развітаўся з намі і вярнуўся ў мястэчка, а я і Грабар пайшлі спаць на падстрэшша і доўга размаўлялі пра розныя рэчы.

Вечар быў цёмны і ціхі, як тады, калі я першы раз пайшоў з Юзафам Трафідам за граніцу. Я знаходзіўся на тым самым месцы, у якім быў тады, толькі не сядзеў з партыяй перамытнікаў у канале і не меў на плячах носкі.

Як я ўжо казаў у пачатку майго аповеду, дарога ў тым месцы ішла па высокім насыпе, унізе якога, у ніжэйшым месцы, быў доўгі, на некалькі метраў, канал для сыходу вады падчас вясновых паводак. Алінчукі павінны былі ўвайсці ў канал і на некаторы час там схвацца, каб адпачыць. Так рабіла амаль кожная партыя, якую вялі машыністы гэтай дарогай, і мы добра пра гэта ведалі.

Калі мы з самага вечара прыйшлі сюды, то спачатку ўважліва агледзелі мясцовасць. З боку Памаршчызны цягнулася чорная, заараная ў вялікія скібы ралля. З гэтага боку паблізу ўваходу ў канал нельга было схвацца. З іншага боку насыпу, ад граніцы, вузкім клінам цягнуўся луг, які ўразаўся ў палі і распасціраўся на ўсход, да граніцы. Тут таксама было немагчыма надзейна схвацца, каб пастаянна мець на вачах уваход у канал. Мы размясціліся

наступным чынам: па берагах насыпу, над каналам, мы выкапалі два прадаўгаватыя ірвы глыбінёй 25 сантыметраў кожны. Я і Грабар ляглі ва ўкрыцце з боку Памаршчызны. Шчур размясціўся з боку граніцы. Пад намі быў канал, а, падняўшы галаву ўверх, мы маглі бачыць уваходы ў канал, якія чарнеліся на стромкіх схілах насыпу. Мы пракантралявалі, ці добра схаваліся. Ідучы ў напрамку канала, мы нічога не бачылі на насыпе. Потым залезлі ў канал, выкурылі некалькі папярос і толькі пасля гэтага занялі свае месцы. Як нам дзейнічаць, мы абмеркавалі перад гэтым.

Час цягнуўся невыносна марудна. Шмат разоў мне здавалася, што я чую крокі людзей, якія набліжаюцца да Памаршчызны, я нават бачыў іх цёмныя постаці, якія маячылі ў змроку, але потым пераконваўся, што гэта была ілюзія. У правай руцэ я трымаў парабелум, у левай — шнурок, другі канец якога трымаў у руцэ Шчур і які ляжаў на іншым баку канала. У выпадку, калі людзі пакажуцца паблізу канала, я павінен быў пацягнуць за шнурок адзін раз, а калі яны ўлезуць у канал, то мусіў бы моцна пацягнуць тры разы. У гэты час Шчур павінен быў скочыць уніз і запаліць ліхтарык ля выхаду з канала, свецячы ў сярэдзіну. Грабар у гэты час павінен быў збегчы ўніз з нашага боку і таксама асвяціць канал. Далейшы працяг работы мы абмеркавалі падрабязна, і кожны ведаў, што павінен рабіць... Я і Шчур павінны былі маўчаць і адгукацца толькі ў выключным выпадку, коротка робячы гэта змененымі галасамі. Асабліва важна гэта было для Шчура, які да гэтага часу быў «легальным» і мог, без перашкод жывучы ў мястэчку, здабываць усялякую патрэбную для нас інфармацыю. Шчур быў апрануты ў куртку з паднятым каўняром і круглую шапку з вялікім, нізка апушчаным брылём. Свой твар ён аздобіў вялікімі наклеенымі рыжымі вусамі і выглядаў вельмі камічна. У мяне былі прыклеены маленькія чорныя вусікі.

Час цягнуўся. Я ляжаў ва ўкрыцці побач з Грабаром і, адварнуўшыся тварам да Памаршчызны, шмат пра што думаў... Недалёка адсюль, паблізу граніцы, знаходзіцца Капітанская магіла. Я падняў галаву ўверх і паглядзеў праз

насып у бок граніцы. Але ў змроку, які атуліў наваколле, нічога не ўбачыў.

Дзесьці брэша сабака. Я стараюся вызначыць, дзе. «Там нехта ідзе». У Памаршчызне гараць агні. Іх некалькі. Калі я падоўгу гляджу на іх, мне здаецца, што яны мяняюць месца. Я стараюся не глядзець туды, бо потым змрок гусце і на мясцовасці цяжка што-небудзь угледзець. Мінаюць хвіліны, квадрансы гадзіны. Нікога няма. Я гляджу на стрэлкі гадзінніка. Яны паказваюць адзінаццатую гадзіну. Потым чую нейкі невыразны гук, нібы ўдар абцаса аб камень. Паглядзеў управа і пачаў прыслухоўвацца — мне здалося, што чую крокі. Потым усё сціхла... Зноў я памыліўся... «А, можа, сёння ўвогуле не пойдучь ці пайшлі іншай дарогай?»

Раптам усё выразней чую лёгкі шум крокаў. «Ідучь, — радасна падумаў я. — Мусіць, ідучь!»

Я прыціснуўся тулавам бліжэй да зямлі, а галаву падняў уверх, стараючыся разгледзець справа ад сябе мясцовасць, якая патанала ў змроку. Але слых у такую цёмную ноч з'яўляўся маім паслугачом, і я ўсё выразней адрозніваў крокі людзей, якія ішлі ў цемры. Я штурхнуў локцем Грабара і дулам парабелума паказаў у цемру, адкуль былі чуюць крокі. Ён доўгі час прыслухоўваўся, а потым сцвярдзальна кінуў галавой. Я пачуў, што ён рыхтуе ліхтарык і нож — будзе вымушаны з нажом у руцэ абшукваць у канале Алінчукоў.

Я ўжо больш выразна чую крокі, якія набліжаюцца да нас. У гэты момант моцна цягну за шнурок адзін раз. Шчур лёгка адказвае мне. Пільнуе...

А крокі ўсё бліжэй. Я ведаю, што гэта не зялёнкі, бо адтуль да граніцы вялікая адлегласць і, ідучы групай далёка ад граніцы, яны б не паводзілі сябе так ціха. Гэта або Алінчукі, або іншыя перамытнікі.

Раптам выразна ўбачыў постаць, што ўзнікла ў цемры ў дзесьці кроках ад мяне. За ёй сунецца наступная. Я апускаю галаву ўніз, каб перамытнікі не маглі заўважыць майго твару.

Іх пяцёра. Яны набліжаюцца да насыпу. Спыніліся ля канала. Доўга стаяць нерухома, потым адзін з іх хутка ўзбягае па стромкім спуску насыпу наверх і пераходзіць на іншы яго бок. Я не чакаў гэтага. «Што гэта магло быць? Можа, яны зусім не пойдучь у канал?» Я гляджу то на чатырох чалавек, якія засталіся ўнізе ля канала, то на ўваход у канал. Вакол цішыня. «А, можа, яны хочуць абследаваць другі бок насыпу і канал?» — падумаў я. І не памыліўся. Праз пэўны час убачыў, як з каналу, у некалькіх метрах ад мяне, паказалася цёмная постаць з шэрым квадратам носкі на плячах. Я пачуў лёгкае «цыт, цыт!¹», і чатыры цёмныя постаці падаліся ўздоўж насыпу ў бок каналу. Усе разам. Сэрца ў грудзях забілася хутка і радасна: усё складваецца выдатна, як мы і прадбачылі!

Алінчукі, нізка нахільваючыся, адзін за адным улезлі ў канал. Я ў гэты момант моцна пацягнуў за шнурок тры разы. Шчур усхапіўся на ногі і ў некалькі вялікіх скачкоў знік за насыпам. Грабар скокнуў уніз з нашага боку. Я пабег за ім.

Амаль адначасова ля абодвух уваходаў у канал бліснулі электрычныя ліхтарыкі. Залілі яго яркімі промнямі. Я пачуў халодны, спакойны, упэўнены голас Грабара:

— Рукі ўгору!.. Раз, два!.. І ані мыр-мыр... Першая катэгорыя!

«Ого! — падумаў я. — Дык ты такі!»

Я пасвяціў сваім ліхтарыкам, і Грабар з нажом, які блішчэў у правай руцэ, рушыў уперад. Мы са Шчурам усё яшчэ свяцілі ўсярэдзіну канала. Широка расшпілілі курткі, каб засланіць імі ўваход у канал, каб здалёк не было бачна святло ліхтарыкаў.

Грабар абшуквае першага з краю. Я пазнаў Альбіна. Грабар дастаў з яго кішэні рэвальвер, магазіны і яшчэ нешта, чаго я не мог убачыць здалёк. Усё гэта ён схваў у сваіх кішэнях. Потым абшукаў другога перамытніка — Адольфа. Таксама абмацаў яго, вывернуў кішэні, забраў зброю. Наступны быў Альфонс. Пасля яго Амбросі і, нарэшце,

¹ Цыт (польскі жаргон) — азначае цыц.

Альфрэд. Перамытнік нешта сказаў Грабару — я не пачуў што. У адказ пачуўся голас Грабара:

— Па якім такім праве? А па такім, што мне так падабаецца! Разумееш?.. А як мне спадабаецца, то табе зубы павыбіваю ці вось гэтую «касу» ў бок усаджу. Зразумеў?

Грабар скончыў абшукваць Алінчукоў. Потым сказаў ім: «Скідайце носкі! Мігам, бо паганю вас!»

Цяпер у Грабара ў левай руцэ ліхтарык, а ў правай зараджаны парабелум, які ён забраў у Альфрэда. Браты борздзенька скінулі ношы з плячэй. У гэты момант Грабар гучна сказаў:

— А цяпер марш за граніцу!.. Гуськом... Адзін за адным... Я буду ззаду... Хто азірнецца, атрымае пілюлю... Для ачышчэння сумлення... Вылазь!.. Пайшлі!.. Першая катэгорыя!

Шчур выключыў ліхтарык і адсланіў уваход. Алінчুকі адзін за адным вылазілі з каналу і накіроўваліся ў поле. Грабар ішоў за імі. Шчур улез у канал, і мы пачалі выкідаць носкі. Яны былі досыць цяжкія. Я пачаў звязваць іх па дзве. Дзве для Грабара, дзве для мяне, а для Шчура, які быў слабейшы за нас, я пакінуў адну носку.

Мы чакалі, калі вернецца Грабар.

— Марова ты іх абрабіў! — сказаў я шэптам Шчуру.

— Мы старая фірма! Жыган! Ведаю, каго ўзяць на гэтую работу!.. Такіх, як ён, мала на паграніччы!

Неўзабаве я пачуў лёгкія крокі, і зверху насыпу збег Грабар.

— Дзе ты іх пакінуў? — спытаў у яго Шчур.

— Паўкіламетра іх веў. Можа, да самой граніцы... Я тут мясцін не ведаю... А потым паціху ўзад, узад... Да самай Масквы прамаршыруюць: будуць думаць, што я ззаду іду...

Мы вярнуліся на меліну. На гарышчы пры святле ліхтара Грабар стаў вымаць рэчы, якія забраў у Алінчукоў. Там было пяць рэвальвераў: тры парабелумы і два наганы, пяць ліхтароў, шмат патронаў і запасных магазінаў. Акрамя гэтага было некалькі партманэ. Шчур пачаў іх пераглядаць. Там было шмат польскіх і савецкіх грошай, даляры і фунты

стэрлінгаў. Ніякіх дакументаў не было — перамытнікі не бяруць у дарогу дакументы, якія б пацвярджалі іх асобу.

— Ведаеш што? — сказаў Шчур. — Палову грошай аддадзім маці Кручака, а палову адашлём Лорду ў турму. Яны праз Алінчукоў пакрыўджаныя. Няхай хоць гэта будучы мець!

— З паршывай авечкі хоць воўны клок! — сказаў Грабар.

— А для нас яшчэ будзе тавар і машыны.

Мы пачалі распакоўваць носкі. Тавар быў дарагі: лакіраваная скура, гемза, французскія перламутравыя гузікі, батыст, шаўковыя панчохі. Усё найвышэйшага гатунку.

— Ну-ну! Добры кукіш мы ўрвалі! — сказаў Шчур.

— Дзе ты гэта «апыліш»? — спытаў у яго Грабар.

— Чорт яго ведае! Прадаць маю дзе, але шмат страчу!

— Ведаеш што? — сказаў я Шчуру. — А, можа, паспрабуем занесці тавар да Бамбіны? Яе даўно вызвалілі і справу «замазалі».

— Добра ты раіш! — адказаў Шчур. Тут трэба аддаць палову задарма. А там яшчэ заробім стопрацэнтна. Возьмем разоў у восем-дзесяць больш, чым тут... Ну, і таго, — ён міргнуў мне, — убачыш сваю Бамбісю. Добра, што ты ўспомніў.

Мы вырашылі скарыстаць цёмныя ночы і заўтра перанесці за граніцу тавар, які забралі ў Алінчукоў. Шчур пайшоў у мястэчка, а я і Грабар засталіся на меліне.

Глава 7

Мы добра ўзброеныя. У мяне два парабелумы: адзін уласны, а другі адабраны ў Алінчукоў. У Шчура таксама два парабелумы, а ў Грабара — два наганы. Не давяраем аўтаматычнай зброі. Нясём тры вельмі цяжкія носкі з таварам Алінчукоў... Быў тавар прызначаны ў Саветы — і ідзе ў Саветы. Толькі са спазненнем на адзін дзень і на іншы пункт.

Ноч цёмная. Ідзём пераважна лесам. Паволі, асцярожна, крок за крокам, хаця і не баімся нікога, бо на кулі з засады, з-за куста мы можам адказаць дзясяткамі куль! Наша асцярожнасць прадыхавана ахвотай здзівіць людзей, якія нас чакаюць. Асцярожныя мы да немагчымасці, а ў выпадку патрэбы будзем ваяваць да апошняга. Пра гэта мы не гаварылі, але ведаем ўсе.

Каля граніцы мы затрымаліся, селі на зямлю і знялі боты. Потым залажылі іх за паясы халявамі ўніз. Далей пайшлі ў шкарпэтках. Мы ішлі ўперад без шуму, нібы здані. Ногі мякка ступалі па галінках ламачча, шышках і зусім не рабілі шуму.

Нас вядзе Шчур. Я добра ведаю гэты адрэзак і іду апошні. Грабар паспявае за Шчурам — гэты адрэзак яму зусім незнаёмы, таму ён ідзе ўсярэдзіне. У мяне ў руках два рэвальверы. Запасныя магазіны адцягваюць левую кішэню. Крок за крокам, паціху, свабодна ідзём наперад. Мінаем хмызнякі, дрэвы, завалы ламачча. Пакрысе вочы прывыкаюць да цемры і бачаць мясцовасць на значнай адлегласці.

Мінаем сцежкі, якімі ходзяць бальшавіцкія салдаты па тылах граніцы. Асцярожна набліжаемся да кожнай сцежкі. Доўгі час, засяродзіўшыся, прыслухоўваемся, а потым пераходзім небяспечныя месцы. Зноў марш, зноў лес, зноў сцежка...

У адным месцы Шчур затрымаўся ў двух кроках ад сцежкі. Раптам ён стаў на калені. Мы зрабілі тое самае. Спа-

чатку я нічога не чую, а потым да маіх вушэй даходзяць невыразныя гукі. Спачатку я не магу зразумець, што гэта. Потым чую выразны шоргат ног па зямлі... Гэта ідуць зялёнкі. Часам яны затрымліваюцца, тады наступае дзіўная, трывожная цішыня... Зноў чуецца шоргат ног... Бліжэй, бліжэй... Раптам я заўважаю цёмныя абрысы, якія паволі сунуцца сцэжкай да нас... Мы маўчым... Я злёгка падымаю рэвальверы ўгору і накіроўваю дулы перад сабой... «Магу зрабіць з імі, што хачу!.. Маю васемнаццаць куль напатагове... Магу выпусціць іх за некалькі секунд. Магу ператварыць гэтых двух вартавых у прадзіраўленае кулямі мяса!»

Яны ідуць павольна, ляніва... Спыняюцца насупраць нас. Адзін лёгка кашлянуў. Шчур ужо каля іх: калі б хацеў, мог бы схапіць іх рукой за адзенне. Хвіліну яны стаяць, прыслухоўваюцца... Нічога не заўважыўшы вакол, цяжка тупаючы нагамі, яны пайшлі далей. Я адчуваю нешта на кшталт пагарды да іх.

Шум крокаў усё больш аддаляецца ад нас. Шчур устае і ідзе наперад. Мы ідзем за ім. Рухаемся без шуму, як цені, як прывіды. Мы спрытныя, дасведчаныя, хітрыя, добра ўзброеныя, упэўненыя ў сабе... Прыемна працаваць у такіх умовах, з такімі калегамі...

Я дзіўлюся гэтаму вар'яту Шчуру. Думаў, што ён здольны толькі рабіць авантуры, а ён вядзе нас так ціха і асцярожна, што я не знаходжу слоў, каб выказаць маё здзіўленне. Адначасова ён паказвае бравую адвагу. Напрыклад, другую лінію мы перайшлі па мосце. Яго ніхто не вартаваў. Калі б хто-небудзь быў на мосце, то заўважыў бы нас толькі каля сябе. А тады... Ці трэба пісаць, што было б тады?..

Мы чуем, што па дарозе едзе нейкая павозка. Мы збочваем з тракту і спыняемся паблізу невялікага ельніку. Гэта не адна павозка, а цэлы табар. Едуць кудысьці ў напрамку граніцы, можа, на лясныя работы паблізу.

У некалькіх кіламетрах ад граніцы мы абуваем боты і палявымі дарогамі пнемся ўперад, стараючыся скараціць сабе дарогу. На святанні наблізіліся да хутара Лёні. Нарэшце

я яе ўбачу. Я часта думаў пра гэта, збіраючыся яе праведаць. Мы затрымаліся ў лесе каля хутара і чакалі ўзыходу сонца.

Усё больш віднее. Цяпер мы выразна бачым дарогу, якая вядзе ў бок хутара, і двор. Бачым, як парабак запрагае каня і выязджае ў поле. Потым я ўбачыў, што дзеўка, узяўшы вялікі цэбар, пайшла ў хлеў. Чужых людзей каля хутара не відаць.

— Пайду... пагляджу... — сказаў я Шчуру.

— Добра. А калі што якое, рубі з комінаў і плітуй да нас.

Мы падтрымаем.

— Гіт.

Я шыбую без носкі дарогай да хутара. Уваходжу на дзядзінец, потым на ганак і ў сенцы. Рук з кішэняў не вымаю. У іх — зараджаныя і ўзведзеныя рэвальверы. З сенцаў зазіраю праз напалову адчыненыя дзверы ў чорную палову хаты. Бачу Лёню. Павярнуўшыся да мяне спінай, яна мыецца ў вялікім рондалі, пастаўленым на табурэце пасярод хаты. Намыленымі рукамі трэ твар і шыю. Я падкраўся да яе. Лёня змыла твар вадой. Калі праз некаторы час яна выпрасталася, я абхапіў яе рукамі і ўзняў угору. Яна ўскрыкнула і вырвалася з маіх рук. Рондаль упаў на падлогу, вада разлілася.

— Гэта я, Лёня!

Яна прыціснула руку да сэрца і сказала:

— Як ты мяне напалохаў! Ты адкуль?..

— З Польшчы... Мне здарыўся тавар. Я хацеў цябе адведаць і прыйшоў з калегамі.

— Колькі іх?

— Двое.

Лёня паспешліва выцерлася ручніком і пачала адказваць на мае пытанні, весела ўсміхаючыся і радасна блішчучы вачыма.

— У цябе спакойна?

— Зусім... Мяне цяпер не чапаюць... Мусіць, аднекуль ведаюць, што я закрыла пункт.

— А мой тавар прадасі?

— Чаго я толькі не зраблю для цябе! Ты не забыў мяне? Хадзі, павітаемся!

Яна кінула ручнік на лаву і абняла мяне за шыю. Яна пахла мылам і мятай. Пацягнула мяне за руку на іншую палову хаты.

— Там хлопцы чакаюць! — сказаў я ёй.

— Хай пачакаюць трохі. Я даўжэй цябе чакала.

Я пайшоў у лес і прывёў калег на хутар. Лёня ўжо апрадулася. Яна запрасіла нас у пакойчык за перагародкай, у якім мы звычайна рабілі «бандажы». Цяпер мы падаставалі тавар з носак, рассартавалі яго на сталі і пералічылі.

— Калі Бамбіна спіхне гэтыя шмоткі? — спытаў Шчур.

— Табе не церпіцца?

— Так, ды і форса патрэбная.

— Як хочаце прадаць: за золата ці за даляры?.. А, можа, абмяняць на футра?

— Прадай за даляры!

— Калі так, то заўтра на вечар усё зраблю. Сёння не змагу. Вы павінны пераначаваць у мяне.

— Каб нас тут не цопнулі...

— Не цопнуць, бо адкуль даведаюцца?

— А тады Уладака...

— «Тады»? Тады чакалі вас. Засыпаў вас хтосьці з мес-тачковых хлопцаў, і Макараў зрабіў засаду. Чакалі вас чатыры дні.

Дзень мы пераседзелі на гарышчы, бо адтуль было добра бачна ва ўсе бакі і было зручна, калі б спатрэбілася ўцякаць. Лёня днём паехала ў Мінск, а ўвечары пяць носчыц перанесли ўвесь тавар на месца. Я бавіў час у хаце, а калегі на гарышчы.

— Сёння можам вяртацца! — сказаў я Лёні. — Тавар перанесены, напэўна, маеш для нас форсы.

Лёню гэта раззлавала.

— Чаго ты спяшаешся? Больш за год мы не бачыліся, а табе карціць! Паспееш!.. Ці маеш, можа, якую справу дома? Ну?

— Не маю.

— Ну, дык заўтра і пойдзеш! Groшай я таксама ўсіх не атрымала. Заўтра забяру рэшту. З яўрэямі па-рознаму бывае, а вам трэба манету ў руку даць!

— Так.

— Бачыш: я ведаю, як найлепей зрабіць.

Хлопцы спалі на гарышчы, а я правёў ноч з Лёняй. Назаўтра Лёня з раніцы паехала ў горад. Вярнулася апоўдні. Падрабязна пералічыла кошт тавару і заплаціла нам 2950 даляраў. Я ўзяў з гэтых грошай 250 даляраў і даў ёй, гаворачы:

— А гэта табе за працу і за меліну.

Яна весела засмялася.

— Які ты добры да мяне!.. А ты дай са сваіх грошай... З часткі, а не з супольных.

— Добра, — сказаў я. — Дам табе палову таго, што мне належыць, а калі хочаш, то і ўсё!.. У мяне ёсць грошы.

Лёня з робленым здзіўленнем паківала галавой.

— Гляньце на яго: які багацей! Але ты не хвалюйся пра мяне. Я маю свой працэнт ад яўрэяў. А гэта чыста ваша. Калі захочаце ўзяць скуркі за даляры, то заробіце яшчэ!

— Для нас хопіць і гэтага заробку! — сказаў Шчур. — Не хочам лішніх клопатаў!

Мы падзялілі атрыманыя грошы паміж сабой.

Вечарам, пасля сытнай вячэры, мы развіталіся з Лёняй і вырушылі ў зваротны шлях.

— Калі будзе яшчэ тавар, то прыходзь! — сказала мне Лёня. — Я цяпер не трымаю пункту, але твой тавар заўсёды прадам.

Ноч была цёплая. Было прыемна ісці палямі і лясамі, не маючы на плячах носак. Быў пярэдадзень нейкага свята. Па вёсках хадзілі дзеўкі і спявалі манатонныя беларускія песенькі. Мы ішлі праз лугі, палі і лясы па сцежках, імхах, дарогах... Усё на захад, дзе наўскасяк, дзе зверху ўніз, з усходу на захад ідзе Вялікая Мядзведзіца.

Мы добра апранутыя. Маем дасканалую зброю. Маем шмат грошай і надзею здабыць яшчэ шмат-шмат грошай... Навошта яны мне?.. Ці ж я ведаю?! Мне грошы зусім непатрэбныя. Я ўсім задаволены.

Палова мая. Шчур уладкоўвае ў мястэчку ўсе нашы справы і спрытна пранюхвае, ці не пойдзе раптам за грані-

цу якаясьці партыя «паўстанцаў». Грабар цэлымі днямі адсыпаецца на гарышчы на нашай меліне ў маці Кручака. А я з двума парабелумамі ў кішэнях валачуся па дарогах і лясах. Часам заходжу вельмі далёка. Не ведаю, што мяне паганяе! Не магу гэтага зразумець... Можа, гэта сум? Але па чым гэты сум? Маю і ежу, і гарэлку, і адданных мне сяброў...

Вясна ў разгары. Сонца пражыць зямлю гарачымі промямі. Лес грае, шуміць і спявае... Зямля млее і цяжка дышае.

А я ўсё цягаюся па лясах здалёк ад мястэчка. Часам да мяне далучаецца Грабар — але толькі ўвечары, бо калега не любіць сонца, — і мы ідзем да найбліжэйшых вёсак. У нас там шмат знаёмых хлопцаў і дзяўчат. Мы прывабліваем іх да сябе гарэлкай і цукеркамі. Грабар непераборлівы: задавальваецца абы-кім: абы баба! А днём цынічна здзекваецца з дзевак, якіх вечарамі і начамі цярпліва і працавіта абмацвае на прызбах і ў гумнах. Гаворыць, напрыклад, так:

— У мяне нештачка пачынаецца далёка за каленямі і за канчываецца каля пупка. Гэта, першая катэгорыя, няма розніцы! А рэшта не лічыцца!..

Грабар умее размаўляць з дзяўчатамі і, нягледзячы на тое, што сам ён брыдкі і цынічны, мае ў іх вялікі поспех. У кожнай вёсцы ў яго некалькі каханак. Я не раз чуў, што ён расказвае дзяўчатам такія рызыкаўныя блатныя салёныя анекдоты, што хочацца плявацца, яны лаюць яго, б'юць кулакамі, затыкаюць сабе вушы пальцамі, але слухаюць і туляцца да яго.

Калі ночы свабодныя, Грабар не спіць на меліне. Прыходзіць пад раніцу, з'есць што-небудзь і кладзецца спаць да вечара, а потым зноў ідзе «на інспекцыю» па вёсках. Таму ўдзень я адзінокі, бо доўга спаць не магу. Валакаю тады ў адзіночку па лясах. Гадзінамі ляжу на мяккім імху, гледзячы ў глыбокае блакітнае неба, па якім слізгаюць лёгкія воблачкі ці сунуцца велізарныя груды хмар.

Аднаго разу я правёў шмат часу ў лесе каля Душкава. Намерваўся абысці вёску Выганічы і вярнуцца на меліну. І ў гэты момант, стоячы на ўскрайку лесу, я ўбачыў, што па

дарозе ад мястэчка ідзе пара: малады хлопец і дзяўчына. Фігура хлопца мне некага нагадвала. Я вярнуўся ў лес і схваўся за хмызняком.

Калі пара наблізілася да мяне, я пазнаў Петрыка Філосафа, які вёў пад руку нейкую незнаёмую мне дзяўчыну. Я ніколі не бачыў яе ў мястэчку. Яна была сціпла апранута. У яе былі чорныя валасы і бровы, бледны твар. Яна была вельмі маладая, можа, маладзейшая за Петрыка. Мне здалося, што я дзесьці бачыў яе твар. Спачатку я наважыўся падысці да іх, але калі заўважыў, што дзяўчына падобная да некага, каго я ведаў у мінулым, то затрымаўся. Яны мінулі мяне і, ціха размаўляючы, пайшлі далей. А я глядзеў ім услед і ўсё думаў, думаў, думаў... Нарэшце, успомніў Капітанскую магілу і прывід... той самы твар... або вельмі падобны... Я бачыў яе ў трызненні, яна паказалася мне ў паўзмроку, але засталася ў памяці.

Я здалёк сачыў за імі і не меў адвагі падысці. Штосьці стрымлівала мяне.

Яны дайшлі да маёнтка Душкава і вярнуліся. Позіркам я здалёк праводзіў іх. Потым забег наперад і схваўся ў хмызняку каля дарогі. Яны набліжаліся да мяне, і я пачуў голас дзяўчыны:

— Няхай пан напіша ў Варшаву. Можа, там ёсць нейкія навіны?

— Не, панна Ірка!.. Гэта ні да чаго не прывядзе. Цяпер я хачу з дапамогай газет звярнуцца да эміграцыі... Яны маглі выехаць у Нямецчыну ці Францыю, маглі мець знаёмых, якія цяпер ведаюць пра іх лёс...

Далейшай размовы не чуў. З гэтага ўрыўку я адразу зразумеў, што Петрык імкнецца адшукаць сваякоў і размаўляе пра гэта з дзяўчынай, якую зваць Ірэна. А хто яна? Я сутыкнуўся з загадкай, якую без дапамогі Петрыка быў не ў стане разгадаць.

Яны аддаліся ад мяне і зніклі за нейкім пагоркам, а я доўга глядзеў ім услед.

Іду палямі ў бок лесу, у якім знаходзіцца наша схова. У хаце Гэлі для нас гатуюць вячэру. Мы маглі б есці ў хаце, але на гарышчы адчуваем сябе больш свабодна, бо не саро-

меюся. Таму я складваю ежу ў кошык, выходжу з хаты і лезу на гарышча. Калі я ўвайшоў, Грабар глянуў на мяне прымружаным вокам і прыкінуўся, што спіць.

— Чалавеча, калі ты выпішся? — пытаю я здзіўлена.

— Ну, бо што?.. Што яшчэ рабіць?.. Уначы з бабамі гойсаю, а днём дрыхну.

— Уставай есці!

Мы з апетытам ядзім засмажаную з лустамі бачка яечню, гарачыя бліны, тушанае мяса, капусту. Выпіваем пляшку гарэлкі, потым курым папяросы. Да захаду сонца яшчэ далёка.

— Быў Шчур, — сказаў Грабар.

— Ну?..

— Прынёс 10 пляшак гарэлкі і 2000 папярос.

— Што казаў?

— «Паўстанцы» сядзяць ціха. У дарогу не ходзяць. А Алінчукі заявілі на цябе ў паліцыю, што ты абрабаваў іх па дарозе з Ракава ў Аляхновічы.

— Супакойся! Не можа быць!

— Шчур казаў. І лаяўся. Першая катэгорыя!

— Але ж яны не маглі мяне пазнаць. Я не адазваўся ані слоўцам, і яны зусім не бачылі мяне!

— Шчур казаў, што гэта яны для понту. Самі не ведаюць, хто іх абрабаваў, а на цябе заявілі са злосці. Гэта работа Альфрэда... А чаму гэта непакоіць цябе? Ніхто ж не паверыць, што па дарозе на станцыю тавар адабралі.

— А я плюю на іх! — сказаў я са злосцю. — Няхай заяўляюць! Папрашу Шчура, каб ён абавязкова даведаўся, калі яны зноў пойдучь за граніцу, і адкрыта і легальна іх выкрыю!

— Гэта я разумею! Вось так і трэба! — сказаў Грабар.

— Што казаў Шчур? Ці будзе работа?

— Пакуль што нічога няма. Шчур сказаў: пацярпіце, няхай прыйдуць цёмныя ночы. Тады пачнецца работа! Першая катэгорыя!

Сонца зайшло, і мы пайшлі ў адну найбліжэйшую вёску. Селі на вялікім камені каля апошняй халупы і здалёк глядзелі на вячэрні рух у вёсцы. Пастухі гналі з пашы ў воблаку пылу статак кароў. Нас мінуў хлопец з вялікай кудлатай галавой і вялікімі счарнелымі дэфармаванымі нагамі.

- Памажы Божа, Валянцін! — крычыць яму Грабар.
- А?.. Дзякую!.. — і пайшоў далей.
- Бачыш, які аўтамат! — кажа Грабар.
- Дзе аўтамат?
- Ну, на плячы прахожага.
- Гэта ж вілы!
- Канечне... Беларускі аўтамат... Адначасова пяць дзірак робіць!
- Ну, а беларуская граната як выглядае?
- Сякера, — кажа Грабар. — Дасі ў лоб — то толькі конь вытрымае.

З луга да нас набліжаецца група дзевак з граблямі ў руках. Спадніцы іх высока падаткнутыя, кашулі потныя. Трасучы грудзьмі, яны дэфілююць каля нас, пакідаючы за сабой густую заслону пахаў поту, сыра, цыбулі і гною. Абгледзелі нас уважліва каровінымі вачыма без выразу і пайшлі далей, перабольшана калышучы сцёгнамі.

- Ганка, у цябе каса расплялася! — крыкнуў Грабар.
- Адна з дзяўчын даткнулася далонню да спіны.
- Не ззаду, а спераду! — кінуў Грабар.
- А каб цябе трасца ўзяла! — адказала Ганка.

Іншыя дзяўчаты ў шырокіх усмешках паказваюць ружовыя дзёсны і рады здаровых белых зубоў.

- Прыходзьце, каторая хоча, да Акуліны. Пагуляем! — крычыць услед дзяўчатам Грабар.
- Добра, — адгукаецца здалёк адна з іх.

Мы ўсё сядзім на камені. Надыходзіць цёплы вясновы вечар. Змяркаецца. Грабар устае з месца і, заціскаючы кулак, пацягваецца так, што аж косці трашчаць.

- Ну, хадзем! Пагуляем, першая катэгорыя!

Мы ідзем вузкай крывой вуліцай у глыб вёскі.

Тут усё натуральнае: смурод, бруд, голад... Жанчыны, калі прыгожыя — то прыгожыя, калі брыдкія — то брыдкія. Ва ўсёй вёсцы вы не знойдзеце карсетаў, парыкоў, штучных зубоў. Толькі трохі румянаў, пудры і памады. І гэта толькі ў адной або дзвюх, якія больш заможныя ці маюць сувязь з мястэчкам.

Глава 8

Ноч цёплая і ціхая. Неба чорнае, усеянае мноствам зорак, ад якіх мясцовасць святлее на значнай адлегласці. Я сяджу на беразе абрыву, пад якім праходзіць тракт, што вядзе з Ракава ў Мінск. Ногі звесіў уніз. У левай руцэ трымаю кішэнны ліхтарык, у правай — зараджаны парабелум.

Уважліва гляджу ў бок лесу, які знаходзіцца ў сотне крокаў ад мяне. Чую шум вады, але не бачу ні маста, ні рачулки. Злева ад маста вада бяжыць па каменьчыках. Мы чакаем партыі «паўстанцаў», якія будуць вяртацца гэтай дарогай з Саветаў, несучы футра. Яны павінны, як мы думаем, маючы пэўную інфармацыю і аглядзеўшы мясцовасць, перайсці рачулку па камянях, а потым дарогай, пракапанай праз доўгі ўзгорак, выйсці на вялізную паляну. Дарога гэта ўтварае нешта накшталт яру шырынёй 4-5 метраў і даўжынёй у некалькі дзясяткаў крокаў.

Знаходжуся з аднаго боку, а Шчур насупраць мяне, ля ўваходу ў гэты штучны яр. Гэта зручная пастка для партыі, якую мы падпільноўваем ужо два тыдні і якая ўжо тры разы вырывалася з нашых рук. Маюць нейкае дзівоснае шчасце! Гэта нас здуе, і мы ўпарта працягваем іх пільнаваць. У гэтым яры робім засаду ўжо трэцюю ноч.

Цяпер палова жніўня. Лета заканчваецца. Чацвёрты месяц мы палюем на «паўстанцаў». Прыхапілі некалькі партый. Напэўна, больш, чым вартаваць па абодва бакі граніцы на працягу цэлага года. За малымі партыямі «паўстанцаў», што ходзяць на ўласную руку, мы не ганяемся, бо гэта вельмі марная здабыча для нас. Мы вылоўліваем вялікія партыі, якія пераносяць дарагі тавар. Некалькі партый мы разбілі ўшчэнт, бо купцы, бачачы пастаянныя «засыпкі», перасталі даваць ім тавар. Мы працуем з машыністамі або ўдзельнікамі тых партый, якія трымаюць у сакрэце ад калег свае зносіны са Шчурам. Гэта яны дакладна паказваюць нам свае дарогі і пункты, а мы робім на іх

засады ў Саветах, бяром іх жыўцом перш, чым яны зразу-меюць, што здарылася і хто мы.

На мне чорная скураная куртка і шапка з чырвонай зоркай. Я нашу сінія штроксавыя штаны, абшытыя скуранымі латкамі і боты з доўгімі халявамі. Таксама апрануты і Грабар. У Шчура доўгі вайсковы шынель і вайсковая шапка без какарды.

Першая гадзіна ночы. Мне вельмі хочацца спаць, але я перамагаю санлівасць і ўважліва гляджу ў бок маста. Здачу чую нейкі шум. Нахіляюся да зямлі і рыхтую рэвальверы. Раздаўся ціхі свіст. Два разы. Я адказваю. Збоку, з-за дрэў, паказваецца Шчур. Ён садзіцца каля мяне і шэпча:

- Мусіць, ужо не пойдучь.
- Мусіць... Ужо даўно першая гадзіна мінула.
- Закурым?
- Давай.

Я аддаліўся ў глыб лесу. Зняў куртку. Лёг на зямлі, накрывшы галаву і верхнюю частку тулава. Закурыў папяросу, схаваў яе ў рукаве і вярнуўся да Шчура. Ён таксама закурыў папяросу. Мы доўга сядзім моўчкі і курым. Адначасова ўважліва прыслухоўваемся, што робіцца навокал, і аглядаем мясцовасць перад сабой.

Сядзім на беразе абрыву са звешанымі нагамі. Пад намі расцілаецца шэрая плоскасць дарогі і губляецца ў сівым змроку.

Грабара з намі няма. Ён у засадзе на іншым баку ракі, схаваўся ў кустах каля маста. Мы разлічваем на тое, што партыя можа падысці іншай дарогай, бо злева ад маста таксама ёсць брод. Калі б Грабар заўважыў, што партыя перапраўляецца там, ён павінен быў паведаміць нам пра гэта, і мы б заступілі ім дарогу ў некалькіх кіламетрах ад таго месца.

Калі мы сядзелі на беразе абрыву, асцярожна пацягваючы папяросы, я ў нейкі момант заўважыў, што ўнізе нешта рухаецца. Гэта выглядала так, нібы раптам частка дарогі пачала без шуму паўзці ўверх... Я хуценька нахіліўся. Пачуў лёгкі гук, нібы ад удару метала аб метал. Зноў такі самы

гук... Мусіць, гэта бразганне зброі... Я падняў з каленяў парабелум і лёг на бераг абрыву. Шчур, гатовы страляць, з рэвальверам уклечвае каля мяне. Праходзіць некалькі секунд, і мы бачым, як унізе, якраз пад намі, сунуцца два ўзброеныя чырвонаармейцы. Іх шэрыя шынялі зліваюцца з шэрым фонам дарогі, і, каб не рух, мы не змаглі б заўважыць іх нават з такой блізкай адлегласці. Лёгкае лясканне зброі гучыць безупынна, пры кожным іх руху. Тупату мы не чуем, бо ногі чырвонаармейцаў патанаюць у мяккім пыле, які засцілае дарогу. Мы ўсё глядзім уніз. Губляем іх з вачэй. Трымценне зброі сціхае ў далечыні.

— Пайшлі, — кажу я ціха Шчуру.

Ён доўга не адказвае мне, а потым шэпча:

— Не... стаяць...

— Я пайду пагляджу.

Я ўстаю з месца і, робячы павольна і ціха вялікі паўкруг паміж соснамі, якія растуць на вяршыні абрыву, выходжу на край вялікай паляны, пасярод якой прабягае дарога да граніцы. Не бачу ані процілеглага, зарослага лесам, боку паляны, ані мастка, але мне здаецца, што я чую галасы, якія аддаляюцца. Кладуся на зямлю і гляджу на дарогу так, каб было відаць неба: такім чынам вельмі пашыраецца поле зроку. І мне здаецца, што я адрозніваю постаці, якія памяншаюцца. Каб пераканацца, я разглядаю іх хвіліну. Потым вяртаюся ў лес і іду на бераг абрыву, дзе калісьці пакінуў паміж карэннем сасны брызентавую торбу, у якой было шэсць пляшак спірту, літр лікёру і некалькі шакаладак.

Шукаю тое месца. Паволі іду між дрэвамі, гледзячы пад ногі. У левай руцэ ў мяне ліхтарык, у правай — парабелум. І тут на краі абрыву, каля пня старой сасны я бачу нейкую шэрую пляму. Думаючы, што гэта мая торба, я нахіліўся, каб падняць яе. Раптам пляма адсунулася ад маёй выцягнутай уперад рукі, і я пачуў крык:

— Кто это? Руки вверх!

Я рабляю вялікі скок узад і ўбок. Падаю на калені і накіроўваю налева ад сябе сноп промняў электрычнага ліхтарыка. Бачу дзве галавы ў будзёнаўках з чырвонымі зоркамі

спераду. Два дулы карабінаў накіраваны ў тое месца, дзе я быў хвіліну таму. У гэты момант справа, з берагу абрыву, бліснуў яшчэ адзін ліхтарык і раздаўся голас Шчур:

— Руки вверх!

Я патушыў свой ліхтарык і саскочыў з абрыву, які ў гэтым месцы быў невялікі, да чырвонаармейцаў, якія там стаялі... Парабелум я трымаў нападгатове... Шчур свяціў на нас зверху.

— Што за яны, псякрэў?! — спытаў я, лаючыся па-руску.

— Чырвонаармейцы.

— Якога д'ябла тут робіце?

— Вяртаемся з Краснага. Былі там у засадзе.

— Адкуль вы? З граніцы?

— Ну, так.

— А хто вам дазволіў цягацца па тылах і рабіць засады?

— Палітрук.

— Ці ёсць у вас пасведчанні чырвонаармейцаў?

— Не.

— Тады адкуль я, да халеры, магу ведаць, што вы чырвонаармейцы?

— Вы, таварыш, не лайцеся. Не маеце на гэта права!

— А чаго вы тут лазіце і палохаеце нам перамытнікаў?

— Мы ішлі дарогай... Вельмі ціха...

Шчур, працягваючы свяціць ліхтарыкам, таксама саскочыў уніз. Потым ён патушыў ліхтарык, і нас на нейкі час агарнула поўная цемра.

— Маеце вольны час? — спытаў Шчур у чырвонаармейцаў.

— Маем.

— Дык дапамажыце нам... Трэба ціха... Нас могуць па-чуць. Цяпер палова другой гадзіны. Можна яшчэ да трэцяй трымаць засаду.

Адзін з чырвонаармейцаў звярнуўся да мяне:

— Таварыш, на тым баку ракі ў карчах нехта сядзіць.

— Адкуль вы ведаеце?

— Бачылі, як закурвалі папяросы. Запалка бліснула.

Я зразумеў, што там заўважылі Грабара, і сказаў:

— Гэта наш чалавек... Вы ведаеце Макарава?

— Чулі...

— Гэта ён.

— А мы думалі, што перамытнікі. Чакалі, што яны выйдуць у поле, але яны не вылазілі. Таму мы пайшлі далей, бо ў хмызняку чорт ведае, хто можа сядзець.

— Добра зрабілі, — сказаў я салдатам. — Бо калі б вы неспадзявана на яго нарваліся, ён бы мог вас падстрэліць.

Шчур забраў з сабой аднаго, а я другога. Мы вярнуліся на свае месцы і пашыбавалі далей. Я паціху размаўляў з салдатам. Ён з Барысава. Падрабязна расказваў мне пра сябе і сваю службу. Расказаў, што ў адным месцы бальшавікі тавар у Мінск на возе перавозяць. Абяцаў дапамагчы нам зрабіць на іх засаду. Запытаўся ў мяне, якой фірмы ў мяне рэвальвер. Ён першы раз у жыцці бачыў такую зброю.

А трэцяй гадзіне ночы мы знялі засаду. Шчур ціха свіснуў два разы і са сваім кампаньёнам сышоў з абрыву ўніз. Мы таксама збеглі з узгорка і выйшлі на дарогу. Потым дамовіліся аб сустрэчы з чырвонаармейцамі ў нядзелю а дзявятай гадзіне вечара каля карчоў, справа ад дарогі, на тым баку рачулкі. Мы развіталіся з салдатамі, якія пайшлі ў бок граніцы. А потым пайшлі шукаць Грабара. Ён выйшаў з кустоў нам насустрач.

— Што ў цябе чуваць? — спытаў я ў яго.

— Тут былі масалкі... Двое было... Панюхалі, панюхалі і пайшлі... Я хацеў дзьмухнуць у іх з коміну, але не хацеў шухеру рабіць!

— Яны бачылі, як ты курыў! — сказаў Шчур. Ты глядзі. Так няможна!

Крутымі вузкімі сцежкамі мы пайшлі ў глыб лесу. Дарога была доўгай. Шмат разоў мы мянялі напрамак. Перайшлі даволі вялікае балота. Нарэшце, калі пачало віднець, мы затрымаліся ў добра ўкрытым месцы. Тут пераднявалі.

Перш за ўсё мы паснедалі: па малой лусце хлеба, па вялікім кавалку сала, па палавінцы шакаладкі і па некалькі грамаў спірту на кожнага.

Разагрэтыя рухам і алкаголем, мы ляглі спаць. Я вартую першым. Мы заўсёды так робім: вартуем сон калегаў

па дзве гадзіны кожны. Засынаць нельга. Я стараюся не класціся на зямлю. Сяджу, стаю, паціху хаджу паблізу нашай сховы, але не кладуся, бо можна нечакана заснуць.

Спірт і сала канчаюцца. Хлеба не маем ужо некалькі дзён. Маем шмат скурак куніц, лісіц і пясцоў, але не маем чаго есці.

Робім днёўку. Я вартую. Падтрымліваю вогнішча. Пяку ў ім бульбу, якую накапаў у полі паблізу смалярні. На калянях у мяне сядзіць вялікі рыжы кот. У яго вялікі лоб і падраныя ў частых бойках вушы. Гэта павінен быць валацуга па вызванні. Такі каціны канкістадор. Я ачышчаю ад солі тоненькія лустачкі сала і кармлю ката. Ён неахвотна есць.

Гэты кот прыйшоў да мяне ўвечары ў засаду. Маё месца было ў неглыбокім рове побач з мастком. Шчур сядзеў у зарасніку на іншым баку дарогі. Грабар быў на супрацьлеглым канцы паляны. Тут павінна была прайсці вялікая партыя перамытнікаў. Машыніст і той, хто іх суправаджаў, павінны былі несці значную суму грошай. План дзеянняў у нас быў просты: калі партыя выйдзе з лесу, Грабар будзе неўпрыкмет ісці за імі ззаду. Калі партыя ўзыходзіць на мост, ён павінен будзе асвятліць іх ліхтарыкам і крыкнуць: «Стой! Рукі ўверх!» Потым гэтаксама павінен быў зрабіць Шчур, які знаходзіўся на тым баку дарогі. Трэба было старацца распазнаць машыніста і праважатага, і ў выпадку ўцёкаў партыі даганяць толькі іх, бо яны мелі схаваныя даляры.

Час цягнуўся. Было вельмі цёмна. Я сядзеў у гушчыні хмызняку, якім зарос край лесу і даўно не чышчаны роў. Я трымаў у левай руцэ ліхтарык, а ў правай рэвальвер. Мяне нудзіла пастаяннае прыслухоўванне і ўгляданне ў начны змрок. Я прыкрыў вочы. Быў упэўнены, што і так пачую крокі партыі перамытнікаў. Раптам з левага боку, у рове, пачуўся шум. Я ледзь не ўсхапіўся на ногі. У першую хвіліну я хацеў пасвятліць туды ліхтарыкам, але гэтага рабіць было нельга без пэўнай патрэбы. Я зноў стаў на кале-

ні на дне рову. Высунуў улева дула рэвальвера і падрыхтаваўся страляць. І тут я адчуў, як нешта даткнулася да майго калена. Рукой, у якой быў ліхтарык, я датыкнуўся да нечага мяккага і цёплага. Гэта быў кот. У яго быў кароткі абрэзаны хвост. Мяне здзівіла тое, што ён мог у гэты час знаходзіцца ў бязлюддзі, у глыбіні вялікага лесу. Я сядзеў з ім у засадзе да раніцы. Потым я аднёс яго на нашу дзённую меліну. Цяпер мы разам сцеражам сон Шчура і Грабара.

На змярканні мы пачалі па чарзе чысціць зброю, каб не было адразу некалькі разабраных рэвальвераў. Я пачаў расказваць калегам свой сон. Мне прыснілася, што я знаходжуся ў гушчары вялікага лесу. Што стаю паміж камлямі велізарных соснаў і азіраюся па баках. Раптам заўважаю, што дрэвы сталі рухацца. Гэта палюхае мяне. Не ведаю чаму, але мне здаецца, што дрэвы хочуць мяне растаптаць. Я хачу стрэліць — разумею, што гэта адзінае, што можа мяне ўратаваць. І тут я бачу на зямлі вялікі рэвальвер. Падымаю яго. Ён зараджаны. Я сціскаю яго ў руцэ і азіраюся. А дрэвы ўсё больш заціскаюць сваё кола. Угары прагрымеў пярун. Гэта дрэвы здэкваюцца з мяне, трыумфуюць... Я ўжо ў цесным коле, якое ўсё больш сціскаецца. У гэты момант я падымаю ўверх рэвальвер і страляю ў чырвоныя, нібы крывавыя, камлі дрэў. Кулі здзіраюць з іх кару, і паказваюцца белыя часткі камлёў. Дрэвы ў гэты час яшчэ больш заціскаюць кола. Нарэшце я апынуўся ў цвёрдым бязлітасным поціску пакрытых шурпатай карой гігантаў, якія трушчаць мне косці. Рукі ў мяне выцягнуты ўверх. У правай руцэ рэвальвер. Я адчуваю, што канаю: мне не хапае паветра, а поціск пастаянна павялічваецца. Я бачу ўверсе над сабой маленькую блакітную плямку... Гэта неба. Апошні раз я націскаю на курок і страляю з рэвальвера ўверх. Гук выстралу будзіць мяне. Я бачу калег і з вялікай палёгкай уздыхаю. Грабар лаецца: падчас сну на ім загарэлася шапка і абгарэлі і без таго рэдкія валасы. Шчур, які быў на варце, не заўважыў, як на шапку Грабара ўпаў вугольчык з вогнішча.

— Ведаеце, што мне прыснілася? — кажа Грабар, тушачы шапку і абмацваючы сваю галаву.

— Што? — запытаў я з цікавасцю.

— Лес кланяўся мне.

— Як гэта: кланяўся?

— Кланяўся аж да зямлі. І малыя дрэўцы, і вялікія...

Шчур чыхнуў носам. Не ведаю, ці ён быў здзіўлены сном Грабара, ці надаваў яму нейкае іншае значэнне, ці ігнараваў яго. Але, калі я пазней раскажаў калегам свой сон, то Шчур сур'ёзна сказаў:

— Будзе нейкае здарэнне! Глядзіце!

Увечары, як звычайна, мы пайшлі ў засаду. Я размясціўся ў рове. Ката пасадзіў сабе на калені. Ён ціхенька муркаў. Мне ўспомніліся дом, сям'я, агонь, які палае ў печы... Думкі плылі далёка, а разам з імі плылі гадзіны. У пэўны момант я ачуўся. Выразна пачуў зусім блізка шум крокаў. Я паціху лаюся, устрывожаны тым, што ледзь не заснуў. Скінуў ката з каленяў. Незадаволены, ён фыркае ў цемры. Я падрыхтаваны да скачку ўперад: сціскаю ў левай руцэ ліхтарык, а ў правай парабелум. Успамінаю, што трэба гнацца за машыністам высокага росту ці за праважатым малога росту, які ідзе ззаду. Зрэшты, лавіць яго будзе Грабар, які ідзе ззаду за партыяй.

Я ўважліва ўглядаюся ў глыбіню ночы. Левую нагу паставіў на краі ровы. Углядаюся ў цёмную постаць, якая сунецца ўперад. Прапускаю яе далей. Дудзяць крокі на мосце. Правільна здагадаўся, што гэта перамятнік, якога пусцілі ў якасці прынады. Праз некалькі дзясяткаў крокаў ідзе рэшта партыі. Ідуць нядбайна, шоргаюць нагамі і робяць шмат шуму. Менавіта таму, што яны не ўмеюць ціха хадзіць, мы называем «паўстанцаў» «сланамі».

Яны параўняліся са мной. Спераду я заўважыў постаць вялікага мужчыны. Думаю, гэта машыніст, і кідаю ў цемру сноп яркіх промняў. Адначасова крычу:

— Стой! Рукі ўверх!

Адбылася дзіўная рэч. Пачуліся перапалоханыя крыкі, і цёмная маса рынулася ў хмызняк па другі бок дарогі, адкуль у гэты момант бліснуў ліхтар і пачуўся голас Шчура:
— Стой! Лажыся!

Ззаду гэтую каманду паўтарыў Грабар. «Паўстанцаў» агарнула паніка. Бягуць, падаюць, удараюцца аб дрэвы, паўзуць. Мы страляем з рэвальвераў, крычучы: «Стой!», але гэта толькі павялічвае паніку.

Я свячу ліхтарыкам навокал, шукаючы машыніста. І тут бачу ў некалькіх кроках ад мяне высокага плячыстага мужчыну, які перабягае ад дрэва да дрэва. Я ганюся за ім, каб збіць з дарогі, свячу ліхтарыкам убок, хочучы, каб ён натыкнуўся на дрэва. Але ён не натыкаецца. Даганяю яго. Свячу ўніз, на яго ногі. Выбіраю зручны момант і скачу яму на пяты. Ён падае на зямлю.

— Уставай! — кажу яму я.

Ён устае.

— Рукі ўверх! — кажу я, накіроўваючы яму ў грудзі дула рэвальвера, асвятляючы яго ліхтарыкам.

Раптам перамытнік зрабіў вокамгненны рух: хацеў вырваць у мяне з рук рэвальвер. Я ледзь паспеў адступіць і даў яму нагой у живот. Тады ён стаў уцякаць. Я зноў пагнаўся за ім. Я быў здзіўлены яго адвагай. Каб не цвёрдае рашэнне нікога не забіваць без асаблівай патрэбы, я б даўно яго застрэліў, нават не даганяючы, калі б перамытнік не адрэагаваў на першае патрабаванне.

Я ганюся за ўцекачом. Зноў валю яго на зямлю, загадваю падняцца. Перамытнік яшчэ раз паспрабаваў вырваць рэвальвер у мяне з рук, а калі яму зноў гэта не ўдалося, стаў зноў уцякаць.

Мяне здзівіла тое, што ён так распачліва ўцякае, не баючыся смерці. Я зноў паваліў яго на зямлю. Адначасова ўзяў у зубы ліхтарык, а левай рукой схапіў яго за каўнер курткі і падняў уверх. Вывеў яго на дарогу і павёў у бок маста. Там удалёк бліскаюць ліхтарыкі калегаў. Раптам мой

вязень моцна ўдарыў мяне кулаком у бок і кінуўся з дарогі ўправа. Ліхтар упаў на зямлю. Добра, што не сапсаваўся. Я падняў яго і, яшчэ адчуваючы боль у баку, пагнаўся за ўцекачом. Мяне ўзяла яшчэ большая злосць.

— Стой! Стой, бо заб'ю! — крычаў я, бегучы.

Ён працягваў уцякаць. У гэты момант я, амаль датыкаючыся дулам парабелума да яго пляча, не перастаючы праследаваць яго, націснуў на курок. Стрэлу не было. Першы раз са мной здарылася такая рэч, бо я заўсёды лічыў парабелум такой зброяй, якая ніколі не падвядзе. Я паспешліва схаваў парабелум у кішэню і на бягу дастаў з кішэні наган, які на гэты раз таксама ўзяў з сабой у дарогу — гэты ніколі не падвядзе. Я закрычаў:

— Стой! Апошні раз!.. Бо застрэлю!..

Ён не спыніўся. Я стрэліў, цэлячыся яму ў левае плячо вышэй локця. Ён рухнуў на зямлю, як толькі раздаўся стрэл, і пачаў крычаць страшэнным голасам:

— О-го-го-го-го!..

Я адучуў, што бляднею. Мне хочацца стрэліць яму ў лоб, каб спыніць гэты страшэнны крык. «Навошта ён так вяршчыць? Гэта ж не ад болю!» Я з уласнага вопыту ведаю, што боль адразу не адчуваецца. І рана ў яго лёгкая. «А можа, ён у распачы, што не можа ўцячы?»

— Уставай! — крычу я на яго.

Ён не зрушыўся з месца, верашчучы яшчэ гучней:

— О-го-го-го-го!..

Паміж дрэвамі бліснуў ліхтарык. Стаў набліжацца да нас. Гэта Грабар. Нахіліўся да параненага.

— Што з ім? — пытае ў мяне.

— Не хацеў спыніцца! Некалькі разоў наважваўся ўцячы! Ударыў мяне. Схапіў мяне за рэвальвер... Я падстрэліў яго ў плячо.

— А чаго ты адразу не ўсадзіў яму пілюю? Знайшоў забаву! Ён з табой не жартаваў бы!

Грабар звярнуўся да параненага:

— А ну, уставай! Мігам! Бо пальну ў лоб, а труп абшукаю!

Паранены ўстаў і, нахіляючыся ўлева, пайшоў да дарогі. Мы наблізіліся да мастка каля паляны. Я ўбачыў тут двух людзей, якія ляжалі на зямлі. Гэта былі «паўстанцы», якіх Шчур злавіў пад кустом, дзе яны хацелі схаватца ад пагоні. Мы іх абшукалі. Пры іх не было нічога. Мы пачалі вельмі ўважліва абшукваць майго вязня. Знайшлі ў яго толькі 10 рублёў золатам і некалькі сярэбраных рублёў. Гэтая акалічнасць выклікала ў нас здзіўленне.

— Навошта ж уцякаў, халера! — лаяўся Грабар. — Хацеў кулю атрымаць?

Потым мы спыталі ў «сланоў», ці забяруць з сабою параненага, і адпусцілі іх. Яны вельмі ўзрадаваліся. Праводзячы пад руку параненага, яны аддаліліся ў напрамку граніцы.

Падчас гэтай сутычкі Шчур хаваў твар у цень і не размаўляў. Нягледзячы на грыв (у яго былі прыклеены рыжыя вусы), ён баяўся, каб яго не пазналі.

Маючы вольны час, я агледзеў парабелум, хочучы даведацца, чаму ён не стрэліў. Прычына гэтага для мяне была неспадзяванай. Рэвальвер быў у поўным парадку, толькі падчас барацьбы са «сланом» я выпадкова разрадзіў яго, таму ён і не мог стрэліць.

На гэты раз нам не пашанцавала. Мы нічога не зарабілі, партыі не разбілі, а толькі паранілі чалавека. Калі я абшукваў яго, то заўважыў, што плячо ў яго цэлае, а куля прашыла яму цягліцу на баку, з левага боку грудной клеткі.

Трохі пазней у рове я знайшоў ката. Яго не перапалохалі ні крыкі, ні стрэлы, ні бегатня, ні бляск ліхтароў. То, мабыць, быў вельмі дасведчаны кот, каторы ў жыцці сваім шмат чаго перажыў і каторага цяжка было чымсьці здзівіць ці спалохаць.

Глава 9

Пяты дзень сяджу на меліне ў Краснасельскім лесе. Шчур і Грабар панеслі скуркі за граніцу (гэтага добра мы мелі вельмі многа), каб там іх прадаць. А я застаўся ў лесе, каб высачыць Казіка Павука, які вядзе вялікую партыю «паўстанцаў». Нас праінфармавалі, што партыя Павука звычайна два разы вяртаецца з Саветаў без тавару, а за трэцім разам нясе вялікую колькасць скурак. Нам трэба было злавіць гэтую партыю ў той раз, калі яна будзе мець скуркі за тры партыі тавару. Праз Краснасельскі лес, у якім мы намерваліся абрабаваць партыю Павука, гэта партыя праходзіць чатырма дарогамі. Калі добра агледзець пераходы і палічыць чарговасць зваротных шляхоў з таварам, то можна прыблізна зрабіць выснову, калі і якой дарогай яны будуць вяртацца з Саветаў, несучы скуркі.

Я ўсё сяджу і лічу пераходы партыі Павука. Да гэтага часу не праяваў ніводнага. Штодня вечарам і з раніцы разглядаю сляды на чатырох дарогах, якімі звычайна ходзіць партыя Павука праз Краснасельскі лес. Потым я заціраю гэтыя сляды, пакінутыя на балоце, на пяску, на беразе рачулкі і на дарозе, каб бачыць новыя. Робячы так, я амаль беспамылкова вызначу, па якой дарозе пойдучь «сланы» ў наступны раз.

Шчур і Грабар абяцалі мне вярнуцца сама позна праз тыдзень. Яны перададуць скуркі і прынясуць ежы, тытуню і спірту. Хлопцы, адыходзячы, пакінулі мне трохі сала, няпоўную пляшку спірту і некалькі шакаладак. Я павінен задаволіцца гэтым да іх вяртання.

Неўзабаве пасля адыходу калег пачаўся лівень. Дождж ішоў няспынна дзень і ноч. Я зусім вымак. Назаўтра пачаў рабіць для сябе будан, але ён быў хісткі, цесны і працякаў. Я надзёр шмат кары і пачаў рабіць вялікую страху. Працаваў доўга, абдумваючы кожную дробязь, і працай забіваў

сум. Нарэшце я скончыў страху і прымацаваў яе на чатырох палках над вогнішчам, якое пастаянна заліваў дождж. Потым, заслонены ад дажджу зверху, дабудаваў тры бакавыя сцяны, каб дождж, які ліў наўскасяк, не трапляў пад страху.

Дрэва на вогнішча было мокрае і дымнае. Гэта было і дакучліва, і небяспечна, бо дым мог прадаць мяне. У кіламетры ад маёй сховы я заўважыў складзеныя ў касцёр сухія бярозавыя дровы. З аднаго кастра я зняў верхнюю мокрую частку дроў і пачаў зносіць у маю схову сухія бярозавыя дровы. Склаў пад страхой так, каб дождж не намачыў іх. Цяпер у мяне было дастаткова дроў для вогнішча, і я быў надзейна схаваны ад непагадзі.

Са мной пастаянна быў кот. Калі дождж спыняўся, кот ішоў некуды ў лес. Вяртаўся мокры, цёрся аб мяне, грэўся ля вогнішча і спяваў мне сваю манатонную песеньку. Мне было весела ад яго прысутнасці. Я размаўляў з ім, дзяліўся рэшткамі ежы, а ён прымаў гэта ўсё з надзвычайнай сур'ёзнасцю. Але, нягледзячы на сваю сур'ёзную міну, мой таварыш з адрэзаным хвостом і парэпанымі вушамі быў падобны да бяздомнага валацугі, а не на заўзятага хатняга пагромцу мышэй.

Увечары я ішоў у лес. Нацягваў на добра знаёмыя мне сцежкі ніткі, перагароджваў пераходы злёгка прымацаванымі галінкамі. На берагах рэк і ручаёў, дзе былі броды, я заціраў даўнія сляды, каб пасля пераходу партыі заставаліся свежыя. Потым вяртаўся ў сваю схову. Шмат разоў я з цяжкасцю знаходзіў яе ў змроку ночы. Падтрымліваў вогнішча, якое гарэла ў глыбока выкапанай яме. Я адсланяў уваход у будан і расстаўляў вакол розныя перашкоды, каб такім чынам людзі, наблізіўшыся да маёй сховы, нарабілі б шуму. Потым пёк бульбу і еў яе з салам. Выпіў трохі спірту і, нічога не падкідаючы ў агонь, каб не было водбліскаў, клаўся спаць на смалістых, сагрэтых агнём лапках ядлоўцу.

Дождж барабаніць і цурчыць, сцякаючы з даху. Жар вогнішча напаўняе цяплом маю схову. Кот туліцца да мяне

і мармыча песеньку. Я трымаю зброю нападготове, хаця адчуваю сябе тут у поўнай бяспецы... Хто сюды пойдзе ўначы? Ноч, маці нешчаслівых людзей, вымушаных хавацца ад іншых, атуліла мяне сваім вэлюмам.

Раніцай я пайшоў аглядаць сляды, пакінутыя ўначы на сцежках і патаемных пераходах. Раблю пэўныя высновы і старанна занатоўваю іх у памяці.

Назаўтра раніцай пасля адыходу калегаў я заўважыў, што партыя Павука вярнулася ў Польшчу. З таго часу за граніцу яны больш не хадзілі. Можа, ім перашкодзіў лівень. Калі б нават я не заўважыў іх паходу ў Саветы, то павінен быў заўважыць іх вяртанне, таму што нічога не абмінаў сваёй увагай. Раблю гэтую выснову са слядоў і многіх акалічнасцей, якія, разам узятыя, давалі дакладны вобраз начнога жыцця на паграніччы.

Заканчваецца шосты дзень майго побыту ў Краснасельскім лесе. Спірту не маю ўвогуле. Шакалад таксама скончыўся. Засталося толькі трохі сала. Я эканомлю яго і таму пастаянна галодны. Печаная бульба без солі ўжо мне надакучыла. Партыя Павука да гэтага часу за граніцу не пайшла, таму нішто мяне не прымушае сачыць за імі далей. Можна з лёгкасцю даведацца пра яе ў мястэчку. Разважыўшы пра ўсё гэта, я вырашыў сёння ўначы ісці за граніцу.

Адзін дзень і адну ноч дажджу не было, а цяпер зноў пачалі падцягвацца горы чорных хмар. Яны шчыльна пакрываюць неба, і робіцца цёмна. Насоўваецца вялікі лівень. Кот становіцца неспакойным. Ён пастаянна круціцца, хоча некуды бегчы, мяўкае. Я супакойваю яго.

Надышоў вечар. У лесе зусім цёмна. Пануе цішыня. Усё замірае, і мне здаецца, што толькі хмары з глухім грукатам паўзуць па небе. Я падкідаю ў агонь усе дровы і разводжу вялікае вогнішча. Грэюся і пяку бульбу. Выгортваю яе набок. Вымаю з сумкі апошні кавалак сала. Трэцюю частку даю кату, а сваю порцыю з'ядаю з печанай бульбай.

Робіцца ўсё цямней. Я ўстаю. На развітанне гладжу ката, а потым выходжу са сваёй сховы. Ззаду мяўкае кот. Мусіць, адчувае, што я назаўсёды пакідаю яго.

Іду прама праз лес, у напрамку дарогі, якая вядзе на Затычын. Здалёк раздаюцца глухія, цяжкія ўздыхі грывот. Яны ўсё бліжэй да мяне. Налятае вецер і ляціць уверсе, па верхавінах дрэў, напаўняючы лес сумным шумам.

Змяркаецца. Я ледзь знаходжу дарогу паміж дрэвамі. Раптам, нібы прамень на дуг, на лес падае зялёная маланка. Нізка, як з-пад зямлі, гучаць грывоты і цяжкімі хвалямі плывуць у змрок... Другая маланка — жоўтая — рассякае паветра... Трэцяя — чырвоная — выбухнула як ракета... Чацвёртая — залатая — далёка пратыкае змрок... Пятая — белая — зрывае ноч з зямлі, і нейкі час я выразна бачу кожны пень, кожную галінку, кожны ліст... А потым бліскавіцы зыркаюць безупынна. Пераплятаюцца, апераджаюць адна адну, імкнуць адна за адной, раскідаючы паміж дрэвамі патокі святла...

Паветра дзівосна вібрыруе, цяжка гучыць... Дрэвы дрыжаць... Навальніца... Вецер ламае галінкі і валіць на зямлю дрэвы... Бліскавіцы ўшчэнт разбіваюць магутныя сосны, ядлоўцы і бярозы. Лес дрыжыць...

А я ўсё іду ўперад. Зверху на галаву мне валяцца зламаныя галінкі. Дзесьці справа і злева падаюць зламаныя дрэвы. Угары мігацяць бліскавіцы. Трывожны шум лесу зліваецца са свістам ветру і грукатам грому.

Я трымаю ў руцэ ліхтарык, але асвятляць ім няма патрэбы: бліскавіцы бесперапынна асвятляюць мне дарогу.

Нарэшце я выйшаў на ўскраек лесу. Іду полем у некалькіх дзясятках крокаў ад апошніх дрэў. Тут бяспечней: зламанае дрэва не прыдушыць, і не ўдарыць маланка, якая зваліцца з вышыні.

Пачаўся лівень. Па палях паплылі патокі вады. Хутка я стаў зусім мокры. Паспрабаваў уключыць ліхтарык, але ён зусім сапсаваўся. Я дастаў з кішэні наган і з двума пісталетамі ў руках іду ўперад. Стараюся выйсці на тракт. Інакш у такое надвор'е не змагу знайсці правільны напрамак.

Нарэшце знайшоў дарогу. Доўга разглядаю яе, пакуль не рашаюся ісці наперад. Баюся, каб не заблукаць.

Вырушваю ўперад. Зброю трымаю напаягове. Пад праліўным дажджом шлёпаю ўперад па бясконцых лужынах. Абапал дарогі ірвамі пльвуць патокі вады.

«Што цяпер робіць кот?.. Ад маёй сховы ў лесе, будана і вогнішча, напэўна, не засталася і следу».

Я іду трактам усё наперад і наперад. Адзін за адным мінаю некалькі мастоў. Лічу іх. Паблізу павінен быць мост на другой лініі. Прыпыняюся і слухаю, але праз хвіліну вырашваю далей. «Ці можна што-небудзь адрозніць у гэтым урагане гукаў?»

Узыходжу на мост. Паволі, засяроджаны, трымаючы ўказальныя пальцы на курках зараджаных рэвальвераў, іду наперад. «Можа, каля мяне побач нехта ёсць?» Раптам я ледзь не ўпаў. Спыніўся і даткнуўся нагой да нечага мяккага. Гэта згублены з возу мяшок з сенам.

Іду наперад. Дарога па слізкім стоку пнецца ўгору. Ад граніцы мяне аддзяляе кіламетр дарогі. Нага праз нагу, я паволі цягнуся ўперад. Паглядзеў на бліскучыя стрэлкі гадзінніка: цяпер дзясятая гадзіна. Праз гадзіну, калі пайду хутка, буду на меліне.

Я адчуваю, што граніца паблізу. Збочваю з тракту ўлева і неўзабаве, пагружаючыся па пояс у ваду, пераходжу звычайны ручай, у які цяпер хутка прыбывае вада — праз некалькі гадзін ён ператворыцца ў раку.

Нарэшце я наблізіўся да мястэчка. Дайшоў да вуліцы Мінскай, потым на рынак, адтуль на Слабодку. Праз паўгадзіны я быў каля нашай меліны. Па даху хлеба ўзлез наверх і спусціўся ў дзверцы, якія вядуць на гарышча. Праз хвіліну пачуў голас Грабара:

— Хто там?

— Я, Уладак.

Дзверцы паспешліва адчыніліся. Я ўвайшоў у падстрэшша. На перавернутай дагары дном скрыні гарыць свечка. Каля яе на меншай скрыні сядзіць Шчур. Перад ім стаяць бутэлькі і закуска. Шчур радасна вітае мяне:

— Ты ўсё роўна як ведаў, калі прыходзіць. Мы гаварылі пра цябе. Я хацеў ісці па цябе сёння, але меў тэрміновую справу ў мястэчку, таму адклаў гэта на заўтра.

— Дайце мне выпіць і паесці, — кажу я калегам, — бо згаладаўся.

Я паспешліва выпіў шклянку гарэлкі і з'еў тоўстыя скібы шынкі. Потым, трохі супакоіўшы голад, зняў з сябе мокрае адзенне, бялізну і абутак і апануў сухое.

Шчур расказаў мне, што Павук пасля таго, першага, разу зрабіў перапынак, бо купцы не мелі тавару і чакалі транспарту з Вільні.

— Дык я дарма там сядзеў? — кажу я Шчуру.

— Не... Гэта спатрэбіцца на будучыню... Ты лепш даведаўся, як ходзяць «сланы»!..

Потым Шчур дастаў з кашалька 1960 даляраў — маю долю з апошніх ходак. Цяпер я меў разам з тым, што раней зарабіў і што даў схаваць Петрыку, больш за 4 тысячы даляраў. Для мяне гэта вялікая сума. Я змог бы зрабіць так, як мне калісьці раіў Сашка: спыніць работу і выехаць у вялікі горад, каб застацца там назаўсёды. Я думаю пра гэта, але Шчур перапыняе мае думкі. Ён ажыўлена выкладае нам праекты будучай работы. Распаляецца, пагражае кулакамі «паўстанцам» і падбадзёрвае нас сваім запалам.

Мы выпілі яшчэ шклянку сівухі за поспех і ляглі спаць.

Шчур па прычыне ліўня не вярнуўся ў мястэчка і застаўся на ноч з намі. Ён сказаў, што параненага мной «паўстанца» патаемна лечаць у мястэчку і што партыя, у якой ён ішоў, вярталася без грошай і без суправаджэння.

Мы курым папяросы і доўга паціху размаўляем, а над намі шалее навальніца...

Я заснуў. У тую ноч мне сніліся сланы... Не афрыканскія і не індыйскія, а нашы, пагранічныя, якіх старыя фартоўцы пагардліва называюць «паўстанцамі». Я сачыў за імі, гнаўся, лавіў. Дапамагаў мне ў гэтым вялікі рыжы кот з адрэзаным хвостом і парэпанымі вушамі.

Глава IO

Аднаго дня Шчур прыйшоў да мяне на меліну раней, чым я спадзяваўся. Узлез на гарышча, замкнуў за сабой дзверцы і ўрачыста прамовіў:

— Ведаеце, хлопцы, што?

— Ну-ну, кажы хутчэй! — сказаў Грабар.

— Петрык Філасоф развітваецца з граніцай. Сёння ён вязджае ў Вільню. Хоча пабачыцца з табой, — сказаў ён мне. — Ён знайшоў сям'ю. Учора атрымаў ліст ад маці. Хадзіў як п'яны. Сёння пачаў збірацца ў дарогу. Мужанскі, яго гаспадар, ледзь не плача. Стары прывык да яго. Палюбіў, як сына.

Шчур замоўк. Доўга думаў, а потым сказаў:

— Ведаеце што, хлопцы? А можа, і нам на пару дзён драпнуць у Вільню? Га?.. Маем столькі скурак. Трэба іх «апыліць». Ну, і пагуляем трохі. Што ты на гэта?

— Пойдзе! Першая катэгорыя! Я хоць ужо! — сказаў Грабар.

У гэты момант я сказаў:

— Я таксама згодзен. І трэба, зрэшты, зрабіць штосьці са скуркамі. Столькі іх назбіралася!

Шчур пайшоў у мястэчка пагаварыць з Петрыкам пра наша падарожжа ў Вільню. Вярнуўся ён увечары, несучы два новыя вялікія чамаданы. Мы запакавалі ў іх усе скуркі і пачалі парадкаваць адзенне, каб выглядаць крыху прыстойней.

— Петрык таксама едзе начным цягніком? — спытаў я ў Шчура.

— Так.

— Ён ведае, што і мы едем?

— Ведае. Ён едзе адзін. Спаткаемся ў цягніку, у дарозе.

Вечарам мы развіталіся з Гэляй і яе маці, пакінуўшы ім шмат грошай. Яны не хацелі браць, кажучы, што гэта занадта многа. Але Шчур сказаў, што гэта іх працэнт ад нашай

працы. Мы паабяцалі ім вярнуцца праз тыдзень. Потым, калі надышоў вечар, мы пайшлі з чамаданамі ў руках у напрамку мястэчка.

Бакавымі сцэжкамi, праз лугі і агароды, мы накіраваліся да дарогі, якая вяла на станцыю.

Спыніліся на ўскрайку мястэчка, недалёка ад пачатку Віленскай вуліцы.

— Каго чакаем? — спытаў я ў Шчура.

— Фурмана.

— Як ён нас тут знойдзе?

— Ён знойдзе. Мы дамовіліся... Гэта Янкель Парх.

— А, ну гэта зусім іншая рэч.

Праз некалькі хвілін пачуўся бразгат колаў фурманкі, якая імчалася па Віленскай вуліцы і набліжалася да нас. Я пачуў голас фурмана:

— Но-о-о! Дзеці!.. Но-о-о!

Шчур уключыў ліхтар і акрэсліў ім вялікі круг у паветры. Фурманка спынілася. Мы селі ў прасторны, моцны, прыстасаваны да язды па нашых дарогах воз. Янкель Парх нейкім дзівосным чынам пазнаў мяне. Можа, ён бачыў у цемры як кот, бо я ж зусім не адазваўся да яго.

— Ушанаванне, Уладак!

— Добры вечар, Янкель!

Фурманка зрушылася з месца і падалася ўперад, у густы змрок. Мы едем да Аляхновічаў незвычайнай, досыць зручнай дарогай, якая бяжыць па граніцы з Ракава ў Кучкуны і Дубровы, а дарогай на Бузуны і Воўкаўшчыну. Гэта ліхая дарога. Мне ўсё здаецца, што мы зараз перакулімся... Воз хістаецца злева направа, скача ўверх, а коні імкнуць удалячынь праз палі, лугі і лясы, мінаючы вёскі і хутары.

— Но-о-о! Дзеці!.. Но-о-о!

Мне ўспомнілася язда з Сашкам і Жывіцам, і туга сціснула сэрца.

Мінаем Дубровы і звычайнай дарогай, мінаючы шматлікіх праезджых, імкнем далей.

На плошчы перад станцыяй Янкель спыняе коней, Шчур і Грабар застаюцца на возе, а я іду па білеты. Намерваўся

купіць білеты другога класа, але Шчур сказаў мне, што гэтым самым мы звернем на сябе ўвагу, бо неадпаведна апрануты.

Я іду на вакзал. Стаю ў чарзе ў касу і купляю тры білеты. Потым вяртаюся на плошчу перад вакзалам. Фурманка стаіць каля чайнай... Калегі, стоячы разам, п'юць гарэлку і частуюць фурмана.

— Калі адыходзіць цягнік? — пытае ў мяне Шчур.

— Праз 15 хвілін.

— Ну то хадзем!

Шчур шчодра плаціць фурману. Я даю яму яшчэ 20 даляраў і кажу:

— На шчасце!

— Дай, Божа, шчасця! — адказвае фурман.

Мы бяром чамаданы і абходзім вакзал наўкол. Не хочам ісці праз залу чакання, дзе ёсць паліцыя і дзе можам спаткаць знаёмых з мястэчка. З другога боку цягніка мы ўвайшлі ў вагон трэцяга класа. Займаем свабоднае купэ.

Цягнік зрушыўся з месца. Шчур выйшаў з вагона і пайшоў шукаць Петрыка. Неўзабаве вярнуўся да нас разам з ім. Я прывітаў калегу. Дапамог яму пакласці багаж на паліцу. Мы размаўляем пра розныя рэчы. Час прайшоў непрыкметна. Шчур і Грабар ляглі спаць, а мы ўсё размаўляем. Петрык хацеў аддаць мне грошы, якія я пакідаў у яго, але я папрасіў, каб ён узяў на захаванне яшчэ 2900 даляраў, каб разам было 4 тысячы. Ён неахвотна згадзіўся.

Раніцай мы прыехалі ў Вільню. Шчур сказаў, што затрымаемся ў розных гатэлях, каб не прыцягваць увагу паліцыі. Петрык даў мне адрас сваёй маці на Звярынцы і папрасіў наведаць яго ўвечары.

Шчур пасяліўся ў казённым гатэлі каля вакзала. Мы аднеслі туды ўсе свае рэчы. Я пасяліўся ў гатэлі на вуліцы Вялікай. А Грабар велічным жэстам выклікаў рамізніка.

— Вязі ў гатэль!

— У які?

— Першая катэгорыя!

— Ёсць «Брыстоль», «Купецкі», «Палас»...

— Вязі ў найлепшы.

Вялікі горад спачатку вельмі ўразіў мяне. Я быў папросту ашаломлены. Мяне раздражняў вулічны рух, аглушаў шум... Больш за два гады жыцця па-воўчаму не прайшло бяследна. Мноства бяссонных начэй, пастаяннае ўгляданне ў змрок, пастаяннае хаджэнне пад кулямі, пастаянная пільнасць зрабілі з мяне зусім іншага чалавека. Я памяняўся нават фізічна.

Даўно не бачыў сябе ў вялікім люстэрку. Калі цяпер, з ног да галавы апрануты ва ўсё новае, я глянуў на сябе ў вялікае люстэрка, то быў здзіўлены. Я ўбачыў чужога чалавека. Асабліва дзіўнымі былі твар і вочы, халодныя, блукаючыя, у якіх затаіліся загадкавая глыбіня, якой не было раней. З таго часу я не люблю ўглядацца ў вочы людзям і стараюся, каб мой погляд быў спакойны і лагодны... Я доўга глядзеў сабе ў вочы, стараючыся зразумець: што гэта? Але не мог гэтага зразумець!.. Там было штосьці з начнога змроку, бляску сталі і агнёў карабінавых стрэлаў, з пастаяннага заціскання зубоў, пастаяннага чакання ўдару і жадання папярэдзіць удар... У іх адбіваліся застылая ноч і граніца...

Мяне здзівілі людзі. Яны непатрэбна нервовыя. Робяць шмат лішніх рухаў. Яны вельмі рассяяныя і няўважлівыя. З любой нагоды пачынаюць нервавацца, злавацца, крычаць. Усе вельмі прагныя і вельмі баязлівыя. Заўсёды і ўсюды стараюцца мяне ашукаць на капейках, на дробязях. Я паддаюся на ашуканства і ў душы смяюся з гэтага.

Я гуляю днём і ноччу. Мне ледзьве хапае часу паспаць. Я гуляю, а гэта значыць: ем і п'ю ў розных рэстаранах, хаджу ў кіно і тэатры, купляю прадажных жанчын. Гэта танны тавар, і пасрэднакаў кругом поўна! Яны прапануюць мне спатканне з рознымі какеткамі, з дзяўчынамі, дзяўчынкамі, амаль дзецьмі. Жанчын тут цэняць, як коней: за адзін раз, за гадзіну... Мне некалькі разоў рабілі такія прапановы, ад якіх я адварочваўся з агідай. Каля мяне круцяцца розныя тыпы. Пранюхалі пра грошы. Цяпер я пазнаю горад з зусім іншага, невядомага мне боку. І бачу, што людзі ў ім жывуць намнога горш, чым на паграніччы... Што тут пастаянна, на

кожным кроку, віруе бязлігасная барацьба, у якой бяда слабому або няздатнаму...

Учора ўначы, каля першай гадзіны, я вяртаўся ў гатэль. Разам са Шчурам і Грабаром гуляў у адным з патаемных дарагіх бардэляў. Мне ўсё надакучыла: і п'яныя распусныя бессаромныя жанчыны, і душныя пакоі, і пах алкаголю. Я выйшаў на хвіліну на вуліцу. Ноч была цудоўная. Зоркі блішчэлі так прыгожа, як там, на паграніччы. Вялікая Мядзведзіца распасціралася на чорным небе. Усё таксама прыгожа, як там... Не хапала толькі шуму лесу, а вакол мяне не палі і не дрэвы, а змрочныя, панурья, халодныя камяніцы, у якіх жывуць такія самыя змрочныя, панурья і халодныя людзі...

Я вярнуўся ў памяшканне. Развітаўся з калегамі і жанчынамі.

— Куды так рана?

— Толькі пачалі забаву і ўжо ўсё!

— Застанься, коцік!

— Так, на суха, і скончыш?

Бачу п'яныя, мутныя вочы калегаў і іх бессэнсоўныя твары. Бачу потныя тлустыя твары жанчын. Па іх тварах сцякае пудра.

— Мне баліць галава! — кажу я і выходжу з памяшкання. Паволі цягнуся па горадзе. Вуліцы пустыя. Прахожых мала. На скрыжаваннях вуліц маячаць цёмныя постаці паліцыянтаў.

«Граніца, — думаю, — і зялёнкі... І тут ёсць гранічныя палосы, калючы дрот, даносчыкі, засады. І тут займаюцца кантрабандай легальна. Гэта кантрабанда мае розныя выгляды і постаці. Падман, эксплуатацыя, фальш, садызм, пыха, ашуканства... Тут усе перамытнікі! «Паў-стан-цы»!..

Паволі іду вуліцамі. Я элегантна апрануты, таму паліцыянты не звяртаюць на мяне ўвагі. Каля гатэля, у якім я жыву, з бакавой вуліцы насустрач мне выйшла дзяўчына. Яна кідка апранута. Хвіліну яна аглядае мяне, а потым залётна ўсміхаецца і кажа:

— Можа, пойдзем?

Я бачу малады твар і нібы прылепленую да яго прафесійную ўсмешку.

— Чаму ты так позна на вуліцы? — спытаў я ў яе.

— Не зарабіла... Ліхі час... перад першым!..

— То хадзем!

Я прывёў яе ў гатэль у свой пакой.

— Хочаш есці? — спытаў я.

— Так.

Я загадаў заспанаму афіцыянту прынесці графін гарэлкі, піва і халодныя закускі. Дзяўчына хціва есць, і мне гэта падабаецца: яна сапраўды была галодная! Я выпіў шклянку гарэлкі. Калі дзяўчына скончыла есці, я загадаў ёй легчы на ложка каля сцяны. Замкнуў дзверы на ключ і схаваў яго так, каб яна не заўважыла, дзе. Кашалёк з часткай маіх грошай паклаў у шуфляду тумбачкі. Буйнейшыя купюры былі схаваны ў мяне ў сакрэтнай кішэні пінжака.

Я кладуся ў ложка. Куру папяросу. Потым засынаю. Уначы мяне разбудзілі асцярожныя рухі дзяўчыны. Я хутка прачынаюся — не так, як гарадскія людзі, якім патрэбны пэўны час, каб поўнасьцю прачнуцца. Я прачынаюся ў адну хвіліну, чуйны і прытомны, але раблю выгляд, што працягваю спаць. Інстынктыўна адчуў хітрасць. Падумаў: «Мяне, сястрыца, не здзівіш такімі неспадзяванкамі». Ведаю, што яна хоча вылезці з ложка, таму, робячы выгляд, што сплю, я паварочваюся на левы бок так, каб можна было бачыць увесь пакой, і, закрываючы твар рукой, чакаю: што яна будзе рабіць далей?

Яна ўстала з ложка. Падышла да стала. Ціхенька наліла з графіна ў шклянку вады і піла, паглядаючы на мяне. Потым лягла ў ложка і нахілілася нада мной. Я дыхаю часта і гучна. Яна прыслухоўваецца, а потым висоўвае паціху шуфляду тумбачкі і дастае з яе кашалёк. З тоўстага пачка банкнот яна бярэ некалькі дзесяцірублёвак. Потым кладзе кашалёк у шуфляду і ўсоўвае яе на месца. Затым падымае з падлогі свой туфель. Складвае купюры ў некалькі столак і моцна ўціскае іх у носік туфля. Потым ставіць яго на падлогу і асцярожна праціскаецца на сваё месца. Паціху

слізгае пад коўдру і прыслухоўваецца, ці сплю я. Але я сплю!.. Сплю і ў душы смяюся.

Раніцай я памыўся і старанна апрануўся. Лола (так яна назвалася) таксама апранулася. Я паставіў шчодрое снеданне і запрасіў яе да стала. Я частаваў яе вельмі культурна. Услугоўваў ёй. Штохвіліну пытаўся:

— А, можа, Лола яшчэ чаго-небудзь хоча?

Дзяўчына ела хутка і прагна. Потым сказала:

— Ну, мне ўжо досыць.

— Досыць?

— Так.

— Ну, тады развітваюся з паняй!

Я падаў ёй руку. У гэты момант яна сказала неяк варожа і пісклява:

— А за ноч?

Гэта мяне раздражніла:

— За ноч? — запытаўся я.

— Так!.. За ноч!.. Што ты сабе думаеш?

Я ўважліва глядзеў ёй у вочы. Доўга маўчаў. Яна пачала адыходзіць да дзвярэй. Я падышоў да яе. Нахіліўся і сарваў з яе нагі туфель. З цяжкасцю дастаў уткнутыя ў носік туфля купюры. Разгарнуў іх. Там было 70 рублёў. Я даў ёй 10-рублёвую паперку, а рэшту схаваў у кішэню.

— Вазьмі за ноч!

Яна хацела штосьці сказаць, але я паказаў ёй рукой на дзверы. Яна хуценька выйшла ў калідор.

Трохі пазней да мяне прыйшоў Грабар, і мы разам пайшлі ў гатэль, дзе жыў Шчур.

Скуркі на ложку. Скуркі на сталe. Шмат скурак ляжыць на крэслах, на падлозе, на падаконніках. Тут ёсць лісы: рыжыя, белыя і блакітныя. Ёсць куніцы, выдры, каракуль, пясцы. Найбольш куніц і пясцоў. Заблукала сюды і 300 скурак венгерскага ката — 15 пачак па 20 штук у пачку. Таму заблукалі, што катоў звычайна нясуць ад нас у Саветы: гэта адзіныя скуркі, якія перамытнікі нясуць у Расію.

У пакоі, апрача нас трох, ёсць чацвёрта яўрэяў. Гэта купцы. Яны сартуюць тавар па гатунках і ўважліва пераглядаюць кожную скурку. Дзьмухаюць на поўсць, спрабуюць далонямі абодва бакі, глядзяць на святло.

Нарэшце, увесь тавар пасартаваны. Пачынаецца торг паміж Шчурам і купцамі. Я са здзіўленнем даведваюся, што скуркі вырабленыя больш танныя, чым нявырабленыя. Пазней Шчур сказаў мне, што ў Еўропе не цэніцца расійскі спосаб вырабу футраў і таму такія цэны.

Мардараў¹ мы прадалі оптам па 12,5 даляраў за скурку, а Фей² па 20 даляраў за пачак (20 скурак). Гэтага тавару найбольш. Потым мы ўсталявалі цану на вянгерскіх катоў — таксама па 20 даляраў за пачак. Купцы таргуюцца. Праклінаюць: «Каб ты сваіх дзяцей не ўбачыў, калі я гэты бізнес страчу!» Нарэшце, заплацілі за ўсё круглую суму — 7500 даляраў.

Купцы спакавалі тавар у мяшкі і выйшлі з пакоя Шчура. Мы падзялілі грошы паміж сабой: па 2500 даляраў для кожнага. Потым пайшлі ў горад замачыць здзелку.

На абед я пайшоў да Петрыка. Застаў яго дома. Па Петрыку было відаць, што ён вельмі змяніўся. Хлопец проста свяціўся ад шчасця. Ён пастаянна ўсміхаўся і жартavaў. Пра граніцу зусім не ўспамінаў... У кватэры яго маці я адчуваў сябе дзіўна нязграбным. Баяўся рухацца, каб чаго не перавярнуць, не пабіць. Усе ставяцца да мяне вельмі ветліва, але ў іх вачах я чытаю пастаянную цікаўнасць, якую яны нічым не могуць замаскіраваць... І менавіта гэта робіць мяне нясмелым, раздражняе і правакуе дрэнны настрой.

Я выбраў вольную хвіліну і сказаў Петрыку:

— Маю да цябе інтарэс!

— Добра... Зараз...

Калі мы апынуліся адны ў яго пакоі, я даў яму на захоўванне 2000 даляраў з маёй апошняй долі. Маю цяпер у яго з папярэднімі грашыма 6000 даляраў. І тут Петрык сказаў:

¹ Мардар — парода трусаў, тут — трусіныя скуркі.

² Фея — алтайская вавёрка.

— А што было б, калі б гэтыя грошы прапалі? Калі б іх у мяне ўкралі?

Я глянуў яму ў вочы і сур'ёзна сказаў:

— Я б зусім не шкадаваў іх. Калі б трэба было, зарабіў бы іх вельмі многа! А калі табе яны будуць патрэбны, то скажы мне.

— Нічога не думай! — адрэзаў Петрык. — Я жартую. Ніхто не ведае, што ў мяне ёсць гэтыя грошы, і ніхто іх не ўкрадзе!

За абедам я адчуваў сябе няёмка. Стол белы-бялюткі. У пакоі ёсць кветкі. За сталом сядзяць эlegantныя паненкі, сяброўкі сястры Петрыка — Зосі, і нейкія халёныя панічы. Я тут лішні. Не ўмею гаварыць пустых слоў, не магу прыстасавацца да агульнага тону гэтага таварыства. Адчуваю гэта і ўпадаю ў змрочны настрой.

Я з палёгкаю ўздыхнуў, калі абед скончыўся і я змог пакінуць залу. Разам з Петрыкам пайшоў у сад. Мы хадзілі па алейках і размаўлялі. Потым селі на лавачку ў самым далёкім куточку малога саду, закурылі папяросы. Доўга маўчалі... Потым я запытаўся ў Петрыка:

— Ты шчаслівы?

Ён пэўны час маўчаў, здзіўлены маім пытаннем, а потым адказаў мне:

— Так... Я шчаслівы!

— Сапраўды?

— Так.

— А не сумуеш па хлопцах, па граніцы? Падумай: цяпер «залаты сезон». Ночы доўгія, глухія і чорныя... Золата плыве праз граніцу. Хлопцы крадуцца па палях і лясах... Днююць на гумнах, у барах... П'юць, гуляюць... Кожны дзень штосьці новае! Штоноч нейкае здарэнне...

Я доўга гавару яму, але праз нейкі час заўважаю здзіўлены позірк Петрыка і змаўкаю. Разумею, што ён мяне не слухаў. А ён кажа:

— Ведаеш што?.. Я пра ўсё гэта зусім забыўся!

— Зусім?

— Так... Я не думаю пра гэта... Бо і што ў гэтым цікавага?

У гэты момант ён устае і кажа:

— Ну, мне пара!.. Чакаюць!

Я развітаўся з ім. Ён паціснуў мне руку і спытаў:

— Калі прыйдзеш?

— Не ведаю.

— Прыйдзі заўтра. Абавязкова.

— Можа, прыйду.

Ён правёў мяне на вуліцу, потым вярнуўся. Ідучы па тратуары каля дома, праз адчыненае акно я пачуў яго вясёлы смех. Іншы, чым звычайна: сакавіты, шчыры, жвавы і напоўнены жыццём.

«Не, ён не наш!»

Я іду вуліцай. У галаве поўна непакорных думак. Чагосьці шкада. На душы так цяжка, нібы я беззваротна нешта страціў! Іду шукаць калегаў, а потым пойдзем у рэстаран: нап'ёмся і правядзём вечар у дзевак.

Гэта ўсё пачынае мяне нудзіць. Абрэдлі мне і п'янкi, і фальшывыя людзі, і горад, у якім праўду пераносяць праз мноства кардонаў — як мы тавар! Тут усё штучнае, бліскачае і вельмі складанае, але пад ім хаваюцца звычайны бруд і бракуе сэнсу... Там я жыў больш паўнакроўна. Там людзі шчырыя і пад ліхой абалонкай слоў выражаюць залатыя думкі, а ў грудзях маюць жывыя пачуцці і гарачыя сэрцы. Тут — ніводнай шчырай думкі, ніводнага шчырага слова. Тут усе заўсёды, заўжды робяць выгляд... іграюць вялікую ролю ў гіганцкім фарсе, камедыі, трагедыі... Пастаянны тэатр — і дома, і на вуліцы... Тут жанчыны маскіруюць прыгожым адзеннем і тонкай, але часта бруднай бялізнай, скалечанае, брыдкае цела. Там пад лахманамі і беднай ільняной бялізнай — гарачыя, моцныя целы. Каханне без фальшы — неабходнасць, а не сродак атрымання прыбытку і задавальнення патрэбы.

Я пачынаю сумаваць... не ведаю, чаму... Намерваюся прыспешыць вяртанне на пагранічча. Прычына ўважлівая: трэба выкарыстаць «залаты сезон» і разабрацца з «паўстанцамі».

Глава II

Аднаго разу з выпадковым знаёмым, які добра ведаў «вясёлую» ўскраіну горада, я прыйшоў у «салон», дзе было некалькі досыць прыгожых жанчын. Я са здзіўленнем убачыў там Соню Юрліну. Спачатку я думаў, што памыліўся, але хутка пераканаўся, што гэта яна. На ёй была зялёная шаўковая сукенка з глыбокім дэкальтэ. Плечы былі зусім голяыя. Выглядала яна молада і прывабна. Я падышоў да яе. Яна мяне не пазнала.

— Ці мае пані свой пакой?

— Так.

— То пойдзем.

Калі я апынуўся ў маленькім пакойчыку сам-насам з Соняй, то заўважыў, што жанчына моршчыць лоб і ўважліва прыглядаецца да мяне.

Я спытаў яе:

— Як пані завуць?

— Лаура.

У гэты момант я звярнуўся да яе на «ты»:

— Добра, для іншых ты будзеш Лаурай, а для мяне ты Соня.

— А ты хто?

— Я з Ракава. Хадзіў з табой і Юрлінам за граніцу. Потым мяне не ўзялі, бо страляў у хлопцаў на багне паблізу Гараняў.

— Ага! Ужо пазнала!.. Гэта ж Уладзя!

— Так.

— Я не магла цябе пазнаць!.. Ты так змяніўся!..

— Ты ўцякла ад мужа з Ванькам Бальшавіком?

— Так.

— Дзе ён?

У Соні на вачах паказаліся слёзы.

— Пакінуў мяне, халера! Збраў усё, што мела, і ўцёк — не ведаю куды!..

— То вяртайся да мужа. Ён цябе так кахае! Ён прыме цябе.

— Так, каб зноў сядзець пад замком або лазіць па лясках?.. Досыць той граніцы, бокам яна мне вылезла!..

— Дык хочаш быць тут?

— Ну, так... Што, дрэнна мне тут?.. Гаспадыня добрая. Ежы — колькі хочаш. Рабіць нічога не трэба. Аправаюся, як мне падабаецца. Госці мяне любяць...

Я са здзіўленнем слухаў, як яна выхваляла сваю новую прафесію. Потым Соня спытала ў мяне:

— Будзеш у мястэчку?

— Буду.

— Тое, мой залаты, што мяне тут бачыў, нікому не кажы. Не скажаш?

— Калі не хочаш, то не скажу. Гэта мяне не датычыцца!

Калі пазней развітаўся з ёй, Соня зноў папрасіла мяне, міла паглядаючы мне ў вочы, каб я нікому не казаў пра яе. Я адчуваў у яе голасе трывогу.

— Не скажаш, золатка?

— Кажу, што не, то не. І канец!

— Ну, не гневайся!

Я развітаўся з Соняй. Прасіла мяне, каб я яе наведваў.

Прышоў да Грабара. Калега разглядае новую партыю пакупак, а Шчур, седзячы ў крэсле, курыць папяросу і кпіць з яго. Грабар звярнуўся да мяне:

— Бачыш яго! — паказвае рукой на Шчура. — Насеў на мяне, як кабель на сучку. Усё дрэнна! Усё яму не падабаецца!

— Ну, на халеру табе гэта? — кажа Шчур. — Куды ты ў гэтым пойдзеш?

— Завязу ў Радашковічы... Аддам маці...

— І нэсэсар таксама? — пытае Шчур.

— Усё.

— І што яна з гэтым будзе рабіць?

— Спатрэбіцца ў гаспадарцы, першая катэгорыя!

— Нэсэсар замест меркі на бульбу.

— Табе шкада маіх грошай?

— Можаш іх нават выкінуць ці спаліць!.. Мне і сваіх не шкада! — сказаў Шчур. — Але на якога чорта табе ўсё гэта? Даш зарабіць рамізінкам, афіцыянтам, пакаёўкам, дзеўкам — гэта я разумею... Але навошта купляеш усё гэта, не ведаю, не ведаю!..

— Іржэ, як жарабец з кабылы! — сказаў Шчур, устаючы з крэсла і набліжаючыся да акна.

Надышоў вечар. У пакоі зрабілася цёмна. Мы не ўключаем святло. Маўчым. У нейкі момант Шчур кажа:

— Ведаеце што, хлопцы?.. Ці не досыць гэтага? Цяпер «залаты сезон», самая работа, а мы тут бічваем, у баб валасы пад пахамі разглядаем!..

— Хопіць гэтага! Заўтра вяртаемся! — рашуча сказаў я. Грабар маўчаў.

— І я вяртаюся! — сказаў Шчур.

— Ну дык і я з вамі! — адазваўся Грабар. — Але трэба пагуляць напаследак! — ажыўлена дадаў ён. — Каб іскры ляцелі. Першая катэгорыя!

Мы спыніліся на ўскрайку мястэчка і адпусцілі хлопца, які вёз нас са станцыі Аляхновічы ў мястэчка.

— Вы, хлопцы, пачакайце тут, а я пайду да Гэнсяжа. Даведаюся, што чуваць у мястэчку, — сказаў Шчур.

— Толькі мігам вяртайся! — сказаў Грабар.

— Добра.

Шчур знік у цемры.

Ён не вяртаўся больш за гадзіну. А калі нарэшце прыйшоў да нас, то сказаў:

— Ну, хлопцы, добра, што мы адразу не пайшлі на меліну. Там нас ужо другі дзень чакаюць... Зрабілі рэвізію... Нехта данёс, што ты хаваешся ў Кручака... Усляплюю, псякрэў, пальцамі тыркаюць, а пападаюць! Пра мяне яшчэ нічога не ведаюць... Толькі цябе шукаюць! Ну, і яго, — Шчур кінуў галавой на Грабара. — Але не ведаюць, хто гэта.

— Што цяпер рабіць? — спытаў я ў Шчура.

— Я ведаю адно месца... Меліна мураваная і пункт добры... Толькі там трэба ціха...

— Дык правядзі туды!

Абмінаючы па беразе ракі мястэчка, мы выйшлі ў поле. Потым доўга ішлі па вузкіх сцежках каля Іслачы. Затым, ідучы палямі наўпрост, мы наблізіліся да вялікага мураванага, але ўжо трохі зруйнаванага гмаху.

— Што гэта? — спытаў я ў Шчура.

— Спіртзавод... Зараз тут будзе вёска Памаршчызна. А да граніцы рукой падаць. Я не раз мелінаваў тут тавар і сам кімарыў.

Шчур падышоў да аднаго з вокнаў тыльнай сцяны непрацуючага цяпер спіртзавода і без намагання выцягнуў з касяка вялікі жалезны крук, які некалі быў вырваны лопам. Потым адкрыў аканіцы і загадаў нам улезці ўсярэдзіну. Мы апынуліся ў невялікай адмывальні, дзверы з якой вялі ў іншыя пакоі і ў сам спіртзавод. У адным куце быў вялікі кацёл, а ў другім — вялікая бочка, у якой маглі б танцаваць дзве пары. Зазірнулі ўсярэдзіну бочкі. Там было многа сала, вядро і некалькі пустых пляшак ад гарэлкі — астаткі даўнейшай гаспадаркі Шчура.

Мы размясцілі ў бочцы прынесеныя з сабой рэчы, а Шчур прынёс з рачулки вядро вады. Потым мы падаліся ў лес каля хутара маці Кручака. Я знайшоў ліпу, у якой мы схавалі зброю, дастаў з дупла рэвальверы, абоймы, нажы, паясы, торбы і ліхтары. Забралі зброю і рэчы.

— Шкада, што няма нашага адзення, — сказаў Шчур.

— Так. Усё засталася на гарышчы.

— А можа, пойдзем на меліну? — спытаў Грабар. — Ці ж будуць пастаянна сачыць за ёй? Нас тут трое. У нас ёсць зброя. У выпадку чаго дадзім рады!

— Я думаю інакш, — сказаў Шчур. — Няхай ніхто не ведае, што мы вярнуліся. Найлепш быць на дзікай меліне. А, зрэшты, навошта нам пастаянная меліна? Цяпер час на работу. А ў лесе кожная елка ўкрые, кожны кусцік атуліць.

Ён замоўк. Доўга маўчаў, а потым урачыста сказаў:

— А цяпер, хлопцы, трэба будзе ўдарыць па-поўнаму!.. Каб памятала граніца, якіх мела фартоўцаў.

— Пайшло! Першая катэгорыя! — сказаў Грабар, пацраючы рукі.

Мне таксама зрабілася весялей.

Мы вярнуліся на новую меліну. Шчур сказаў, каб мы днём адтуль нікуды, бо нас могуць заўважыць, а сам пайшоў у мястэчка, каб купіць патрэбныя нам рэчы і па навіны.

З Грабаром мы выпілі пляшку гарэлкі і ляглі спаць ў велізарнай бочцы. Тут жалезная меліна. Мы адчуваем сябе ў поўнай бяспецы. Курым і паціху размаўляем пра будучую працу. Я фантазірую на гэтую тэму, а Грабар паддаквае мне:

— Пайшло! Першая катэгорыя!

Глава 12

«Залаты сезон» і залатая восень насталі на граніцы. Перамыт ідзе безупынна. Старых фартоўцаў амаль няма: працуюць «паўстанцы». Интрыгуюць, пляткараць, засыпаюцца па абодва бакі граніцы, збіваюць цану на работу.

Шчур быў у мястэчку два дні. Ён дакладна даведаўся, якія партыі ходзяць за граніцу, дзе маюць пункты, якімі дарогамі ідуць па паграніччы. Прынёс шмат цікавай і важнай для нас інфармацыі.

У мястэчку засталася вельмі мала старых перамытнікаў. Затое раілася ад «паўстанцаў», несімпатычных, да якіх з пагардай ставіліся іншыя фартоўцы. Граніца цяпер была непатрэбнай, нецікавай. Мяне не раз агортаў жаль па даўніх калегах, і я часта ўспамінаў іх... Юзаф Трафіда не ходзіць за граніцу. Сашка Вэблін забіты. Юлік Вар'ят памёр. Петрык Філосаф выехаў. Болік Лорд сядзіць у турме. Кручака забілі «паўстанцы». Юрлін пасля ўцёкаў Соні перастаў працаваць. Кітаец загінуў у Саветах. Гвоздзь зарэзаўся брытвай пасля ўцёкаў са ссылкі. Фэлік Маруда папаўся за граніцай

у пачатку восені. Бульдогу рашэннем Рэўваентрыбуналу прысудзілі ссылку. Ванька Бальшавік пасля ўцёкаў з Соннай Юрлінавай у мястэчка не вярнуўся. Болік Камета цяпер водзіць дзікіх. Пасля забойства Сума ён з'яўляецца адзінаццатым машыністам і адзінаццатым... вар'ятам (інакш не меў бы такога ганаровага тытулу). Мамут зламаў нагу на другой лініі, калі скокнуў з абрывістага берага рачулкі на камні, і закульгаў. Алінчукі ходзяць вельмі мала: баяцца, каб не «прыхапілі» іх за граніцай, бо ведаюць, што маюць шмат ворагаў. Дзікія кожны раз працуюць у іншым складзе. Некалькі з іх папалася ў Польшчы, некалькі ў Саветах, некалькі забіта або падстрэлена, а рэшта працуе яшчэ гучней і весялей пад камандай славутага вар'ята Боліка Каметы... Мы ніколі не рабілі засады на дзікіх, хоць гэта было вельмі лёгка. Цяпер гэта адзіная сімпатычная нам партыя.

Мы зваліліся на граніцу неспадзявана, адразу пачалі класці партыю за партыяй. Здаралася, што мы распраўляліся з дзвюма партыямі за адну ноч. Не раз мы клалі некалькі разоў падрад адну і тую ж партыю. Пагранічча агарнула паніка. «Сланы» дрыжэлі. Купцы страцілі галовы. Ніхто не мог зразумець, хто іх крые. Мы бралі іх і ў Польшчы, і ў Саветах, і на паграніччы, і на граніцы. Калі мы не маглі схапіць іх у дарозе, то бралі партыі на мелінах.

Калі б мы маглі такім чынам працаваць ушасцёх — трое тут, трое там, то ўсе купцы павінны былі б спыніць сваю работу.

Мы назбіралі шмат тавару. Мелінавалі яго па лясках, гумнах, у старых акопах, у пустым спіртзаводзе. Час ад часу Шчур прадаваў велізарныя партыі кантрабанды перамытнікам з Рубяжэвічаў і Стоўбцаў.

Мы так спрытна рабілі засады, што ўтрох затрымлівалі найвялікшыя партыі. Мы бралі пад увагу мясцовасць, час сутак, велічыню партыі, яе звычаі і шмат іншых акалічнасцей.

Неўзабаве «паўстанцы» даведаліся, што гэта я разбіваю партыі і забіраю кантрабанду, бо мяне пазналі Салавей і Алігант, якія цяпер хадзілі з «паўстанцамі». Мяне бачылі

ў кампаніі Грабара, якога не ведалі ў мястэчку, і Шчура, якога ніхто не пазнаў, бо ён быў загрыміраваны.

У мястэчку пайшла пагалоска, што пасля ўцёкаў я, каб адпомсціць Алінчукам, стаў чэкістам. З таго часу, як толькі партыя недзе пападалася, віну за гэта прыпісвалі мне. А Алінчукі зусім перасталі хадзіць за граніцу і нават вечарамі баяліся паказвацца на вуліцах мястэчка. Толькі адна рэч была для «паўстанцаў» загадкай: тое, што іх крыюць і ў Саветах, і ў Польшчы.

У выніку нашай працы некалькі партый «паўстанцаў» скончылі сваё існаванне, а многія купцы перасталі даваць тавар для перамыту. А мы працягвалі нашу работу, і чым цяжэйшай яна была, там больш узбуджала ў нас энтузіязм і настойлівасць.

Наша «гульня» не была лёгкай. Яна патрабавала шмат спрыту і цярдлівасці. Часам мы проста падалі без сілы. Робячы гэтую працу, мы былі вымушаны прадугледжваць і мець на ўвазе шмат рэчаў. Усё гэта, разам узятае, стварала цікавую азартную гульню, у якой мы не раз ставілі на карту свае галовы, і таму нам нельга было прайгравачь... І мы не прайгравалі. Часам мы рабілі нязначныя памылкі, але хутка іх выпраўлялі. Карыстаючыся набытым вопытам і паслугамі інфарматараў, якіх Шчур шчодро аплачваў, мы працавалі амаль упэўнена.

Была ў мястэчку адна партыя, якую да гэтага часу мы не маглі схопіць, хаця рабілі на яе некалькі засад. Яна заўсёды ўцякала ад нас. Гэта нас раздражняла, і мы паставілі абавязкова яе накрыць. Не хочучы ганяцца за імі ўсялякую, Шчур ішоў у мястэчка, каб здабыць інфармацыю. Мы зноў пачыналі паляванне на гэтую партыю, і яна зноў уцякала ад нас.

У склад гэтай партыі ўваходзіла шэсць перамытнікаў «паўстанцаў», якіх праводзіў машыніст Віцік Гетман, каляга і сябар Альфрэда Алінчука. Гэтая акалічнасць яшчэ больш нас падштурхоўвала. Тавар яны насілі вельмі дарагі і ніколі не засыпаліся. Зрэшты, гэтая партыя сфарміра-

валася нядаўна. Шчур сказаў нам, што Альфрэд уваходзіць у суполку з яўрээм, які дае тавар для партыі Гетмана.

Апошнім разам, ведаючы, якімі дарогамі ходзіць партыя Гетмана, мы зрабілі на яе засаду ў трох кіламетрах ад граніцы. Пастанавілі накрыць партыю на зваротным шляху ў Польшчу. Меркавалі, што яны будуць стомленыя пасля амаль 30 кіламетраў дарогі (мелі меліну пад Мінскам). Акрамя гэтага мы ведалі, што яны нясуць вялікую колькасць лёгкага і каштоўнага тавару — скурак. Ведалі, што тое месца, дзе мы падрыхтавалі засаду, партыя Гетмана мінае на досвітку. А граніца была звычайна «падкупленая» па абодва бакі, таму ішлі яны ўпэўнена. Агледзеўшы мясцовасць, мы зрабілі засаду ў адкрытым месцы. Ззаду быў Краснасельскі лес. Справа, за багнай і некалькімі пагоркамі, знаходзілася вёсачка Гарані. Удалечыні перад намі ў напрамку смалярні ішла чорная пасма лесу. Менавіта адтуль павінна была выйсці партыя Гетмана і, каб скараціць дарогу, павінна была прайсці лужок і вялікі адрэзак па адкрытай мясцовасці паўз рачулку, каб потым нырнуць у Краснасельскі лес і падацца да граніцы.

Грабар размясціўся пасярод лужка за вялікай купінай у зробленым намі штучным паглыбленні. Шчур затаіўся ў капе, складзенай з некалькіх дзясяткаў снапоў на ўскрайку поля. Я схавалася ў кустах на беразе рачулкі. Такім чынам мы ўтварылі трохкутнік, кожны бок якога быў даўжынёй каля 50 крокаў. Патрэбна было запусціць партыю Гетмана ў гэты трохкутнік, як у сачок, а потым браць яе.

На засаду мы прыйшлі ў тры гадзіны ночы. Чакаць іх было яшчэ рана. Мы выпілі спірту, выкурылі па дзве папярсы.

А потым пайшлі на свае месцы. Я падрыхтаваў рэвальвер і гранату. Мы цяпер мелі па 5 гранат кожны (іх здабыў Шчур у мястэчку). Паволі пачынаўся ранак. Я адрозніваў усё больш дэталей на мясцовасці перад сабой. Нарэшце змог убачыць вузкую далінку і крыло лесу, якое чарнелася ўдалечыні і з якога павінна была паказацца партыя Гетмана.

Вакол пуста. Шумяць дрэвы ў лесе. Ціха булькае рачулка, крадучыся па балоцістай зямлі. Доўгі час я ўглядаюся ў бок лесу, а потым шукаю поглядам сваіх калегаў. Яны так надзейна схаваліся, што я магу толькі здагадвацца, дзе яны. А ў патрэбны момант вырастуць як з-пад зямлі. Маюць схову таксама нельга заўважыць нават з адлегласці ў некалькі крокаў.

У пэўны момант мне здаецца, што ўдалечыні пачаўся нейкі рух. Спачатку я падумаў, што гэта падман, але потым пераканаўся, што зверху даліны, каля лесу, нешта рухаецца. Праз некаторы час заўважыў людзей, якія ішлі ў нашым напрамку. Ішлі паспешліва, бо хацелі як мага хутчэй мінуць адкрытую мясцовасць.

Я ўглядаюся ў тые месцы, дзе схаваліся Шчур і Грабар. Заўважыў, што яны крыху падрыхтаваліся да скачка наперад. Я таксама падрыхтаваў зброю і прыняў зручную позу, каб мець магчымасць хутка ўскочыць на ногі... А людзі, якія ідуць лужком, усё бліжэй. Цяпер я зусім выразна бачу іх, хаця не магу разгледзець кожнага паасобку, бо яны ідуць ланцужком. Спераду размашыста крочыць Гетман. Я ўжо магу ўбачыць рысы яго твару... «Сланы» ўсё бліжэй... Я цярпліва чакаю, калі яны падыйдуць яшчэ бліжэй.

Раптам Гетман паварочвае ўлева. Пераскоквае рачулку і ў сотні крокаў ад нашай засады ідзе наўскасяк праз невялічкі пагорак у бок лесу. Ідзе прама праз поле вельмі нязручнай дарогай. За ім цягнуцца іншыя «паўстанцы». Іх не дзесяць, як звычайна, а адзінаццаць: партыя павялічылася.

Я аслупянеў. Праз нейкі час глянуў на калег. Ubачыў, што са снапоў паказалася галава Шчура, а з-за купіны на лужку вылез Грабар. Мы з распаччу глядзім на партыю, якая аддаляецца ад нас. Бегчы за імі няма сэнсу. Гэта толькі перапалохае іх, і яны могуць разбегчыся ў розныя бакі. А нам трэба схапіць усю партыю, а не некалькі чалавек.

Грабар і Шчур ідуць да мяне. Шчур пагражае кулаком парты Гетмана, якая знікае ў лесе:

— Ну, псякрэў, удалося вам! Але нічога. Цяпер станце-ем інакш!

У гэты момант Грабар без слоў паказаў пальцам на верх даліны. Мы паглядзелі туды. Я выразна пачуў нейкі рух каля лесу.

— Хлопцы, на месцы! — сказаў Шчур і, шпарка перапаўзаючы на іншы бок лужка, схаваўся ў капе. Грабар хуценька знік за купінай. Праз хвіліну я ўбачыў, што здалёк да нас прасоўваецца партыя «сланоў». Яны ішлі нядбала, не звяртаючы ўвагі на мясцовасць. Адразу відаць: «паўстанцы».

Яны ўжо блізка. Я прысеў у зарасніку, гатовы да скачка наперад. Нашы намеры правільныя: гэтая даліна, лужок і сцежка каля ручая — зручная дарога для перамятнікаў. І «сланы» выходзяць на гэтую сцежку. Ідуць побач з зараснікам, у якім схаваўся я. Я бачу іх ногі. Мне хочацца схапіць каго-небудзь за лытку. «Вось заверашчаў бы!» Лічу іх: раз, два... Раптам бачу кароткую спадніцу і жаночыя ногі ў чорных панчохах. Гэта здзівіла мяне. «Сланы» прайшлі. Я высунуўся з зарасніку і ціха падаўся за імі. У адной руцэ ў мяне парабелум, а ў другой — граната. Яны не азіраюцца і не бачаць мяне. Усе ідуць у напрамку зарослай купіны, як мы і прадбачылі. Яны ўжо блізка ад яе. Раптам перад імі вырастае Грабар. Чуваць спакойны, халодны, прарэзлівы гук яго голасу:

— Стой! Рукі ўверх!

«Сланы» кідаюцца назад. Чуваць спалоханыя галасы. Збоку выскоквае з капы Шчур. Я чую яго зменены голас:

— Ні з месца!

Бачу, што некалькі «паўстанцаў» падаліся назад. Цяпер і я крычу:

— На калені, бо кіну бомбу!

— Таварыш, не кідайце бомбы! — крычыць хтосьці з «паўстанцаў».

Каб нельга было ўбачыць здалёк, мы вядзём сваіх вязняў у лес і там ставім іх спінамі да хмызняку. Шчур і Грабар стаяць па абодва бакі ад перамятнікаў, загароджваючы ім дарогу ў лес.

Я хаваю рэвальвер і гранату ў кішэню і дастаю з-за пояса заостраны з двух бакоў стылет. Гэта для таго, каб падчас

абшуквання які-небудзь рашучы вар'ят не паспрабаваў
вырваць у мяне з рук пісталет. «Сланоў» сямёра: шэсць
мужчын і жанчына. Я падыходжу да іх і запытваюся:

— Хто мае зброю?

Усе маўчаць. Я паўтараю:

— Хто мае зброю, няхай скажа зараз жа! Потым будзе
горш!

Яны маўчаць, стоячы з паднятымі ўгору рукамі. І тут
я ўбачыў знаёмы твар. Адразу ж успомніў перамытніка,
якога калісьці раней параніў у бок, калі ён уначы ўцякаў
ад мяне ў Краснасельскім лесе. Толькі ён тады ішоў з іншай
партыяй. Злева стаіць яўрэй: ён праважаты.

Я пачынаю з яго. Спачатку абшукваю яго бегла: ці не
мае зброі, а потым больш дбайна. Знаходжу ў яго дзвюх
блакітных лісці. Забіраю іх.

— Таварыш, пусціце нас! — кажа яўрэй. — Дам вам
30 рублёў.

— Паспееш! А грошы забяру ў цябе і без твайго дазволу!

Стылетам я распорваю халявы яго ботаў і дастаю адтуль
пяць стодаляравых купюр. Потым разрываю брылёк шап-
кі і знаходжу там яшчэ 200 даляраў.

— Разумны! — кажу я яўрэю, які жаласліва ўсміхаецца
бледнымі вуснамі.

Я абшукаў важатага і загадаў ім легчы на зямлю. Пры-
ступаю да вобыску першага з краю «паўстанца». Адкідаю
набок мяшок са скуркамі, які быў у яго на спіне. Акрамя
мяшка, не знаходжу пры ім нічога больш. У яго незвычайны
выраз твару.

— Адкрыў рот! — загадваю я яму.

Перамытнік выплюнуў на далонь некалькі залатых ма-
нет. Я міргаю яму і кажу:

— Чыя форса? Купца?

— Мая, таварыш, мая!

Я паклаў грошы ў кішэню яго курткі. У гэты момант па-
чуў тупат ног і трэск кустоў. Перамытнік, які некалі шмат
разоў кідаўся ўцякаць, і цяпер пачаў уцякаць. Грабар — за

ім. Дагнаў яго ў лесе і прывёў назад. Загадаў яму ўкленчыць і злосна сказаў:

— Яшчэ раз зробіш гэта — трэсну ў лоб! Папярэджаю!

Я набліжаюся да перамытніка і кажу:

— Што, залізаў тую рану?

«Паўстанец» здзіўленымі вачыма глядзеў мне ў твар.

У гэты момант я сказаў:

— Глядзі, браце, а то загінеш!

Я дбайна абшукаў яго, але знайшоў толькі некалькі дзясяткаў рублёў срэбрам: і грошы ў яго не забраў. Пакінуў таксама некалькім «сланам» схаваныя пад кашулямі скуркі. Гэта будзе іх заробак. Носкі паскідваў пад купіну. Тавару многа.

Я падышоў да жанчыны, трохі саромеючыся абшукваць яе. Яна перапалоханая, але стараецца ўсміхацца збялелымі вуснамі. Бачу, што яна дрыжыць усім целам. Я абшукваю яе хутка і павярхоўна. Лаўлю падміргванне Грабара і яго гідкую ўсмішку. Пачынаю абшукваць перамытніцу больш дакладна і спакойна. Нічога не знаходжу. Гэта выглядае падазрона, бо думаю, што яна дрыжыць усім целам не толькі ад страху перада мною, але і баючыся, каб я не знайшоў чагосьці, схаванага пры ёй. Калі б не думка, што калегі інакш гэта зразумеюць, я б абшукаў яе яшчэ больш дакладна. Тады я звярнуў увагу, што яе валасы ззаду завязаны ў вялікі вузел. Вымаю з іх шпількі і грабяні. На зямлю нешта падае — гэта некалькі соцень даляраў, моцна скручаных і звязаных у кавалку чорнай панчохі.

— Мудра! — сказаў я ёй і ўспомніў Лорда, бо гэты выраз быў яго любімым слоўцам.

Звычайна праважатыя самі не нясуць усіх грошай, а частку іх даюць на перахоўванне верным людзям са сваёй партыі.

Пасля вобыску я сказаў людзям, якія ляжалі на зямлі:

— Устаць!

Усе паспешліва ўзняліся з зямлі і ўважліва глядзелі мне ў твар.

У гэты момант я сказаў:

— Айда на шпацыр! І запрашаю яшчэ раз у госці з таварам!

Твары перамытнікаў павесялелі. Той, якога я калісьці параніў, звярнуўся да мяне:

— Таварыш дазволіць мне пашукаць у лесе шапку? Я згубіў яе, калі ўцякаў.

— Пойдзеш і без шапкі! Бачу, што табе моцна шкада яе! Айда ў дарогу!

«Сланы» борздзенька пайшлі ў паказаным ім напрамку і хутка зніклі ў лесе. А мы злажылі тавар у дзве вялікія носкі. Там было 42 мардары і 5 пакункаў пяскоў. У адным мяшку мы знайшлі трохі правіянту і брудную жаночую бялізну. Грабар засмяўся:

— Вось гэта эlegantка! Нават на работу запасную бялізну бярэ!.. Гэта на выпадак, калі спалохаецца!

Потым ён сказаў мне:

— Ты не мог абшукаць яе як належыць? Трэба было дагала распрануць.

— Ён яе не распранаў, але ўсё знайшоў, — сказаў Шчур. — А ты распранаў бы, і нічога, акрамя ворса, не ўбачыў бы.

Мы дастаткова шмат зарабілі на гэтай партыі, якая зусім неспадзявана трапіла нам у рукі. Потым Грабар знайшоў у лесе згубленую «паўстанцам» шапку. Мы распаролі яе і нічога не знайшлі... Дзіўна ў парты ты! Навошта яму патрэбна была гэтая нікчэмная шапка! Я думаў, што ў ёй грошы.

Мы ідзем на меліну ў лес. Там раскладаем вогнішча. Ядзім, п'ем спірт, але мы незадаволеныя. Тое, што партыя Гетмана вырвалася з нашых рук, заганяла нас у дрэнны настрой.

— Ну, нічога... Ubачым! — кажа, блішчучы вачыма, Шчур.

Мы без пытанняў ведаем, што ён мае на ўвазе. Разуме-ем з паўслова, з аднаго жэста, з аднаго руху.

Пачаліся дажджы. Ночы былі чорныя. Мы ныралі ў іх, нібы ў сажу. Мы ганяліся за партыяй Гетмана. Калі Шчур

за бясцэнак прадаў рэшту тавару, якога назбіралася шмат, то сказаў:

— Ну, хлопцы, зараз бяромся за Гетмана. Павінен ён, халера, лопнуць!

— І лопне! — урачыста сказаў Грабар.

— Цяпер інакш будзем яго браць! — сказаў Шчур.

— Як? — спытаў я.

— Як? — паўтарыў ён маё пытанне. — А так: на меліне... Як яны ў дарогу, то і мы ў дарогу! Яны на меліну — і мы на меліну. Яны з меліны — шасць, а мы — цап за морду! Аддавайце, халеры, сармак або тавар!

— Гэта клёва, — пацвердзіў Грабар, удараючы далонню аб калена.

Шчур вярнуўся ў мястэчка, а я і Грабар мелінуем у лесе. Знайшлі дасканалую схову. У выпадку шухеру можна лёгка «развеацца» ва ўсе бакі. Вечарам да нас прыбег Шчур.

— Ну, хлопцы, у дарогу!.. Пайшлі!..

Інстынктыўна знаходзячы дарогу, у поўнай цемры мы ідзем у напрамку Мінска, дзе знаходзіцца меліна Гетмана. Мы рушылі, як толькі пачало змяркацца. Ішлі вельмі хутка, без адпачынку, і ў дванаццаць гадзін ночы апынуліся каля меліны Гетмана. Шчур паціху пералез праз агароджу і пабег да гумна. Потым вярнуўся да нас:

— Ну, айда, хлопцы! Усё ў парадку.

Мы пайшлі да гумна. Праз дзірку пад вялікай брамай прасунуліся ўсярэдзіну. Тым была цішыня і цемра. З левага боку гумна былі сусекі, на якіх звычайна спалі «паўстанцы». Справа стаяла сячкарня і ляжалі стосы снапоў. У адным куце я ўбачыў некалькі мяшкоў збожжа. Паміж імі і сцяной гумна быў вузенькі праход. Мы схаваліся там. Шчур сказаў нам:

— Сёння прыйдуць і сёння пойдучь назад. Ведаю гэта на «пэ»!.. Разумеец? Сюды яны нясуць дарагі тавар, а за граніцу возьмуць яшчэ даражэйшы: скуркі за тры партыі тавару. Вось гэта будзе работка!.. Толькі глядзіце, бо Гетман мае машыну... Грабар стане пры браме, а ты пакладзеш іх і абшукаеш. Забярэш «трубку» у Гетмана... Форсы не

шукай, бо многа яны не маюць, а тавар будзе ў мяшках... Павінны ўжо падыходзіць. Выйшлі раней за нас, а цяпер дванаццаць...

Праз пятнаццаць хвілін мы пачулі пад сцяной гумна шум крокаў. Потым усё сціхла.

— Пайшлі да гаспадара, — ціха сказаў Шчур.

Неўзабаве мы пачулі шум ля дзвярэй. Скрыгатнула за саўка. Заскрыпелі дзверы гумна. Мы пачулі шоргат крокаў па дошках. Мелінар дастаў з-пад кажуха запалены ліхтар і паставіў яго каля варотаў. Мы ўбачылі перамытнікаў, якія круціліся па гумне. Іх было адзінаццаць. Яны паскідалі з плячэй носкі і клалі іх збоку ля ўваходу ў гумно. Яны расцілалі сена на падлозе і клаліся адпачываць. Мелінар, Гетман і яшчэ двое перамытнікаў узялі носкі і выйшлі з гумна. Праз некалькі хвілін вярнуліся, несучы пяць вялікіх носак, у каторых былі белыя і чорныя каракулевыя скуркі, якія «паўстанцы» павінны былі занесці ў Польшчу. На дваіх прыпадала адна носка, і яны павінны былі несці яе пачаргова.

«Сланы», лежачы на сене, курылі папяросы.

— Есці будзеце? — спытаў мелінар у Гетмана.

— Не. Зараз вяртаемся. Трэба да раніцы перайсці граніцу. Вып'ем — і ў дарогу, — адказаў перамытнік.

— Як хочаце, — сказаў селянін.

— Можа, прынясіце трохі яблыкаў? У вас ёсць добрыя антонаўкі, — пачуў я голас нейкага «паўстанца».

— Антонаўка ў мяне знакамітая! — сказаў мелінар і, хаваючы ліхтар пад кажухом, выйшаў з гумна.

Робіцца цёмна. У змроку свецяцца аганькі папярос. Чуваць скупыя словы. Усе адпачываюць. Нехта задрамаў. І тут Шчур ціха кажа:

— Грабар ля варот! Ты ўсярэдзіну!..

— Пайшло... Першая катэгорыя! — шэпча Грабар.

Мы выйшлі са сховаў і ў цемры пайшлі наперад. Я трымаю ў левай руцэ ліхтар, а ў правай — зараджаны парабелум. Набліжаюся да «паўстанцаў», якія ціха размаўляюць паміж сабой... Чакаю...

— Тут ёсць хто чужы? — чую голас у цемры.

У гэты момант я ўключаю ліхтар і высоўваю ўперад парабелум. Ля варот гумна і ля засекаў блішчаць ліхтарыкі калегаў.

— Рукі ўверх! Раз, два... Ну, бо ў лоб!

— Кладзіцеся на спіну! — крычыць Грабар.

Усе змоўклі. Я бачу, што Гетман употай апускае руку ўніз. Ведаю, што хоча адкінуць убок рэвальвер. Шчур ідзе да дзвярэй гумна. Адчыняе іх. Выкідае на двор носкі са скуркамі. Я па чарзе абшукваю «паўстанцаў». Пачынаю з Гетмана, у якога забіраю зараджаны наган.

— Таксама маеш кіпцюры! — кажу я яму.

Я хутка абшукаў усіх «паўстанцаў». У праважатага знайшоў каля тысячы рублёў золатам.

— Хадзі! — кліча мяне Грабар.

Я іду да адчыненых дзвярэй. Потым азіраюся і кажу:

— Да раніцы каб ніхто не наважваўся выйсці адсюль! Бо як прыловім каторага за гумном, застрэлім!

Калі мы апынуліся на двары, я заўважыў, што здалёк з ліхтаром у руцэ ідзе мелінар. Ліхтар быў прыкрыты крысом кажуха і кідаў ўніз, на зямлю, хісткую пляму святла. Я падскочыў да яго. Узяў з рукі мелінара кош з яблыкамі і паставіў на зямлю. Потым бліснуў яму ў вочы ліхтаром і сказаў:

— Ты арыштаваны. З гумна не выходзіць, бо зловіш кулю!

Я адчыніў дзверы і ўвапхнуў у гумно знямелага ад страху мужчыну. Потым замкнуў дзверы на засаўку.

Мы з Грабаром узялі па дзве носкі, а Шчур адну. Паволі рушылі ўперад. Нас атуліў густы змрок. Мы неслі значны цяжар і вымушаны былі часта адпачываць. Да раніцы ледзь змаглі дайсці да нашай меліны ў Краснасельскім лесе. Вечарам таго ж дня мы перанеслі тавар у мястэчка, і Шчур «апыліў» яго з вялікай стратай.

А праз два дні зноў паклалі партыю Гетмана. Шчур даведаўся ў мястэчку, што партыя Гетмана ідзе на іншую меліну. Прыбег днём да нас:

— Ну, хлопцы, — сказаў са злосным бляскам у вачах. — Сёння Гетман са сваімі зноў валіць у дарогу... Хлопнем іх тут, у мястэчку. Гэта будзе хаю-ваю! Выходзяць з гумна Мальцысяка, з Загуменнай... Толькі рабіць трэба з трэскам! Дадзім ім перцу панюхаць.

Увечары мы зрабілі засаду каля гумна, у якім павінны былі сабрацца «паўстанцы» з партыі Гетмана. Калі зусім сцягнула, мы пералезлі праз агароджу і ляглі ў баразну ў дзесяці кроках ад уваходу ў гумно. Чулі, як побач з намі спынілася фурманка, з якой выгрузілі тавар. Потым фурманка ад'ехала, і да гумна пачалі падыходзіць перамытнікі. Прыходзілі па адным, па двое. Мы чулі іх прыглушаныя размовы.

— Ужо ўсе? — раздаўся голас Гетмана.

— Не хапае Янкі Келбя! — адказаў нехта.

— Зараз прыйдзе. Пайшоў па спірт для нас, — сказаў другі «паўстанец».

Праз некалькі хвілін мы пачулі паспешлівыя крокі, якія набліжаліся да нас. Той, хто ішоў, павярнуў да гумна, адмакнуў дзверы і ўвайшоў усярэдзіну. Мы ўсхапіліся на ногі і следам за ім уварваліся ў гумно. Амаль адначасова мы ўключылі ліхтарыкі, высунулі наперад рэвальверы і закамандавалі:

— Рукі ўверх!

— Сядзець!

Зноў абшукаў «сланоў». Пачаў і цяпер з Гетмана, зноў забіраючы ў яго наган. Я сказаў яму:

— Калі трэці раз знайду ў цябе такую цацку, то табе ёй мазгі праз лоб выдзьмухну! Разумееш?

Я абшукаў усіх «сланоў». Рабіў гэта наўмысна паволі. Тым часам Грабар павыкідаў з гумна ўсе носкі, а Шчур адносіў іх па дзве за раз далёка ў поле. Затым я сказаў перамытнікам да раніцы не выходзіць з гумна і зачыніў дзверы. Натуральна, што яны не паслухаюць нас і выйдуць раней, але нам было ўсё роўна.

Мы перанеслі тавар да купца, якога Шчур загадзя папярэдзіў аб гэтым. Праз паўгадзіны пасля агранды тавар быў ужо «апылены». Мы ўзялі толькі трэцюю частку яго кошту.

Шчур весела смяяўся:

— Ну, будзе гутаркі! Ну, будзе гамонкі! Але мы зрабілі сваё. А як здарыцца выпадак, то і трэці раз пакладзем іх!

Некалькі дзён мы патрапілі, каб сабраць схаваны ў розных месцах тавар на адну меліну і перанесці яго адтуль да купца. Усё зрабілі і зараз маем свабодныя рукі. Вырашылі крыху адпачыць.

Я і Грабар днём спім у спіртзаводзе, а ўначы блукаем у ваколіцах Ракава. Ходзім па лясках, па палях, па дарогах, а часам заходзім і ў мястэчка. Шчур тым часам рыхтуе работу на будучыню. З ім мы сустракаемся па начах.

У мяне цяпер, акрамя тых 6 тысяч даляраў, якія я даў схаваць Петрыку, яшчэ 8,5 тысяч даляраў і больш як 2 тысячы рублёў у золаце. Большую частку тых грошай я схаваў у тайніку ў Кручака. Грабар таксама там хавае грошы. Гэты тайнік — дупло старой ліпы — мы называем нашым банкам.

Аднаго вечара я пайшоў разам са Шчурам і Грабаром да Мамута, які закульгаў так моцна, што мусіў спыніць перамытніцкую працу. Калега радасна прывітаў нас. Мы пачалі піць гарэлку. Мамут доўга прыглядаўся да мяне, а потым павольна, з цяжкасцю вымаўляючы словы, сказаў:

— Ці праўда гэта, што ты... той... таго?..

— Што? — спытаў я.

— Чэкіст...

Шчур пырснуў смехам, а потым сказаў:

— Цёмна ў цябе ў галаве, Мамут... Гэта мы ўсе разам кладзём «паўстанцаў». Разумееш?.. Крыем іх і там, і тут... Бачылі яго, калі іх «стрыг», ну і кажуць!..

Мамут кіўнуў галавой, і вочы яго весела заблішчалі:

— Гэта, браце, ім за ўсё! — сказаў Шчур. — І за Кручака, і за Лорда, і за тое, што яны цапы, хамы, шкопы!..

Ён выпіў шклянку гарэлкі і ўдарыў кулаком па сталю:

— Як захочам, то ніводнай партыі праз граніцу не пусцім! Наша граніца, а не іхняя! Наша — і ўсё! Нас трое, а іх трыста, і ні адзін не пройдзе! Ні адзін!.. Наша граніца!..

Мамут піў і ківаў галавой. Твар у яго быў як выкуты з каменю, і толькі вочы гіганта былі дзіцячыя, добрыя, весела ўсміхаліся нам, і ў іх адбівалася мноства розных пачуццяў і думак, якіх ніколі нельга выказаць словамі.

Калі мы збіраліся адыходзіць, Шчур паклікаў жонку Мамута і сказаў ёй:

— Не маеце цяпер падтрымкі ад мужа... Так?

— Што зробіш? Я не наракаю.

— Хочаце адкрыць магазін або якісьці бізнес?

Вочы жанчыны радасна бліснулі:

— Але з чаго?

— Я дам тысячу рублёў, — сказаў Шчур.

— І я дам тысячу, — сказаў я пасля яго.

— Я таксама дам тысячу, — дадаў Грабар.

— Як я вам аддам? — спытала жанчына.

— Нічога не трэба! Гэта для яго, — Шчур паказаў пальцам на Мамута. — Толькі вы пра яго дбайце, пра гэтага... Мамута, бо яго і дзіця можа пакрыўдзіць. А свет цяпер такі: слабога, добрага, сарамлівага зубамі загрызуць.

Мы далі жонцы Мамута 3 тысячы рублёў і выйшлі з хаты.

Назаўтра Шчур прынёс мне пошту, якая была даслана на яго адрас, але была прызначана для мяне. Пошта была з Вільні ад Петрыка. У ёй быў ліст і маленькая скрыначка. У ёй я знайшоў дасканалы компас у скураным футляры. Я ніколі не думаў набыць компас, хаця гэта была вельмі зручная і карысная для мяне рэч. Цяпер я мог беспамылкова, у самую цёмную ноч, у зусім незнаёмай мясцовасці, знайсці патрэбны мне напрамак.

Увечары я доўга глядзеў на стрэлку компаса, якая свяцілася ў цемры і, расчулены, думаў пра Петрыка. «Як гэта прышло яму ў галаву?.. Аднак, думаў пра мяне... Купіў гэта для мяне!..»

Глава ІЗ

Пасярод Краснасельскага лесу, за тры кіламетры ад граніцы, ляжыць наўскасяк перарэзаная дарогай гіганцкая паляна. З паўднёвага боку той паляны знаходзіцца вялікі, цёмны, густа зарослы дрэвамі яр. Там часта крадуцца «паўстанцы», якія для скарачэння дарогі паспешліва пераходзяць паляну і знікаюць у гушчыні хмызнякоў, якія параслі па берагах яру.

У ста кроках ад левага рогу той паляны ў адну з начэй вырас кусцік, а за ім утварыўся нябачны здалёк дол. А ў некалькіх кроках злева, на ўскрайку яру, з'явіўся стог сена... Я сядзеў унізе за кусцікам, а Шчур схваўся ў стоце. Грабар прытаіўся ў хмызняку ў некалькіх кроках ад таго месца, дзе злучаецца край лесу з ярам. Такім спосабам мы ўтварылі сачок нахштальт таго, які папярэдне зрабілі паблізу Гараняў, памылкова злавіўшы замест партыі Гетмана шэсць перамытнікаў і перамытнічку.

Праз гадзіну пасля світання я заўважыў людзей, якія выходзілі з лесу на тым баку паляны. Ішлі яны паспешліва, стараючыся як мага хутчэй перайсці адкрытую мясцовасць... Усе ў чорных кароткіх куртках і доўгіх ботах... Набліжаюцца да мяне. Ідуць у некалькіх кроках ад маёй засады і падыходзяць да хмызняку на рагу паляны. Я ўбачыў, што насустрач ім (каб не дапусціць «сланоў» блізка да лесу) бяжыць Грабар. «Паўстанцы» спачатку не заўважылі яго. Потым, аслупянеўшы, спыніліся. Пачуўся голас Грабара:

— Рукі ўверх!

«Паўстанцы» лавінай кінуліся ўлева, да ўскрайку паляны. Са стогу сена выскачыў Шчур. У руках у яго былі два рэвальверы. Ён крыкнуў на іх зблізку:

— Ляжаць, бо кіну гранаты!

Яны рухнулі на зямлю.

— Рукі крыжам! — крыкнуў Грабар.

Я хуценька абмацаў іх: шукаў зброю. Потым загадаў ім устаць і дакладна абшукаў кожнага. Мяшкі са скуркамі, якія яны неслі з сабой, я скідаў у кучу. У складзе гэтай партыі былі мажныя рослыя мужчыны.

— Добрыя б былі салдаты для Чырвонай Арміі! — сказаў я, абшукваючы іх.

«Паўстанцы» лісліва засмяліся. Раптам з аднаго канца партыі я пачуў знаёмы мне голас Аліганта (дзіўна, што я не заўважыў яго спачатку).

— Хло-о-о-опцы!.. Гэта ж Шчу-у-у-ур!..

Алігант паказаў пальцам у бок Шчура, які стаяў у некалькіх кроках ад стога. З яго твару зваліліся дрэнна прыклееныя вусы, таму яго адразу пазналі.

Я падбег да Аліганта:

— Закрый зяпу, бо зараз пакажу табе не шчура¹, а ката! Алігант пачаў адыходзіць ад мяне, плаксіва гаворачы:

— Пане... Таварыш... Уладак...

Я абшукаў «паўстанцаў» і адпусціў. Перад гэтым сказаў:

— Паведаміце вашым хайракам у Ракаве, што граніца зачынена! Што ніводнай партыі не прапушчу! Скажаце, што гэта за Кручака і за Лорда і за тое, што важдуюцца з Алінчукамі! Зразумелі?

Пачуліся галасы «паўстанцаў»:

— Так. Зразумелі...

Я ў гэты момант сказаў:

— Ну, дык рвіце! Бягом, бо буду рубіць у вас!

«Сланы» — у ногі. Я некалькі разоў стрэліў услед ім так, каб не трапіць. А Грабар крычаў:

— Го-го-го! Тры-ы-ымай фартоўцаў, жыганаў, хайракоў, блатнякоў, нягоднікаў, ашуканцаў!..

Калі пазней мы аднеслі тавар на меліну, Шчур сказаў:

— Ну, цяпер і мне кляпа! Усё мястэчка будзе ведаць. Цяпер і я павінен ісці на выставу.

— Нічога, дадзім рады! — сказаў Грабар.

А праз пару дзён учынілі паляванне на нас. Мы былі па адной справе каля Мінска. Уначы пачаўся дождж. Да ра-

¹ Шчур (польск.) — пацук.

ніцы мы перайшлі з Архіерэйскіх лясоў у Краснасельскі лес. Пераднявалі ў лесе паблізу дарогі на 19-й вярсе ад Мінска. Прамоклі да апошняй ніткі. Незадоўга да поўдня дождж спыніўся, і мы развялі вогнішча, каб абагрэцца і высушыць рэчы. Дым вогнішча мог нас прадаць, але мы не звярталі на гэта ўвагі. Вартавалі па чарзе па адным і сушылі рэчы ля агню, у які кідалі вялікія палены складзеных паблізу ў штабелі дроў. У нейкі момант каля нашай сховы прайшлі два пастушкі. Хлопцы на хвіліну затрымаліся, з цікавасцю зыркаючы на нас.

— Ну, чаго вы? — крыкнуў на іх Грабар. — Шаруйце далей!

Пастушкі паспешліва зніклі ў хмызняку. А праз гадзіну (я ў гэты час сушыў адзенне і стаяў на варце) пачуў у лесе нейкі падазроны шум. Паварочваю галаву ўлева, і раптам мае вочы на момант сустрэліся з вачамі, якія глядзелі на мяне з гушчыні хмызняку. Акрамя гэтага, я заўважыў чорную скураную шапку з чырвонай пяціканцовай эмаліраванай зорачкай. Я ведаў, што за мной сочаць, таму не паказаў выгляду, што занепакоіўся, толькі зарадзіў рэвальвер і паставіў нагу ля вогнішча. Калегі здзіўлена глядзелі на мяне. Рухамі рук я паказаў ім, каб хутка збіраліся. Яны зрабілі гэта, не трацячы ні хвіліны, але не паказаліся са сховы. Я паказаў ім рукой у напрамку хмызняку. А там чуліся ўсё больш выразныя шумы і прыглушаныя шэпты. Я пачуў іх з правага і левага бакоў. Раптам паблізу кораценька брэхнуў сабака. У гэты момант я нахіліўся і шапнуў хлопцам:

— Гранаты! Жыва!

Калегі ўзвялі шэсць французскіх гранат і далі мне дзве. Я кінуў адну гранату прама ў хмызняка перад сабой, а другую трохі далей. Шчур і Грабар у гэты момант кінулі гранаты ўлева і ўправа. Праз некалькі секунд гранаты пачалі ўзрывацца. Лес здрыгануўся. У паветра паляцелі фантаны зямлі. Трашчэлі галіны дрэў. Пачуліся крыкі і тупат людзей, якія ўцякалі. А мы адразу ж пайшлі на захад, стараючыся не рабіць шуму.

Доўгі час панавала цішыня, а потым пачуўся карабінавы стрэл. Потым пачалася густая страляніна. Мы не адказалі ніводным выстралам і ўсё ішлі наперад. Праз пэўны час заду пачуўся брэх сабакі.

— Гэта нядобра! — сказаў Шчур. — Ловяць нас з сабакам, а да вечара яшчэ далёка...

— Каб быў шкіпінар ці аміяк, можна было б выліць на зямлю. Сабака не пайшоў бы далёка за намі. А цяпер магіла! — сказаў Грабар.

Мы наблізіліся да ўскрайку лесу. Перад намі далёка распасціраліся адкрытыя палі. Да граніцы было 12 вёрст, а да найбліжэйшага лесу, які вёў да граніцы, больш за 4 вярсты, а змярканне павінна было наступіць не раней як праз 3 гадзіны, таму выходзіць у поле было вельмі небяспечна.

Мы пайшлі краем лесу на поўдзень.

Перайшлі на другі бок тракту і пасярод лесу павярнулі на ўсход. Цяпер ад пагоні нас аддзяляў тракт. Наша пагоня ішла на захад, а мы падаліся на ўсход. Яны прасоўваліся вельмі павольна, бо баяліся засады, а мы шыбавалі хутка. Час ад часу злева быў чуваць брэх сабакі.

Я ішоў першы. Каб не згубіць напрамак і не павялічыць дарогу, я павёў калег па компасе. Мы наблізіліся да ўскрайку лесу. Адтуль было відаць Старое Сяло і вазы, якія ехалі па тракце. Я павярнуў на поўнач. Дачакаўшыся зручнай хвіліны, калі паблізу нікога не было, мы перайшлі на другі бок тракту і апынуліся ў той частцы лесу, з якой выйшлі гадзіну таму. Цяпер мы былі ў тыле аблавы, якая паволі прасоўвалася ўперад у двух кіламетрах ад нас.

Мінулі наша згаслае вогнішча. Ubачылі варонкі, якія выралі ў зямлі гранаты. З гэтага месца накіраваліся на поўнач, а потым зноў пайшлі на захад услед за аблавай. Усё выразней быў чуваць брэх сабакі і шум, які рабілі людзі, якія ішлі перад намі. Чуем, як аддаляюцца на поўдзень: перайшлі тракт. Мы ў гэты час набліжаемся да ўскрайку лесу і тут спыняемся. Зноў бачым перад сабой палі... А да змяркання яшчэ 2 гадзіны. Другі раз мы ўжо не ідзем вакол

па лесе, бо ведаем, што нас пільнуе пагоня і яны зробіць засаду або скіруюць аблаву ў тыл, а па папярэдніх стрэлах і шуме, якія рабілі, можна было меркаваць, што маюць значныя сілы. Мы сцішыліся ў хмызняку на ўскрайку лесу і чакаем. Гранаты і рэвальверы трымаем нападготове... Час цягнецца бясконца... Да вечара далёка.

Праз гадзіну аблава абышла лес вакол і зноў пачала набліжацца да нас. Кожныя пару хвілін брахаў сабака.

— Я гэтага скоўра¹ ліквідую! — злосна сказаў Грабар. — Пачакайце тут.

Ён усунуў у кішэню рэвальверы і ўзвёў чэкі ў дзвюх гранатах. Потым пайшоў лесам насустрач людзям, якія набліжаліся да нас.

Хвілін пятнаццаць панавала цішыня. Аблава ўсё бліжэй. Раптам пачуўся выбух гранаты, які адгукнуўся далёка ў лесе... Другі выбух... Сабака замоўк... Абсалютная цішыня... Потым пачалі грымець карабіны. Праз некалькі хвілін да нас наблізіўся Грабар.

— Трапіў у сабаку? — запытаў у яго Шчур.

— Не ведаю. Але яны, напэўна, затрымаюцца.

Да змяркання яшчэ больш за гадзіну.

Мы выйшлі ў поле. На месцы чакаць нельга, каб не даць сябе акружыць. Ідзем прама да лесу, які чарнеецца ў 4 вярстах ад нас. Калі прайшлі трэцюю частку дарогі, ззаду пачуліся выстралы. Я азірнуўся. За намі полем беглі салдаты з карабінамі ў руках і, час ад часу спыняючыся, стралялі ў нас. Мы пайшлі яшчэ хутчэй.

У палове нашай дарогі была вёска. Хочучы скараціць сабе дарогу, каб мець роўныя шансы з нашай пагоняй, якая, напэўна, пойдзе праз вёску, мы ўвайшлі ў вузкую вуліцу, якая патанала ў гразі. Зброю мы не хавалі — у руках у нас былі рэвальверы і гранаты.

Сярод вёскі стаяў натоўп людзей. Праводзілі нейкі сход. Натоўп акружаў падводу, на якой стаяў якісьці мужчына і, ажыўлена жэстыкулюючы рукамі, нешта ім гаварыў. Раптам хтосьці з натоўпу заўважыў нас. Ён нешта крыкнуў. Усе

¹ Сковер (*жарг.*) — сабака.

позірка накіраваліся ў наш бок. Не звяртаючы на гэта ўвагі, мы шыбавалі ўперад. І тады мужчына, які прамаўляў да сабраных на вуліцы людзей, саскочыў з падводы і пабег у бліжэйшы двор.

Шчур жудасна крыкнуў:

— Трымай!

Грабар некалькі разоў свіснуў у пальцы.

Натоўп пачаў радзець. Людзі разбягаліся ва ўсе бакі. Ідучы далей пустой вуліцай, мы дзе-нідзе бачылі людзей, якія ўпотаі паглядалі з вокнаў хат і з-за вуглоў халуп.

Мы перайшлі на іншы канец вёскі і пайшлі наперарэз праз поле. Здалёк безупынна грывелі стрэлы салдат, якія гналіся за намі. Яны такім чынам хацелі даць сігнал вяскоўцам, каб яны гналіся за намі, але нарабілі яшчэ больш перапалоху і дабіліся таго, што сяляне пахаваліся, дзе хто мог.

Нарэшце, мы дайшлі да лесу, у якім ужо панавалі вячэрнія цені:

— Можам пачакаць іх тут, — сказаў Грабар, сядваючы на пень ад зрэзанай бярозы. — Бачу, што ім вельмі карціць у пекла.

Цяпер ужо ніхто з нас не можа свабодна паказацца ў мястэчку. Мы ідзём найчасцей усе разам і толькі вечарамі. Шчур наведваецца ў дамы сваіх інфарматараў і збірае ад іх навіны аб працы «паўстанцаў», пра розныя інцыдэнты на граніцы, прыграніччы і ў мястэчку. Потым разам ідзем у крамы і купляем патрэбныя рэчы. Пару разоў нас пазнавалі, але ніхто не асмельваўся перайсці нам дарогу або данесці ў паліцыю. А потым мы выходзілі з мястэчка і ішлі на меліну на спіртзавод у Памаршчызне або ў навакольныя лясы. Часцей у лясы. Там было больш бяспечна.

Мы зноў страцілі некалькі дзён на зборы і перанос да купца схаванага ў розныя месцы тавару. Грошы мяне ўжо не цешаць. Якая розніца, колькі іх маю, калі я не магу купіць за іх усяго, што мне падабаецца. Большую частку іх я складваю, пераважна, золата і драбнейшыя купюры, у наш банк — дупло старой ліпы.

Учора Шчур пайшоў у мястэчка адзін. Мы чакалі яго на могілках. Ён прынёс некалькі пляшак спірту, шмат ежы і сказаў мне:

— Ёсць для цябе навіна.

— Якая?

— Скажу на меліне.

Ішоў дождж, таму, хочучы добра адпачыць, мы пайшлі на меліну на спіртзавод.

— Што за навіна? — спытаў я ў Шчура.

— Не ведаю, ці казаць табе.

— Ну, кажы!

— Добра. Толькі не перажывай... Заўтра, у нядзелю, будуць Фэліны заручыны.

— Не можа быць!.. А з кім?..

— Здагадайся.

— Не магу дадумацца.

Шчур крыва ўсміхнуўся і павольна працадзіў:

— З па-нам Аль-фрэ-дам А-лін-чу-ком!..

Я анямеў. Шчур заўважыў, якое ўражанне гэта стварыла на мяне, і сказаў:

— Мяне, браце, гэта таксама ўразіла. Я доўга думаў пра гэта... Вельмі доўга... Я разважаў так: ці ж гэта можа быць, каб такі шкоп узяў сястру Сашкі і карыстаўся пасагам, які Сашка цаной свайго жыцця для яе назбіраў?.. Так я думаў. І сказаў сам сабе: рубану яго!.. А потым разважыў глыбей і сказаў інакш: не трэба і няможна!.. І ты таксама гэта зразумей... А ведаеш, для чаго?

— Ну?

Шчур паправіў свечку, якая гарэла ў бутэльніцы, а потым падняў угору два пальцы і прымружыў вочы. На яго твары з'явілася крывая ўсмешка.

— А таму, што яны вартыя адно аднаго!.. Разумееш? Калі яна згаджаецца выйсці за яго замуж, хаця ведае, што гэта за фрукт, то... яна вартая яго... А ён варты яе!.. І сабака ім морды лізаў! А ты плюнь і не бяры да галавы!.. Сястра Сашкі не павінна была гэтага рабіць, а калі зробіць, то яна звычайная... падсцілка... Вось як! Можа, гэта і лепей...

Я доўга маўчаў. У галаве раіліся розныя думкі. Потым я моцна паціснуў руку Шчуру і сказаў:

— Маеш рацыю!

Шчур кіўнуў мне і весела бліснуў вачыма. А трохі пазней сказаў:

— Ведаеш, што я прыдумаў?

Я запытальна глянуў яму ў вочы.

— Пойдзем заўтра ўтрох на заручыны да Фэлі... А што?..

Яны не спадзяюцца ўбачыць такіх гасцей. Адна «смятанка» будзе. А тут мы ўварвемся і пажадаем «вясёлага аелюя для паненкі і для халуя!» Што вы на гэта?

— Давай! — сказаў весела Грабар. — Першая катэгорыя!

— Давай! — крыкнуў і я.

Мяне разабрала злосць. Я быў гатовы на любую, нават самую дзікую авантуру. Я шмат выпіў. Потым, калі калегі заснулі, доўга ляжаў і не мог заплюшчыць вачэй.

Назаўтра познім вечарам мы падаліся ў мястэчка. Да дому Вэблінаў быў лёгкі доступ з усіх бакоў. Мы пералезлі праз некалькі парканаў і апынуліся ў садзе. Адтуль можна было зручна назіраць увесь рух у доме і на двары.

Пачаўся дождж. Двор апусцеў. Праз адчыненыя і ярка асветленыя вокны былі чуваць гукі грамафону. Я падкраўся пад вокны дому і зазірнуў усярэдзіну. Ubачыў некалькі асоб, якія сядзелі за накрытым сталом. Фэля сядзела побач з Альфрэдам, які нешта ёй гаварыў, міла паглядаючы дзяўчыне ў вочы. Ён пастаянна ўсміхаўся, падкручваю пальцамі вусікі, але твар дзяўчыны быў спакойны і суровы.

Апрача іх, я ўбачыў у хаце ўсіх братоў Алінчукоў, Караля і Зыгмунта Фабінскіх, Аліганта і Салаўя з гітарай на каленях. Тут было некалькі незнаёмых мне мужчын, старых і маладых, хутчэй за ўсё сваякоў Алінчукоў і Фэлі. З дзяўчат былі Бэлка, якая памірылася з Альфрэдам, Андзя Салдат, стрыечная сястра Фэлі Зося і яшчэ пару жанчын, знаёмых мне толькі візуальна.

На стале стаяла шмат вышніх пляшак. Кампанія была ўжо добра «ўлюляная», але захоўвала сур'ёзнасць. Наблізіліся Шчур і Грабар. Пачалі са мной глядзець у акно. Гра-

мафон змоўк. Я заўважыў, што Людка Зубік нешта гаворыць Салаўю. Мусіць, просіць яго, каб зайграў ці заспяваў. Да яе далучыліся іншыя дзяўчаты. Я ўбачыў, што Салавей пачырванеў. Ён зручней сеў на крэсле, узяў некалькі акордаў на гітары і пачаў спяваць. Але спяваў ён не нашу перамытніцкую песеньку, якую склала граніца, а іншую... сумную, задуменную.

Стэп, бяскрайні стэп!..
Сэрца ірве жаль!..
Як асуджанага стогн
Ляціць песенька ўдаль...

Я не магу адарвацца ад акна. Песня захапляе мяне. Агортвае ўсю маю існасць. Я ўспрымаю яе душой, сэрцам, нервамі... І тут Шчур паклаў мне руку на плячо:

— Хадзем!

Я іду разам з ім у сенцы. Песенька скончылася. У пакоі хвіліну пануе цішыня. Тады Шчур шырока расчыняе дзверы і ўваходзіць у хату. Мы паспяваем за ім. Усе паварочваюць да нас здзіўленыя твары. Я заўважаю рух сярод Алінчукоў. Альфрэд усунуў руку ў кішэню. У гэты ж момант Шчур бліснуў двума парабелумамі, накіроўваючы іх на прысутных у пакоі людзей. Мы таксама дасталі зброю. Шчур сказаў, звяртаючыся да ўсіх:

— Мы прыйшлі сюды ад імя брата Фэлі, Сашкі. Сашка быў маім калегам, а памёр у яго на руках, — рухам галавы паказаў на мяне. — Таму, калі б ён жыў, запрасіў бы нас хутчэй, чым многіх з вас, на заручыны сястры. А кавалер, — Шчур звярнуўся да Альфрэда, — няхай супакоіцца і трымае рукі ў парадку, бо замест заручын зробім некалькі памінак.

Шчур сеў за стол насупраць Альфрэда, паміж Людкай Зубік і Зосяй, якія рассунуліся ў бакі. Усе маўчалі. Потым пачуўся голас Фэлі, якая глядзела мне ў вочы і казала:

— О, гэта прыгожа, пане Уладзіславе, са зброяй у госці прыйсці.

— Зброі ў руках не маю, — панура адказаў я. — Я выняў яе толькі тады, калі Альфрэд па яе палез, бо ведаю, што нават з-за плоту для яго страляць не ўпершыню!

— Гэта абраза для мяне! — кажа Фэля, і на яе ілбе паказваецца доўгая вертыкальная зморшчынка.

— А!.. Ды панна Феліцыя гэтакія абразлівая?.. Я не ведаў пра гэта. Думаў інакш, бо бачу, што той, які год таму панну к... назваў, аб чым Фэльця добра ведае, цяпер з'яўляецца яе нарачоным.

— А што табе да гэтага? — працадзіў праз зубы Альфрэд. Улез Шчур:

— Яму вельмі да гэтага! Бо ён з'яўляецца тваім кумам!

— Бурага ката хрысціў! — адазваўся Грабар.

— Не, — працягваў далей Шчур, — таму, што паслаў цябе на... і ножку прадзіравіў.

— А хто запрашаў вас сюды? — сказала Фэля.

Я ў гэты момант сказаў:

— Пані мяне калісьці запрашала. Я прыйшоў нападнітку, і пані высмеяла мяне. Цяпер прыйшоў цвярозы, з сябрамі — зноў не падабаецца.

— З бандытамі! — кінуў Альфрэд.

— Не з такімі жлабамі, як ты, што з-за плоту ў хлопцаў страляюць, патаемна ў паліцыю даносяць, з сексотамі ў Саветах сябруюць і хлопцаў засыпаюць! — сказаў я яму.

— Вы самі нікому працаваць не даяце! — сказаў Альфрэд.

— Не даём такім жлабам, як ты! І не дадзім! Скончыліся для вас залатыя дні! Вам дровы калоць, ваду насіць і пялёнкі мыць, а не фартаваць! — сказаў Шчур. — Праз цябе загінуў Кручак, праз цябе загінуў Гвоздзь! Ты нацкоўваў на нас «паўстанцаў». Ты прыводзіў чэкістаў. Дык памятай: для вас граніца зачынілася, і калі, пачынаючы з сённяшняга дня, злаўлю каторага з вас пяцёх, — Шчур пачаргова тыкаў праз стол пальцам у грудзі Алінчукоў, — за граніцай, то рубану ў лоб, бо вы паскудзіце граніцу. І калі злаўлю каторага з «паўстанцамі» — а я злаўлю — то таксама косці патрушчу. Скажыце ім. А цяпер хопіць гутаркі. Мы прыйшлі сюды выпіць і пажадаць Фэлі шчасця. А свае справы ўрэгулюем дзе-небудзь у іншым месцы!

Шчур узяў са стала вялікі графін і наліў гарэлкі ў тры шклянкі: для сябе, для мяне і для Грабара.

— Ну, хлопцы, чах! — сказаў ён весела. — Вып'ем за здароўе Феліцыі, сястры караля граніцы Сашкі Вэбліна.

Мы залпам выпілі гарэлку.

— А цяпер, хлопчыкі, шклянкі аб падлогу, каб ніхто не выпіў з іх за здароўе Феліцыі Алінчуковай, жонкі Альфрэда.

Твары прысутных у пакоі людзей выказвалі розныя пачуцці. Адны стрымліваліся, каб не выбухнуць смехам, іншыя стрымлівалі ў сабе бяссільную злосць. Некаторыя былі перапалоханыя, хаця па нашых паводзінах яны бачылі, што мы не наважваемся зрабіць нічога дрэннага прысутным тут людзям. Я заўважыў, што на тварах Аліганта і Салаўя прабліскавае выраз сімпатыі да нас. Шчур падышоў да Салаўя, узяў з яго рук гітару і сказаў:

— Я не раз спяваў Сашку. Заспяваю яго сястры ў апошні раз.

Ён крануў струны гітары і пачаў спяваць. Песенька была вельмі фрывольная і камічная. У гумарыстычнай форме апявала нядолю і рызык прафесіі перамытніка. Я заўважыў па некаторых тварах, асабліва ў дзяўчат, вясёлыя ўсмешкі. Шчур скончыў песеньку і сказаў:

— А цяпер, мая дарагая Фэля...

— Не твая і не дарагая! — вякнуў Альфрэд праз стол.

Шчур прымружыў вочы і сказаў:

— Што не мая, то маеш рацыю, а што дарагая, то я маю рацыю, бо мае пасаг, да якога ты ласы больш, чым да яе.

— Чуе сабака сала! — азваўся Грабар.

— Усё гэта рацыя. А найбольшую «рацыю» мае вол... такі, як ён! — сказаў жартаўліва Шчур, паказваючы пальцам на Альфрэда.

Фэля ўсхапілася з месца:

— Ці доўга панове намерваюцца тут заставацца? — сказала яна высокім непрыемным голасам. — Калі так, то я пайду адсюль!..

— Не, — кінуў Шчур, — зараз пойдзем... А ў канцы хачу падараваць панне Феліцыі шлюбны прэзент, бо не спадзяюся, што запрасіць нас на вяселле... І мы не прыйшлі б, — сказаў ён, хвіліну памаўчаўшы. — Вось, золата пані не трэба,

бо Сашка досыць зарабіў для... Альфрэда, таму золата не дам. Дам пані іншы прэзент, які і Сашка ахвотна прыняў бы!

Шчур нахіліўся праз стол і паклаў на сурвэтцы перад Фэляй гранату. Грабар пайшоў па яго прыкладзе. Я ў гэты час сказаў:

— А я падару нешта іншае: памятку, якую калісьці дастаў мне Альфрэд. Я не пабег з ёй у паліцыю, толькі паказаў Сашку, а цяпер даю пані.

Я паклаў побач з гранатамі кулю з браўнінга, якую восенню 1922 года я дастаў са сцяны дома Трафідаў пасля нападения на мяне.

Усе маўчалі. Фэля глядзела са здзіўленнем на гранаты і на кулю, якія ляжалі перад ёй. Некаторыя госці разам з крэсламі адсоўваліся ад стала. А Шчур сказаў:

— Ну, хлопцы, айда ў дарогу! Хай яны тут сядзяць і дзяцей пладзяць, а нас чакае чорная ноч, чорная сцежка, зялёны лес і зялёная граніца!

Мы выйшлі з памяшкання. Ужо ў сенцах я пачуў голас Альфрэда:

— Трэба ў паліцыю!.. Што ж гэта!.. Гэта ж гранда!.. Маем сведкаў!..

У наступную хвіліну пачуўся спакойны, нізкі, з металічным адценнем голас Фэлі:

— Ну, сядзь... Ты... Ты... — не скончыла.

Мы выйшлі на вуліцу і нырнулі ў цемру лістападаўскай ночы. Я ішоў і ўсё думаў: «Што ірвалася з вуснаў у Фэлі, калі яна гаварыла Альфрэду?» Дорага заплаціў бы, каб даведацца! Дорага даў бы!..

Глава І4

Наша меліна вельмі неспакойная. Мы акружаны ворагамі. Вакол па дарогах, па сцежках, па лясках, па палях, па лугах валакаюцца зялёнкі, сексоты, мытнікі, чэкісты. А мы сядзім, як у гняздзе, у дасканала замаскіраванай меліне ў глыбіні Краснасельскага лесу і чакаем, калі пачне змяркацца. Любая неасцярожнасць можа нас прадаць, а барацьба з вялікімі сіламі — гэта зусім не для нас, таму мы паводзім сябе вельмі ціха і нават не распальваем вогнішча.

Трымаемся мы гэтага небяспечнага месца таму, што намерваемся накрыць тут некалькі партый «паўстанцаў». Пункт гэты вельмі дасканалы і добра вывучаны намі.

Удзень пайшоў дробны дакучлівы дождж. Хмары засланілі неба. Была другая гадзіна. Мы ўжо не спалі. Шчур распаліў маленькае вогнішча ў вялікай яме, з якой агульнымі сіламі выцягнулі гіганцкі, урослы ў зямлю валун. Для агню ўжывалі толькі сухое дрэва.

З трох бакоў наша меліна была акружана багнай, але знаходзілася на сухім узгорку. Вакол стаялі задуменныя, панурыя, сівыя ад старасці елкі. Чорнымі калонамі яны пнуліся высока ўверх. Дарогу да нас, апрача багны, загароджвалі гіганцкія вываратні, густыя хмызнякі і кучы ламачча. Грабар устаў з месца і сказаў:

— Я трохі прайдуся. Прынясу вады.

Шчур кінуў яму галавой. Грабар узяў пасудзіну і знік паміж дрэвамі. З таго часу прайшла гадзіна, а Грабар не вяртаўся. Раптам з поўдня, з досыць блізкай адлегласці, мы пачулі два рэвальверныя выстралы. Шчур усхапіўся на ногі.

— Наган! — коратка кінуў ён.

І тут пачулася яшчэ некалькі выстралаў.

— Парабелум! — кінуў мне Шчур. — Гэта Грабар!

Прама па лесе мы пабеглі ў напрамку выстралаў. Праз пятнаццаць хвілін апынуліся на ўскрайку лесу. Здалёк быў

бачны дах хутара. У некалькіх сотнях крокаў ад нас я ўбачыў, што нешта чарнее ў траве. З рэвальверам у руках я пабег туды. Ubачыў мужчыну ў сялянскай вопратцы, які ляжаў на лузе. Я падышоў да яго. Ubачыў рыжую бараду, якая тырчэла ўгору, шрам на левай шчацэ і крывую, злосную ўсмешку, якая назаўсёды застыла на мёртвых збялелых вуснах.

— Гэта... Макараў! — выкрыкнуў я.

Шчур нахіліўся над целам агента.

— Разумнік!.. Пераапрунуўся ў селяніна! — хрыпла вяркнуў ён.

— А дзе Грабар? — спытаў я ў яго.

Мы азірнуліся вакол. Край лесу і луг былі пустыя.

Шчур паклікаў:

— Грабар! Грабар!

Ніхто не адазваўся. Шчур наблізіўся да трупа і падняў наган, які ляжаў непадалёк. Агледзеў рэвальвер і сказаў:

— Грабар павінен быць дзесьці недалёка. Можа, ён паранены, бо забраў бы ў яго машыну.

Мы пачалі абшукваць край лесу. Раптам я заўважыў боты, якія тырчэлі з-пад хмызняку. Я паклікаў Шчура:

— Хадзі сюды!.. Ёсць!..

Калега прыбег да мяне. Мы выцягнулі з-пад куста цела, якое ўжо астывала. Шчур перавярнуў яго тварам уверх. Грабар быў мёртвы. Шчур доўга глядзеў на труп калегі, а потым сказаў:

— Поўз да нас і сканаў!

У Грабара ў грудзях былі дзве раны ад куль. Няцяжка было зразумець, што тут адбылося. Грабар выйшаў на ўскраек лесу і, убачыўшы селяніна, які ішоў па лузе, падышоў да яго, не падазраючы, што гэта падпольшчык. Калі яны спаткаліся, Макараў, напэўна, вырваў з кішэні рэвальвер і сказаў Грабару, у якім адразу пазнаў перамытніка, падняць рукі ўгору. Грабар у гэты момант схапіўся за зброю. Макараў стрэліў два разы і пачаў уцякаць. А Грабар, сабраўшыся з рэшткамі сіл, стрэліў у яго некалькі разоў з парабелума, трапіўшы ў сцягно, спіну і галаву. Апошняя куля

была смяротнай. Грабар у гэты час падаўся ў напрамку нашай меліны. Дапоўз да хмызняку і тут сканаў ад страты крыві.

— Ну, так, так, так!.. Клёва! — гаварыў Шчур, гледзячы на труп калегі.

Я здзіўлена паглядзеў на яго і сказаў:

— Занясем яго на меліну.

Я ўзяў пад пахі цела Грабара, а Шчур ногі.

Мы павольна панеслі яго ў бок нашай меліны. Нарэшце дайшлі да нашай сховы. Паклалі труп на зрэзаныя галінкі елкі.

Шчур пачаў выграбаць з ямы, у якой гарэла вогнішча, галавешкі, вуголле, попел і зямлю. Рабіў гэта ў запале, нервова.

— Што гэта будзе? — спытаў я ў яго.

Калега падняў заліты потам і пакрыты попелам твар, на якім дзіка блішчэлі вочы.

— Магіла для яго... Як жа іначай?.. Пакінь — будучь валакаць, рэзаць. Досыць меў гэтага пры жыцці. Няхай хоць цяпер мае спакой! Магіла будзе як халера!

Мне здалося, што Шчур засмяяўся, але гэтага не магло быць. Мусіць, заенчыў... Ён працягваў капаць. Выкідаў наверх груды зямлі. Паспешліва працаваў рукамі і завостраным з аднаго канца ў агні калочкам. Нарэшце выкапаў яму глыбінёй паўтара метра. Потым вылез з яе, выцер пот з твару рукавом кашулі і сказаў:

— Абгледзь яго. Забяры грошы і зброю. Грошы адашлем яго маці ў Рубяжэвічы. Дам табе адрас... Я зараз прыйду.

Шчур пайшоў у лес, а я павымаў з кішэняў Грабара ўсе рэчы. Там былі два рэвальверы (наган і парабелум), дзевяць запасных магазінаў да парабелума, шмат абоймаў, 4 гранаты, ліхтарык, кашалёк з грашыма і мноства розных дробязей. Усё гэта я паклаў на вялікай хустцы.

Неўзабаве вярнуўся Шчур. Прынёс стос вялікіх яловых лап. Пачаў высцілаць імі дно магілы. Потым вылез наверх і сказаў хрыплым голасам:

— Ну, трэба канчаць!

Мы апусцілі цела Грабара ў магілу. Шчур улез у яму, паклаў яго рукі ўздоўж цела і сказаў мне:

— Дай машыну... Наган... Няхай мае хлопец!

Паклаў зараджаны наган ля правай рукі Грабара і пачаў паспешліва накрываць цела калегі яловымі лапамі. Потым вылез наверх і сказаў, нахіліўшыся над магілай:

— Ну, бывай, Янак.

Пачаў паспешліва сыпаць уніз зямлю. Ссоўваў яе рукамі і нагамі. Неўзабаве дол быў засыпаны, Шчур утаптаў зямлю нагамі.

— Можа, пакладзем на магілу камень? — спытаў я Шчура.

Хвіліну ён думаў, а потым скрывіўся, махнуў рукой і сказаў:

— Не трэба... І так яму было нялёгка, пры жыцці... Ты не ведаеш...

Ён змоўк.

Я ўпарадкаваў вогнішча. Зноў пачаўся дождж. Угары свістаў вецер, плакаў, галасіў. Зрываў з дрэў пажоўклае лісце і засцілаў ім магілу Грабара.

Грабар, наш верны калега, загінуў у канцы «залатога сезону», як і Сашка Вэблін. Усё навокал было прыбрана ў золата. Залатыя дываны ляжалі па лясках, золата вісела на галінках дрэў, золата заслала яго магілу.

Набліжаўся вечар. Я развёў большае вогнішча. Шчур ачнуўся. Дастаў з сумкі пляшку. Пачаў мыць спіртам рукі і твар, заплямленыя крывёй калегі. Выцер хусткай. Потым закурыў папяросу, сеў ля вогнішча і доўга, задумаўшыся, глядзеў у агонь. Курыў, пляваў на вуглі і пра нешта думаў, думаў, думаў...

Пачало змяркацца. Цемра ахінула лясы. Змрок спавіў усё жалобным крэпам. А зверху з дрэў усё ляцела на зямлю золата.

Цяпер мы працавалі без ніякай сістэмы. Шчур перастаў грыміравацца. Мы накрывалі «сланоў» у адкрытую. Працавалі мы са злосцю і настойлівасцю. Амаль не мелі часу на адпачынак. «Паўстанцы» хадзілі ўсё радзей. Шмат пар-

тый пакінула работу, а тыя, што яшчэ працавалі, хадзілі далёкімі акружнымі дарогамі. Але мы іх і там даставалі. Інстынктыўна адчувалі іх шляхі.

Была толькі адзіная партыя, якой мы ніколі не чапалі, хаця маглі лёгка ўзяць. Гэта дзікія. Цяпер іх вадзіў Дзісік Магель, дванаццаты машыніст дзікіх і дванаццаты вар'ят. Боліка Камету бальшавікі забілі ў засадзе. Напароўся пасля ночы на карабіны і загінуў ад куль... Знік Камета з пагранічча. Загінуў першы мачыморда.

Каторага дня я заўважыў, што ў Шчура памуцілася ў галаве. Я пачаў уважліва яго разглядаць і пераканаўся, што ён «дабыў гуся». Ужо пасля смерці Грабара мы злавілі пяць «сланоў». Забралі тавар, які яны неслі ў Саветы. Шчур распакаваў усе носкі і павыкідаў з іх тавар у адну кучу. Потым стаў развешваць на хвоях стракатыя шалікі, панчохі, свэтары, шлейкі, рукавічкі, лакаваныя паяскі. Выфранціў такім чынам некалькі хвоек. Я прыглядаўся да гэтай работы свайго калегі, не перашкаджаючы яму. Потым ён адышоў на некалькі крокаў ад дрэў і, нешта мармычучы сабе пад нос, стаў разглядаць сваю працу. Пацёр далоні і сказаў мне:

— Ну як, марова?

— Так сабе... Сыдзе...

Шчур узяў рэшту тавару і кінуў у ручай, што працякаў непадалёк. Калі потым мы былі на меліне, Шчур сказаў:

— Ведаеш, што зрабіў адзін хлопец з-пад Куркуноў?

— Ну?

— Жыў жмінда. Усё жыццё збіраў грошы. А калі ў старасці невылечна захварэў, трымаў грошы ў скураным мяшэчку пад падушкай. Баяўся, каб ніхто з сям'і не забраў іх. А незадоўга да скону пачаў глытаць залатыя манеты. Глытаў адну за адной, як цукерачкі. Потым пачаў душыцца золатам. Прыбеглі сыны, дочки і жонка. Хацелі перашкодзіць яму. Ён пачаў іх дзёрці, кусаць і праклінаць. На тым і памёр.

Я не ведаў, навошта і чаму ён мне гэта расказвае. А ён часам, найчасцей у самы неадпаведны для гэтага момант, казаў мне: «А ведаеш, што здарылася ў Гярвелях, Ушы і Дубровах?»

або «Ведаеш, што зрабіў той або той?» І распавядаў мне дзіўныя гісторыі.

Я зразумеў, што ў Шчур а галаве «перавярнулася мэбля». Толькі не мог зразумець, у чым заключалася яго вар'яцтва. Я не адступаў ад яго ні на крок. Мелінавалі мы пераважна пад адкрытым небам. Працягвалі ганяць «сланоў», але часта пакідалі тавар у лясх, дзе ён нішчыўся і прападаў. Некалькі разоў вечарамі мы заходзілі ў мястэчка. Там куплялі правіант і тытунь. Шчур наведваў сваіх інфарматараў і даведаўся ад іх, хто яшчэ ходзіць за граніцу. Наша работа «скурчылася», бо «паўстанцы» амаль зусім перасталі працаваць. Некаторыя баяліся нават хадзіць вуліцамі мястэчка ў адзіночку. Мы ўсіх трымалі ў страху.

Шчур даведаўся ў мястэчку, што адна партыя «паўстанцаў» ходзіць за граніцу не з самога Ракава, а з Волмы. Нясуць у той бок вельмі дарагі тавар, а вяртаюцца без тавару па нашым шляху. Бэрэк Станога, які іх суправаджае, пасля пераводу дзвюх-трох партый вяртаўся з-за граніцы адзін, прыносячы даляры, якія заплацілі яму за тавар. Прыносіў вялікія сумы — ад 5 да 10 тысяч даляраў, у залежнасці ад колькасці і кошту перанесенага праз граніцу тавару. Нам казалі, на якім прыблізна адрэзку шляху ён вяртаецца з Саветаў.

Праз пэўны час мы ўстанавілі, што Бэрэк Станога пасля пераходу граніцы вяртаецца шасцю дарогамі. Пераходзіць дубовыя бары каля маёнтка Навіцкага ярам, каля гумна аканомы таго маёнтка, Карабіновіча, каля карчмы, якая стаіць на дарозе з Волмы ў Ракаў, і, нарэшце, лесам, які знаходзіўся каля карчмы. Там ішоў трыма дарогамі: лугам ля вёскі, левым крылом лесу і сцежкай, якая пераразала лес на іншым баку. Беручы пад увагу шмат розных акалічнасцей, мы рабілі засады на адной з тых дарог. Але ўсё безвынікова. А потым Шчур даведаўся ў мястэчку, што Бэрэк Станога зноў вярнуўся тым адрэзкам, за якім мы сачылі. Шчур раз'юшыўся.

Пачаліся месяцовыя ночы. Калі неба выглядала з-за хмар, было зручна рабіць засады. Аднаго разу мы рабілі,

як і звычайна, засаду ў двух пунктах: я на сцежцы, якая вяла праз сярэдзіну лесу, а Шчур на левым яго крыле. Меркавалі, што Станога будзе вяртацца па адной з гэтых дарог.

Была другая гадзіна ночы. Месца нашых засад знаходзілася на значнай адлегласці ад граніцы. Я ўважліва глядзеў на мясцовасць перада мною, баючыся не заўважыць яўрэя, які меў вяртацца з-за граніцы. Калі мне здавалася, што бачу нейкі рух, я ўставаў з месца і падрабязна разглядаў ваколіцу — пераконваўся, што гэта падман, і зноў садзіўся на сасновым пні.

У пэўны момант я пачуў шум. Пабег туды берагам лесу. Наблізіўся да месца засады Шчура. Ubачыў, што ён абшуквае нейкага хлопца, які ўголос прасіў, каб Шчур яго адпусціў, і даваў яму 10 рублёў золатам. Хлопец нёс у мяшку некалькі кілаграмаў авечай воўны і казаў, што ідзе да сваякоў, якія жывуць каля Волмы.

Раптам мне прыйшла ў галаву адна думка. Калі Шчур адпусціў хлопца, я сказаў калегу, што, нягледзячы на яго меркаванні, Бэрэк Станога ніколі не вяртаецца з Саветаў адзін, а заўсёды ідзе ў суправаджэнні хлопца і бабы, якія ідуць першымі, на адлегласці ў некалькі дзясяткаў крокаў ад яго, а за імі, здалёк, ступае Бэрэк. Я нагадаў яму бабу, якую мы затрымалі некалькі дзён таму каля гумна Карабіновіча. Шчур, нічога не кажучы, пабег дарогай, якой толькі што ішоў хлопец. Вярнуўся праз пятнаццаць хвілін і сказаў:

— Маеш рацыю: ззаду басанож ішла баба, а яшчэ далей нехта ў ботах. Напэўна, Станога. Падманулі нас.

Ён сеў на камель паваленай ветрам бярозы і доўга сядзеў нерухома. Я закурыў папяросу і даў яму. Ён выкурыў яе ўсю, не адзваваючыся да мяне ні адзіным слоўцам.

— Можа, пойдзем? — спытаўся я ў яго.

Я ўзняў галаву. Ubачыў у святле месяца яго бледны, шчуплы твар і бліскучыя, злёгка прымружаныя вочы.

— Кажаш: пойдзем?

— Так. Няма чаго тут сядзець!

— Не... Не пойдзем... Я адзін пайду... Ты не пойдзеш...

— Куды? — спытаў я здзіўлена.

— На поўдзень пайду. Туды, куды птушкі паляцелі. Там маю сваіх. Ведаю Кіеў, Харкаў, Растоў, Адэсу, Тыфліс... Пайду... Што мне тут?.. Няма нікога... Мой брат жыве ў Растове... Брат, маці і сястра... Маці старая, брат старэйшы за мяне, а сястры чатырнаццаць... Можа, ім дрэнна?.. Ubачу... Усё гэта халера!..

Ён устаў і пайшоў дарогай у напрамку тракту. Рэвальвер трымаў у руцэ наверх. Забыўся яго схавачь. Я ішоў за ім. Ведаў, што ўбілася яму ў галаву нейкая новая думка і што не выйдзе яна з яго галавы.

Наступным вечарам мы перайшлі граніцу ў Альшынцы. Калючы дрот я перарэзаў нажніцамі, якія пастаянна насіў з сабой. Мы ішлі лесам па другой лініі. Ішлі па добра вядомых нам дарогах, па якіх з усходу на захад і назад перанесены мільёны ў грашах і таварах. Мы ведалі тут кожную сцежку, кожную дарогу, кожную паляну, кожны яр, кожны ручай, амаль кожнае дрэва і куст. Мы наведалі шмат памятных нам месцаў. Мы не размаўлялі. Ішлі без шуму ў святле месяцовых промняў і ў змроку, які залягаў у глыбіні лесу. Трымалі ў руках рэвальверы.

Мы падышлі да Старасельскага лесу і выйшлі на тракт. Ідучы далей адкрытай дарогай, мы спыніліся на скрыжаванні чатырох дарог. Тут ва ўсе бакі свету распрасцёрлі рукі некалькі дарожных знакаў. Гэта была палова дарогі з Ракава да Мінска. Шчур затрымаўся ля знакаў. Сеў на маленькім, зарослым травой пагорку і дастаў з кішэні вялікую пляшку. Паглядзеў на яе ў месяцовым святле і сказаў:

— Даўно мы не пілі лікёру... Так?

— Даўно.

— Дык вып'ем на развітанне... Бо, напэўна, ужо ніколі не ўбачымся.

Ён адбіў сургуч з пляшкі аб слуп дарожнага знаку і ўдарам далоні выбіў з бутэлькі корак. Потым сказаў:

— Ну, будзь здаровы і шчаслівы і ніколі не давайся хамам!

Ён пачаў піць, выпіў палову пляшкі і падаў яе мне.

— За твой поспех ва ўсім! — сказаў я яму.

Я дапіў рэшту лікёру, а пляшку адкінуў далёка ў поле. Мы закурылі.

— Ведаеш што? — сказаў Шчур.

— Слухаю.

— Ты павінен злавіць Бэрэка Станогу... Хоць адзін раз... Я не магу застацца... Мушу туды ісці... Але ты зрабі гэта!.. Зробіш?..

— Добра.

— Дакладна? Даеш слова?

— Калі не перастане хадзіць, то дакладна.

Мы зноў закурылі. Шчур устаў. Паглядзеў навокал, на палі, а потым сказаў мне:

— Ведаеш што? Паблізу Каменя жыў адзін селянін. Меў справу са спадчыннікам. Аднаго разу спадчыннік пакрыўдзіў яго, і селянін вырашыў абавязкова яму адпомсціць. Аднаго дня на яго падворак забег сабака спадчынніка. У селяніна ў руках была каса. Ён замахнуўся і адрэзаў сабаку нагу. Так было... Разумееш?

Я не ведаў, што ён меў на ўвазе, расказваючы гэта, але адказаў:

— Разумею.

— Ну, дык бывай! Мне ўжо час!

Ён моцна паціснуў мне руку і шпарка пайшоў у напрамку Старога Сяла. Я глядзеў яму ўслед: ці азірнецца?.. Не азірнуўся. Неўзабаве ён патануў у святле месяцовых промняў на ўскрайку Старога Сяла. Я падумаў, што яго можа там напаткаць якая-небудзь прыгода. У Старым Сяле звычайна жылі і затрымліваліся агенты, сексоты і чэкісты. Мы заўжды здалёк абміналі гэтую вёску... Я доўга чакаў: можа, пачуюцца стрэлы? Можа, трэба будзе спяшацца да яго з дапамогай?.. Але паўсюль было ціха...

Я павярнуўся і паволі пайшоў на захад. Я быў адзін... Зусім адзін на ўсім паграніччы. Мне было вельмі сумна. Я б ахвотна напіўся, але гарэлкі не было. На спіртзаводзе пакінуў некалькі пляшак спірту ў бочцы, але гэта было далёка за граніцай.

Калі развіднела, быў ужо каля граніцы. У Альшынцы лёг у паглыбленне паміж дзвюма балотнымі купінамі. Задумеў вялікі сасновы лес і было чуваць шум ручая, які працякаў поблізу. Перада мной, за доўгай пасмай алешын,

праходзіла пагранічная паласа з калючага дроту, у якім недалёка ад мяне павінна была быць дзірка, якую я ўчора ўначы выразаў нажніцамі.

На паласу я выйсці не мог. Калі б там была засада (а яна там напэўна была), то кулі маглі б дастаць да мяне нават на вялікай адлегласці. Я павінен спачатку іх убачыць.

Ляжу ў вільготнай нішы. У руках трымаю два зараджаныя парабелумы. Гляджу паміж дрэў у напрамку граніцы. Заўважаю агароджу і трохі правей дзірку ў ёй. І тут ззаду чую лёгкі шум. Азіраюся. З елак на багну выбег вялікі — не шэры, а стары і зрудзелы — «конскі» воўк. У некалькі скачкоў пераадолеў палову балота і лёг на вялікай купіне, галавой да граніцы. Ён у дваццаці кроках ад мяне.

«Відаць, прастуджаны, — прыйшла мне ў галаву думка. — Інакш ён пачуў бы мяне».

У гэты момант воўк хутка павярнуў галаву ўлева. На яго карку ўздыбіліся тоўстыя складкі скуры. Я слепа гляджу на яго. Воўк не ўцякае і шчоўкае зубамі.

Я пачуў на прыгранічнай паласе людскія крокі. Спачатку вельмі ціхія, а потым усё больш выразныя. З-пад ніжніх галінак алешын, як з-пад заслоны, бачу боты і шэрыя шынялі трох чырвонаармейцаў. Яны шлёпаюць паволі, неахвотна. Прыпыніліся. Адчуваю пах тытунёвага дыму... Моцна сціскаю ў руках зброю. Прайшлі... Адалаюцца...

Воўк сарваўся з месца і ў некалькі скачкоў дасягнуў паласы. Я паспешліва падаўся за ім. Перад вачамі паўстала шырокая адкрытая прастора граніцы, нібы ў рамку ўзятая дзвюма чорнымі сценамі лесу. Воўк дабег да дроту. Пралез у дзірку, якую я выразаў мінулай ноччу, і знік у лесе.

«Відаць, мае дзесьці вельмі тэрміновую патрэбу!»

Я перабраўся за ім праз гранічную паласу і апынуўся ў лесе. Затым накіраваўся на захад.

Глава І5

Я ў адзіночку блукаю па лясах, палях, лугах. Нача́мі валакаюся па паграніччы. Адзінота і таямнічая цішыня палёў і лясоў шмат чаму навучылі мяне. Навучылі лепш разумець людзей — нават тых, якіх не бачу, нават тых, якія адышлі. Адзінота навучыла мяне думаць і любіць... Таму я люблю лес — як рысь, як воўк. Люблю зброю як найлепшага прыяцеля і гарача люблю ноч — самую верную маю каханку. Кожную новую ноч вітаю радасна, з захапленнем... Калі ночы цёмныя, калі неба атулена хмаркамі, я вешаю на грудзі кампас і, кіруючыся жывым, мяккім святлом стрэлкі кампаса, блукаю па паграніччы.

Штовечар выходжу са сваіх дзённых сховаў і падаюся ў змрок. Прывязваю на канцы дулаў рэвальвераў белыя шматкі хусткі, каб лепш было цэліцца ў цемры. Часам ночы такія цёмныя, што немагчыма заўважыць нават гэтых белых плям на дулах. Тады я бяру ў руку ліхтар, а ўказальны палец правай рукі выцягваю ўздоўж дула рэвальвера. Такім спосабам з вялікай дакладнасцю можна страляць у поўнай цемры, арыентуючыся толькі на слых. Я правяраў гэта: указальны палец мае нейкую чуйнасць. Слыхавыя нервы і мозг лепш, чым у цэлай руцэ, падказваюць яму напрамак, з якога дабег нейкі шум. А на курок можна націснуць сярэднім пальцам.

Крадуся праз граніцу амаль штодня. Яна не існуе для мяне. Хаджу ціха, як кот. У бязветраныя ночы хаджу бясаножа... Не раз набліжаўся да засады і не быў заўважаны. Агароджы з калючага дроту навучыўся пераходзіць вельмі хутка і маю для гэтага шмат спосабаў. З палкай у руках, як з тычкай, я пераскокваю над дротам у паветры. З двума палкамі, якія служаць мне апорай, пераходжу загародкі проста па дроце. А часам пералажу праз дрот, паўзучы на карачках. Рэжу нажніцамі дрот. Нарэшце, пералажу пад дротам. Звычайна я разразаю з гэтай мэтай некалькі

невялікіх кавалкаў дроту і, узняўшы імі дрот угору, перапаўзаю на іншы бок агароджы.

Адной ночы, перайшоўшы агароджу, я ў поўным змроку рухаўся да паласы хмызнякоў. Лёгка даткнуўся да галінак дулам парабелума. У тым хмызняку хавалася засада. Сачылі яны добра, бо, хаця і не чулі маіх крокаў, лёгкі дотык да галінак абудзіў іх чуйнасць. Стрэл выбухнуў ледзь мне не ў твар. Некалькі разоў я стрэліў усляпую перад сабой з парабелума і адскачыў убок. Прагрымелі выстралы, але я на іх не адказаў. Калі б хацеў, мог бы абысці іх ззаду і кінуць гранату ці засыпаць кулямі з рэвальвераў, але навошта?

Другім разам я ішоў трактам да граніцы. Пясок заглушаў мае крокі. Раптам пачуў шум прама перад сабой. Я прысеў. Праз некалькі секунд з двух бакоў аб мяне абцёрліся крысы шынялёў. Чырвонаармейцы мінулі мяне, не падазраючы, што я сяджу паміж імі. Яны пайшлі далей. Гэта ўратавала мяне.

Некалькі разоў вечарамі я хадзіў у мястэчка. Непазнаны я туляўся па вуліцах. Наведаў Мамута і моўчкі піў з ім гарэлку. Даў яму скрыначку, у якой былі грошы Грабара (дастаў іх з нашага «банку»). Там было каля тысячы даляраў і больш за 600 рублёў золатам. Мы зашылі скрыначку ў палатно. Я напісаў на пасылцы адрас маці Грабара і загадаў Мамуту выслась заўтра цэннай бандэроллю. Ён выканаў гэта.

Аднаго вечара я зайшоў да Ёсіка Гэнсяжа. З'еў з ім вячэру і выпіў пейсахоўкі. Мы гаварылі пра рознае. У пэўны момант Гэнсяж сказаў:

— Навошта ты гэта робіш?

— Што?

— Не даеш хлопцам хадзіць за граніцу.

— Бо мне так падабаецца. Бо яны «халодныя» фартоўцы.

— Я гаварыў пра гэта з нашымі... ну, і з купцамі... Ведаеш, што? — сказаў Гэнсяж, жыва жэстыкулюючы. — Яны зрабілі б усё! Дамовіліся б і з паліцыяй, і з Алінчукамі... Яны адмовяцца ад паказанняў... Яны баяцца на вуліцу выйсці!.. А ты можаш мільёны зарабіць... Ты можаш, калі хочаш, сабраць партыю і вадзіць сам у суполцы з купцамі... на

працэнты... Ты ведаеш, як гэта?.. Ты так ведаеш граніцу і розныя дарогі... Кожная партыя пойдзе абавязкова, і на кожнай партыі (у абодва бакі) заробіш сама меней 2 тысячы даляраў. Ведаеш, колькі гэта будзе за год?

— Добра, — перапыніў я яго. — А навошта мне гэта?

— Што «навошта»?

— Ну, тысячы даляраў.

— Навошта тысячы?! — здзіўлена сказаў яўрэй, рухаючы пальцамі ў паветры. — Гэта ўсе любяць.

— А я гэтага не люблю і не варта пра гэта гаварыць.

Неўзабаве я развітаўся з Гэнсяжам. Яго практычны розум не мог зразумець мяне. Мусіць, ён лічыць мяне вар'ятам, а я яго...

Штоноч я хадзіў рабіць засады на Бэрэка Станогу. Я адыходзіў на 10 кіламетраў ад Ракава ў напрамку Волмы і пільнаваў на адной з шасці дарог, па якіх ён хадзіў. У мяне не было інфарматара, які б даваў мне звесткі аб ім, таму я лаўлю яго ўспяваю, каб стрымаць слова, якое даў Шчуру.

Нарэшце мне ўдалося яго злавіць. Апоўначы неба ачысцілася ад хмар і паказалася поўня. Я сядзеў у засадзе прама за трактам, які вёў з Волмы ў Ракаў. Размясціўся на ўскрайку дубровы. Яна была цудоўная. Дубы былі высокія, стройныя. Кроны пачыналіся высока над зямлёй.

Я быў у адзіноце. Мне свяціла цыганскае сонца, спяваў вецер. А трэцяй гадзіне ночы я ўбачыў шэрую постаць, якая пераразала поле ў маім напрамку. Я лепш схавалася. Чалавек (цяпер я выразна бачыў яго) паспешліва ішоў полем у кірунку лесу... Гэта быў селянін у лапцях і шынялі. На плячах ён нёс мяшок... Прыпыніўся на ўскрайку леса, азірнуўся ва ўсе бакі, некалькі разоў кашлянуў і пайшоў далей. Минуў мяне. Праз хвіліну я ўбачыў жанчыну, якая ішла полем ад тракту: яна была апранута ў кажух, галаву і спіну пакрывала вялікая шарсцяная хустка. Яна была басанож, спадніца высока падаткнута. Ішла яна досыць шпарка і ўсё аглядалася ва ўсе бакі. Пад пахай несла нейкі пакунак. Я прапусціў яе. Яна прайшла, аціраючыся кажухом аб хмызняк, у якім я схавалася.

Я ўсё глядзеў у бок граніцы. Праз нейкі час заўважыў трэцюю постаць, якая ішла да лесу. Гэта быў мужчына ў чорнай куртцы і доўгіх ботах. У мяне забілася сэрца. Радасць распірала грудзі. «Тыя ішлі як прынада, а гэты, безумоўна, Станога».

Незнаёмы набліжаўся да мяне. Пры хадзе ён абапіраўся на палку. Калі ён быў непасрэдна каля хмызняку, я скокнуў на сцэжку, па якой ён ішоў, і апынуўся насупраць яго.

— Рукі ўгору!

Ён паспешліва ўзняў рукі ўверх. Палка выпала з яго рук і павалілася на зямлю.

— Давай грошы, жыва!

Станога паспешліва выварочваў кішэні і высыпаў з іх залатыя і сярэбраныя манеты. Даваў іх мне.

— Проша пана... Проша...

— Гэта ўсё?

— Усё, проша пана...

— Ну, а калі я знайду.

Я забяўляўся з ім. Шкада так хутка расправіцца з чалавекам, якога я цярыліва чакаў шмат начэй адзін і са Шчурам. Напэўна, ніхто так нецярыліва не чакаў каханку, як я гэтага яўрэя.

— Што пан знойдзе? Я нічога не маю.

— Калі знайду яшчэ штосьці, хаця грош, хоць адзін даляр, ведаеш, што я з табой зраблю?!

Станога шырока раскрыў вочы і стаў аблізваць вусны. Яму стала горача.

— Я не... не... — шаптаў ён, енчучы.

— Не?.. Добра... Распранайся!

Я перастаў гаварыць з ім лагодна і ўзяў яго за крысо курткі так, што пасыпаліся гузікі.

— Ну, жыва! Раз-два! Бо я дапамагу табе.

Жыд задрыжаў. Ён хуценька скінуў з сябе куртку і пінжак.

— Проша пана! Што пан хоча?

— Ubачыць, ці ты прыгожы.

Ён распрануўся дагала. Я сказаў яму:

— Ведаеш што, Бэрэк?

Калі ён пачуў сваё імя, то ўздрыгнуў і здзіўленымі вачыма глядзеў мне ў твар.

— Што-о-о?

— Ці можаш паклясціся сваім жыццём і жыццём тваіх бацькоў, што не маеш пры сабе больш грошай?

— Каб я быў здаровы і ўбачыў сваіх бацькоў, так я не маю пры сабе ані гроша! — Бэрэк ударыў сябе кулаком у голая грудзі.

— Цяпер, Бэрку, веру табе!

Яўрэйчык павесялеў і схіліўся над вопраткай:

— Можна апрануцца?

— Што? Апрануцца?.. Ах ты, кантар! Ты кляўся, што не маеш пры сабе нічога, бо быў голы. Даляры ў вопратцы!

Я пачаў дакладна, рэч за рэччу, дакладна аглядаць яго вопратку. У бялізне нічога не было. Таксама нічога я не знайшоў у пінжаку, штанах і кашулі. Затое ў халявах ботаў было каля тысячы даляраў. З каўнера курткі дастаў яшчэ 500 даляраў. У брыльку шапкі не знайшоў нічога. Але гэтага было надта мала. Я ведаў, што ён носіць не менш, як 5 тысяч даляраў за дзве, за тры партыі тавару. Зноў абшукаў боты, распорваўчы іх на кавалкі. У іх нічога не было. Нічога не знайшоў у куртцы, хоць выпараў з яе ўсю вату. Я мог бы ўдарыць Станогу і пад пагрозай біцця ці біццём прымусіць яго сказаць мне, дзе схавана рэшта грошай. Але такі метаў быў мне агідны. Раптам мне ў галаву прыйшла думка: «Ага! Кій, на які ён абапіраўся! Грошы там!»

У гэты момант я зрабіў выгляд, што адмаўляюся ад сваіх пошукаў.

— Апранайся, Бэрку!

Станога паспешліва апрануўся. Я зрабіў некалькі крокаў у напрамку тракту, потым павярнуўся да Бэрэка і сказаў:

— Пачакай!

— Што пан хоча?

Я падышоў да яго і сказаў:

— Колькі цяпер часу?

— Не ведаю... Мож, чацвёртая гадзіна...

— Чацвёртая?.. Так позна!.. Ну, то дай мне гэты кій. Мне баліць нага... Можаш ісці!..

Я ўзяў кій з рук Станогі і, пакідаючы яго на дарозе, пайшоў у напрамку Душкава. Бэрэк застаўся на ўскрайку лесу і доўга глядзеў мне ўслед. Пра што ён думаў?.. Ён быў упэўнены, што я не ведаю, што ў кіі знаходзяцца вялікія грошы і думаў, што я дзе-небудзь кіну кій. Я ўвёў яго ў зман. Гэта была мая помста за вялікую колькасць начэй, праведзеных у чаканні яго.

Шкада, што самой не было Шчура і я не меў магчымасці нават паведаміць яму аб тым, што са Станогай скончана.

Туга па ім сціснула мне сэрца. Дзе ён цяпер? Што робіць мой бедны звар'яцелы прыяцель, які часам меў такое чалавечнае сэрца.

Калі потым, на меліне на спіртзаводзе, я асцярожна раскалупаў нажом кій, то знайшоў у выдзяўбленай сярэдзіне 60 стадаляравых купюр. Усяго я ўзяў ад Станогі 7400 даляраў. Гэтае павелічэнне майго капіталу не сцешыла мяне. Ахвотна аддаў бы ўсе гэтыя грошы за магчымасць апынуцца хаця б на некалькі хвілін разам са Шчурам.

Я ўсё вандрую па паграніччы. Я кінуты ўсімі. У мяне няма ніводнага сябра. Аднаго разу я пайшоў на меліну ў Краснасельскі лес, дзе некалі хаваўся з Грабаром і Шчурам. Тут гола, пуста і холадна. Усё заслана тоўстым слоём пажоўклага лісця. Тут няма нікога... нават майго даўняга прыяцеля — рыжага ката з адрэзаным хвостом.

Граніца ўсё яшчэ на замку. Мяне атручвае смутак. З'ядае неспакой.

Я выйшаў на тракт. Вецер гоніць па ім пажоўклае мокрае лісце. Тэлеграфныя слупы стаяць сумныя, мокрыя, цёмныя...

Ідзе зіма. У паветры адчуваецца яе дыханне. Хутка ляжа белая сцежка!..

Гэтую ноч я правёў у лясной глушы каля другой лініі. Падняў угору гіганцкія, сярэбраныя ад старасці, у чатыры метры даўжынёй, галіны елкі і ўзлез пад іх... Там панавала

цішыня. Пахла жывіцай і цвіллю. У мяне была сухая пад-
сцілка са старой ігліцы. Тут бывае суха і цёпла ў самыя
суровыя зімы.

Я не спаў амаль усю ноч. Мяне праследавалі розныя
здані. Я бачыў нязвычайныя рэчы, чуў галасы жывых і мёрт-
вых людзей... У тую ноч я зразумеў і перадумаў шмат таго,
што не ўмею выказаць словамі, але што жыве ўва мне і не
прыходзіць да людзей, якія спяць у ложках.

У тую ноч я вырашыў назаўсёды пакінуць граніцу. На-
заўтра прыпадала гадавіна смерці Сашкі Вэбліна. Усход
сонца таго дня быў непараўнальна прыгожы. Я глядзеў на
яго з высокага пагорка на другой лініі.

Наступнага дня пайшоў у мястэчка. Хацеў развітацца
з Юзафам Трафідам і Янінкай, але не застаў іх дома. Там
жылі незнаёмыя людзі. Мне казалі, што Юзаф Трафіда
прадаў дом і разам з маці і сястрой выехаў да сваякоў, якія
жывуць каля Івянца.

Потым я пайшоў да Мамута. Я не застаў яго дома: ён
паехаў на станцыю, каб забраць тавар, які прыслалі па
чыгунцы, бо ён адкрыў у мястэчку краму.

Я апынуўся каля рэстарана Гінты. З нашага салона да-
ляталі гукі гармоніка, вясёлыя крыкі, выбухі смеху. Я ўвай-
шоў туды.

Калі стаў пасярод пакою з рукамі ў кішэнях на рукаят-
ках рэвальвераў, то ўбачыў там некалькі п'яных «паўстан-
цаў». Некаторых ведаў асабіста. Многіх з іх не раз затрым-
ліваў з таварам. Раптам хтосьці крыкнуў:

— Хлопцы, гэта ж ён!.. Той...

Усе твары павярнуліся да мяне. Антоні перастаў іграць
марш. У салон убегла Гінта, здзіўленая і ўстрывожаная дзіў-
най цішынёй. Убачыла мяне і пачала адступець да дзвярэй.

— А... Гэта пан Уладзя!

— Так. Я. Давай мігам шкло гаморы і загрыхі¹!

— З-а-а-а-араз...

Праз хвіліну яна прынесла з буфету гарэлкі і закусак.
Паставіла ўсё гэта на адным канцы вялікага стала, за якім

¹ Шкло гаморы і загрыхі (*жарг.*) — бутэлька гарэлкі і закуска.

сядзелі «паўстанцы». Адзін з іх хацеў употай выйсці з хаты на падворак. Але я дастаў парабелум і паказаў яму дулам на кут.

— Марш туды!.. А вы, — звярнуўся я да ўсіх, — сядзіце на месцах і маўчыце!

Я выпіў шклянку гарэлкі. Закусіў. Потым наблізіўся да Антонія і даў яму стодаляравую купюру.

— Грай «Яблычка»!

Антоні бравурна зайграў «Яблычка». Я выпіў рэшту гарэлкі і закурыў папяросу. Потым кінуў галавой Антонію і выйшаў з салона, які вельмі прыкра ўразіў мяне. Я не застаў у ім ніводнага з маіх даўніх сяброў або калегаў, з якімі не раз тут весела гуляў.

Познім вечарам я пайшоў дарогай у напрамку Памаршчызны. Забраў са спіртзавода рэшту схаванай там зброі. Потым падаўся ў кірунку граніцы. Цыганскае сонца кідала з-за хмар на зямлю імглістыя промні.

Я затрымаўся ля падножжа невялікага ўзгорку. Гэта была Капітанская магіла. Я ўзышоў на яе верх. Адтуль былі бачны агні ў вокнах халуп Вялікага Сяла на савецкім баку. Ззаду была вёска Памаршчызна. Паблізу праходзіла дарога з Ракава да граніцы. Мне захацелася ўбачыць, як выглядае канал пад насыпам... Калі я ў першы раз ішоў за граніцу, то сядзеў у гэтым канале разам з Юзафам Трафідам і іншымі калегамі. У гэтым канале разам са Шчурам і Грабаром адабраў тавар у Алінчукоў. Я наблізіўся да насыпу. Пасвяціў ліхтарыкам у канал. Пуста і ціха. Я перайшоў яго на другі бок, потым вярнуўся. Сеў ля яго канца і глядзеў на граніцу.

Закурыў папяросу. Агню не хаваў. «Каго мне баяцца? Маю чатыры зараджаныя рэвальверы і адзінаццаць гранат — цэлы арсенал».

І тут на лужку, скрозь які праходзіла рэчышча высахлага цяпер ручая, я заўважыў нейкую цёмную постаць. Постаць тая шпарка рухалася наперад. Пару разоў, мне здавалася, я заўважаў каля яе нейкую белую пляму.

«Прывід!» — падумаў я.

Без шуму я паспешліва пайшоў услед за той постаццю. Яна знікла з маіх вачэй каля Капітанскай магілы... Я амаль бег наперад, стараючыся не рабіць шуму.

Паволі ўскараскаўся па схіле пагорка. На яго вяршыні ўбачыў цёмную адзінокую постаць, якая стаяла на каленях. Твар яна закрыла далонямі. Я нерухома глядзеў на яе.

«Што яна робіць?.. Можа, моліцца?»

Я паволі пайшоў уперад. Убачыў маладую дзяўчыну, апранутую ў цёмнае паліто. Яна, напэўна, адчула маю прысутнасць паблізу, бо раптоўна ўскочыла на ногі. Пачала адступаць ад мяне. У гэты момант я сказаў:

— Хай пані не баіцца!

Яна спынілася. Месяц выглянуў з-за хмар і нібы пражэктар заліў патокам промняў яе твар. Я пазнаў у ёй дзяўчыну, якая з Петрыкам шпацыравала каля Душкава і твар якой калісьці бачыў на гэтым пагорку, калі пасля ўцёкаў з Саветаў страціў прытомнасць на гэтым месцы. Зразумеў, што гэта яна тады сказала Петрыку і Юліку пра тое, што я тут. І яшчэ адну рэч зразумеў: яна мае нейкую повязь з «прывідам» і з аповедам, які я чуў пра Капітанскую магілу. І цяпер сказаў ёй:

— Я прыцель Петрыка. Пані выратавала мяне калісьці, калі я хворы ляжаў тут... Я запомніў твар пані... Пані, здаецца, Ірэна?

— Так.

— Дзіўная рэч, што менавіта сёння спаткаў вас тут!

— Я прыйшла сюды развітацца з татам... Ён тут загінуў...

— І я прыйшоў сюды развітацца з... граніцай. Хачу спытаць пані пра адну рэч, якая мае сувязь з уласна гэтым месцам...

— Калі ласка.

— Я чуў легенду аб прывідзе, які з'яўляецца каля гэтага месца... Бачыў яго сваімі вачыма...

— Што пан бачыў?

— Бясформенную белую пляму, якая ўсё рухалася ў розных напрамках... То падымалася ўгару, то ападала ўніз...

На твары дзяўчыны з'явілася лёгкая ўсмешка:

— Гэта быў не прывід... Гэта была Мушка. Сабака гаспадара, у якога я тут жыву. Я брала яго з сабой, каб у цёмныя ночы не блукаць і каб ён засцерагаў мяне ад небяспекі. Сёння прыйшла адна...

Дзяўчына змоўкла. На хвіліну яна задумалася, а потым сказала:

— Развітаюся з панам... Сёння ад'язджаю ў Вільню да Петрыка. Ён і яго сям'я запрасілі мяне да сябе.

— Пані пойдзе ў Выганічы?

— Так. Ужо сёння я выязджаю адтуль у Аляхновічы.

— Можа, правесці пані да вёскі?

— Не... Я нічога не баюся... Часта тут хадзіла. Ведаю тут кожны крок... Да пабачэння!..

— Шчаслівага шляху!

Яна хуценька і лёгка збегла з пагорка. Азірнулася яшчэ раз, махнула мне рукой і пайшла на захад... Я доўга глядзеў ёй услед... Яна знікла ў мясяцовым святле...

Я павольна пайшоў у напрамку Вялікага Сяла. Неўзабаве апынуўся каля пагранічных слупоў. Яны стаялі панапура... Варожа глядзелі на мяне, як асілкі перад бойкай.

Недзе пачуўся стрэл з карабіну. Потым прагрымела некалькі выстралаў, якія адгукнуліся рэхам у найбліжэйшых ярах і лясх.

«Мусіць, дзікія граніцу перайшлі».

Я азірнуўся наўкола... Цішыня... Пустэча...

Месяц лье на пагранічча бледныя халодныя промні. Зоркі пабліскваюць у імгле. Уверсе крадуцца хмаркі. Употаі праходзяць нязнаныя людзям кардоны. А на паўночным захадзе цудоўна блішчаць, нібы каштоўныя камяні, прыгожыя зоркі велічнай Вялікай Мядзведзіцы. Яе пяшчотна атулілі лёгкія, пухнатыя, снежна-белыя аблогі...

Гэта быў канец майго трэцяга сезону.

Гэта была гадавіна смерці Сашкі Вэбліна, некаранаванага караля граніцы.

Гэта была мая апошняя ноч на паграніччы.

ЗМЕСТ

Абраннік Вялікай Мядзведзіцы	4
Пад коламі Вялікага Воза. Частка I	7
Воўчым следам. Частка II	131
Гранічныя прывіды. Частка III	251

Літаратурна-мастацкае выданне

Пясецкі Сяргей

Каханак Вялікай Мядзведзіцы

Раман

Пераклад з польскай

Адказы за выпуск *Т.А. Фалалева*
Стылістычны рэдактар *Т.М. Аўраменка*
Камп'ютарная вёрстка *В.І. Скрыпнік*

Падпісана ў друк 26.02.2019.
Фармат 60x84 1/16. Папера афсетная. Гарнітура Petersburg. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 23,25. Ул.-выд. арк. 20,46.
Наклад 1000 асобн. Заказ № 0734.

ООО «Издательство «Регистр».
Свидетельство о государственной регистрации
издателя, изготовителя и распространителя печатных изданий
№ 1/404 от 17.07.2014, перерегистрировано 16.01.2015, 27.07.2015.
Ул. Новаторская, 2Б, к. 411, г. Минск, 220053.
Тел./факс: (10-375-17) 286-06-08, 286-06-14.
<http://www.profmedia.by>

16+

ООО «Поликрафт».
Свидетельство о государственной регистрации издателя,
изготовителя и распространителя печатных изданий № 2/14
от 21.11.2013. Ул. Кнорина, 50, г. Минск, 220103.

Свет герояў Сяргея Пясецкага зачароўвае і вабіць. Тут, як на зорным небе, заўсёды знойдзецца тое, што здольны ўбачыць толькі ты, дарагі чытач. Маючы багаты жыццёвы досвед у тым, што апісвае, а таксама цудоўны дар апавядальніка, Сяргей Пясецкі перадае падзеі рэалістычна, з фільмаграфічнай дакладнасцю.

А пісьменнікам Сяргея Пясецкага зрабіла турма! Менавіта там ён шчыльна заняўся вывучэннем польскай мовы, якую асвоіў настолькі, што ў 1934 годзе вырашыў даслаць свой першы твор “Пяты этап” на конкурс, абвешчаны выдавецтвам “Рой”. Твор, аднак, быў затрыманы турэмнай цензурай, як і наступны, “Дарога пад мур” (“Жыццё раззброенага чалавека”). Урэшце, лёс злітаваўся з пісьменнікам і ў 1935 годзе яго трэці твор, “Каханак Вялікай Мядзведзіцы”, патрапіў у выдавецтва. Пасля выхаду ў 1937 годзе аповесць спарадзіла небывалую сенсацыю – культурным і палітычным жыцці Польшчы – сенсацыю настолькі моцную, што выдаўцы распачалі захады па амністыі пісьменніка. У значнай ступені паспяховасці задумы паспрыялі сімпатыі чытачоў, сярод якіх аказаліся і прадстаўнікі кіроўнай эліты.

У “Каханку” вачыма маладога кантрабандыста Уладака Лабровіча перад чытачом паўстае terra incognita – польска-савецкае памежжа, убачанае “знутры”, а не са сталічнай Варшавы. У гэтым жыцці ёсць каханне, вернасць і здрада, спадзяванні і расчараванні, сябры і ворагі. Аднак у любой сітуацыі герой цвёрда датрымоўваецца своеасаблівага кодэксу, ядром якога з’яўляецца характава сапраўднага мужчынскага сяброўства.

Издательство
РЕГИСТР

ONEBOOK.BY

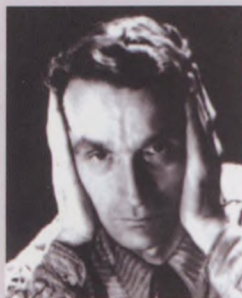
ISBN 978-985-7215-02-7

9 789857 215027

ТВОРЫ СЯРГЕЯ ПЯСЕЦКАГА

1. БАГАМ НОЧЫ РОЎНЯ РЕГИСТР БЕЛ
2. КАХАНАК ВЯЛІКАЙ МЯДЗВЕДЗІЦЫ РЕГИСТР РУС/БЕЛ
3. ЯБЛЫЧАК
4. ГЛЯНУ Я Ё АКНО
5. НИХТО НЕ ДАСЦЬ НАМ ПАРАТУНКУ
6. СЕМ ПІГУЛЕК ЛЮЦЫФЕРА
7. АДАМ І ЕВА
8. ЗАПІСКІ АФІЦЭРА Чырвонай арміі
9. ЖЫЦЦЁ РАЗЗБРОЕНАГА ЧАЛАВЕКА
10. ЧАЛАВЕК, ПЕРАЎТВОРАНЫ Ё ВАЎКА РЕГИСТР РУС
11. ДЛЯ ГОНАРУ АРГАНІЗАЦЫ РЕГИСТР РУС
12. ВАВІЛОНСКАЯ ВЕЖА РЕГИСТР РУС

Свет герояў Сяргея Пясецкага зачароўвае і вабіць. Тут, як на зорным небе, заўсёды знойдзецца тое, што здольны ўбачыць толькі ты, дарагі чытач. Маючы багаты жыццёвы досвед у тым, што апісвае, а таксама цудоўны дар апавядальніка, Сяргей Пясецкі перадае падзеі рэалістычна, з фільмаграфічнай дакладнасцю.

А пісьменнікам Сяргея Пясецкага зрабіла турма! Менавіта там ён шчыльна заняўся вывучэннем польскай мовы, якую асвоіў настолькі, што ў 1934 годзе вырашыў даслаць свой першы твор “Пяты этап” на конкурс, абвешчаны выдавецтвам “Рой”. Твор, аднак, быў затрыманы турэмнай цензурай, як і наступны, “Дарога пад мур” (“Жыццё раззброенага чалавека”). Урэшце, лёс злітаваўся з пісьменнікам і ў 1935 годзе яго трэці твор, “Каханак Вялікай Мядзведзіцы”, патрапіў у выдавецтва. Пасля выхаду ў 1937 годзе аповесць спарадзіла небывалую сенсацыю ў культурным і палітычным жыцці Польшчы – сенсацыю настолькі моцную, што выдаўцы распачалі захады па амністыі пісьменніка. У значнай ступені паспяховасці задумы паспрыялі сімпатыі чытачоў, сярод якіх аказаліся і прадстаўнікі кіроўнай эліты.

У “Каханку” вачыма маладога кантрабандыста Уладака Лабровіча перад чытачом паўстае terra incognita – польска-савецкае памежжа, убачанае “знутры”, а не са сталічнай Варшавы. У гэтым жыцці ёсць каханне, вернасць і здрада, спадзяванні і расчараванні, сябры і ворагі. Аднак у любой сітуацыі герой цвёрда датрымоўваецца своеасаблівага кодэксу, ядром якога з’яўляецца характава сапраўднага мужчынскага сяброўства.

Издательство
РЕГИСТР

ONEBOOK.BY

ISBN 978-985-7215-02-7

9 789857 215027

